

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MOĞOL VALİ VE NOYANLARI

(1206-1259 Yıllar Arası)

Hazırlayan

Fadime ÖKSÜZ KOÇAK

170471204

Tarih Ana Bilim Dalı

Tarih Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR

KARAMAN – 2021

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MOĞOL VALİ VE NOYANLARI

(1206-1259 Yıllar Arası)

Hazırlayan

Fadime ÖKSÜZ KOÇAK

170471204

Tarih Ana Bilim Dalı

Tarih Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR

KARAMAN-2021

ENSTİTÜ TEZ ONAY FORMU

Doküman No	FR-285
İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
Revizyon Tarihi	27.10.2020
Revizyon No	01
Sayfa No	1/1

MOĞOL VALİ VE NOYANLARI (1206-1259 YILLAR ARASI)

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 09.04.2021

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 18.03.2021 tarih ve 11/296 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Hazırlayan

Kalite Sistem Onayı

1.1.1.1 ÖN SÖZ

Asıl adı Timuçin olan Cengiz Han, 1206 yılına kadar Moğol kabilelerini bir araya getirerek *Yeke Moğol Ulusu*'nu oluşturdu. Cengiz Han, Moğol kabilelerini bir araya getirirken yanında bulunan arkadaşları sayesinde güçlü bir ordu kurdu. Tam bir donanım ve eğitime sahip olan bu ordu kısa sürede Moğol Devleti'nin Kore Yarımadası'ndan Karpat Dağları'na kadar genişlemesini sağladı. Moğollar, bu geniş coğrafyada varlıklarını sürdürmek, orduları için insan kaynağını sağlamak ve vergi tahsilini gerçekleştirmek adına yeni idari kurumlar benimsediler. Moğol tahakkümüne alınan bölgeleri bu yeni idari kurumla birlikte askerî nüfuzla yönettiler.

“Moğol Vali ve Noyanları” adlı tez konusunu seçmemizin en önemli sebebi, konu hakkında kapsamlı bir çalışmanın yapılmamasıdır. Moğol vali ve noyanlarının incelenmesi, XIII. yüzyıl Moğol istilasının ortaya çıkardığı yeni düzeni ve muasır devletlerde meydana gelen etkileri ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Moğolların XIII. yüzyılda ele geçirdiği bölgelerde yaptığı idari ve askerî olayları ihtiva etmektedir. Tezimizde, Büyük Hanlar döneminin ön plana çıkmış isimlerine yer vererek Moğol tarihini inceledik. Böylece Moğol istilasının XIII. yüzyıl dünyasında bıraktığı etkiye temas ederek kapsamlı bir çalışma ortaya koyduk. Moğollar, birçok devletin askerî yapısını da etkilediler. Noyanların askerî stratejileri, savaş alanındaki hızlı manevraları Rus ve Avrupa topraklarındaki ağır zırhlı süvarilerin hızla imha edilmesini sağladı. Böylece Orta Çağ Avrupası'nda savaş alanında hızlı hareket edebilen, daha disiplinli süvari birlikleri oluşturuldu.

Moğollar, XIII. yüzyılda hızla genişleyerek farklı etnik grupları bünyesine dâhil ettiler. Bu gruplar arasında Uygur, Kara Hıta ve Kin İmparatorluğu'nun önde gelen isimleri bulunuyordu. Bu isimler, Moğol hanlarının hizmetine girerek devletin idari kurumlarının ortaya çıkmasında ön aşamayı oluşturdular. Bu etnik gruplar, Moğol bürokratik sınıfının yanında askerî anlamda da devlete katkı sağlamıştır. Kin İmparatorluğu'nun mancınık ustaları Moğolların hizmetine girdiler. Mancınık ustalarının Cengiz Han ve haleflerinin hizmetine girmesi, Kuzey ve Güney Çin'de Moğol hâkimiyetinin sağlanmasının yanında şehirlerdeki müstahkem surların yıkılmasında da etkin rol oynamıştır.

Çalışmamızda, biyografilerine yer verdiğimiz isimlerin idari ve askerî faaliyetlerinin Moğol devlet yapısını nasıl etkilediğini incelemeye çalıştık. Tezimizin notlandırılmasında

birbirlerine yapılan atıflar gerçekleştirilmiş olup dipnotta maddenin adı verilerek sayfa numarası belirtilmiştir. Ekler kısmında, araştırmamız sırasında isimleri ve biyografileri hakkında kısa bilgiler edindiğimiz noyanlara yer verilmiştir. Ayrıca muasır kaynaklar incelenerek dönemin genel bir şablonu çizilmiştir.

Çalışmamızda Moğol devletine hizmet eden farklı etnik grupların isimleri incelendi. Ancak Moğol devletinin geniş sınırlara ulaşmasında öncülük eden Moğol han ve prenslerinin biyografilerine yer verilmedi. Çalışmamızda Moğol han ve prenslerine bir bölümün ayrılmamasının asıl nedeni devletin idari ve askerî kadrolarına azami ölçüde dikkat çekmektir.

Tez konumun tespitinde ve oluşması sırasında görüş ve tavsiyelerini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Mehmet Ali Kapar'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca tezimi hazırladığım sırada beni sabırla destekleyen anneme, babama, kardeşime, yakın arkadaşlarıma, değerli eşime ve kızıma teşekkürü bir borç bilirim.

Saygılarımla

Fadime ÖKSÜZ KOÇAK

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

v

ÖZET

vi

ABSTRACT

vii

GİRİŞ

1

1. Moğol Siyasi Tarihine Kısa Bir Bakış

1

1.1.Moğol Yönetim Şekli: İkili İdari Sistem

6

1.2.Kaynaklar ve Araştırmalara Dair

11

1.2.1.Moğolca ve Çince Kaynaklar

11

1.2.2.Farsça ve Arapça Kaynaklar

13

1.2.3.Ermeni Kaynakları

17

1.2.4.Latin Kaynakları ve Seyahatnameler

18

1.2.5.Süryani Kaynakları

20

1.2.6.Araştırmalar

20

BİRİNCİ BÖLÜM

23

SİVİL VE ASKERÎ VALİLER

23

1.Moğol Kökenliler

23

1.1.Muhali (1170-1223)

23

1.2.Nosal Noyan (1120?- 1239-40)

29

1.3 Curmagun Noyan (?-1242)

29

1.4 Emir Argun Aka (?- 1275)

37

1.5 Baycu Noyan (?- 1259)

42

1.6 Arslan Noyan

52

1.7 Elcigitay (?-1251-52)

53

2. Kara Hıtay ve Çin Kökenliler

57

2.1.Yeh-lü A-hai (1151?-1223?)

57

2.2.Mingan Noyan

59

2.3.Çağan Noyan

59

2.4.Cin Timur (?- 1235-36)

61

2.5.Yeh-lü Ch'u Ts'ai (1190-1244)

63

3.Türk Kökenliler

71

3.1.Körgüz (?- 1241-42)

71

3.2.Mahmud Yalavac (?- 1254)

75

3.3.Mesud Yalavac (?- 1289)

80

İKİNCİ BÖLÜM

84

NOYANLAR

84

1. Moğol Kökenliler

84

1.1 Bo'orçu

84

1.2 Cebe Noyan (?-1224)

88

1.3 Sübütay Bahadır

104

1.4 Kubilay

115

1.5 Celme (1161-1162- ?)

117

1.6 Borohul (-, 1217)

121

1.7 Şiki-Kutuku (1178(?)- 1260)

122

1.8 Munglik-eçige

129

1.9 Horçi

131

1.10 Curçedai

133

1.11 Huyildar	137
1.12 Hunan	138
1.13 Degai	139
1.14 Dodai-çerbi	140
1.15 Doholhu-çerbi	141
1.16 Tolon-çerbi	144
1.17.Ohotur	148
1.18.Arhai-hasar	149
1.19.Törbay Tokşin	150
1.20.Menküte	152
1.21.Samuka Bahadır	154
1.22.Sali Noyan	156
1.23.Togaçar Küreğin	157
1.24.Mular Noyan	159
1.25.Çağatay Noyan	161
1.26.Yasavur Noyan	163
1.27.Hoca Noyan	164
1.28.Engürek Noyan	165
1.29.Ögeday-çerbi	166
1.30.Dolata Noyan	167
1.31.Neküdar Noyan	169
1.32.Böl Noyan (1197-1228)	171
1.33.Çila'un Noyan (1212-1239)	172
1.34.Uryankaday (1199–1271)	173
1.35.Borolday Noyan	177
1.36.Mengeser Noyan	181
2.Kara Hıtay ve Çin Kökenliler	183
2.1.Guo Pao-yu	183
2.2..Gou Dehai	184
2.3.Shih T'ien-tse (1202-1275)	186
2.4.Chang Jou (1190-1268)	187
2.5.Gou-K'an (-1271)	190
2.6.Yeh-lü Chu (1225-1285)	190
3.Türk Kökenliler	191
3.1.Tair Bahadır	191
3.2.Tekeçük Noyan	196
SONUÇ	198
KAYNAKÇA	201
EKLER	214

2 KISALTMALAR

ayn. mlf.: Aynı Müellif

bknz.: Bakınız

çev.: Çeviren

DAKTAV.: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı

DİA.: Diyanet İslam Ansiklopedisi

ed.: Editör

eds.: Editörler

hızr.: Hazırlayan

İA.: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

nşr.: Neşreden

n.: Dipnot Numarası

not.: Notlandıran

SBAD.: Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

s.: Sayfa

TTK.: Türk Tarih Kurumu

trans.: Translate

tsh.: Tashih

yay.: Yayınları

ÖZET

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Moğol Vali ve Noyanları**(1206-1259)****Fadime Öksüz Koçak****Tarih Ana Bilim Dalı****YÜKSEK LİSANS TEZİ/KARAMAN 2021**

XIII. yüzyılda büyük askerî güç olarak karşımıza çıkan Moğollar, Doğu Avrupa topraklarından Japon Denizi'ne ve Akdeniz kıyılarına tarihin en büyük kara devletini kurdular. Cengiz Han ve halefleri tahakkümü altına aldıkları devletlerin tarih ve kültürlerini etkilemiş ve onlardan etkilendiler. Böylece idari kurumları hızla oluşan Moğollar devletleşme sürecine girdi. İdari kurumların oluşumunun yanında, Moğollar, ele geçirdikleri topraklardan insan kaynağını da karşıladı. Farklı milletlerin askerini kendi bünyesine alan Moğollar, çeşitli kuşatma ve saldırı mekanizmasının da sahibi oldular. Bununla birlikte doğuştan savaşçı olan ve atlı okçulardan oluşan Moğol ordusu, noyanların askerî yetenekleriyle daha üstün hâle geldi. Noyanların savaş sırasında gerek bürokratik gerek askerî stratejileri Moğolların karşısındaki tüm güçlerin yok olmasını sağladı. Böylece Moğollar, birçok medeniyeti tek bir çatı altında topladılar.

Moğollar, ilhak ettikleri toprakları ikili idari sistemle yönetiyorlardı. İkili idari sistem, Moğol yönetim şeklinin temel yapısını oluşturur. Bu sistem sayesinde Moğollar hem askerî hem de idari anlamda egemenliğindeki toprakları yönetiyordu. Moğollar ikili idari sistem sayesinde nüfus sayımı ve vergilendirmeyi de kolaylaştırdılar. Bunun yanında hazır bir ordunun bölgede bulunması, Moğol karşıtı isyanları engelliyor ve yeni istila hareketlerini hazırlıyordu.

Hazırlamış olduğumuz çalışmamızda, Moğol Devleti'nin sivil ve askerî alanda ön plana çıkmış isimlerinin biyografilerine değindik. İlk bölümde Moğol sivil ve askerî valilerin, devletin yönetimine olan etkisi ve uygulamaları incelendi. Akabinde noyanların biyografilerine yer vererek Moğolların büyük bir kara devleti olmasındaki icraatları anlatılmaya çalışıldı. Bununla birlikte vali ve noyanların ele geçirilen bölgelerdeki katliam ve zulümleri aktarılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, İkili İdari Sistem, Moğollar, Noyan, Vali.

ABSTRACT

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

The Mongol Governors and Noyans

(Between 1206-1259 Years)

Fadime Öksüz Koçak

Department of History

MASTER's THESIS /KARAMAN 2021

The Mongols, who got on the stage as a huge military force in XIII. century created the biggest land state of the history, from East Europe to Sea of Japan, and to Mediterranean Coast. Genghis Khan and his successors affected and were influenced by history and culture of the states which they dominated. So, Mongol State got into become a state process by creating executive institutions fast. Alongside creating executive institutions, the Mongols supplied their labour requirements from the soils which they captured. The Mongols, who incorporated soldiers of different nationalities, also had different assault mechanisms. Alongside, the Mongols, who were born fighters and consisted of mounted archers, became more superior together with Noyans' military talents. Noyans' both military and bureaucratic strategies caused all the forces against the Mongols get annihilated. So that, the Mongols gathered lots of civilisations under a single roof.

The Mongols was managing the soils, which they annexed, with dual administrative system. Dual administrative system generates the fundamental structure of Mongol polity. Thanks to this system, the Mongols was managing the soils under their domination in both military and administrative senses. The Mongols also eased the census and taxing thanks to dual administrative system. Alongside, having a present army on the area was blocking the revolts and was preparing new invasions.

In our study, we touched upon biographies of people who came into prominence in civil and military areas. On the first chapter, the effects, and applications of civil and military governors, in state management are analysed. Subsequently, by giving place to the biographies of the Noyans, it was tried to explain their actions on the Mongols in becoming a great land state. In addition, efforts were made to convey the massacres and cruelties of the governors and Noyans in the areas that were seized.

Key Words: Genghis Khan, Mongols, Governor, Noyan, Dual Administrative System.

3 GİRİŞ

1. Moğol Siyasi Tarihine Kısa Bir Bakış

XII. yüzyılın son çeyreği ve XIII. yüzyılın başlarında asıl adı Timuçin olan Cengiz, Moğolistan'daki kabilelerle olan mücadelesi sonucunda onları tâbi kılarak *Yeke Moğol Ulusu*'nu meydana getirdi.¹ Böylece Moğollar, Cengiz Han'ın önderliğinde 1206 yılında siyasi oluşumlarını tamamlayarak Moğol kimliğinde yeni bir devlet olarak tarih sahnesinde yerini aldılar.² Cengiz Han, yeni kurmuş olduğu devlette yanında bulunan yakın arkadaşlarına *noyan* rütbesi vererek askerî bir sistem kurdu.³ Bu durum 1206 yılından sonra tam anlamıyla sistematik bir hâl aldı. Cengiz Han, güçlü bir askerî teşkilat kurmak amacıyla öncelikle akrabalık bağı bulunan kişilere noyan unvanı verdi. Bu durum ordu içinde disiplin ve bağlılığı artırarak devletin büyümesinde etkin rol oynamıştır.⁴

Cengiz Han, Moğol askerî sisteminin kurulmasıyla birlikte XIII. yüzyılda Japon Denizi'nden Akdeniz'e ve Karpat Dağları'na kadar birçok devleti kendine bağlayarak yayılcı bir politika seyretti.⁵ Dünya üzerinde birçok devleti ele geçirerek egemenlik kuran Moğollar, bu topraklarda askerî ve idari bir yönetim oluşturmaya çalışmışlardır. Cengiz Han, kurmuş olduğu yeni devletinde kendine sadık askerlerin yanında önemli devlet adamları da mevcuttur.⁶ Cengiz Han, güçlü bir askerî yapı oluşturmaya birlikte 1209 yılında başlayan Kuzey Çin seferine hazırlanmıştır. Kuzey Çin'de ilk olarak Tangutlar üzerine hareket eden Cengiz Han, onları tahakküme aldıktan sonra Kin İmparatorluğu'na yöneldi.⁷ Hiç şüphesiz Kin

¹ Sh. Bira, *Mongolian Tenggerism and Modern Globalism. A Retrospective Outlook on Globalisation*, Denis Sinor Medal (Trans.). *Journal of the Royal Asiatic Society*, 14(1), s. 3; Timothy May, *Nökhöd to Noyad: Chinggis Khan's social Revolution*, *Mongolica*, 19(40), USA 2006, s. 296-297; Igor de Rachewiltz, *Qan, Qa'an and the Seal of Güyüg*, *East Asian History*, 43, 2019, s. 97.

² Patrick Wing, *Tribes and the Chinggisid Empire*, *The Jalayirids: Dynastic state Formation the Mongol Middle East*, Edinburgh University Press, 2016, s. 33.

³ May, *Nökhöd to Noyad*, s. 296-297.

⁴ Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, TTK, Ankara 2011, s. 435-436; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 254.

⁵ Timothy May, *The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System*, Pen&Sword Press, İngiltere 2007, s. 4.

⁶ David Morgan, "Who Rant he Mongol Empire", *The Journal of the Royal Asiatic Society*, Great Britain and Ireland, (1), 1982, s. 124.

⁷ A. Konstantin D'ohsson, *Moğol Tarihi -Denizler İmparatoru Cengiz-*, çev. Bahadır Apaydın, İstanbul 2014, s.70; H. Desmond Martin, "Chinghiz Khan's First Invasion of the Chin Empire" *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 2, Cambridge University Press, s.193-194; Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Indiana University, Bloomington 2004, s. 27.

İmparatorluğu, Cengiz Han'a sadık Cebe, Sübütaý, Muhali, Samuka Bahadır gibi komutanlar sayesinde kısa sürede Moğollar tarafından ele geçirildi. Ardından Cengiz Han, Hârizmşahlar ülkesine hareket ederken Kuzey Çin'de yürüttüğü askerî seferi tamamlamak için Muhali'yi (1175-1223) görevlendirdi.⁸ Muhali, Kuzey Çin'de askerî harekâtı yürütürken aynı zamanda bölgenin yönetimini de üstlendi. Bunun üzerine “*Devlet'in Prensi*” unvanı alan Muhali, Kuzey Çin'de askerî nüfuz oluşturdu.⁹ Aynı zamanda bölgenin vergi tahsilini gerçekleştirdi. Muhali'nin Kuzey Çin'de bulunduğu sırada bölgenin milis kuvvetlerinin Moğollar'a karşı giriştiği saldırıları olsa da Moğol hâkimiyetinin bu dönem tescillendiğini söyleyebiliriz.

Bununla birlikte Cengiz Han'ın sadık ve bir o kadar da askerî başarılarıyla Moğol tarihinde ön planda gördüğümüz Cebe ve Sübütaý noyanlar da bulunmaktadır. Cebe ve Sübütaý, emirlerine verilen orduyla Kuzey Çin başta olmak üzere Hârizmşahlar, Ermeni, Gürcü, Kıpçak ve Rus topraklarına kadar Moğol varlığının yayılmasını sağlamışlardır.¹⁰ Cengiz Han, 1219 yılında Hârizmşahlar ülkesine saldırırken Cebe ve Sübütaý'ın emrine 30 bin kişilik bir ordu verdi. Cebe ve Sübütaý'ın görevi Sultan Muhammed'i yakalamak ve bu sırada girdikleri şehir ve kaleleri Moğol Devleti'ne bağlamaktı.¹¹ 1220 yılının sonuna kadar Sultan Muhammed'i yakalamak için ülke için birçok şehre hareket eden Cebe ve Sübütaý, emrinde bulunan orduyla Hârizmşah Devleti'ni ele geçirdiler.¹² Cebe ve Sübütaý, Hârizmşah seferi sonrası Ermeni ve Gürcüler üzerine askerî faaliyetlerde bulundular. Gürcü topraklarının sarp kayalık ve geçitlerinin güçlüğü, Moğolların aleyhine olmasına rağmen Cebe ve Sübütaý başarı kazandılar.¹³ Cebe ve Sübütaý, Gürcü topraklarından sonra Deşt-i Kıpçak üzerine hareket ettiler. Kıpçak ahalisi, Cebe ve Sübütaý'ın saldırısı karşısında Alanlar ile ittifak bir ordu

⁸ Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî, *Câmi 'u't-tevârih*, I, tsh. Muhammed Ruşen- Mustafî Musevi, Tahran 1373., s. 460; Atwood, *Encyclopedia*, s. 257.

⁹ Shao Hung, Meng Ta Pei lu (Moğol Tatarlarının Umumi Tarihi), Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları, çev. Ankhbayar Danuu, hzr. Mustafa Uyar, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2012, s. 62; Henry H. Howorth, *History of the Mongols, From the 9th to the 19th Century*, I., Longmans Green, London 1876, s. 25

¹⁰ Carl Fredrik Sverdrup, Sübe'etei Ba'atur, Anonymous Strategist, *Journal of Asian History*, 47 (1), 2013, s. 34-48; Stephen Pow, The Last Campaign and Death of Jebe Noyan, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 27 (1), 32-48; ayn. mlf., subutai: sorting Fact from Fiction Surrounding the Mongol empire's Greatest General (With Translations of Subutai's Two Biographies in the Yuan Shi), *Journal of Chinese Military History*, 7, 2018, s. 50-73.

¹¹ İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, XII., çev. Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, s. 323-324; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime -Türklerin Soy Kütüğü-*, hzr. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz, s.100; Gaubil Petis, History of Genghizcan, London, 1722, s. 229-230.

¹² Timothy May, The Conquest Rule of Transcaucasia: The Era of Chormaqan, *Caucasus during the Mongol Period*, Jürgen Tubach, Sophia G. Vashalomidze and Manfred Zimmer (Eds.). Reichert Verlag Wiesbaden 2012, s. 129.

¹³ Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya 1220-1346-*, Kitabevi, İstanbul 2015, s. 33-45.

kurdu.¹⁴ Moğol vali ve noyanları, tanımadıkları ordular karşısında her zaman temkinli ve planlı faaliyetler göstermişlerdir.¹⁵ Bunun yanında öncelikle ülke veya şehrin hâkimine elçi göndererek diplomatik yollarla onları kendilerine bağlamayı hedeflemişlerdir. Bunun en iyi örneği Kıpçak-Alan ittifakının dağıtılmasında görülür. Cebe ve Sübütaý'ın bu diplomatik zaferi, Moğolların hızla Rus topraklarına ulaşmasını sağladı.¹⁶

Cebe ve Sübütaý'ın karşısına bu kez Rus-Kıpçak ordusunun çıktığı görülmektedir. Cebe ve Sübütaý, Kıpçak-Alan ittifakını dağıttıktan sonra diplomatik yollarla Rus knezliklerini saf dışı bırakmaya çalıştılar. Ancak Moğolların giriştikleri strateji bu kez işe yaramadı.¹⁷ Ruslar hızla Moğollar'a saldırma yolunu seçtiler. Moğollar, sayıca üstün olan Rus-Kıpçak ordusunu vur-kaç taktiğiyle ve hızlı manevralarıyla yıprattılar. Askerî bir deha olan Cebe ve Sübütaý, Rus-Kıpçak ordusunu dağıtarak büyük bir ganimetle Karakurum'a döndü. Moğolların Rus topraklarında gerçekleştirdikleri bu sefer, hiç şüphesiz 1236-1241 yılındaki ikinci seferin temelini oluştuyordu.¹⁸

Ögeday Han, 1229 yılında Curmagun Noyan'ın önderliğinde Hârizmşahlar ülkesine 30 bin kişilik bir ordu gönderdi. Curmagun ve halefi Baycu'nun askerî faaliyetleri Ögeday, Güyük ve Mengü Han dönemlerinde devam etti.¹⁹ Bu süreçte Curmagun Noyan ve halefi Baycu; İran, Irak, Ermeni, Gürcü ve Türkiye Selçuklu topraklarına akınlarda bulundu. Curmagun, yürüttüğü askerî seferleri sonucunda Türkiye topraklarına ilk akını gerçekleştirdi.²⁰ Curmagun Noyan'ın ardından halefi Baycu, 1243 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğrattı ve Moğollar, Akdeniz'e kadar yayılma fırsatı buldular.²¹ Baycu, Selçuklu sultanı II. Gıyâseddin

¹⁴ Reşîdüddin, I., s. 534; John Fennell, *The Crisis of Medieval Russia*, Longman Press, London 1990, s. 63.

¹⁵ İbnü'l-Esir, XII., s. 341; E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, I, London 1910, I., s. 295.

¹⁶ Dominiken Misyoner Julian'ın Seyahati ile İlgili Metinler, *Moğollar Avrupa'da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, hzr. çev. ve not. Altay Tayfun Özcan, Kronik, İstanbul 2020, s. 72.

¹⁷ E. Bretschneider, I., s. 295; Timothy May, *Art of War*, s.163-164.

¹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 1987, s. 63; Fennell, *Medieval Russia*, s. 63; Mualla Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK, Ankara 2007, s. 475; Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK, Ankara 2017, s. 43.

¹⁹ Enver Konukçu, "Moğol Sünit Boyundan Ötegedai'li Çormahan: Cengiz, Ögeday ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, ed. Hayrunnisa Alan, Abdolvahap Kara, Osman Yorulmaz, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 2015, s. 231-237.

²⁰ T. May, *Rule of Transcaucasia*, s. 132-133.

²¹ İbn Bîbî, *el Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name)* II., çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s. 64-68; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yayınları, İstanbul, 2017, s. 100; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 34; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Altay Tayfun Özcan çev.Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 89; T. May, *Rule of Transcaucasia*, s. 133.

Keyhüsrev'in ölümü üzerine II. İzzeddin Keykâvûs ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında meydana gelen taht kavgalarından faydalanmıştır.²² Selçuklu Devleti'nde IV. Kılıç Arslan'ın Moğol yanlısı politika seyretmesi, Baycu Noyan'ın işlerini kolaylaştırmıştır.²³ Böylece Selçuklu Devleti'nin iç işlerine kolaylıkla müdahale edebilmiştir. Curmagun ve Baycu Noyan'ın izlemiş olduğu askerî harekât Moğol tahakkümünün İran, Irak, Ermeni, Gürcü ve Türkiye topraklarında yayılmasını sağlamıştır. Özellikle Baycu Noyan'ın Türkiye Selçuklu topraklarında izlemiş olduğu siyasi strateji sayesinde, devlet iki ayrı sultan tarafından yönetilmeye başlamıştır. Böylece Moğollar, Selçuklu topraklarından iki ayrı vergi tahsili elde etmiştir. Bu durum Moğol Devleti'nin ekonomik çıkarlarını sağlamakla birlikte karşılığında duracak gücün de yok olmasını sağlıyordu.²⁴

Moğollar tarafından ele geçirilen bölgelerin yönetiminde noyanlarla birlikte valilerin de etkin olduğunu görülmektedir. Moğol hanları ilk etapta ele geçirdikleri şehir ve bölgelere vali tayin ederek orayı yönetmeye çalışmışlardır.²⁵ Ancak yerel unsurların Moğol valilerine karşı tepkili davranışları, birçok isyanın çıkmasına sebebiyet vermiştir.²⁶ Bu durum üzerine Moğol hanları hükmü altındaki topraklara kendilerine bağlı yerel yöneticileri tayin etmişlerdir. Yerel yöneticiler bölgenin genel valisine bağlı kalıyor ve bu tutum az da olsa isyanları azaltırken aynı zaman da istedikleri vergi tahsilini de gerçekleştirmelerini sağlıyordu. Bununla birlikte valilerin Moğol Devleti için ayrı bir önemi söz konusudur. Cengiz Han döneminde bu kurumun temellerinin atılmış olduğu söylenebilir.²⁷ Cengiz Han, ele geçirdiği topraklarda bulunan yöneticileri, Moğol Devleti'nin idari teşkilatının bünyesine yerleştirerek onlara çeşitli görevler vermiş ve onların tecrübelerinden faydalanmıştır. Ancak burada dikkat etmemiz gereken konu, Moğol idari kadrosunda bulunan farklı etnik gruplardır.²⁸ İdari kadronun farklı etnik gruplardan meydana gelmesi, çoğu zaman çatışmalara neden olsa da Moğollar tarafından elde edilen başarının temelini oluşturduğu söylenilebilir. Nitekim farklı etnik gruplar, şiddetli çatışmaların

²² Gregory Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, II., çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK., Ankara 1987, s. 563.

²³ Moğollar'ın 1243-1259 yılları arasında Anadolu'da seyrettiği politika hakkında bkznz. Mehmet Ali Kapar-Fadime Koçak, Anadolu'da Bir İstiklal Ateşi: Karamanoğulları Beyliği-Moğol Mücadeleleri, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (65), 2019, s. 245-264.

²⁴ Nejat Kaymaz, Pervâne Süleyman 13. Yüzyılın İşbirlikçi Emîri Muînüddîn Süleyman, Kaynak Yayınları, 1999, s. 56-70.

²⁵ P. Wing, s. 35.

²⁶ Seyfi Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, tsh. Muhammed Zübeyr es-Sıddıkî, Kalküta 1462/1943 s. 44; Cûzcânî, *Tabakâti Nâsirî*, II., tsh. Abdulhay Habîbî, s. 127; Reşîdüddin, I., s. 533.

²⁷ Paul D. Buell, Sino-khitan Admininstration in Mongol Bukhara, *Journal of Asian History*, 13(2), 1979, s. 134-135.

²⁸ Igor de Rachewiltz, "Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan's Empire", *The History of Mongolia*, I., eds. David Sneath and Christopher Kaplonski, Global Oriental 2010, s. 168-169.

yanında Moğol egemenliğinin siyasi ve kültürel gelişimini de etkiledi.²⁹ Bunun en iyi örneği olarak Yeh-lu Ch'u-ts'ai ve Mahmud Yalavac'ı görmekteyiz.

Yeh-lu Ch'u-ts'ai, Cengiz ve Ögeday Han döneminde Kuzey Çin'de mali ve idari işleri tanzim etmeye çalışmıştır. Yeh-lu Ch'u-ts'ai'in, Moğol tahakkümünde bulunan Kuzey Çin'in bürokratik hükümetini kurma ve vergi sistemini yeniden oluşturmaya yönelik hareketleri görülür.³⁰ Çin'de ekonomik reformlar gerçekleştirerek bölgenin Moğol tahakkümünden en az zarar görmesini sağlamaya çalıştı. Yeh-lu Ch'u-ts'ai, Ögeday Han döneminde Çin geleneğini savunarak Moğolları devletleştirmek ve sistematik bir düzen oluşturmak için mücadele etti. Onun bu davranışları Moğollar arasında hoş karşılanmasa da Yeh-lu Ch'u-ts'ai'in Ögeday Han'ın desteğini aldığı görülür.³¹ Böylece Moğollar, Yeh-lu Ch'u-ts'ai'in başlatmış olduğu Çin geleneğini Kubilay Han döneminde hızla benimsemeye başladılar. Ancak bu dönemde Yeh-lu Ch'u-ts'ai'in karşısına Mâverâünnehir'de Mahmud Yalavac çıkmaktadır. Mahmud Yalavac ve oğlu Mesud Yalavac, Kuzey Çin ve Mâverâünnehir'de Moğol tarihinin önde gelen valileri olmuşlardır.³² Mahmud Yalavac ve oğlu Mesud Yalavac, Cengiz Han, Ögeday, Güyük ve daha sonra Mengü döneminde faaliyetlerde bulunmuşlardır.³³

Moğol tarihinin önde gelen bu iki valisi Yeh-lu Ch'u-ts'ai ve Mahmud Yalavac, vergi sistemi başta olmak üzere birçok konuda farklı fikirleriyle ön plandadırlar. Bu durum iki valiyi Moğol yönetiminde karşı karşıya getirdi.³⁴ Mahmud Yalavac ve oğlu Mesud Yalavac, Moğol istilasının Hârizmşahlar ülkesinde yapmış olduğu tahribatı ortadan kaldırmak için uğraştılar.³⁵ Vali olarak geldikleri bölgelerin refah seviyesini yükseltmek adına birçok yatırım

²⁹ Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 207-208; Bayarsaikhan Dashdondog, "Darughachi in Armenia", *The Mongols' Middle East Continuity and Transformation in Ilhanid Iran*, eds. Bruno De Nikola and Charles Melville, Brill, Leiden 2016, s. 220-221.

³⁰ Paul D. Buell, Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion, *Mongolian Studies*, 6, 1980, s. 42-43; Rachewiltz, Chingis Khan's Empire, s. 168-169; Ögel, *Türk Müşavirleri*, s. 211; Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-lü Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", *Bilig Dergisi*, S. 42, Kazakistan 2007, s. 232-233.

³¹ Igor de Rachewiltz, "Yehlü Ch'u-ts'ai, Yeh-lü Chu, Yeh-lü Hsi-liang", *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, ed. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch'ing, Peter Geier, May Wang, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, s. 137-138, s. 151; Kushenova, "İki Vali", s. 232-233; Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

³² Francis Woodman Cleaves, Daru[gamma]a and Gerege, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 16 (1-2), s. 241-244.

³³ Allsen, The Grand Qan Mengü, s. 500-502; Ankhbayar Danu, Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), s. 3.

³⁴ Özkan Dayı, "Mahmud Yalavac", s.65; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 317; Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

³⁵ Thomas T. Allsen, Guard and Government in the Reign of the Grand Qan Mengü, 1251-59, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 46(2), 1986, s. 500.

gerçekleştirdiler. Bölgelerin refah seviyesini yükseltmeye çalışan baba-oğul, aynı zamanda Moğol vergi tahsilini de tanzim ettiler. Hârizmşah topraklarında bulunan önemli Moğol valileri arasında Körgüz ve Argun Aka da bulunmaktadır. Horasan valiliğinde Körgüz'ün yerini Argun Aka almıştır.³⁶ Argun Aka hem Büyük Hanlar hem de İlhanlıların hizmetinde bulunmuştur. Argun Aka, Horasan valiliği sırasında, Moğolların gerekli vergi tahsilini yürüttüğü gibi bölgede ortaya çıkan isyanları bastırması ve yerel yönetimleri Moğol tahakkümü altında tutmaya çalışmıştır.³⁷ Uzun valiliği sürecince Moğol hâkimiyetini Horasan ve çevresindeki bölgelerde hissettirmiştir.

Çalışmamızın temel nedeni, dönemin önde gelen isimlerinin biyografik çalışmaları sonucunda Moğolların içinde bulunduğu idari ve askerî ortamla birlikte çağın genel atmosferi hakkında bilgi elde etmektir. Bu isimlerin yaşam ve faaliyetleri, Moğol savaş stratejisinin yanında devletin yönetimini nasıl etkilediğini bizlere gösterir. Bu durum Moğol vali ve noyanları, devletin geniş topraklara hükmetmesini sağlayan yapı taşlarıdır. Burada belirtilmesi gereken bir başka husus ise *Moğol han ve prenslerinin* çalışmamızın içerisinde yer almamasıdır. *Moğol han ve prenslerine* yer verilmemesinin asıl nedeni, devlete hizmet eden isimlere odaklanarak Moğol tarihine bakmaktır. Her şeyden önce bu çalışma, dönemin önde gelen isimleriyle Moğol istilalarının ortaya çıkardığı etkileşimi daha yakından inceleyerek XIII. yüzyılı daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Nitekim alanda bulunan bu eksiklik, bize elli dokuz kişinin biyografisini sunmamızı sağladı.

1.1. Moğol Yönetim Şekli: İkili İdari Sistem

Cengiz Han, Moğol kabileleriyle mücadelesi sonucunda 1206 yılında *Yeke Moğol ulusunu* meydana getirdi.³⁸ Cengiz, birleşmiş olan Moğol ulusunun başına kurultay kararıyla Han seçildi. Han veya kağan unvanı verilen kimse, kurultay adı verilen büyük mecliste seçilerek devletin mutlak hâkimi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹ Buna ek olarak Moğol hanları, Türk

³⁶ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK., Ankara 2013, s. 426-431; George Lane, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat", *Iranian Studes*, 32(4), s. 459-482; Allsen, "The Grand Qan Mengü", s. 500.

³⁷ Herevî, s. 128-133; George Lane, "Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran", *Studies in the History of Iran and Turkey*, London and New York: Routledge Curzon, 2003, s. 153; Mustafa Şahin, "Moğol Döneminin Yöneticilerinden Melik Mecdeddîn-i Kalyonî ve Oğlu Şemseddîn Muhammed-i Kalyonî", *Tarih Okulu Dergisi*, (17), s. 159.

³⁸ May, "Nökhöd to Noyad", s. 296-297; Rachewiltz, "Seal of Güyüg", s. 97.

³⁹ Uzunçarşılı, s. 175; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 135.

kağanlarında olduğu gibi yönetimin Tanrı tarafından kendilerine verildiğini benimserler.⁴⁰ Böylece hanın yetkisini sınırlayan hiçbir kurum yoktur. Devlet, Büyük Han ve ailesinin ortak mülkü sayılmaktadır. Devlet, Moğol prenslerinin kendilerine nasbedilen toprakları yönetmesi için verilmekteydi.⁴¹ Prensler mutlak hâkim Moğol hanına bağlı kalıyorlardı. Büyük Han, Moğol prenslerinin yanında memurlar tayin ederek bölgelerin kontrol altında tutulmasını sağlamaya çalışırdı. Bu memurlar kimi zaman bir komutan kimi zaman tecrübeli bir devlet adamıydı.⁴²

Cengiz Han, 1206 yılında başlayarak kısa sürede büyük bir kara imparatorluğu meydana getirdi. Kısa sürede büyük coğrafyaya hâkim olan Moğollar, sınırları içerisinde kontrolü sağlamak adına *ikili idari sistemi* kullandılar. İkili idari sistemde Büyük Han, sivil ve askerî valiler tayin ederek hâkim olduğu bölgelerin yönetimini sağladı. Kaynaklarda Moğol Devleti'nin ikili idari yapısının bölgelerde olumlu ve olumsuz sonuçlarına çokça yer verilmiştir. Öncelikle Moğol ikili idari yapısının temellerinin incelenmesi ve Moğollar tarafından ne şekilde kullanıldığına değinilmesi gerekmektedir.

İkili idari yapının temellerinin Çin, Kara Hıtay ve Uygur Devletleri'nde var olduğunu bilmekteyiz. Bu sistemle ilgili tarihçilerin farklı yaklaşımları olduğu gibi kesin sonuçlara da varamadıkları görülür. İkili idari sistemin temelleri için ilk olarak Çin yönetimine bakmak gerekir. Çin ulusunu birleştirerek ilk Çin İmparatoru olan Shi Huangdi, MÖ 221 yılında Çin Hanedanlığı'nı oluşturdu. Shi Huangdi ve devletin başkanı olan Li Ssu, reformlar gerçekleştirerek ilk ikili idari sistemin temellerini attılar. Çin İmparatorluğu'nu 36 vilayete bölerek sivil (taishou) ve askerî vali (duwei/tu-wei) diyebileceğimiz yöneticileri tayin etti.⁴³ Çin İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde uygulamaya konulan bu idari yapının, daha sonra Tang (618-907) ve Song Hanedanlığı'nın (960-1279) temel yönetim şeklini oluşturduğu görülür.⁴⁴ Kara Hıtaylar, ikili idari sistemi Karahanlılar, daha öncesine gidersek Uygurlar yoluyla devletin bünyesine dâhil ettiler. Bununla birlikte Kara Hıtaylar, farklı unsurlardan

⁴⁰ Bira, s. 3; Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994, s. 31; Michael Hope, *Power, Politics and Tradition in the Mongol Empire and the İlkhānate of Iran*, Oxford University Press, Oxford 2016, s. 45.

⁴¹ Reşidüddin, II., s. 844; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1988, s. 175;

⁴² Bahaeddin Ögel, "Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın durumu ve Statüsü", *Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi*, I. Alaeddin Keykubad Özel Sayısı, 3, Konya 1988, s. 14.

⁴³ Derk Bodde, *China's First Unifier, a Study of the Ch'in Dynasty as Seen in Life of Li Ssu (280?-208 B.C.)*, E. J. Brill, Leiden 1938, s. 144-145; Michael Loewe, *Records of Han Administration*, II., Cambridge University Press 1967, s. 59-60.

⁴⁴ Donald Ostrowski, "The 'tamma' and the dual-Administrative Structure of the Mongol Empire", *Bulletin of the Scholl of Oriental and African studies*, University of London, 61(2), 1998, s. 270.

meydana gelen bir yapıya sahip oldukları için bu sistemi kullanmışlardır. Kara Hıtay Devleti, ikili idari sistemde yöneticileri, devletin güney kesiminde bulunan yerleşik Çin nüfusu ve kuzeyde bulunan göçebe unsurları yönetmek için kullanmışlardı.⁴⁵

Elizabeth Endicott-West, Moğolların sivil memurlar için kullanmış oldukları *darugaci* ismini, Tang Hanedanlığı'na dayandırmaktadır. Tang Hanedanlığı'nın sivil veya askerî valilerine “duwei-ya” unvanının verildiğini söylemektedir. E. Endicott-West, her ne kadar bu fikri destekleyecek kesin kanıtlarının olmadığını belirtse de Tang Hanedanlığı'nda *darugaci* kurumunun olduğunu ve “-ya” ekinin eklenmiş olduğunu ileri sürer. Bununla birlikte *darugaci* kurumunun Türkistan kaynaklı olmadığını belirtmektedir.⁴⁶ István Vásáry ise bu konu hakkında farklı bir açıklamada bulunmuştur. *Darugacılık* müessesesinin Türkçe “*baskak*”tan geldiğini söylemektedir. Bununla birlikte *baskak* kelimesinin “*basmak*” fiilinden oluştuğunu ve bu kurumun, Karahanlıların uygulamaya koyduğu idari birimlerin başmemurları olduğunu belirtmektedir. Selçukluların bu kurumu Karahanlılardan miras alarak “*şahne*” terimiyle eşleştirdiklerini ve Kara Hıtayların yine Karahanlılardan almış olduklarını söylemektedir. Cengiz Han'ın Kara Hıtaylar'ı ortadan kaldırması ve Kuzey Çin seferleri sonucunda *darugacılık* müessesesinin Moğollara geçtiğini aktarmaktadır.⁴⁷ David Morgan ise Moğolların, ikili idari sistemi Kara Hıtaylar'dan almış olduklarını belirtir. 1218 yılında Kara Hıtayların, Moğollar tarafından ortadan kaldırılmasıyla devletin idari yapısını Cengiz Han'ın devraldığını ileri sürmüştür. Kara Hıtayların Moğol idari yapısı üzerindeki etkilerini değerlendiren D. Morgan, Kin İmparatorluğu'nun himayesinde bulunan Hıtaylı devlet adamlarının da etkilerinin olabileceğini iddia eder.⁴⁸ Moğol idari sisteminin temeli hakkında birçok fikir bulunmaktadır. Bilim insanları, konu hakkında farklı bilgiler öne sürmüş olsa da *darugaci* kurumunun temellerinin Uygurlara dayandığını söyleyebiliriz. 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılan Uygur Devleti sonrası Karahanlılar yeni bir siyasi oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte devletin Doğu ve Batı Karahanlılar olarak ikiye ayrılmasının ardından Kara

⁴⁵ Michal Biran, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History Between China and the Islamic World*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 113; Michael Biran, *Scholarship and Science under the Qara Khitai (1124-1218)*, *The Coming of the Mongols The Ideal of Iran 7*, eds. David Morgan and Sarah Stewart, I.B. Tauris, London 2018, s. 56.

⁴⁶ Elizabeth Endicott-West, *Mongolian Rule in China Local Administration in the Yuan Dynasty*, Harvard University Press, Cambridge 1989, s. 6-35.

⁴⁷ István Vásáry, “The Tatar Factor in the Formation of Muscovy's Political Culture”, *Nomads as Agents of Cultural Change, The Mongols and Their Eurasian Predecessors*, eds. Reuven Amitai- Michael Biran, University of Hawa'i Press, 2015, s. 255.

⁴⁸ David Morgan, *The Mongols (The Peoples of Europe)*, Blackwell Publishing, Oxford and Malden, 2007, s. 49.

Hıtayların Doğu Karahanlılar ile ilişkisi ikili idari sistemin meydana gelmesine neden olmuş olabilir. Cüveynî, İdi Kut Barçuk hakkında bilgi verirken Kara Hıtayların Uygurları mağlup ettiğini aktarır. Bununla birlikte Kara Hıtayların bölgeye Şavkem adında bir şahne tayin ettiğini belirtir.⁴⁹ Fakat Kara Hıtay Devleti'ne yukarıda bahsedilen kurumun Türklerden mi yoksa Çin İmparatorluğu'ndan mı geçtiği konusu kesin olarak açıklanamamaktadır.

Kaynaklarda baskak, tammacı, şahne ve darugaci terimleri hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Muasır kaynaklarda baskak, tammacı, şahne ve darugaci terimlerinin bazen aynı anlamda kullanıldığını görülür. Bu konu hakkında J. Andrew Boyle, Cüveynî'nin baskak, şahne ve darugaci terimlerini Cihan-güşa adlı eserinde aynı anlamda kullandığını aktarmaktadır. 1260 yılında eserini tamamlayan Cüveynî, İlhanlılar'ın hizmetinde yer almaktadır.⁵⁰ Bununla birlikte devlet kadrosunda yer aldığı için ve Moğol idari kurumlarını tanıdığını belirtmemiz gerekir.⁵¹ Cüveynî, eserinin bir yerinde Cengiz Han'ın Tuşa'yı Buhara'ya baskak tayin ettiğine değinirken bir başka bölümünde Tuşa'yı şahne olarak gösterir.⁵² Bu durum Moğollarda iki terimin de birbirinin yerine kullanılabildiği anlamını akla getirmektedir. Ancak bu kurumların farklı olduğu aşağıda açıklanacaktır.

E. Endicott-West, Moğollarda darugacılık müessesinin karşılığı olarak *baskakı* vermektedir. Bununla birlikte E. Endicott-West, XIV. yüzyılda kaleme alınan *The Rasulid Hexaglot* adlı sözlükte daruga, baskak, şahne terimlerini eş anlamlı kelimeler olarak kaydettiğini belirtmektedir.⁵³ Paul D. Buell, Cüveynî'nin eserinden yola çıkarak Moğolca karşılığı daruga olan kelimenin muadili olarak Türkçenin konuşulduğu bölgelerde baskak teriminin kullanıldığını ileri sürmektedir.⁵⁴ Bununla birlikte darugacılık müessesesinin temelinde Moğol kabile sisteminin olduğu ve Moğol bürokrasinin temelini oluşturduğunu belirtmektedir.⁵⁵ George Vernadsky, daruga ve baskak terimlerinin aynı anlamda kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte daruga teriminin kökünün “mühür basmak-mühürlemek-bastırmak” şeklinde olduğunu söylemektedir.⁵⁶ Christopher P. Atwood, darugacilerin yerel hükümdarı denetlemek amacıyla gönderilen sivil memurlar olduğunu

⁴⁹ Moğollarda darugaci terimi Fars kaynaklarında şahne adıyla geçmektedir. Cüveynî, s. 96.

⁵⁰ Jüveynî, I., s. 44., n. 3.

⁵¹ Ostrowski, s. 271.

⁵² Jüveynî, I., s. 107-111.

⁵³ Endicott-West, s. 18-19.

⁵⁴ Buell, “Sino-Khitani”, s. 122-123.

⁵⁵ Buell, “Sino-Khitani”, s. 131-132.

⁵⁶ George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 257.

belirtiyor. Bununla birlikte Moğolca daruga, Türkçe baskak ve Farsça şahne terimlerinin birbirlerinin yerine kullanılabileceğini ileri sürmektedir.⁵⁷

Ahmet Caferoğlu ise daruga teriminin Uygurların hukuk metinlerinde geçen memuriyet ismi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Moğolların şube hanlıklarında daruganın “polis memuru” ve “vergi toplayan memur” anlamlarında kullanıldığını söylemektedir.⁵⁸ Caferoğlu, baskak kelimesinin Türkçeden Moğol diline geçtiğini ve vergi toplayan memur olduğunu aktarmaktadır.⁵⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, eserinde daruga ve baskak terimlerine değinerek kullanım alanlarını ele almıştır. Uzunçarşılı, daruga teriminin şahne yani vali olabileceğini ileri sürmektedir. Darugacinin, Moğolların ele geçirdikleri topraklarda han tarafından o bölgenin siyasi, sosyal ve mali işlemleriyle ilgilenmesi için tayin edilen memur olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ Bununla birlikte baskak teriminin Uygurlardan Moğollara geçtiğini ve vergi memurlarına bu ismin verildiğini aktarmaktadır.⁶¹ Bahaeddin Ögel, *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri* adlı eserinde valilik ve darugaci müessesesi hakkında bilgi vermektedir. Ögel, valilik müessesesinin yetkisinin açık olmadığını belirtirken darugaciliğin her alanda nüfuz sahibi olduğunu göstermektedir. Darugacilerin, “vergi, ceza, para vb.”, görevleri olduğunu aktaran Ögel, valilerin dahi onların hizmetinde yer aldığını belirtmektedir.⁶²

Yukarıda birçok bilim insanının darugaci ve baskak terimleri hakkındaki görüşlerine yer verdik. Konu hakkında tartışmaların bulunması hiç şüphesiz muasır kaynakların terminolojideki eksik noktaları ve Moğol coğrafyasındaki farklı kullanımdan kaynaklanmaktadır. Darugaci ve baskak terimlerinin farklı kullanılmasının, konu hakkında araştırma yapan bilim insanlarını çıkmaza sürüklerken farklı sonuçları da ortaya çıkardığına yine yukarıda değindik. Muasır kaynakların kullandığı terminolojideki eksik noktaların yanında Cengiz Han'ın benimsediği ikili idari sistem, Moğol Devleti'nin temel yönetim şeklini oluşturmaktadır. Cengiz Han'ın 1215 yılında Chung-tu'yu ele geçirmesiyle birlikte Moğollarda devletleşme süreci hızlandı. Onun batı topraklarına nüfuz sağlaması ile büyük bir kara devleti oluşmaya başladı. Moğolların kısa sürede genişlemesiyle Cengiz Han'ın hizmetine giren farklı etnik gruplar, bürokraside yer almaya başladı. Böylelikle Moğol Devleti'nin yönetimini

⁵⁷ Atwood, *Encyclopedia*, s. 134.

⁵⁸ Ahmet Caferoğlu, “Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılları”, *Türkiyat Mecmuası*, 4, 1934, s. 29.

⁵⁹ A. Caferoğlu, s. 36.

⁶⁰ Uzunçarşılı, s. 259-265.

⁶¹ Uzunçarşılı, s. 258.

⁶² Ögel, *Türk Müşavirleri*, s. 215.

şekillendirdi. Sonuç olarak Moğollar, yeni ele geçirilen toprakları kontrol etmek, yönetmek, denetlemek ve vergi tahsilini gerçekleştirmek için yeni bir idari düzeni benimsediler. Bu yeni düzenle birlikte Moğollar, fethettikleri bölgelere darugaci ve baskak olarak tanımlayabileceğimiz memurları gönderiyorlardı.⁶³ Darugaci, tam anlamıyla, barış yoluyla Moğollara teslim olan bölgeye gönderilen görevlidir. Baskak ise Moğollar tarafından ele geçirilen bölgelerde boyun eğilmemesi veya asayişin bozulması durumunda kontrolü sağlamakla görevli kimsedir. Bunların yanında darugacilerin, nüfus sayımı yapmak, asker toplamak, vergi tahsil etmek gibi görevleri de bulunmaktadır.⁶⁴

Yine sonuç olarak diyebiliriz ki; Cengiz Han ve halefleri, darugaci ve baskaklardan meydana gelen ikili idari sistemi Moğol Devleti'nin varlığını sürdürebilmek için kullandılar. Bununla birlikte Moğollar, Çin, Türkistan, İran, Rus, Ermeni ve Gürcü topraklarını ikili idari sistemle yönettiler. Darugaci (sivil vali) ve baskak (askerî vali) kurumlarının ilk olarak Çin Hanedanlığı'nda olduğu görülse de Moğolların bu kurumları hangi devletten benimsediği hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte Uygurların Cengiz Han'ın hizmetine girmesiyle Moğol idari kurumlarının oluşmaya başladığını belirtebiliriz.

1.2. Kaynaklar ve Araştırmalara Dair

Moğol Vali ve Noyanları adlı tezimizin hazırlanmasında Türk, Arap, Fars, Ermeni, Süryani, Çin ve Moğol kaynakları kullanılmıştır. Kullanmış olduğumuz muasır kaynaklar, olayların tanığı olmuş veya devlet erkânı olarak görev almış isimlerin eserleridir. Muasır Çin, Moğol ve Farsça kaynaklar, tezimizin ana materyalini oluşturmaktadır. Bunlara ilave olarak Ermeni, Süryani ve Çin kaynaklarının İngilizce ve Türkçe tercümeleri kullanılmıştır.

1.2.1. Moğolca ve Çince Kaynaklar

• *Moğolların Gizli Tarihi*

Moğolların Gizli Tarihi, bilinen en eski Moğol kaynaklarından. *Gizli Tarih*, Moğolların menşesi, kültürü ve askerî teşkilatı hakkında detaylı bilgiler sunar. Günümüzde Çince harflerle yazılmış olan Moğolca nüshası bulunmaktadır. Moğolların tarih sahnesine çıkışı, Timuçin'in Han ilan edilmesi, maiyeti ve noyanları hakkında detaylı bilgiler verir. Bunun yanında Ögeday'ın hanlığına kadar olan dönemde Moğolların Kuzey Çin, Türkistan ve Avrupa

⁶³ Dashdondog, *Darughachi in Armenia*, s. 220-221.

⁶⁴ Ostrowski, s. 273.

seferlerine yer verir. Moğol ilk dönemlerinde vali ve noyanların tespit edilmesi açısından çalışmamızda önemli kaynaklardandır. Eser, Ahmet Temir tarafından Türkçeye tercüme edildi. Biz çalışmamızda bu tercümeden istifade ettik.⁶⁵

• ***Yüan-shi***

Yüan Hanedanlığı resmî tarihi olan *Yüan-shi*, 1369-1370 yılları arasında hazırlandı. *Yüan-shi*'de Cengiz Han ve haleflerinin yanında noyan ve valilerinin biyografileri, ayrıca Kubilay Han'ın kurduğu Yüan Hanedanlığı'na hizmet eden isimlerin de hayatları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Biz eserin Ch'i Tang tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyasıyla Temasda Bulunan Şahsiyetler*'inden istifade ettik. Eser içerisinde Cengiz Han, büyük noyanlarından Muhali ve Sübütay gibi isimlerin biyografilerine dair bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte eser noyanlar ve valiler hakkında verdiği bilgilerle çalışmamızın ana materyalini oluşturdu.⁶⁶

• ***Pen Da Ya ve Xiu Ting, Hei Ta shi lu (Kara Tatarlara Dair Muhtasar)***

Eserin yazarları Pen Da Ya ve Xiu Ting, 1234 ve 1236 yıllarında Çin'in Hebei'de bulunan Moğol ordugâhına gönderilen Çin elçilik heyeti arasında yer almaktadır. Müellifler, Moğollar arasında geçirdikleri zaman diliminde şahit oldukları ve duydukları bilgileri kaleme almışlardır. Zira eser Moğol ordusunun teşkilat yapısını ele almaktadır. Moğolların menşesi, sosyal hayatı, örf ve âdetleri aktarılmıştır. Bununla birlikte Moğol Noyanların da Muhali hakkında verdiği bilgilerden istifade ettik. Çalışmamızda Ankhbayar Danuu'nun Türkçe çevirisini kullandık.⁶⁷

• ***Shao Hyug, Meng Ta pei lu (Moğol Tatarlarının Umumi Tarihi)***

Shao Hyug, Çin'in Hebei bölgesinde bulunan Moğol ordugâhına gönderilen bir elçidir. Elçi müzakere yapılmak amacıyla gönderilmesine karşın elimizde buna dair bir kayıt yoktur. Eser, Moğolların menşesi, devletin yapısı, özellikleri ve adı hakkında bilgiler içerir. İlaveten

⁶⁵ Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 2019.

⁶⁶ Ch'i Tang, Moğol sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler, (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1970.

⁶⁷ Peng Da Ya ve Xiu Ting, Hei Ta Shi lu (Kara Tatarlara Dair Muhtasar), Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları, çev. Ankhbayar Danuu, hzr. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, 97-166.

Moğol Hanları, yakın arkadaşları, noyanlar, askerî teşkilat ve savaş stratejilerini ele almaktadır. Biz çalışmamızda Ankhbayar Danuu'nun Türkçe tercümesinden yararlandık.⁶⁸

1.2.2. Farsça ve Arapça Kaynaklar

• Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*

Cûzcânî 589/1193 yılında İran'ın Firûzkûh şehrinde doğmuştur. Çocukluk dönemini Gurluların sarayında geçiren Cûzcânî, Mâh-ı Mülk Hatun'un himayesinde yetişti. Babası Sirâceddin, Gur sultanlarına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Moğolların, Hârizmşahlar ülkesine yaptığı akınların görgü tanığı olan Cûzcânî, 1220 yılında Tulek Kalesi'nin müdafaasında bulundu. 1227 yılında Hindistan'a giden Cûzcânî, 1228'de Delhi Sultanı Şemseddin İltutmış'ın hizmetine girdi. Delhi Sultanı Şemseddin İltutmış, Cûzcânî'yi bölgedeki en yüksek hukuki ve dinî kurumların başına getirdi. 1241 yılında Delhi başkadısı olan Cûzcânî, bu görevi 1260 yılına kadar aralıklarla üç kere ifa etmiştir. Cûzcânî'nin ölüm tarihi hakkında kesin bilgilerimiz mevcut olmamakla birlikte onun Delhi Sultanı Giyâseddin Balaban'ın (1266-1287) hükümdarlığı sırasında vefat ettiği bilinmektedir.

XIII. yüzyılda kaleme alınan kaynak eserler arasında önemli bir yere sahip olan eser genel bir İslam tarihidir. Cûzcânî, Delhi'de mezalim mahkemesinde görev yaparken eline geçen bir kitabı tamamlamak için kaleme alınmıştır. Cûzcânî, Büveyhiler, Tâhiriler, Saffârilere, Sâmâniler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Eyyübîler ve Delhi Sultanlığı eklemiştir. Eser 23 tabaka üzerine tertip edilmiş olup zamanın sultanı Nâsırüddin Mahmud'a sunulmuştur. Berenî tarafından Tabakât-ı Nâsırî adlı esere Târîh-i Fîrûz Şâhî adıyla zeyl kaleme alınmıştır. Eserin önce Hindistan'la ilgili tabakaları ilk defa W. Nassau Lees, Hâdim Hüseyin ve 'Abdu'l-hayy Habîbî tarafından neşredildi. Bununla birlikte eserin tamamı ilk kez H. G. Raverty tarafından 1881 yılında İngilizceye tercüme edilmiştir. Ardından 1342-1343 yılında Abdu'l-hayy Habîbî tarafından notlarla neşredildi. Son olarak Tabakât-ı Nâsırî'nin Moğollarla ilgili XXIII. kısmı 2016 yılında Mustafa Uyar tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Biz tezimizde üç ayrı çeviriyi karşılaştırmalı olarak kullandık.⁶⁹

⁶⁸ Shao Hung, Meng Ta Pei lu (Moğol Tatarlarının Umumi Tarihi), Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları, çev. Ankhbayar Danuu, hzr. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 39-96.

⁶⁹ Cûzcânî, *Tabakâti Nâsırî*, I-II., tsh. Abdulhay Habîbî, Kabil, 1342; ayn. mlf., *Tabakâti Nâsırî, A General History of Muhammadan Dynasties of Asia*, I-II., trans. H. G. Raverty, Calcutta 1970; ayn. mlf., *Tabakâti Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

• **İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-‘Alâ’iyye fi'l-umûri'l-‘Alâ’iyye (Selçuknâme)***

İbn Bîbî, Hârizm Türklerinden olup babası Hârizmşahlar Devleti’nde divan kâtipleri arasında yer almıştır. Annesi Bibi Hatun, Hârizmşahlar Devleti Sultanı Celaleddin’in müneccimidir. Sultan Celaleddin’in 1231’de Diyarbekir civarında Moğol kuvvetlerine yenilmesi ve daha sonra öldürülmesi üzerine İbn Bîbî ile ailesi önce Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref’in yanına Dımaşk’a gittiler. Ancak Alâeddin Keykubad, el-Melikü'l-Eşref’ten İbn Bîbî ve ailesini Anadolu’ya göndermesini istemiştir. Bunun üzerine İbn Bîbî ve ailesi Anadolu’ya gelerek Sultan Alâeddin Keykubad’ın hizmetine girmiştir. İbn Bîbî, Selçuklu Devleti’nde divan kâtibi olurken Alâeddin Keykubad’ın müneccimi olan babası ise firâşhâne-i hâs müşrifliğine getirilmiş ve ardından emirlik rütbesine terfi etmiştir.⁷⁰

İbn Bîbî, Türkiye Selçuklu Devleti’nin en önemli kaynaklarından biri olan “el-Evâmirü'l-‘Alâ’iyye fi'l-umûri'l-‘Alâ’iyye” adlı eseri kaleme aldı. İbn Bîbî’nin kaleme almış olduğu bu eser, Türkiye Selçuklu tarihinin 1186-1280 yılları olaylarını aktarmaktadır. Eserinin birçok noktasında kendi hakkında bilgi veren İbn Bîbî, Alâeddin Atâ Melik Cüveynî’nin Anadolu’nun fethinden başlayarak Türkiye Selçuklu tarihini yazmasını istediğini aktarmaktadır. Eser, Mengü Han ve Moğol tarihi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Biz tezimizde, eserin John Andrew Boyle’nin İngilizce tercümesi ve Mürsel Öztürk’ün Türkçeye çevirisini kullandık.⁷¹

• **Nesevî, Muhammed b. Ahmed, *Sîretü’s-Sultân Celâleddîn Mengübertî***

Nesevî, Horasan’ın Nesa şehrinde bulunan Hurendiz Kalesi’nde dünyaya gelmiştir. Nesevî, Moğolların Hârizmşahlar ülkesine saldırdığına şahit olmuş müellifler arasında yer almaktadır. Moğolların Hurendiz Kalesi’ni muhasarasının 10 bin arşın kumaş vererek kaldırılmasını sağlamıştır. Sultan Muhammed Hârizmşah’ın ölmesi üzerine Nesevî, sultanın oğlu Nasuriddin Hamza’nın yanına gitti. 1225 yılında Sultan Celâleddin Hârizmşah’ın Delhi’den İran’a dönmesi üzerine de onun yanında gitti. Sultan Celâleddin’in yanında münşi olarak göreve başladı. Sultan Câlâleddin’in bütün seferlerine katılarak şahit oldu. Sultan’ın Diyarbekir’de öldürülmesi üzerine Meyyâfârikîn meliki Muzaffer Gazi’ye sığındı.

⁷⁰ Abdülkerim Özeydin, “İbn Bîbî”, *DİA*, XIX., İstanbul 1999, s. 379.

⁷¹ İbn Bîbî, *el Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)* I-II., çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı, 458-249, Ankara 1996.

Hem devlet erkanı arasında bulunması hem de bir tarihçi olması sebebiyle Nesevî'nin kaleme almış olduğu *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî* adlı eseri önemli bir yere sahiptir. Eser, Sultan Muhammed'in Moğollarla olan mücadelesi, Moğol saldırıları ve Sultan Celaleddin'in yaşamı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bununla birlikte eserde, Moğolların İran'daki faaliyetleri ve Nizarîler hakkında bilgiler de mevcuttur. Eser, ilk olarak 1881 yılında Houdas tarafından Fransızcaya, Hafız Hamdi tarafından da 1953 yılında Arapçaya çevrilmiştir. Eser, 1965 yılında Mücteba Minovi tarafından Farsça neşredilerek Tahran'da yayımlanmıştır. Biz tezimizde Mücteba Minovi tarafından Farsça neşredilen basımını kullandık.⁷²

• İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi-Târîh*

İbnü'l-Esîr, 1160 tarihinde Cizre'de dünyaya geldi. Babasının Esîrüddin lakabını taşımasından dolayı İbnü'l-Esîr olarak tanınmaktadır. Bağdat ve Musul'da birçok âlimden ders almıştır. Tarih alanında yazdığı dört ayrı kitabı bulunan İbnü'l-Esîr; hadis usulü, siyer, edebiyat, ensâb ve eyyâmü'l-Arap'ta da önde gelen âlimlerdendir. Hiç şüphesiz onu şöhrete kavuşturan eseri "*el-Kâmil fi't-târîh*"tir. Eser, Hz. Âdem'den başlayarak 1231 yılı sonuna kadar meydana gelen olayları aktarmaktadır. Eserin Moğolların, Hârizmşahlar ülkesi ve Rus topraklarına yapmış oldukları saldırıları incelediğimiz XII. cildinden yararlandık. Eser ilk kez 1851-1876 yılları arasında Carl Johan Tornberg tarafından neşredilmiştir. Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Biz tezimizde Türkçe çevirisini kullandık.⁷³

• Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*

Atâ Melik Cüveynî, 1226 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Ailesi hakkında bilgi aktaran Cüveynî, soyunu Abbâsî vezirlerinden Fazl b. Rebî'e dayandırır. Bu konu hakkında kaynaklarda kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte Cüveynî'nin aile fertlerinin Selçuklu, Hârizmşahlar ve İlhanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulundukları bilinmektedir. Dedesi Şemseddin Muhammed, Hârizmşahlar Devleti'nde müstevfidir. Baba Bahâeddin Muhammed, 1232-1233 yılına kadar Hârizmşahlar Devleti'nde görevli iken daha sonra Moğolların hizmetine girdi. Cüveynî, Moğolların hizmetine girdiğinde Emir Argun'un himayesinde yer aldı. Emir Argun'la birlikte 1243-1256 yılları arasında Moğolların başkenti Karakurum'a resmî ziyaretlerde bulundu. Hülâgû, 1256 yılında İran'a gelince Cüveynî onun hizmetine girdi.

⁷² Nesevî, *Sîret-i Celâleddin Mingburnî*, nşr. Müctebâ Minovî, Tahran 1344.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih* Türcümesi, XII., çev. Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, İstanbul 1989.

Cüveynî, Hülâgû'nun Haşhaşilerle olan mücadelesinde yer alarak Alamut'un zaptında bulundu. Moğolların Alamut'ta bulunan kütüphaneyi imha etmesini önledi. Hülâgû'nun ölümü sonrasında oğlu Abaka, İlhanlı hükümdarı oldu. Cüveynî, Abaka döneminde Irak-ı Arab'ı yönetmiştir. Cüveynî 1283 yılında ölümüne kadar görevini sürdürmüştür.

Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* adlı eseriyle İlhanlı Devleti'nin önde gelen devlet adamı tarihçileri arasında yer aldı. İlhanlı hükümdarlarına yakın olması, ona herkesin ulaşamayacağı bilgileri edinme fırsatı verdi. *Târîh-i Cihângüşâ*, üç ciltten oluşan Farsça bir eserdir. Birinci cildinde Moğol örf ve âdetleri, Cengiz Han'ın yasaları, Cengiz Han'ın ortaya çıkışı, İdikut'un Moğollara bağlanması ve 1227 yılına kadar Mâverâünnehir ile İran'daki fetihlere yer verilmektedir. İkinci ciltte Hârizmşahlar tarihine yer verilirken eserin üçüncü cildi Mengü Han'ın tahta çıkışı, Hülâgû'nun İran'a gelmesi ve Haşhaşilerle mücadeleyi ele almaktadır. Eser, aktarmış olduğu bilgiler itibarıyla Moğol tarihinin birinci derece kaynakları arasında yer alır. *Târîh-i Cihângüşâ*, J. Andrew Boyle tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Mürsel Öztürk tarafından da Türkçeye dipnotlarla genişleterek çevrildi. Biz tezimizde Mürsel Öztürk'ün çevirisinden yararlandık.⁷⁴

• Reşîdüddin Fazlullah, *Câmi' u't-Tevârîh*

Reşîdüddin Fazlullah, 1240 yılında Hemedan'da doğdu. Hekimlikle uğraşan Reşîdüddin Fazlullâh, Abaka Han'ın hizmetine tabip olarak girdi. Argun Han döneminde konumunu güçlendiren Reşîdüddin Fazlullah, yalnızca hekimlik değil aynı zamanda kelam ve tarih gibi ilimlerle uğraştı. Gazan Han döneminde vezirliğe kadar yükselen Reşîdüddin Fazlullah, Ebû Said Bahadır Han zamanında gözden düştü. 1318 yılında Olcaytu'nun öldürülmesiyle suçlanan Reşîdüddin Fazlullah, oğlu İzzeddin İbrahim ile birlikte idam edildi.

Gazan Han'ın isteği üzerine “*Câmi' u't-tevârîh*” adlı eserini yazmaya başladı. Reşîdüddin Fazlullah'ın kaleme aldığı *Câmi' u't-tevârîh* adlı eser, modern anlamda ilk dünya tarihi olarak kabul edilmektedir. Çalışmamızın en önemli kaynaklarından birini oluşturan *Câmi' el-Tevârîh*'in Muhammed Rûşen ve Mustafa Mûsevî tarafından tashih edilen eserinden faydalandık.⁷⁵

⁷⁴ Atâ Melik Cüveynî, (1958). *The History of the World-Conqueror, I-II.*, trans. John Andrew Boyle, Cambridge University Press, Cambridge, 1958; Ayn. mlf., *Târîh-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK., Ankara 2013.

⁷⁵ Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî, *Câmi' u't-tevârîh*, I-II., tsh. Muhammed Ruşen- Mustafi Musevi, Tahran 1373.

• **Kerîmüddin Mahmûd Aksarayî, *Aksarâyî Mûsâmeret el-Ahbâr ve Mûsâyeret el-Ahyâr***

Selçuklu Devlet erkânı arasında gördüğümüz Kerîmüddin Mahmûd, Aksarayî adıyla tanınmaktadır. Yaklaşık 50 yıl kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nde *dîvân kâtibliği ve evkâf nâzırlığı* görevlerini icra etti. Aksarâyî, Selçuklu Devleti'nde üstlendiği vazifelerin yanında İlhanlıların Anadolu nâibi Mücirüddin Emîrsâh'ın yanında çalıştı. O, *Mûsâmeret el-Ahbâr ve Mûsâyeret el-Ahyâr* adındaki eserini 1323 yılında tamamlayarak Timurtaş Noyan'a sundu. Çalışmamızda M. Nuri Gençosman'ın çevirisinden istifade ettik. Bu eser, Moğolların Anadolu'ya ilk istila hareketleri bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.⁷⁶

1.2.3. Ermeni Kaynakları

• **Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı***

Eserde kendisinden Hayton diye bahseden Hetum, Kilikya Ermeni Krallığı'nın bünyesinde askerî faaliyetlerde bulundu. Grigor Sinyoru olan kardeşi Grigor'un ölümü üzerine kontluk rütbesine yükseldi. Moğol tarihiyle ilgili kaleme aldığı *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı* dört bölümden meydana gelmektedir. Müellif, eserin ilk iki kısmında coğrafya ve tarihe yer verirken diğer bölümleri Moğol tarihine ayırmıştır. Eserinde Moğolların kökeni, âdetleri ve ele geçirilen devletler hakkında bilgiler vermektedir. Bununla birlikte *Het'um the Historian's, History of the Tartars* adıyla Avrupa'da tanınmaktadır. Eserin birçok tercümesi bulunmakla birlikte biz, Bedrosyan tarafından İngilizceye çevrilen eserin Altay Tayfun Özcan tarafından yapılan Türkçe tercümesinden istifade ettik.⁷⁷

• **Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi***

Aknerli Grigor, Kilikya'da bulunan Vank manastırında görevli olan rahiplerindendir. Onun kaleme aldığı *Okçu Milletinin Tarihi* isimli eseri Yakın Doğu'daki Moğol istilasına yönelik boşlukları doldurmaktadır. Moğollar hakkında ciddi bilgiler sunan Grigor, Kilikya'da bulunduğu hâlde Ermeni ve Gürcü topraklarındaki noyan isimleri konusunda sahipsiz bilgiler vermektedir. Noyanların Ermeni ve Gürcü topraklarındaki faaliyetlerini tespit etmede bu

⁷⁶ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Mûsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. M. Nuri Gençosman, Ankara, 1943.

⁷⁷ *Het'um the Historian's, History of the Tartars (The Flower of Histories of the East)* trans. Robert Bedrosian Long Branch, New Jersey, 2004; Korykorlu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.

eserden faydalandık. Çalışmamızda eserin Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçeye tercümesi ve Robert Bedrosian'ın İngilizce çevirisinden istifade ettik.⁷⁸

• **Müverrih Kiragos, *Ermeni Müelliflerine Göre Moğollar***

Müverrih Kiragos, 1220 yılında Gence'de dünyaya gelmiştir. Müverrih Kiragos'un eseri, Ermeni ve Gürcü topraklarında vuku bulan Moğol istilasındaki boşlukları doldurmaktadır. Kiragos, eserinde bizzat tanık olduğu olayları aktarmıştır. Muasırı olduğu kaynaklar arasında en doğru bilgileri kaleme alan müverrihtir. Cebe ve Sübütay'ın akınlarından başlayarak Curmagun'un Ermeni ve Gürcü topraklarındaki faaliyeti bakımından eserden istifade ettik. Çalışmamızda Gürsoy Solmaz'ın Türkçeye çevirisini kullandık.⁷⁹

• **Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi***

Doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi bulunmayan Vardan, XIII. yüzyıl Ermeni müellifleri arasında yer almaktadır. Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi* eseriyle büyük şöhret kazanmıştır. Müellif, eserini kaleme alırken bizzat şahit olduğu olayların yanında duyduğu rivayetlere de yer verir. Vardan, eserini tamamlarken kendisinden önce kaleme alınan eserlerden faydalandı. Hağbat Kilisesi'ne ve milletine hizmet eden Vardan, Mular Noyan'ın Ermeni topraklarına nüfuz etmesiyle onun hizmetinde yer aldı. Onun eserinden Moğolların Curmagun emrinde Ermenistan ve Gürcü topraklarına istilaları ve noyan isimlerinin tespit edilmesinde faydalandık.⁸⁰

1.2.4. Latin Kaynakları ve Seyahatnameler

• **Misyoner Julian, *Domiken Misyoner Julian'ın Seyahati ile İlgili Metinler***

Misyoner Julian, XIII. yüzyılda Macar Krallığı'nın bünyesinde oluşturulan Dominiken tarikatında yer aldı. Julian, Dominiken tarikatının doğuya gönderdiği ikinci heyetin içinde bulunuyordu (1236). Bu sırada Moğollar, Macar ve Lehistan topraklarına akın ettiler. Onun eseri Moğol Han'ın, Macar Kralı IV. Bela'ya gönderdiği mektuba yer vermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Moğolların yaşamlarına dair verdiği bilgiler Latince yazılan

⁷⁸ Grigor Aknerts'i's, *History of the Nation of Archers*. trans. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2003; Ayn mlf., *Okçu Milletin Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

⁷⁹ Müverrih Kiragos, (2009). *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, çev. Gürsoy Solmaz, Elips Yayınları, Ankara, 2009.

⁸⁰ Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yayınları, İstanbul, 2017.

raporlar arasında en gerçekçi bilgileri ihtiva eder. Çalışmamızda Altay Tayfun Özcan'ın Türkçe tercümesini kullandık.⁸¹

• **Splitli Toma, Salona ve Split Piskoposlarının Tarihi -Moğollara Dair Bahisler-**

Splitli Toma'nın kaleme almış olduğu bu eser, Tatar Musibeti, Tatarların Doğası, Macarların Kaçışı ve Tatar Vahşiliği isimli dört bölümden oluşmaktadır. Moğol tarihinin önde gelen kaynakları arasında yer almaktadır. Eser tam bir kronolojiden yoksun olmasına rağmen Moğolların Avrupa istilasını hakkında önemli bilgiler sunar. Bununla birlikte Moğol kültürü ve askerî yeteneklerinden de söz eder. Biz eserin Altay Tayfun Özcan tarafından yapılan Türkçe tercümesinden yararlandık.⁸²

• **Üstat Roger, Macaristan Krallığı'nın Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Ağut**

Roger 1205 yılında İtalya'da dünyaya gelmiştir. 1232 yılında Kardinal Pecorirali Jacobo'ya eşlik eden din adamları arasında Macar topraklarına gitti. Eserinde Moğolların Avrupa seferinin boyutları hakkında kıymetli bilgiler sunar. Roger aynı zamanda Moğol istilasından önce Kıpçakların Macar topraklarına gelişi ve bölgede sosyal çatışmaların olduğunu belirtir. Biz, eserin Janos M. Bak ve Martyn Rody tarafından yapılan İngilizce tercümesi ve Altay Tayfun Özcan'ın Türkçe çevirisinden istifade ettik.⁸³

• **Johann de Plano Carpini, Moğol Tarihi ve Seyahatnâmesi**

1182 yılında dünyaya gelen Carpini Fransisken rahiplerinin Avrupa'daki oluşumlarında görev aldı. 1245-46 yıllarında Papa IV. Innocentius tarafından Moğollara elçi olarak gönderilen heyetin içinde yer aldı. Moğol Hanı'nı ziyaret etmek için Karakurum'a giderken seyahati sırasında gördüğü ve öğrendiği bilgileri kaleme aldı. Carpini, kaleme almış olduğu eserinde Moğol sosyal hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Biz çalışmamızda Ergin Ayan'ın Türkçe çevirisinden istifade ettik.⁸⁴

⁸¹ Dominiken Misyoner Julian'ın Seyahati ile İlgili Metinler, *Moğollar Avrupa'da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, hzr. çev. ve not. Altay Tayfun Özcan, Kronik, İstanbul 2020, s. 49-85.

⁸² Splitli Toma, Salona ve Split Piskoposlarının Tarihi-Moğollara Dair Bahisler-, *Moğollar Avrupa'da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, hzr. çev. not. Altay Tayfun Özcan, Kronik, İstanbul 2020, s. 87-131.

⁸³ Magistri Rogeri, Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars, *Anonymus and Master Rigor*, trans and not. János M. Bak and Martyn Rady, Central European University Press, Budapest 2010, s. 132-227; Üstat Roger, Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Bir Ağut, *Moğollar Avrupa'da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, hzr. çev. not. Altay Tayfun Özcan, Kronik, İstanbul 2020, s. 133-218

⁸⁴ Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâmesi*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon,

• **Simon De Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu***

Simon de Saint Quentin, 1245 yılında Papa tarafından Moğolların Hristiyanlığı kabul etmeleri için Moğol Hanı'na gönderilen elçi heyetinin arasında yer aldı. 1245-47 yılları arasında Moğolların siyasi, kültürel yapılarının yanında onların tahakkümü altında bulunan milletlerle olan ilişkisine de yer vermektedir. Çalışmamızla ilgili sınırlı bilgiler içermektedir. Biz Erendiz Öybayoğlu'nun Türkçe çevirisinden istifade ettik.⁸⁵

1.2.5. Süryani Kaynakları

• **Gregory Ebu'l-Ferec, *Abu'l Farac Tarihi***

Ebu'l-Ferec 1225-26 yılında Malatya'da dünyaya geldi. Yahudi bir doktorun çocuğu olarak dünyaya geldiğinden İbn el-İbrî olarak da tanınmaktadır. Ana dili Süryanice olan müellif, 1284 yılına kadar olan olayları kaleme aldığı eseri, Moğolların batı seferinin aydınlatılmasında başlıca kaynaklar arasında yer alır. Cengiz ve haleflerinin Hârizmşahlar, Ermeni ve Gürcü topraklarına yaptığı istilanın yanında, 1258 yılında Hülâgû'nün Bağdat Halifeliği seferi hakkında ayrıntılı bilgiler sunar. Süryanice aslından Ernest A. Wallis Budge tarafından İngilizceye tercüme edilen eser, akabinde Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmamızda Ömer Rıza Doğrul'un Türkçe tercümesi kullanılmıştır.⁸⁶ Bununla birlikte eserine Arapça muhtasar yazmıştır. Çalışmamızda *Târih Muhtasar Ahbâr el-Düvel* adlı eserin, Şerefeddin Yalkaya tarafından yapılan Türkçe tercümesini kullandık.⁸⁷

1.2.6. Araştırmalar

Çalışmamızda araştırma eserlerinden de istifade ettik. Bunlardan Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch'i-ch'ing ve Peter W. Geier'in editörlüğünü yaptığını *In the Service of the Khan* adlı eseri söylemek gerekir. Eser, Moğol ve Yüan dönemi, Çin tarihinde ön plana çıkmış noyan, vali, müşavir ve vergi memurlarının biyografilerine yer vermektedir. Bununla birlikte Çin ana kaynaklarını esas alarak yazılmış olan bu eser, çalışmamızın birçok noktasında bizi aydınlatmıştır. Bir diğer eser, Timothy May'ın *Chormagan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East* adındaki basılmamış yüksek lisans tezidir.⁸⁸ T. May,

⁸⁵ Simon de Saint Quentin *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Öybayoğlu, DAKTAV, Antalya 2006.

⁸⁶ Gregory Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, II., çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK., Ankara 1987.

⁸⁷ Ebu'l-Ferec, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafettin Yaltkaya, TTK, Ankara 2011.

⁸⁸ Timothy May, *Chormagan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East, Submitted to the faculty of the University Graduate School in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in the Department of Central Eurasian studies Indiana University*, Bloomington 1996.

çalışmasında Curmagun Noyan'ın Ögeday Han tarafından görevlendirilmesi ve Moğolların İran, Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye'ye istilaları hakkında bilgi vermektedir. Bir başka eser de aynı yazarın, *The Mongol Art of War* isimli kitabıdır.⁸⁹ Timothy May, 2004 yılında *Conquest and Governance: the Rise and Expansion of the Mongol Empire, 1185-1265* isimli basılmamış doktora tezinin ilk bölümlerini kitap hâlinde yayımlamıştır. Çalışmamızda ayrıca Timothy May'ın editörlüğünü üstlendiği *The Mongol Empire a Historcal Encyclopedia* eserinden istifa ettik. Eser, Moğol tarihinin her alanında kısa maddelerden oluşmaktadır.

Faydalandığımız bir başka eser ise Henry H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*'dur.⁹⁰ Moğol tarihini en kapsamlı şekilde ele alan Howorth'un eseri üç ciltten meydana gelmektedir. Biz eserin ilk cildinden istifade ettik. Eser, Moğolların uyguladıkları yayılmacı siyaseti ve savaş stratejilerini muhteva etmektedir. Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, adlı eseriyle çalışmamızın önemli araştırma eserleri arasında yerini almaktadır.⁹¹ P. Jackson, Moğolların İslam dünyasını ele geçirmesi ve bu bölgelerde yaptığı kıyım ve tahribatın yanında Moğol yönetimine de eserinde yer vermektedir. George Lane'in, *Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat* adlı kapsamlı makalesi çalışmamızın muhtevası açısından önemlidir. Makale, Argun Aka'nın, İran coğrafyasına gönderilmesi ve batı topraklarının yönetiminde vali olarak söz sahibi olmasını konu almıştır. G. Lane, makalesiyle dönemin atmosferi hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁹² Yine J. Paul Roux'nun, *Moğol İmparatorluğu Tarihi* adlı eseri Cengiz Han ve haleflerinin siyasi tarihi hakkında önemli bir çalışmadır.⁹³ Joseph de Guignes'in *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi* adlı eseri de genel Türk ve Moğol tarihi hakkında en kapsamlı eserler arasında yer alır. Biz çalışmamızda eserin, Büyük Hanlar dönemi Moğol tarihini kapsayan ikinci cildinden istifade ettik.⁹⁴

Mualla Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler* adlı eserinde Moğolların Rus knezlikleri ile olan savaşına yer verilir. Bununla birlikte Moğolların Rus topraklarında yaptığı

⁸⁹ Timothy May, *The Mongol Art of War; Chinggis Khan and the Mongol Military System*, Pen&Sword Press 2007.

⁹⁰ Henry H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, I., Longmans Green, New York 1876.

⁹¹ Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, Yale University Press, New Haven and London 2017.

⁹² George Lane, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat", *Iranian Studeies*, 32(4), s. 459-482.

⁹³ J. Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

⁹⁴ Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Ötüken Yayınları İstanbul, 2018.

istila ve kıyımlar anlatılmıştır. Çalışmamızda eserden, Moğolların Rus knezlikleriyle olan münasebetleri açısından faydalandık.⁹⁵ Altay Tayfun Özcan'ın *Moğol-Rus İlişkileri* adlı eseri de Moğolların Rus ve Avrupa seferini hakkında kapsamlı bir çalışmadır. Eser, Rus kroniklerinden faydalanılarak Moğolların Rus ve Avrupa istilasını ele almıştır.⁹⁶

⁹⁵ Mualla Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK, Ankara 2007.

⁹⁶ Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK, Ankara 2017.

4 BİRİNCİ BÖLÜM

5 SİVİL VE ASKERİ VALİLER

1. Moğol Kökenliler

1.1. Muhali (1170-1223)

Muhali, Celayir kabilesine mensup olup 1170 yılında dünyaya gelmiştir.⁹⁷ Çin raporu *Meng Ta Pei Lu* ve *Hei Ta Shi Lu*'da, Muhali, Kara Tatar olarak geçmektedir.⁹⁸ Babası Gu'un-n'a, annesi Köküi'nin beş oğlundan üçüncüsüdür.⁹⁹ Muhali'nin kardeşleri hakkında *Dung Pin Wang*'ın *asaleti* adlı eserinde: “*Kong wen Ku wa'nın (Gu'un-n'a) beş oğlu vardır. En büyüğü Hulu hu er, ikincisi Chi li hu er, üçüncüsü Mu pin li (Muhali), dördüncüsü Bu hua (Buha), beşincisi Dai sun'dur*” diye bildirmektedir.¹⁰⁰ Cengiz Han, 1197 yılında Saça Beki ve Tatçu'yu¹⁰¹ ortadan kaldırdıktan sonra Curkin halkını önüne katmış ilerlemekteydi. Bu sırada Curkinler arasında Muhali'nin dedesi Telegetü-bayan, babası Gu'un-n'a ve amcaları Çıla'un-hayiçi ve Cebke de bulunuyordu. Gu'un-n'a, iki oğlu Muhali ve Buha'yı Cengiz Han'a takdim ederek ona itaatini sunmuştur. Çıla'un-hayiçi de oğulları Töngge ve Katar ile Cengiz Han'a itaatini sunarken Cebke Noyan, Hasar'a verilmiştir.¹⁰² Kaynaklarda Muhali'nin eşi hakkında bir bilgi aktarılmazken Howorth, Chulan adında bir eşi olduğunu belirtmektedir.¹⁰³

Muhali, yirmi yedi yaşında Cengiz Han'ın birliğine katılmış ve kısa süre içinde kendini fark ettirmiştir. Cengiz Han'ın *dört bahadırı*¹⁰⁴ arasına giren Muhali, Çin tarihi kayıtlarında çok yakışıklı, başını örtmüş, kafasının üst kısmında saçlar bırakılmış ve kenarları kazınmış olduğu belirtilir. Bununla birlikte dar ve ince giyinen Muhali'nin çok dil bildiği aktarılmaktadır. Muhali'nin aynı zamanda fiziki olarak çok güçlü, iyi teşkilatçı ve mükemmel bir okçu olduğu da vurgulanmaktadır.¹⁰⁵

⁹⁷ Reşidüddin, I., s. 599; Atwood, *Encyclopedia*, s. 99.

⁹⁸ Shao Hung, s. 152; Peng Da Ya ve Xiu Ting s. 61-62.

⁹⁹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 392.

¹⁰⁰ Shao Hung, s. 62; Howorth, *Mongols*, s. 25.

¹⁰¹ Curkin kabilesine mensuptur.

¹⁰² M.G.T., s. 66; Igor de Rachewiltz, “Muqali”, *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, ed. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch'ing, Peter Geier, May Wang, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, s. 3.

¹⁰³ Howorth, *Mongols*, I. 1876, s. 58.

¹⁰⁴ *Gizli Tarih*'e göre Cengiz Han'ın “*Bo'orçu, Muhali, Borohul ve Çıla'un-bahadır*”dan oluşan dört komutanına verdiği isimdir. Bknz. M.G.T., s. 141.

¹⁰⁵ Shao Hung, s. 63; Rachewiltz, “Muqali”, s.3.

1202 yılında Naymanlar'ın komutanı Koksegu-sabrah'ın, Keraitlere karşı saldırısı sonucunda Ong-han, Cengiz Han'dan "dört bahadırı"nı yardıma göndermesini istemiştir.¹⁰⁶ Cengiz Han da bu çağrıya Bo'orçu, Muhali, Borohul ve Çıla'un adlı dört komutanını Naymanlar üzerine göndererek cevap verdi. Bu komutanlar, Ong-han'ın kabilesini ve oğlu Sanggum'un hayatını kurtarmıştır.¹⁰⁷ 1202 yılında Camuha'nın başında olduğu Tatarlara karşı Dalan Nemürges savaşında da Muhali, Cengiz Han'ın yanında görülmektedir. 1203 Keraitler ve 1204 Naimanlara karşı seferlerde ve 1206 yılındaki büyük kurultaya kadar meydana gelen diğer olaylarda da Muhali, Cengiz Han'ın sadık adamlarından olmuştur.¹⁰⁸

Cengiz Han'ın, 1206 kurultayında Muhali'yi hizmetleri için mükâfatlandığı görülür. Cengiz Han, yeni düzenlenmiş Moğol ordusunun sağ kanat komutanlığına Bo'orçu, sol kanat komutanlığına Muhali ve merkeze de Naya'a'yı tayin etti.¹⁰⁹ Ayrıca Cengiz Han, sadık adamlarından olduğu için Muhali'ye yasanın dokuz ihlaline karşı koruma verdi.¹¹⁰ Cengiz Han, 1206 kurultayıyla birlikte Muhali ve Bo'orçu'ya en üst askerî rütbeyi de verdi.¹¹¹

Muhali hakkında 1211 yılına kadar kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte sol kanat komutanı olarak 1209 yılında Cengiz Han'ın yürütmüş olduğu Tangut Seferi'ne katılmış olması muhtemeldir. Aynı durumu, Moğolların 1211 yılı Kuzey Çin Seferi için de söylememiz mümkündür. Her ne kadar *Gizli Tarih* adlı eserde Muhali'nin bu sefere dâhil olduğu belirtilmese de onun Moğol ordusunun en rütbeli noyanlarından birisi olması ve Çin'de Go-ong (prens) unvanını taşıması, bu sefere katıldığını gösteren delillerinden sayılabilir. Meng Ta Pei Lu'da, doğu ve batı istikametinde çokça seferler düzenlediği için, Çin başta olmak üzere birçok yerde Muhali'nin tanındığından bahsetmektedir. Bununla birlikte savaş kararlarını kendisi aldığı için ona Han'ın vekili anlamında *Go-ong* denildiğini aktarmaktadır.¹¹²

Cengiz Han'ın 1211 yılında Kin İmparatorluğu'na karşı giriştiği ilk askerî harekâta Muhali'nin üstlenmiş olduğu görev hakkında bilgi sahibi değiliz.¹¹³ Ancak Rachewiltz onun Çin'in kuzey savunma hattı boyunca Hebei Eyaleti'nde bulunan Fu-chou, Hsüan-te ve Te-hseing ele geçirdiğini iddia etmektedir. Daha sonra Kin İmparatorluğu'nun başkenti Chung-

¹⁰⁶ Atwood, *Encyclopedia*, s. 397.

¹⁰⁷ M.G.T. s. 86-87; Howorth, *Mongols*, I., s. 550.

¹⁰⁸ Rachewiltz, "Muqali", s. 3-4.

¹⁰⁹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 139.

¹¹⁰ M.G.T., s.138; Rachewiltz, "Muqali", s. 4; Atwood, *Encyclopedia*, s. 139.

¹¹¹ Rachewiltz, "Muqali", s. 4.

¹¹² Atwood, *Encyclopedia*, s. 257-393; Shao Hung, s. 62.

¹¹³ D'ohsson, s.70; Martin, s.193-194; Atwood, *Encyclopedia*, s. 27.

tu'ya (Pekin) doğru hareket ettiğini aktarmaktadır.¹¹⁴ Rachewiltz'in Muhali hakkında atıfta bulunduğu yol haritası hakkında *Gizli Tarih*, Cebe Noyan'ın öncü kuvvet olarak hareket ettiği ve Çabciyal Geçidi'ne kadar Kuzey Çin'de akınlarda bulunduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵

Cengiz Han, 1211 yılında Çin Seddi'ni zorlarken Kin İmparatorluğu'nun beyi olan Yelu Liuge de isyan ederek Cengiz Han'a tabi olmuştur. İmparator, isyan eden bey üzerine asker gönderdiyse de Moğol destekli Yelu Liuge'nin ordusu galip gelmiş ve Leao Hang şehri böylece Cengiz Han'ın eline geçmiştir (1212). Cengiz Han, Pehchehli'yi ele geçirdikten sonra 1212 Ağustos ayında Tai-tong-fu'yu kuşattı. Bu sırada Muhali'nin Cengiz Han'ın yanında olması muhtemeldir. Tai-tong-fu şehri, Moğollara karşı güçlü bir direniş gösterdi. Hatta iki taraf arasındaki küçük çarpışmalarda Cengiz Han okla yaralanmış ve bu sebeple kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir.¹¹⁶ Ancak bu geri çekilme sonucunda Kuzey Çin'in tam anlamıyla Moğollardan arındığını söylemek doğru değildir. Çünkü Cebe tarafından Yelu Liuge'ye yardım edilmiş ve Kin ordusu geri püskürtülmüştür.¹¹⁷ Moğolların şiddetli saldırıları karşısında Kin İmparatoru topraklarını koruyamıyordu. Moğolların hızlı ve yayılmacı politikaları, Kin İmparatorluğu'nu içinden çıkılmaz bir duruma sürüklemişti. Kin İmparatorluğu'nun Moğollar tarafından ele geçirileceğinden korkan imparator, Cengiz Han ile anlaşma yoluna gitmek için harekete geçti. Cengiz Han'a elçi heyeti göndererek Moğol ordusunu Chung-tu'dan uzaklaştırmaya çalıştı. Cengiz Han tarafından da olumlu yanıt alan Kin İmparatoru; altın, ipekli kumaş, pek çok hayvan ve genç kızları Moğollara gönderdi. Ayrıca İmparator, aileden bir prenses göndereceğini söyledi. Nihayetinde her isteği yerine getirilen Cengiz Han, bölgeden ayrılmıştır. Bu sırada kışın bastırması ve Moğol ordusunda meydana gelen hastalık ve yorgunlukların, Cengiz Han'ın, Kin İmparatoru'nun teklifini kabul etmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Kin İmparatoru, başkent Chung-tu sınıra yakın olduğu için Sarı Nehir civarındaki Kai-feng'i başkent yaptı.¹¹⁸ Chung-tu'da veliaht ve iki komutan bırakan İmparator, daha sonra komutanlardan, verilen at ve silahları teslim etmelerini istedi. Bu durum karşısında İmparator'a

¹¹⁴ Rachewiltz, "Muhali" s. 4.

¹¹⁵ M.G.T., s. 169; Howorth, s. 68; Thomas Allsen, "The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China", ed. Herbert Franke, Denis C. Twitchett, *The Cambridge history of China*, VI. Cambridge University Press, New York 1994, s. 357;

¹¹⁶ Howorth, *Mongols*, I., s. 69.

¹¹⁷ Bu konu hakkında Howorth, Kin komutanı Ho-sho'nun 60 bin kişilik ordusuyla Yelu Liuge'ye saldırarak onu mağlup ettiğini aktarmaktadır. Howorth, *Mongols*, I., s. 69.

¹¹⁸ Kin Hanedanlığının güney başkenti için bkNZ. Atwood, *Encyclopedia*, s. 282.

isyan eden Kitanlı birlikler, Cengiz Han'a haber göndererek bağılıklarını bildirdiler. Cengiz Han, İmparator ile yaptığı barış anlaşmasını dikkate almayarak eline geçen bu fırsatı çok iyi değerlendirdi. Bu arada Cengiz Han tarafından Tunking ünvanı verilen Yelu Liuge'nin şehri, Moğolların geri çekilmesiyle birlikte Kin ordusu tarafından zapt edildi.¹¹⁹ Kendisine tabi olan Kitanlı komutanları kendi askerî birliğine dâhil etmiş olan Cengiz Han, hızla Kuzey Çin üzerine hareket etti. Şehrin stratejik noktalarını iyi bilen Kitanlıları Samuka Bahadır ile Chung-tu üzerine gönderdi.¹²⁰ Meng Ta Pei Lu'daki "1214 yılında Kitanlar, Jin Hanedanlığı'nın emrinden çıkarak Cengiz Han'a teslim oldular." ifadesi konuyu destekler niteliktedir.¹²¹

1214 yılında Chung-tu üzerine hareket eden Cengiz Han, Muhali'yi de Yelu Liuge'nin yanına göndermiştir.¹²² Kin İmparatoru Tunking'i ele geçirince bölgeye kendisine bağlı bir vali göndermiştir. Muhali, Tunking'e vali gönderildiğini öğrenince 1000 kişilik mahiyetiyle birlikte valiyi öldürmek için yola çıktı. Muhali yakaladığı valiyi öldürerek yerine şehre girmesi için bir kişiyi görevlendirdi. Valinin yaveriyim diye şehre giren Moğol askeri, yolda valinin öldüğünü söyledi ve cenaze merasimi sonrasında Moğollar ile barış içinde olduklarını belirterek askerin dağılması konusunda onları ikna etti. Şehrin askerî birliklerden mahrum olduğu haberi Muhali'ye ulaşınca şehri savaştan teslim aldı. Muhali Chin-chou, I-chou ve Kuang-ning ve birçok kaleyi savaştan ele geçirdi. Kalelerde bulunan zanaatkârların ve sanatla uğraşanların dışında herkesin katledilmesi emrini verdi.¹²³ Daha sonra Hebei'in kuzeydoğusunda bulunan Ka-chou'yu ele geçirerek Kin İmparatorluğu'nun önemli kalelerinden Ta-ming'e yöneldi.¹²⁴ Muhali, Ta-ming'i ele geçirmek için yönünü Liau West'e çevirdi. Ta-ming Kalesi'nde iç karışıklıklar nedeniyle Kin ordusu generalleri, Intsing'i öldürmüş ve yerine İlduku adında bir başkasını getirmişlerdir. Muhali'nin Ta-ming'e yaklaştığını gören Kin ordusu dağılmıştır. Böylece 1215 yılında Muhali'nin bölgeyi ele geçirmesiyle Moğollar, çok fazla ganimet elde etmişlerdir. Muhali, Ta-ming Kalesi'ni de ele geçirince Cengiz Han'ın yanına geri döndü.¹²⁵

¹¹⁹ Reşîdüddîn, I., 456; Howorth, *Mongols*, I., s. 69.

¹²⁰ D'ohsson, 2014, s. 73-74.

¹²¹ Shao Hung, s. 66-67.

¹²² Reşîdüddîn, I., 456; Atwood, *Encyclopedia*, s. 318-319.

¹²³ Stephen H. West, "Mongol Influence on the Development of Northern Drama", *China Under Mongol Rule*, ed. John d. Langkois, Princeton University Press, New Jersey 1981, s. 459; Rachewiltz, "Muqali", s. 5.

¹²⁴ D'ohsson, s. 73; Howorth, *Mongols*, I. 1876, s. 71.

¹²⁵ Howorth, *Mongols*, I. 1876, s. 71.

Moğolların Kuzey Çin'den ayrılmasıyla birlikte Kin Hanedanlığı; Chung-tu, Pehchehli ve Shansi'nin kuzey bölgeleri dışında eski topraklarını tekrar ele geçirmek için akınlarda bulunmuşlardır. Cengiz Han, Muhali'nin Çin'de göstermiş olduğu başarılar üzerine ona Go-ong (Devlet Prensi) unvanını verdi ve ona yetki sembolü olarak altın bir mühür verdi.¹²⁶ Ayrıca kendisine T'ai-hang Dağlarının güneyindeki tüm bölgeler verildi ve Kuzey Çin'deki askerî seferlerin başkomutanlığına atandı.¹²⁷ Cengiz Han, başarılı Kuzey Çin seferinin ardından Muhali'yi seferini tamamlaması için Kin İmparatorluğu üzerine gönderdi. Cengiz Han, burada Muhali'ye verdiği unvan ve diğer ayrıcalıklar ile yardımcısı olarak tanımlayıp onu Çin'e gönderirken kendisi Hârizmşahlar üzerine hareket etmiştir.¹²⁸ Bu durum da Cengiz Han'ın sadık adamı olan Muhali'ye güvenini göstermektedir.

Muhali, Kuzey Çin üzerine hareket ederken maiyeti; 23 bin Moğol, bir tümen Öngüt, 3 ila 6 bin Kitan ve Cürçenden oluşuyordu.¹²⁹ Kitan ve Cürçenlerin olduğu ordunun başında Uyar ve Togan adında iki komutan bulunmaktadır.¹³⁰ Muhali, 1217 yılında Çin'in başkenti Chung-tu'ya gelerek ordugâh kurdu.¹³¹ Bölgede Kitanların da desteği ile Kuzey Çin'in zayıf noktalarını öğrenmiş ve stratejisini bu yönde belirleyerek Chung-tu ve Hsi-ching'den Shansi, Hebei ve Shan-tung'u üzerinden saldırılarına başlamıştır.¹³² Moğolların Çin topraklarına gelmesiyle birlikte Chen-ting'in önemli merkezlerinden olan ve Hangchau'da bulunan Güney Çin'deki Sung Hanedanlığı, Kin İmparatorluğu'na ödemesi gereken vergileri ödemeyi bıraktı.¹³³ Bununla birlikte Sung Hanedanlığı, Ta-ming kalesini de ele geçirdi. Kin imparatoru vassalı Sung Hanedanlığı'na karşı bir ordu göndererek bölgeyi tahrip etti. Bu sırada Muhali Hebei'e gelmiş ve güçlü bir direnişle karşılaşmıştı ancak bu onun durmasına engel olmamıştır. Muhali, Hebei'de bulunan Fu-chou, Hsüan-te ve Te-hseing gibi şehirleri ele geçirdi. Bu sırada Kin komutanlarından Chang Jou, Muhali'ye teslim oldu.¹³⁴ Muhali Hebei üzerinde tahakkümü sağlamak adına daha önce kendisine teslim olan komutanlardan Chang Jou'yu bırakmış ve Shansi üzerine yönelmiştir. Muhali, 1218 yılında Shansi'nin Shih-chou, Hsi-chou ve Chiang-

¹²⁶ Reşîdüddin, I., s. 459; Atwood, *Encyclopedia*, s. 100.

¹²⁷ Reşîdüddin Fazlullâh'a göre Gu-ong unvanı "Cürçen"ler tarafından Muhali'ye verildiği aktarılmaktadır. Reşîdüddin, I., s. 459; D'ohsson, s.77-78; Rachewiltz, "Muqali", s. 5.

¹²⁸ Reşîdüddin, I., s. 460; Atwood, *Encyclopedia*, s. 257.

¹²⁹ Reşîdüddin, I., s. 459.

¹³⁰ Ebu'l-Ferec, II., s. 531; Buell, *Tanggaci People*, s. 46.

¹³¹ Allsen, "North China", s. 358.

¹³² Rachewiltz, "Muqali", s. 6; Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

¹³³ Atwood, *Encyclopedia*, s. 393.

¹³⁴ Rachewiltz, "Muqali", s. 6.

chou gibi önemli noktalarını ele geçirdi ve 1219 da neredeyse bölgenin tamamı, hâkimiyetine girdi.¹³⁵ Bu bölgenin yönetimini Ançen Noyan'a veren Muhali, aynı yıl 1217'de elden çıkan Ta-ming Kalesi'ni geri aldı (1220). Bu sırada Chang Jou, Hebei'de gerçekleştirdiği askerî baskınlar sonucunda Shih T'ien-hsiang, Chen-ting ve Wu Hsien'i teslim aldı (1220).¹³⁶ Muhali, Shan-tung üzerine hareket ederek bölgede büyük bir orduyu yendi ve Kin ordularını Sarı Nehre kadar geri çekilmeye mecbur kıldı. Kin ordusunun ve Chi-nan Kalesi'nin komutanı Yen Shih'nin Sung Hanedanlığı'na kaçmasıyla kale ele geçirildi. Chi-nan'ın ele geçirilmesi sonucunda Sung'a kaçan Kin komutanı Yen Shih teslim oldu. Muhali, Yen Shih'yi 1220 yılında Shan-tung komutanı olarak atadı. Muhali, Shan-tung üzerinde kontrolünü sağladıktan sonra bir sonraki sene yapacağı seferlere hazırlık yapmak amacıyla kuzeye döndü.¹³⁷

Muhali, 1221 yılının bahar ayında yeniden Kuzey Çin üzerine hareket etti. Shan-tung'un güneybatısında bulunan Huang-ling Kang'uda Kin ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Ardından Henan'da bulunan Ming-chou'yu ele geçiren Muhali, Batı Shan-tung'da Moğol tahakkümünü sağlamıştır. Daha sonra Shensi ve Kansu'ya saldırılarda bulunmuştur.¹³⁸ 1222 yılında Sung Hanedanlığı'ndan Muhali'ye elçi heyeti gelmiştir. Sung Hanedanlığı'nın, Moğolların Kuzey Çin'de gerçekleştirdiği akınları durdurmak için Muhali'ye elçi göndermiş olması muhtemeldir. Muhali'nin yanına gelen heyet sonucunda Sung Hanedanlığı, Moğollara tabi olarak Cengiz Han'ın prensleri arasına girdi.¹³⁹

Muhali, Sung Hanedanlığı'nı Moğol tahakkümüne aldıktan sonra merkez Shensi'ye ani bir baskın düzenledi. Moğollar, bu saldırı ile Shensi'de bulunan Chia-chou'yu ele geçirdi. Muhali, emrindeki Moğollar ile Shensi'de bulunan Kin İmparatorluğu'nun ana kalelerini ele geçirdi. Shensi'de olası Kin saldırılarını önlemek adına Mongli Bukha'yı bırakan Muhali, Sarı Irmak boyunca hareket etmiş ve Shansi üzerine yürümüştür.¹⁴⁰ Muhali, Shansi'de bulunan ve daha önce Kin İmparatorluğu tarafından ele geçirilen Hsi-chou ve Tai-chou gibi müstahkem bölgeleri de ele geçirdi (1222). Ancak Shensi'de bulunan Mongli Bukha, Kin baskıları sonucu zorlanmaya başlayarak Muhali'den yardım istedi. Nihayetinde Muhali, Shensi üzerine hareket etmiş ve Çin ablukasını dağıtmıştır. Muhali, 1223 yılındaki ölümüne kadar Ho-chung fu, Ching-

¹³⁵ Rachewiltz, "Muqali", s. 6; Atwood, *Encyclopedia*, s. 393.

¹³⁶ Allsen, "North China", s. 358.

¹³⁷ D'ohsson, s. 148; Howorth, *Mongols*, I., s. 97-98; Allsen, "North China", s. 358.

¹³⁸ Rachewiltz, "Muqali", s. 6.

¹³⁹ Rachewiltz, "Muqali", s. 7.

¹⁴⁰ Allsen, "North China", s. 359.

chao ve Feng-hsiang üzerine hareket etmiştir. Moğollar, Ho-chung fu'yu 1222 yılının sonlarında teslim olmaya zorladı ve başarılı oldu. Şehrin Moğollara teslim olmasıyla birlikte Muhali hızla Ching-chao ve Feng-hsiang üzerine hareket etti.¹⁴¹ Muhali'nin ordusunu burada ikiye ayırdığı görülür. Böylece Moğollar, Ching-chao ve Feng-hsiang'ı kuşattı. Fakat iki şehir de Moğollara karşı ciddi bir direniş göstererek teslim olmadı. Şehirlerin kuşatması sırasında Muhali'nin emrindeki Tangutların geri çekilmesi, Moğol askerî gücünü kırmış ve Muhali'nin Shansi'ye geri çekilmesine neden olmuştur. Muhali, Shansi'ye geri çekildikten kısa bir süre sonra hastalanarak ölmüştür (1223).¹⁴² Muhali öldüğünde mahiyetinde 52.000 kişiden müteşekkil bir ordu olduğunu bilinmektedir. Muhali'nin ölümünden sonra bu birliklerin ve unvanın, Böl-Bo'ol'a aktarıldığını kaynaklar belirtmişlerdir.¹⁴³

1.2. Nosal Noyan (1120?- 1239-40)

Nosal Noyan hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamakla birlikte kendisinin, Cin Timur'un ölümü üzerine Horasan bölgesini yönetmeye başladığı görülür. Cin Timur'un 1235-1236 yılında ölmesi üzerine Moğol hükümdarı Ögeday, Nosal Noyan'ı Horasan yöneticiliğine tayin etti.¹⁴⁴ Cüveynî ve Reşîdüddin, Nosal Noyan'ın göreve getirildiğinde yüz yaşını geçmiş olduğunu belirtmektedirler.¹⁴⁵ Nosal Noyan'ın yöneticiliği sırasında Beyhak'ın yönetimi konusunda Bahaeddin ve Mahmud Şah-Sebzvâr arasında tartışma çıkmıştır. Konuyu aydınlığa kavuşturmak için Bahaeddin, Ögeday Han'ın huzuruna çıkmış ve bir yarlıgla geri dönmüştür. Yarlıg'da Moğol hükümdarı Körgüz'ü Horasan yöneticiliğine tayin ederken Nosal Noyan'ı emâret-î leşker¹⁴⁶ olarak tayin etmiştir. Bu tayin hakkında kaynaklar fazla bilgi vermezken Nosal Noyan'ın 1239-1240 yılında öldüğünü belirtmektedir.¹⁴⁷

1.3 Curmagun Noyan (?-1242)

Curmagun Noyan, hakkında ilk tarihî kayıtlar *Gizli Tarih*'te geçmektedir. Curmagun Noyan'ın kökeni hakkında bilgi veren kaynaklar hemfikir değildir. *Gizli Tarih* onun Öteget,

¹⁴¹ Rachewiltz, "Muqali", s. 7; Allsen, "North China", s. 359.

¹⁴² Atwood, *Encyclopedia*, s. 393; Timothy May, "Mongols as the Scourge of God in the Islamic World", ed. Robert Gleave-Istvan T. Kristo-Nagy, *Violence in Islamic Thought from the Mongols to European Imperialism*, Edinburgh University Press, İngiltere 2018, s. 48.

¹⁴³ D'ohsson, s. 149; Howorth, *Mongols*, I., s.98; Allsen, "North China", s. 359-360.

¹⁴⁴ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 109.

¹⁴⁵ Cüveynî, s. 406; Reşîdüddin, I., s. 679.

¹⁴⁶ Ordu emirliği/beyliği

¹⁴⁷ Cüveynî, s. 406; Reşîdüddin, I., s. 679.

Reşîdüddin Sünit, Cûzcânî ise Mangkut kabilesinden olduğunu aktarmaktadır.¹⁴⁸ Curmagun Noyan, *Gizli Tarih*'te 'Şormahan Horçi' olarak geçmektedir. Horçi'nin onun isminden ziyade bir sıfat olarak kullanılması muhtemeldir.¹⁴⁹ Curmagun, Cengiz Han'ın ölümünden önce onun şahsi muhafızı idi. *Gizli Tarih*'te, Çoci, Çağatay ve Ögeday'ın Ürgenç'i ele geçirdikten sonra şehrin ahalisini kendi aralarında pay ettiklerinden bahseder.¹⁵⁰ Cengiz Han, kendisi için pay ayırmamaları üzerine oğullarına kızmış ve onları huzuruna kabul etmemiştir. Çoci, Çağatay ve Ögeday'ın huzuruna kabul edilmeleri için Bo'orçu, Muhali ve Şiki-Kutuku gibi noyanlar Cengiz Han'ı yatıştırdılar. Bunun yanında Cengiz Han'a, Kongkay-horçi, Kongtakar-horçi, ve Şor-Curmagun-horçi gibi silahşörler *"Bu komutanlar, ilk defa ava gönderilen atmaca gibi harp usulünü daha yeni öğrenmekte iken ve savaştan daha yeni geldikleri hâlde onları niçin öyle azarlıyorsun? Sakın onların korkudan fikirleri zayıflamasın! Doğudan batıya kadar her tarafta düşman halkı mevcuttur. Eğer sen, Tibet köpeği olan bizleri düşman üzerine gönderirsen biz, yer ve gökün inayetiyle düşman halkını yenerek onların altın ve gümüşlerini, ipek ve servetlerini, halkını, şehirlerini alır ve sana sunarız. Hangi halkları dersen: Meselâ, batıda Bahtat - halkının (hükümdarı) Halibai-soltan var diyorlar, işte ona karşı yürüyebiliriz!"*¹⁵¹ Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere Curmagun ve diğer noyanlar Cengiz Han'la rahat bir şekilde konuşabiliyor ve fikirlerini dile getirebiliyorlardı. Böylece noyanların, Cengiz Han'ın kurmuş olduğu devlette etkin konumda oldukları görülür.

Curmagun Noyan hakkında kaynaklarda, batı seferine iştirak edinceye kadar fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak, 1229 yılında Ögeday Han'ın Moğol tahtına çıkmasıyla onu batı seferine göndermesi Curmagun Noyan'ın askerî yeteneklerinden ötürüdür. Burada değinilmesi gereken bir başka konuda Curmagun'un, Cengiz Han dönemindeki askerî hizmetleridir. Kaynaklar, Cengiz Han dönemi Curmagun'un askerî hizmetleri hakkında sessiz kalmaktadır. Curmagun Noyan'ın Cengiz Han döneminde horçi unvanına sahip olması emri altında askerlerinin olduğunu göstermektedir. Curmagun'un Cengiz Han'ın şahsi muhafızı olmasından dolayı onun aynı zamanda Çin ve Harezmi seferine katıldığını da söyleyebiliriz. Askerî tecrübe sağlamış olan Curmagun Noyan'ın, Ögeday Han'ın emri üzerine batı taraflarına gönderilme nedeni böylece açıklanabilir.

¹⁴⁸ M.G.T., s.184; Reşîdüddin, I., s 73; Cûzcânî, II.,(Raverty), s. 1109, n. 3.

¹⁴⁹ Horçi, Moğol askerî teşkilatında okluk taşıyan anlamında kullanılmaktadır.

¹⁵⁰ E. Bretschneider, I., s. 280.

¹⁵¹ M.G.T., s. 184; Grousset, s. 218; Konukçu, s. 232-233; Ergin Ayan, "Moğollar'ın Ortadoğu'daki İlk Noyanı Curmagun", *SBAD*, 13(2), 2018, s. 180.

Curmagun Noyan'ın batı taraflarına görevlendirilmesi hakkında kaynaklar hemfikir olmamakla birlikte onun Cengiz Han veya halefi Ögeday tarafından gönderilmesi konusunda da farklılıklar söz konusudur. *Gizli Tarih*'te, Cengiz Han'ın, Curmagun Noyan'ı Bağdat ve İslam halifesini ortadan kaldırması için görevlendirdiği aktarılmaktadır. 1229 yılında Ögeday Han'ın Moğolların başına geçmesiyle birlikte Curmagun Noyan'ı Ohotor ve Menküte'yü yardımcı kuvvetlerle birlikte gönderdi.¹⁵² Ögeday Han, Moğol tahtına çıkınca ele geçirilecek olan bölgelere askerlerini tayin etti. Bu sırada Ögeday Han, Horasan ve Irak'ta Celâleddin'in asayışı bozduğu ve başına buyruk hareket ettiği haberini alınca bir grup emir ve 30 bin askerle Curmagun'u gönderdi.¹⁵³ Cûzcânî'ye göre Ögeday Han, tahta çıktıktan sonra devlet bünyesinde görevlerin dağılımını yaparken Curmagun'u Horasan ve Irak'a gönderdi.¹⁵⁴ Reşideddin'e göre Curmagun Noyan, İran'da hâlâ aktif şekilde Moğollara karşı direnen Celâleddin üzerine Ögeday Han tarafından gönderilmiştir.¹⁵⁵ Ebu'l-Ferec ise Celâleddin Harzemşah'ın Horasan bölgesinde adamlarıyla birlikte karışıklık çıkarması üzerine Curmagun'un üç tümen askerle birlikte geldiğini aktarır.¹⁵⁶ Genceli Kiragos'a göre, Ögeday Han'ın tahta çıkması sonrası emri altında topladığı ordusunu üç ayrı askerî birliğe taksim etti. Bunlardan ilkinin sadık kumandanlarından biriyle güneye, ikincisini kuzeye ve batıya, üçüncüsünü ise Curmagun isminde başarılı ve tecrübeli komutanıyla kuzeydoğuya sevk etti.¹⁵⁷

Curmagun Noyan'ın, hangi tarihte batı taraflarına geldiği hakkında kaynaklarımız birbirleriyle çelişkili malumat vermektedir. Kiragos, Curmagun'un Ögeday Han'ın tahta oturduktan sonra görevlendirildiğini ve geldiğini aktarır. Aknerli Grigor, 1217 yılında başlarında Çarmahan adı verilen komutanları ile Tatarların Ağuvan ve Gürcü memleketlerine taarruz ettiklerini söyler. Vardan Vardabet ise 1225 yılında Çarmağan adında bir komutanın büyük bir kuvvetle Gürcü topraklarına saldırdıklarını belirtmektedir. Sebattatsi Vakayınamesi'nde, Curmagun Noyan'ın 1229 yılında büyük bir orduyla gelerek Gence şehrini ele geçirdiğini belirtmektedir.¹⁵⁸ Karykoslu Hayton'un eserinde ise Ögeday Han'ın tahta

¹⁵² M.G.T., s. 184-191; Ebu'l-Ferec, II., s. 523. Bayarsaikhan Dashdondog, *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, Leiden; Boston, 2011, s. 52; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 82.

¹⁵³ Cüveynî, s. 191; Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, çev. Gürsoy Solmaz, Elips Yayınları, Ankara 2009, s. 21; Dashdondog, s. 53.

¹⁵⁴ Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1109. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 153.

¹⁵⁵ Reşîdüddin, I., s. 638.

¹⁵⁶ Ebu'l-Ferec, II., 526.

¹⁵⁷ Müverrih Kiragos, s. 21.

¹⁵⁸ Vardan, s. 225. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 40.

çıktıktan sonra Curmagun'u 10 bin süvari birliğiyle Asya topraklarına gönderdiği kaydedilmiştir.¹⁵⁹ Cüveynî, Curmagun'un 1229-1230 yılında Ceyhun'u geçerek Celâleddin üzerine hareket ettiğini söyler. Cûzcânî, Curmagun'un 1228 yılında hareket ettiğini aktarmaktadır.¹⁶⁰

Curmagun Noyan'ın, İran bölgesine geldiği tarihler hakkında farklı bilgiler mevcut olsa da onun 1230 yılında Ceyhun Nehri'ni geçmesi muhtemeldir. Curmagun, Horasan'a geldiğinde kendisine karşı herhangi bir muhalefetle karşılaşmamıştı. Bu sırada Sultan Celâleddin Anadolu'daydı.¹⁶¹ Horasan'a geldiğinde ise Tair Noyan'a Horasan'ın muhafazasını sağlama ve Afganistan'ın batı taraflarını ele geçirmesi için emir verdi.¹⁶² Aynı yıllarda Sultan Celâleddin, Yassı Çimen Savaşı'ndan ağır bir yenilgiyle ayrılmış ve ordusu dağılmıştı.¹⁶³ Curmagun Noyan, Celâleddin Hârizmşah'ı ele geçirmek için bir ordu gönderirken kendisi Rey şehrinde kaldı.¹⁶⁴ Celâleddin Hârizmşah, Curmagun Noyan'ın üzerine askerî birlik gönderdiği haberini alınca Türkiye Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad, Melik Eşref ve Abbasi Halifesi'ne elçi gönderdi. Moğolların, İran coğrafyasına geldiğini ve kendisine askerî destek sağlamaları durumunda onları durdurabileceğini belirtti. Ancak Celâleddin Hârizmşah, umduğunu diğer sultanlardan bulamamış ve Curmagun Noyan'ın karşısında tek başına kalmıştır. İlk olarak kuzeyde bulunan Bişkin'e hareket eden Celâleddin Hârizmşah, Moğolların hızla üzerine geldiğini öğrenince Mugan'a gitti. Mugan'da beş gün kalan Celâleddin, Kaban'a¹⁶⁵ geldi. Curmagun Noyan'ın emrindeki Moğollar, Mugan ordugâhına hareket edince Celâleddin Harzemşah, kışı Urmiye ve Uşnu'da geçirdi. (1230) Moğollar, Celâleddin'i Mugan'da bulamayınca Curmagun'un yanına gittiler.¹⁶⁶ Curmagun, Diyar-ı Bekr'e hareket ettiğini öğrendiği Celâleddin Hârizmşah'ı tuzağa düşürerek ele geçirmeyi planlamıştı. Celâleddin'i ele

¹⁵⁹ *Het'um the Historian's, History of the Tatars (The Flower of Histories of the East)* çev. Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey 2004, bölüm 18.

¹⁶⁰ Cüveynî, s. 378; Raverty, Cûzcânî'nin eserini çevirirken dipnotlarla zenginleştirmiş ve Curmagun Noyan'ın 1229-1230 yılında hareket ettiğini söyler. Cûzcânî, II., (Raverty), s.1109.

¹⁶¹ Ebu'l-Ferec, II., s. 526.

¹⁶² Timothy May, "Chormagan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East", *Submitted to the faculty of the University Graduate School in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in the Department of Central Eurasian studies Indiana University*, 1996, s. 21-22; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 82.

¹⁶³ Celâleddin Hârizmşah, Moğolların üzerine geldiği bir dönemde Türkiye Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad ve Eyyübi Sultanı Eşref gibi hükümdarlarla ittifak kurmadı. Onlarla dostane ilişkiler yerine onların düşmanlıklarını kazanarak Moğollar karşısında yalnız kalmıştır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Cüveynî, s. 371-383; Nesevî, 178-180; İbn Bîbî, I., s. 394-406; Reşidüddin, I., s. 651-654; Aknerli Grigor, s. 21; Chamich, s. 233.

¹⁶⁴ May, "Chormagan", s. 23.

¹⁶⁵ Bugün Ermenistan'da bulunun Kalan'dır.

¹⁶⁶ May, "Chormagan", s. 27.

geçirmeleri için Taymas ve Türklerden oluşan bir birliği görevlendirdi.¹⁶⁷ Taymas, 1232’de Celâleddin Hârizmşah’ı yakalamak için emrindeki adamlarını ikiye ayırdı. Celâleddin Hârizmşah’ı, Diyar-ı Bekr’e kadar takip eden Moğollar, sultanın izini kaybettiler. Celaeddin Hârizmşah, Moğollardan kaçmak için dağlara kaçmıştı. Bu sırada dağda bulunan eşkıyalara yakalanan Celâleddin Hârizmşah yine onlar tarafından öldürülmüştür.¹⁶⁸

Taymas, Celâleddin Hârizmşah’ın peşinde olduğu sırada emrindeki Moğol askerleriyle Rey ve kuzey taraflarını ele geçirdi.¹⁶⁹ Bu sırada Curmagun Kum ve Kaşan’a hareket ederek ordugâhını kurmuş ve emrindeki askerin bir kısmını da Fars ve Kirman taraflarına göndermiştir.¹⁷⁰ Curmagun Noyan, Moğol askerleriyle gittiği yerleri hızla ele geçirmeye başladı. 1231 yılında Curmagun’un askerî kuvvetleri Hemedan’ı da ele geçirmişti. Böylece Moğollar İran bölgesini kontrol altına aldılar. Daha sonra Azerbaycan’a hareket eden Curmagun Noyan, Meraga’yı muhasara etti. Meraga ahalisi, Moğollar karşısında başta şehirlerini savunmaya geçmiş olsa da daha sonra aman dilediler. Meraga ahalisinin, Moğolların daha önce yapmış oldukları tahribatı tekrar yaşamamak için Curmagun’a itaatlerini bildirmiş olduklarını söylememiz mümkündür. Curmagun, Eylül 1231 yılında Erbil üzerine hareket ederek şehri yağma ve tahrip etti.¹⁷¹

Bu sırada Curmagun Noyan, 1231 yılında, Ögeday Han’ın Irak ve Horasan taraflarına göndermiş olduğu takviye kuvvetlerin de başına geçti. Böylece emrinde 100 bine yakın asker bulunuyordu. Cûzcânî, Curmagun Noyan’ın emrinde bulunan asker sayısını şu şekilde aktarmaktadır; “*Oktay Irak ve Horasan taraflarına asker gönderdiğinde Çurmagun Noyin’i bu ordunun başına kumandan eyledi. 623/1226 yılı aylarında Irak tarafına giden orduda, 50 bin kadar Moğol bulunuyordu; Türkistan’ın diğer kalabalık milletleri ve Horasan esirleri ile birlikte bu diyara yönelen süvari sayısı 100 bin kadardı.*”¹⁷² Böylece Curmagun Noyan, hem güçlü düşmanı olan Celâleddin Hârizmşah tan kurtulmuş hem de Ögeday Han’ın göndermiş

¹⁶⁷ Cüveynî, s. 378-380; Ebu’l-Ferec, II., s. 529; May, “Chormaqan”, s. 27.

¹⁶⁸ Cüveynî, s. 383; Reşîdüddin, I. 655-656; Nesevî, s. 278-280; İbnü’l-Esir XII., s. 456-458; İbn Bîbî, I., s. 394; Ebu’l-Ferec, II., s.529-530; Kiragos, s. 9-10; May, “Chormaqan”, s. 30-31; Dashdondog, s. 53; Taymaz önderliğinde Celâleddin Harzemşah’ın peşine düşen Moğolların Diyar-ı Bekr ve el-Cezîre bölgesinde gerçekleştirmiş oldukları yağma ve tahrip için ayrıca bk. İbnü’l Esir, XII., s. 456-460.

¹⁶⁹ Kiragos, s. 22.

¹⁷⁰ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 158; May, “Chormaqan”, s. 32; Ayan, “Curmagun”, s. 187.

¹⁷¹ İbnü’l Esir, Curmagun’un Erbil ve çevresinde büyük bir kıyım gerçekleştirerek Yuva Türkmenlerini ve birçok ahaliyi kılıçtan geçirdiğini aktarmaktadır. İbnü’l-Esir, XII., 456-460.

¹⁷² Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 158; Raverty’nin çevirisinde Curmagun’un seferi hakkında 1226 tarihinin yanlış olduğu belirtilirken onun seferinin 1231 tarihinde meydana geldiğini söylemiştir. Cûzcânî, II., (Raverty), s.1116-1118.

olduğu takviye birlik sayesinde ordusunu kuvvetlendirmişti.¹⁷³ Curmagun Noyan, Celâleddin Hârizmşah gibi bir hükümdardan kurtulunca Fars, Ermeni, Gürcü, Anadolu ve ilerleyebildikleri tüm topraklar üzerinde Moğol hâkimiyetini kolaylıkla sağladı. Böylece artık başka bölgelere hareket edebilirdi. İlk olarak 1231-1232 yılları arasında emrindeki bir grup Moğol askerini Diyar-ı Bekr, el-Cezîre, Erbil ve Ahlat taraflarına gönderdi.¹⁷⁴ Curmagun Noyan ise Azerbaycan'ın önemli merkezlerinden Tebriz üzerine hareket etti. Tebriz ahalisine elçi göndererek itaatlerini bildirmelerini isteyen Curmagun Noyan itaat etmemeleri hâlinde şehirde yağma kıyım gerçekleştireceklerini söyledi. Tebriz ahalisi Curmagun'un tehdidi üzerine kıymetli hediyeler ile onun huzuruna vardılar. Curmagun, Tebrizlilerden gelen hediye üzerine şehrin önde gelenlerini huzuruna çağırarak itaatlerini bildirmelerini istedi. Böylece Tebriz şehrinin kadısı ve ileri gelenleri Curmagun'un huzuruna gelerek Moğolların hâkimiyeti altına girdiler.¹⁷⁵

Curmagun Noyan, emrindeki orduları birçok bölgeye akın yapmaya gönderirken Türkiye Selçuklu topraklarına da Baycu önderliğinde bir keşif birliği gönderdi.¹⁷⁶ Moğol askerî birliği Sivas üzerine hareket ederek İsfahanî Kervansarayı'na saldırdı. İbn Bîbî'nin aktardığına göre Sivas şehrinde yağma ve tahrip yapan Moğollar birçok insanı esir alarak geri döndüler.¹⁷⁷ Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykubad, Moğolların Selçuklu ülkesine saldırması üzerine Hârizmli Kemâleddin Kamyar'ı bir orduyla Sivas dolaylarına gönderdi.¹⁷⁸ Moğol öncü birlikleri bu sırada Mugan ordugâhına geri döndüler. Moğolların, Türkiye Selçuklu ülkesine yapmış oldukları keşif hareketi bir sonraki akınların devamının geleceğini belirtiyordu. Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubad, Moğolların yapmış oldukları keşif akınıyla yetinmeyeceklerini biliyordu. Bu sebeple ülkesinde bulunan pek çok kale ve surun onarılması için emir verirken aynı zamanda olası Moğol saldırısı karşısında tedbirler de almıştır.¹⁷⁹

¹⁷³ May, "Chormaqan", s. 20; Atwood, *Encyclopedia*, s. 308.

¹⁷⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 196.

¹⁷⁵ İbnü'l Esir, Tebriz şehrinin kadısı ve ileri gelenlerinin Curmagun Noyan'ın huzuruna geldiğinde Hatai kumaşından bir elbise dikilmesini ve bunun Büyük Moğol Han'ı Ögeday'a gönderileceğini aktarmıştır. İbnü'l Esir, XII., s. 461-463; May, "Chormaqan", s. 35.

¹⁷⁶ Korykoslu Hayton, s. 88; Ayan, "Curmagun" s. 187.

¹⁷⁷ İbn Bîbî, I., s. 420.

¹⁷⁸ İbn Bîbî, I., 420-421; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel -Selçuklular Tarihi- II*, yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 72-73.

¹⁷⁹ Sultan Alâeddin Keykubad'ın almış olduğu tedbirler hakkında bk. Salim Koca, "Moğol İstilasına Karşı Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Güvenlik Politikası", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 345-377.

Curmagun Noyan, Baycu'yu Anadolu'ya gönderirken kendisi, kuzeyde yer alan Gürcüler üzerine hareket etti. Tiflis ve çevresini ele geçirerek Gürcüleri Moğolların emri altına alan Curmagun Noyan, 1233 yılında Gence'ye hareket etti.¹⁸⁰ Kaynaklar, Curmagun ve Moğol askerlerinin Gence'yi ele geçirdikten sonra şehri tahrip ettiklerini ve bölge ahalisini kılıçtan geçirdiklerini aktarmışlardır. Böylece Moğollar, İran ve Azerbaycan bölgesini kendi hâkimiyetleri altına alarak kendileri için engel teşkil edecek hiçbir güç bırakmamışlardır.¹⁸¹

Curmagun Noyan, Gence şehrini ele geçirdikten sonra emrindeki komutanlar ile kurultay düzenledi. Kurultayın, Moğolların yeni ele geçirecekleri noktalar hakkında olduğu muhakkaktır. Çünkü kurultay sonrasında Curmagun Noyan ordusunu üç kısma ayırdı. İlk ordunun başına Mular Noyan'ı getirerek Kür Vadisi, emri altındaki ikinci orduyu Ermenistan ve üçüncü ordunun başında Çağatay Noyan'ı¹⁸² görevlendirerek Gürcistan üzerine gönderdi.¹⁸³ Moğol noyanlarının saldırıları karşısında duramayan Ermeni ve Gürcü prenslikleri Curmagun'a tabi oldular.¹⁸⁴ Ermeni ve Gürcü prenslikleri itaat altına alındıktan sonra askerî anlamda Moğollara destek olmayı, yıllık haraç ödemeyi ve Moğol askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamayı taahhüt ettiler.¹⁸⁵ Carpini'nin aktarımına göre Gürcüler, yıllık 40 bin hiperper altın haraç ödemeyi kabul ettiler.¹⁸⁶ 1236 yılında Moğolların bir kısmı güneye hareket ederek Erbil şehrini muhasara etti. Şehrin kuşatılması üzerine ahali kiliselere sığındı. Erbil ahalisinin Moğollara haraç vermeyi kabul etmesi üzerine 1236 yılının sonlarında muhasara kaldırılmıştır. Moğollar Erbil'den sonra Sincar üzerine hareket ederek bölge ahalisini katletmişlerdir.¹⁸⁷ Curmagun Noyan'ın emrindeki Moğol askerî birliğinin 1236'da Erbil'e geldiği sırada Abbasi Halifesi el-Muntasır Billah, Moğolları durdurmak amacıyla bir ordu teşkil edilmesi için İslam ülkelerine haber gönderdi. 1237 yılında Moğol hükümdarı Ögeday'ın İslam hükümdarlarına elçi göndererek onları Moğollara itaate davet ettiği görülmektedir. Ögeday Han, itaat edenlerin kale

¹⁸⁰ Aknerli Grigor, s. 23; Müverrih Kiragos, s.22; May, "Chormaqan", s. 36.

¹⁸¹ Kiragos, s. 22; Vardan, s. 225; Galstyan, s. 40; Cüveynî, s. 378; Cûzcânî, II., (Habibi) s. 153; Cûzcânî, II., (Raverty) s.1109.

¹⁸² Kiragos Gandzaketsi, *History of the Armenians*, trans. Robert Bedrosian, Nev York 1986, s. 237; Reşidüddin, I., s. 75. Bu müellif iki Çağatay Noyan'dan bahsediyor. Bunlardan birincisi için "Çağatay Bozorg Kurçi, Arulat kavminden idi ve Mülhidler tarafından öldürülmüştür" ifadesi kullanılmıştır ki, bu yukarıdaki, Çağatay Noyan ile örtüşmektedir. Diğeri ise Çağatay Kuçek olup Cengiz Han'ın oğullarından Çağatay ölünce adı Çağatay Kuçek olan Moğol kumandanı, Moğol âdetlerine göre artık bu adı taşıyamaz olmuştur. Bu yüzden onun adı Sunitay'a çevrildi, çünkü o Sunit kavminden idi.

¹⁸³ Chamich, II., s. 234; Vardan, s. 85; Müverrih Kiragos, s. 217-218; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 82-83; Konukçu, s. 233.

¹⁸⁴ Vardan, s. 96.

¹⁸⁵ Atwood, *Encyclopedia*, s. 196.

¹⁸⁶ Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâmesi*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon., s. 74.

¹⁸⁷ Ebu'l Ferec, II., s. 536.

çevresindeki surları yıkmalarını emretti. Elçi'nin, Ögeday Han'dan getirmiş olduğu mektup "*Göklerin Rabbinin vekili, yeryüzünün süpürücüsü, Doğu ve Batının hükümdarı Kaan'dan*" diye başlıyordu. Mektup ilk olarak Meyyafarikin hükümdarı Şihabeddin Gazi b. Adil'e bildirildi. Şihabeddin Gazi'nin Hülâgû Han gelene kadar Ögeday'ın emirlerini yerine getirmediği görülmektedir.¹⁸⁸

1238 yılında Moğolların tekrar Erbil'e gelerek Bağdat hududundaki Angabad (Zangabad) mevkesine kadar geldikleri aktarılmaktadır. Moğolların Bağdat yakınlarına gelmesi üzerine Abbasi Halifesi, ordusunun başına Mücahidüddin Daviddar ve Şerefüddin İkbâl Şarabi'yi görevlendirdi. Abbasi ordusu, Moğollar üzerine hareket ederek onları geri püskürtmüştür. Abbasiler, savaşılmış oldukları Moğol birliğinin öncü kuvvet olduklarını biliyorlardı. Bu sebeple hızla Bağdat'a dönerek kale surlarını kuvvetlendirmek için harekete geçmişlerdir.¹⁸⁹ Moğollar, Abbasi ordusu karşısında almış oldukları yenilgi üzerine kısa sürede tekrar Bağdat üzerine hareket ettiler. 1238-1239 yılında Bağdat üzerine gelerek Hanikin denilen yerde Abbasi ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Abbasi ordusundan birkaç kişinin kaçabildiğini aktaran Ebu'l-Ferec, Moğolların büyük ganimetler ele geçirerek döndüklerini bildirir.¹⁹⁰

1238 yılında Curmagun Noyan, Mugan ordugâhından Ermenistan üzerine hareket etti.¹⁹¹ Bu sırada Sevan (Gökçe) Gölü'nde Prens Avak, Moğollara itaatini bildirerek Curmagun'a haraç vermeyi taahhüt etti. Prens Avak, Curmagun Noyan'ın Ani şehrini ele geçirmesine yardım ederek onunla birlikte hareket etti.¹⁹² Curmagun Noyan, Ermenistan'ın başkenti Ani şehrini ele geçirmek için ilk olarak elçi gönderdi. Ancak şehrin ahalisi elçilere kötü davranarak şehri teslim etmedi. Curmagun Noyan, tabiiyet teklifinin kabul edilmemesi üzerine emrindeki Moğol ordusuna Ani üzerine saldırmasını emretti.¹⁹³ Moğollar, mancınıklar kurarak şehrin kalelerini vurdular ve kısa sürede Ani şehrini ele geçirdiler. Kendilerine teslim olmayan ve gönderilen elçilere kötü muamelede bulunan Ani ahalisinin birçoğunu kılıçtan geçirmişler ve geri kalanını esir etmişlerdir.¹⁹⁴

¹⁸⁸ İbn Kesîr, XIII., s. 297; Atwood, *Encyclopedia*, s. 106.

¹⁸⁹ Ebu'l Ferec, II., s. 536.

¹⁹⁰ Ebu'l Ferec, II., s. 539.

¹⁹¹ May, "Chormaqan", s. 38.

¹⁹² Vardan, 96-97; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 82.

¹⁹³ May, "Chormaqan", s. 38; Ayan, "Curmagun", s. 189.

¹⁹⁴ Müverrih Kiragos, s. 218; Chamich, II., s. 235; Galstyan, s. 27; Ayan, "Curmagun", s. 189.

Curmagun Noyan hakkında kaynaklarda geçen son hadise onun 1240-1241 yılında Diyar-ı Bekr bölgesine yapmış olduğu yağma akınıdır. Curmagun, Diyar-ı Bekr bölgesini yağmaladıktan sonra 1241 yılında felç geçirmiştir. Kaynaklarda onun ölümü hakkında farklı bilgilere yer verilmiş olsa da Curmagun Noyan yerine 1242 yılında Baycu atanmıştır.¹⁹⁵

1.4 Emir Argun Aka (?- 1275)

Argun Aka'nın hangi tarihte dünyaya geldiği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Argun, Moğolların Oyrat kabilesine mensuptur.¹⁹⁶ Babasının adı Taycu olup Cengiz Han'ın hizmetinde yer almaktaydı. Reşîdüddin Fazlûllâh, Argun'un, babası tarafından et yemek için Celayir kabilesinden İlugay'a küçük yaşlarda satıldığını belirtir. İlugay, bu dönemde şehzade Ögeday Han'ın hizmetinde bulunmaktaydı.¹⁹⁷ Bu şekilde Moğol hükümdar ailesinin yanında olan Argun, küçük yaşlarda Uygur yazısıyla ilgilenmiş ve eğitim alarak bu alanda ilerlemiştir. Uygur yazısında iyi olması üzerine Ögeday Han'ın bitikçileri arasına girmiştir. Argun'un ilk görevi Kaban ile Hıtay bölgesine gitmesidir. Kaynaklarda, Hıtay bölgesindeki faaliyeti hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Emir Argun'un Moğol devletinde önemli mevkilere çıkmasına yardımcı olacak görevi hiç şüphesiz onun Horasan bölgesine gönderilmesidir.¹⁹⁸ Emir Argun, Ögeday Han tarafından Horasan ve Mazenderan yöneticisi Körgüz ve Edgü Timur anlaşmazlığını soruşturması için görevlendirildi. Emir Argun, yanında Kür-Buka ve Şemseddin Kemenger ile birlikte Horasan'a ilerledi. Argun, Horasan'a varınca Körgüz ve Edgü Timur arasındaki husumeti araştırarak Ögeday Han'ın huzuruna gitti.¹⁹⁹

Argun'un, Körgüz ve Edgü Timur arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için ikisinin de yargılanması sonucuna vardığını görülür. Böylece Körgüz ve Edgü Timur'un da Ögeday Han'ın huzuruna gelerek yargılanma süreci başlamış oldu. Emir Argun, dava sırasında Körgüz'ü destekleyerek onun suçsuzluğunu ispatladı. Ögeday Han, dava sonucunda Körgüz'ü haklı görerek ona Curmagun'un yeni ele geçirdiği bölgeleri verdi. Böylece Körgüz, Irak, Arran

¹⁹⁵ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 83; Atwood, *Encyclopedia*, s. 106; Konukçu, s. 239.

¹⁹⁶ Ch'i Tang, Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler, (Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü*, İstanbul 1970, s. 143.

¹⁹⁷ Reşîdüddin, I., s. 607; Atwood, *Encyclopedia*, s. 21.

¹⁹⁸ Reşîdüddin, I., s. 682.

¹⁹⁹ Cüveynî, s. 418-419.

ve Azerbaycan'ın yönetimini de elde etmiş oldu.²⁰⁰ Ögeday Han, Körgüz'ün emrine yeni vilayetler verirken Argun'u da onun yanına baskak tayin etti.²⁰¹

Argun Aka, Körgüz'ün yanında bulunacak ve ona danışılmadan herhangi bir iş yapılmayacaktı. Ancak Körgüz, Horasan'a dönünce yönetimi tek başına eline almış ve Emir Argun'u Ögeday Han'ın yanında göndermiştir.²⁰² Körgüz'ün Şerafeddin'i hapse attırması sonucu Ögeday Han, Argun'u Tus'a göndermiş ve Körgüz'ü huzura getirmesini istemiştir. Körgüz, Emir Argun'un da zoruyla Moğol Devleti'nde yargılanmış ve Töregene Hatun'un isteğiyle öldürülmüştür.²⁰³ Körgüz'ün öldürülmesiyle birlikte Emir Argun, onun yönetiminde bulunan Fars, Gürcistan, Anadolu ve Irak'a hâkim olmuştur. Töregene Hatun, Emir Argun'un yanına Şerafeddin'i de ulug bitikçi (başkâtip) tayin etti. Emir Argun, 1243-1244 yılları arasında Horasan'a vardı ve Körgüz'den sonra bozulan asayiş'i yeniden sağladı. Argun'un Tebriz'de bulunduğu bir sırada Şerafeddin vergileri artırmış ve halktan zorla meta tahsili gerçekleştirmiştir.²⁰⁴

Güyük Han'ın tahta çıkmasıyla birlikte Moğollara bağlı bütün sultan, noyan, emir vd. kurultaya çağrıldı.²⁰⁵ Emir Argun, Sahib-i Divan Bahaeddin'i Azerbaycan, Gürcistan ve Anadolu'ya vekil bırakmış ve yola koyulmuştu. Tus şehrine varınca ulug bitikçi Şerafeddin'in ölüm haberini aldı (1245).²⁰⁶ Bunun üzerine Şerafeddin'in koymuş olduğu ağır vergileri kaldırarak alınmış olanları da ahaliye dağıttı. Emir Argun böylece hem ahalinin güvenini kazanmış hem de haksızlığın geç de olsa ortadan kalkmasını sağlamıştır. Güyük Han, kurultayda herkese gerekli hediye payzaları dağıttıktan sonra Emir Argun'a da yönetiminde bulunan bölgeleri tekrar verdi.²⁰⁷ Ayrıca Argun yeni Moğol Hanı'ndan altınbaşı payza ve yarlıg alarak Horasan'a geri döndü.²⁰⁸ Güyük Han, ulug bitikçi Şerafeddin'in ölümü üzerine yerine Hoca Fehreddin'i tayin etti. Emir Argun, Horasan'a geri döndüğünde bir süre Merv'de

²⁰⁰ Reşîdüddin, I., s. 682.

²⁰¹ Cüveynî, s. 418-419.

²⁰² Atwood, *Encyclopedia*, s. 21.

²⁰³ Boyle, *Successors*, s. 189.

²⁰⁴ Cüveynî, s. 419-420.

²⁰⁵ Ebu'l-Ferec, II., s. 547; Reşîdüddin, II., s. 799.

²⁰⁶ Atwood, *Encyclopedia*, s. 21.

²⁰⁷ Cüveynî, s. 421; Ebu'l-Ferec, II., s. 547; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 84; Atwood, *Encyclopedia*, s. 21.

²⁰⁸ Cüveynî, s. 421; Lane, *Arghun Aqa*, s. 461.

kaldı ve orada kendisi için düzenlenen eğlenceye katıldı. Ardından Tus şehrine hareket ederek Mansuriye'nin onarılmasını emretti.²⁰⁹

1248 yılında Emir Argun, Azerbaycan'a giderek bölgedeki işlerin ilerleyişini sağlamak adına Sahib-i Divan Bahaeddin'in yanına gitti. Bu sırada Curmagun'un Tebriz'de bulunan sanatkarların başına baskak tayin ettiği Mengü Bolat, Güyük Han'dan emir ve baskak olduğunu belirten bir yarlğ aldı. Aynı yıl Kadak Noyan da Güyük Han'dan emir ve baskak olduğunu belirten yarlğ almıştı. Kadak Noyan, ayrıca atabeg Nusret ed-din'den, Tebriz ve Azerbaycan emir-i tümenliği için al-tamgalı bir yarlğ almıştı.²¹⁰ Emir Argun, yönetimi altındaki bölgenin karışması üzerine harekete geçti. Moğol başkentine giderek bu durumu çözmek istiyordu. Ancak Emir Argun, Tebriz'e hareket ettiği sırada Güyük Han'ın ölüm haberini aldı. Güyük Han'ın öldüğü sırada Elçigitay da emrindeki ordu ile Karakurum'a hareket ediyordu. Emir Argun, Elçigitay'ın kendisine yaklaştığı haberini alınca onu karşılamak için hazırlandı. Elçigitay, Emir Argun'dan ordusu ve kendisi için erzak hazırlamasını emretti. Emir Argun, Horasan'a dönerek Elçigitay'ın isteğini yerine getirdi. Bu sırada Moğol yöneticilerinden birkaç yıllık verginin istenmesi üzerine Emir Argun sıkıntılı günler geçirmiştir. 1249 yılında Karakurum'a gitmek için hazırlandığı sırada Mengü Bolad'ın da kendisiyle gelmesi için haber gönderdi. Mengü Bolad, Tebriz üzerinde tam anlamıyla otoritesini kuramamıştı. Mengü Bolad'ın emir ve baskak olduğuna dair yarlğ alması, emir Argun ile aralarının açılmasına ve merkeze çağrılmalarına neden olmuştu. İkisi arasındaki husumetin ortadan kalkması için Karakurum'da yargılanacaklardı. İki emirin yargılanması sonucunda Emir Argun, Mengü Bolad'ın suçlamalarından kendisini akladı. Birkaç gün başkentte kaldıktan sonra 1250 yılında Horasan'a geri döndü.²¹¹

1251 yılında Mengü Han'ın Moğol tahtına çıkmasıyla birlikte kurultay için tekrar başkente çağrıldı. Bu sırada Batu Han'ın emriyle Emir Argun'un yanına bitikçi olarak Koşkun'un tayin edildiğine dair elçiden haber aldı. Emir Argun, bu haberi aldıktan sonra kurultaya katılmak için yola çıktı.²¹² Horasan bölgesine vekil olarak Naku ve Hoca Necmeddin Ali Cilabadi'yi bıraktı ve Emir Argun mahiyetiyle birlikte yola koyuldu. Ancak yoğun kar yağışı nedeniyle kurultayı kaçırmış ve yolda, geri dönen Mesud Bey'le karşılaşmıştı. Mesud

²⁰⁹ Cüveynî, s. 421.

²¹⁰ Lane, Arghun Aqa, s. 462.

²¹¹ Cüveynî, s. 422-423.

²¹² Michael Chamich, *History of Armenia*, II., trans. Johannes Avdall, Printed at Bishop's College Press, Kalküta 1827, s. 247; Atwood, *Encyclopedia*, s. 21.

Bey ile birkaç gün eğlence düzenleyen Emir Argun, bu sırada Mengü Han'a geldiğini bildirmek adına kıymetli hediyeler götürmeleri için bir elçi gönderdi. Mengü Han, ona hızla gelmesi için emir verdi. Emir Argun da almış olduğu emir üzerine Mengü Han'ın huzuruna çıkmak için hareket etti.²¹³

Emir Argun, Moğol tahtına yeni çıkmış Mengü Han'ın huzuruna çıktı ve onun Horasan bölgesinin devlet işleri ve vergi tahsili hakkındaki sorularına cevap verdi. Bu esnada Emir Argun, Horasan bölgesinin yönetimi ve vergi tahsili hususunda zorlandıklarını belirtti ve vergi tahsili hususunda almış olduğu tedbirleri Mengü Han'a aktardı. Mengü Han, Emir Argun'un yönetim konusundaki meziyetlerini gördü ve sunmuş olduğu tedbirleri beğendiği için yönettiği bölgeleri ona tekrar bıraktı.²¹⁴ Mengü Han, Emir Argun'a bu konuda yarlıg ve aslan başlı payza vererek Naimatay ve Torumtay'ı yönetimde ortak kıldı. Mengü Han, daha önce Emir Argun'un yanında yönetime dâhil edilmiş olan Nasıreddin Ali Melik'e Nişâbur, Tus, İsfahan, Kum ve Kaşan ordu komutanlığını verdi. Melik Sadreddin'e de daha önce hüküm sürdüğü Arran ve Azerbaycan bölgeleri bıraktı. 1252-1253 yılında Emir Argun ve mahiyeti dönüş izni alarak Horasan'a geldi.²¹⁵

Mengü Han, Emir Argun'un vergi tahsili hususunda aktarmış olduğu bilgiler üzerine kopçur sisteminin uygulaması emrini verdi.²¹⁶ Mengü Han'ın emri gereğince ahaliden alınan vergi sistemini, tahsildarlara ve mutasarrıflara emretti. Ahaliden fazla vergi alınmaması hususunda yasalara herkesin uyması gerektiğini bildirdi. Kopçur vergisinin tahsili konusunda maiyetiyle yaptığı uzun tartışmalar sonucunda yılda on kişiden 70 dinar-ı rukni alınması kararı alındı.²¹⁷ Emir Argun vergi hususunu hallettikten sonra Hoca Necmeddin'i yanına alarak Batu Han'ın yanına gitti ve yapılması gerekenleri ona aktardı. Emir Argun, Batu Han'ın huzurundan ayrıldıktan sonra vergi tahsili hususunu halletmek için Azerbaycan, Arran ve Gürcistan'a gitti. Ardından Irak'a hareket etti. Emir Argun'un vergi tahsili ile uğraştığı sıralarda Mengü Han'a Horasan bölgesinin işlerinin bozulduğu hakkında bilgi verildi. Mengü Han, Horasan bölgesinin denetimi için Cemaleddin Has Hacip'i görevlendirdi. Cemaleddin Has Hacip, 1255 yılında Horasan'a varmış ve Emir Argun'un Irak'ta olmasını fırsat bilerek hesapları incelemeye ve

²¹³ Cüveynî, s. 424.

²¹⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 21.

²¹⁵ Cüveynî, 426; Lane, "Arghun Aqa", 465.

²¹⁶ Cüveynî, 425.

²¹⁷ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 45; Lane, "Arghun Aqa", s. 464; Atwood, *Encyclopedia*, s. 21.

halktan usulsüz mal toplamaya başlamıştı. 1255 yılında Mengü Han'ın batı taraflarını yönetmesi ve İsmâîlîler²¹⁸ ve Bağdat Halifeliği'ni ortadan kaldırması için görevlendirdiği Hülâgû Han Horasan'a geldi.²¹⁹ Emir Argun, Hülâgû Han'ı karşılamak ve huzuruna çıkmak için Keş'e hareket etti. Emir Argun'un Hülâgû Han'ın huzurundan ayrılmasıyla birlikte Cemaleddin Has Hacip gelerek bir listeyle bu kişiler hakkında bir sözünün olduğunu belirtmiştir. Hülâgû Han, Horasan Bölgesi yönetiminin Emir Argun'da olduğunu ve onun yaptığı işlerin Mengü ve kendisinin rızası ile olduğunu belirtti. Böylece Cemaleddin Has Hacip, umduğunu bulamayarak Emir Argun'un bulunduğu Merv'e gitti.²²⁰

Cemaleddin Has Hacip, Merv'e varınca daha önce Emir Argun'la arası açılmış olan bitikçi Fahreddin Hoca ile iş birliğine giderek Mengü Han'a onu şikâyet etti. Şikâyet üzerine Emir Argun, oğlu Karay Melik, Emir Ahmed ve Cüveynî'yi Hülâgû'nün huzuruna gönderdi. Kendisi de merkeze hareket ederek Cemaleddin Has Hacip ve muhalif grubun suçlamaları karşısında savunmasını gerçekleştirdi. Emir Argun, Mengü Han'ın kendisine güvenmesi üzerine suçlamalardan aklandı. Mengü Han, Emir Argun'a karşı oluşturulan bu muhalif grubun bir kısmını orduda (merkez) öldürttü. Mengü Han, içlerinde Cemaleddin Has Hacip'in de bulunduğu kalan muhalif kısmı Emir Argun'a teslim etti. Emir Argun, Cemaleddin Has Hacip dışındakileri Horasan bölgesine varınca öldürttü. Cemaleddin Has Hacip ise tutuklanarak zindana atıldı.²²¹

1256-1257 yılında Mengü Han, Emir Argun'u tekrar huzuruna çağırdı. Emir Argun, kendisine bağlı emir ve melikleriyle Mengü Han'ın huzuruna vardı. Burada emir ve meliklere daha önce vermiş olduğu payza ve yarlıgları tekrarladı. Ölmüş olan bitikçi Fahreddin Hoca'nın yerine oğlu Hüsameddin Emir Hüseyin'i tayin etti. Hüsameddin Emir Hüseyin, Moğol dilini Uygur yazısıyla yazabilen az sayıda kişilerden biriydi. Bu sebeple göz önünde olan Hüsameddin Emir Hüseyin, Emir Argun'un emrine verilmişti. Batu Han, Hoca Necmeddin'i de Uluğ Bitikçi olarak tayin etti. Nihayet 1258 yılında Emir Argun, Horasan'a geldi. Emir Argun, Horasan'a döndüğünde artık Hülâgû Han'ın emri altına girmiş bulunuyordu. Mengü Han tahta çıktığında Anadolu hâkimi olmakla birlikte Hülâgû Han'ı İsmâîlîleri ve Bağdat Halifeliği'ni

²¹⁸ İsmâîlîler ve Moğollarla olan ilişkileri için bk. Timothy May, "A Mongol-İsmâ'îlî Alliance?: Thoughts on the Mongols and Assassins", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, 14(3), ABD 2004, s. 231-239; Ayşe Atıcı Arayancan, *Haşhaşiler Efsaneler ve Gerçekler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 9- 151.

²¹⁹ El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr -Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım-*,çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014 s. 69; Müverrih Vardan, s. 104; Korykoslu Hayton, s. 105.

²²⁰ Cüveynî, s. 428-429.

²²¹ Cüveynî, s. 429-430.

ortadan kaldırması için görevlendirdi.²²² Böylelikle Batı taraflarında bulunan emir, vali ve noyanların Hülâgû Han'ın emri altına girdiği görülür.²²³

Emir Argun, girmiş olduğu davalar sayesinde Moğol kanunlarını iyi bir şekilde öğrenmiş ve dava işleyişini kavramıştı. Bu nedenle yönetimi altındaki usulsüzlükleri ortadan kaldırmak için harekete geçti. İlk olarak vergi tahsildarlarıyla ilgilenen Emir Argun, usulsüz topladıkları vergi ve kendileri için aldıkları mallardan ötürü mutasarrıfları cezalandırdı. Ardından güvendiği yakın adamlarından olan Hoca İzzeddin'i hazine işlerinin yönetiminden sorumlu tuttu. Emir Argun, Horasan'daki işlerini hallettikten sonra Arran'da bulunan Hülâgû'nun yanına gitti. Hülâgû'ya ülkedeki vergi problemlerini ve çözümlerini aktaran Emir Argun, 10 bin kişiye 70 dinarlık verginin yanında, ahalinin üzerine de farklı vergiler yükledi. Ahalinin üzerine yüklenen vergilerin, posta menzilleri ve atları ile devletin diğer giderlerine harcanması gerektiğini belirtti.²²⁴ Emir Argun'un ortaya çıkarmış olduğu bu vergi tahsili usulü, yönetimi altındaki yerlerde hoşnutsuzlukla karşılandı. Zenginler ve fakirlerden aynı oranlarda vergi tahsil edilmesi, ülkede hoşnutsuzluğu arttırınca Emir Argun, durumu Mengü Han'a anlattı. Mengü Han, zenginlerden 500 dinar, fakirlerden 1 dinar alınmasını ve ülkenin giderlerinin bu şekilde karşılanmasını emretti.²²⁵

Hülâgû Han'ın, İran taraflarına İlhan unvanıyla gelmesi üzerine Emir Argun'un, onun emrine girdiği görülür. Emir Argun'un İlhanlılara hizmeti sırasında 1256 yılında ortaya çıkan Gürcü isyanını bastırmıştır.²²⁶ Bununla birlikte 1275 yılındaki ölümüne kadar İlhanlıların Memlükler karşısında girişmiş oldukları savaflara katılmıştır. 1275 yılında Tus şehrinde ölmüştür.²²⁷

1.5 Baycu Noyan (?- 1259)

Baycu Noyan, Moğolların Besüt (Bisi'ut) kabilesine mensuptur.²²⁸ Cengiz, Ögeday, Güyük ve Mengü dönemlerinin en iyi komutanları arasında yer alan Baycu, Moğol askerî

²²² Ebu'l-Ferec, II., s. 554; el-Ömerî, s. 69; Cüveynî, s. 430; Vardan, s. 104.

²²³ Cüveynî, s. 430; Lane, "Arghun Aqa", s. 476.

²²⁴ Cüveynî, s. 430-431.

²²⁵ Cüveynî, s. 431.

²²⁶ Gürcü isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kartlis Tskhovreba, *A History of Georgia*, Artanuj Publishing, Tbilisi 2014, s. 350-359; Lane, "Arghun Aqa", s. 476-478.

²²⁷ Reşîdüddin, III., s. 1101.

²²⁸ Atwood, *Encyclopedia*, s. 29; Michael Hope, "Bayju" ed. Timothy May, *The Mongol Empire a Historical Encyclopedia I.*, ABC-CLIO, California 2017, s. 67.

teşkilatında ilk olarak keşik²²⁹ görevinde bulunmuştur.²³⁰ Aynı zamanda Baycu hakkında Cebe Noyan'ın akrabası olduğu hakkında bilgiler de mevcuttur. Baycu Noyan, hakkında ilk tarihî kayıtlar Nesevî'nin eserinde geçmektedir. 1227 yılında İsfahan'a saldıran Moğollar hakkında bilgi veren Nesevî, Baycu Noyan ve beraberindeki komutanlardan bahsetmektedir. Baycu Noyan ve diğer komutanların, Celâleddin'i ele geçirmek için İsfahan şehrine gelmiş olmaları muhakkaktır. Ancak Celâleddin Hârizmşah'ı ele geçiremeyen Moğolların önce Is-sin denilen yerde dinlenmek için durmuş ve ardından Curmagun Noyan'ın ordusuna katılmış olmaları muhtemeldir.²³¹ Baycu Noyan hakkında ilk kayıt bu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Onun Curmagun Noyan ile mi yoksa daha sonra binbaşı olarak bir orduyla birlikte Celâleddin Hârizmşah'ı ele geçirmek için mi görevlendirildiği hakkında kaynaklarımız sessizliğini korumaktadır. Ancak 1227 yılında Cengiz Han'ın ölümü ve onun öncesinde Tangutlar ile uğraşması göz önüne alınırsa aynı tarihte batıya bir ordu göndermesi muhtemel değildir. Bu sebeple Baycu Noyan'ın Cin-Timur'un emrinde olduğu, İran'daki asayişin sağlama ve bölgenin tam anlamıyla Moğol tahakkümüne girmesini sağlamak adına gönderildiğini söyleyebiliriz.

Cengiz Han'ın 1223 yılında Karakorum'a geri dönmesiyle birlikte Cin-Timur'un Hârizm bölgesinde vali olarak bırakıldığından yukarıda bahsetmiştik. Celâleddin Hârizmşah, Cengiz Han'ın geri çekilmesi ve Moğol nüfuzunun bölge de azalmasıyla birlikte güçlenmeye başladı. Özellikle Celâleddin taraftarlarının Moğollara karşı direniş göstermesi üzerine Cin-Timur bölgede kontrolü sağlamak adına Baycu liderliğinde ordu gönderdi.²³² 1227 yılında Baycu, Taynal²³³, Yaku, Esen Togan, Baymalas, Yasavur noyanlar küçük bir orduyla İsfahan önlerine vardılar. İsfahan kuşatmasına hangi noyanın liderlik ettiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Nesevî, İsfahan kuşatmasında Sultan Celâleddin ile Moğolların çetin bir mücadeleye girdiğini belirtmektedir.²³⁴ Moğollar, İsfahan kuşatmasında başarılı olamamışlardır. Ancak iki taraf 1228 yılında İsfahan yakınlarında karşı karşıya geldiler. Sultan Celâleddin ve Moğol askerleri arasında çetin bir savaş gerçekleşti.²³⁵ Savaş esnasında

²²⁹ Kâşgarlı Mahmûd'un eserinde keşik, gezek olarak geçen kelime "sırayla yapılan iş, nöbet" anlamındadır, bkzn. Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugât'it-Türk*, I., çev. Besim Atalay, TTK, Ankara 1985, s. 391; Bahaeddin Ögel, keşik teriminin sonradan Moğol terminolojisine keşik olarak girdiğini belirtir. Cengiz Han'ın Moğol Devleti'ni kurmasıyla birlikte terim anlamını genişleterek "öncü birlikleri" ve "hasa alayı"nı içine aldığına değinmektedir, bkzn. B. Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 199.

²³⁰ Atwood, *Encyclopedia*, s. 29; Hope, s. 67.

²³¹ Nesevî, s. 167.

²³² May, "Charmaqan", s. 19.

²³³ Eser de Baynal Noyan olarak geçmektedir.

²³⁴ Nesevî, s. 167.

²³⁵ Nesevî, s. 168-169.

Moğollar hızla hücum ederek Sultan Celâleddin'in etrafını sardı ve atından düşmesine neden oldular. Sultan Celâleddin, etrafının Moğollarla çevrenmesi sırasında bir Moğol atlısını yere düşürdü ve onun atına binipbölgeden kaçtı.²³⁶ Moğollar, İsfahan savaşı sonucunda ağır kayıplara uğradıkları için Sultan Celâleddin'i takip etmemişlerdir. Moğollar daha sonra hızla Rey ve ardından Nişabur'a hareket ettiler.²³⁷ İsfahan kuşatması sonrasında Baycu Noyan hakkında kaynaklarda Curmagun'un 1230'da İran'a gelmesine kadar bilgi bulunmamaktadır.

Aknerli Grigor, eserinde Baycu Noyan'ın bütün askerlerin başına getirildiğini belirterek Curmagun'dan sonra onun yer aldığını kaydetmektedir.²³⁸ Hârizmşah Muhammed'in gücünü kırıp İran, Azerbaycan ve Irak-ı Arap'a hâkim olan Moğollar, Türkiye Selçukluları üzerine hareket etmek için hazırlanmaya başladılar. Ancak bu dönemde I. Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklularının başında olması, Moğolların çekinmesine neden oluyordu. 1237 yılında Sultan Alâeddin Keykubad'ın ölmesi üzerine yerine oğlu Gıyâseddin Keyhusrev geçti. Gıyâseddin Keyhusrev'in ilk iş olarak kudretli devlet adamlarını ortadan kaldırıldığı görülür. Bununla birlikte tecrübesiz ve yeteneksiz devlet adamlarının hızla yükselmesi ve Sultan üzerinde etkili olmaları, Selçuklu ülkesini içinden çıkılmaz bir sona doğru sürüklemiştir.²³⁹ Son olarak 1240 yılında Babaîler İsyanı'yla Selçuklu ülkesi Moğollar için ele geçirilmesi kolay bir ülke hâline gelmiştir.²⁴⁰

Babaîler İsyanı karşısında devletin askerî gücünün olmadığını anlayan Moğollar, Selçuklu ülkesine saldırı için hazırlanırken Curmagun Noyan felç geçirmiştir. Bundan sonra Baycu Noyan onun yerine getirildi.²⁴¹ (1241-1242) Baycu Noyan'ın, Kafkasya Genel Valiliği'ne getirilmesiyle ilk hedef Selçuklu ülkesi hâline geldi. Baycu, emrindeki 30 bin Moğol askeriyle birlikte 1242 yılında Türkiye Selçuklu topraklarına girerek Erzurum'u kuşattı.²⁴² Selçuklu komutanı Sinaneddin Yakut, Moğol saldırısı karşısında Erzurum'u çok iyi müdafaa

²³⁶ May, "Chormagan", s. 19-20;

²³⁷ Nesevî, s. 171-172.

²³⁸ Aknerli Grigor, s. 12; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 83.

²³⁹ Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Zehirlenmesi", *Selçuklu Devri Türk Tarihi'nin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 379-402; ayn. mlf. "Sultan I. Alâeddin Keykubad'dan sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Devlet Adamı Sadeddin Köpek'in İktidar Tutkusu", *Selçuklu Devri Türk Tarihi'nin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 403-439.

²⁴⁰ Ebu'l-Ferec, II., s. 539-540.

²⁴¹ Vardan, s. 100; Chamich, II., s. 237; Hope, s. 68.

²⁴² İbn Bîbî, II., s. 62; Ebu'l-Ferec, II., s. 539; Aknerli Grigor, s. 33; Korykoslu Hayton, s. 88; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 83.

ediyordu.²⁴³ Ancak şehir şiddetli Moğol saldırıları karşısında daha fazla dayanamamıştır.²⁴⁴ Moğollar, kendilerine direnen Selçuklu şehrini yakıp yıkmışlar ve yağmalayarak birçok insanı esir ettiler.²⁴⁵ Erzurum şehrini tahrip eden Moğollar, geri çekilerek yeni sefer hazırlıklarını yapmak üzere Mugan ordugâhına döndüler.²⁴⁶ Moğolların saldırıları karşısında Selçuklu hükümdarı Gıyâseddin Keyhusrev, tabiiyetinde bulunan devletlere haber göndererek onlardan askerî destek istedi.²⁴⁷ Ardından Eyyübi ve Çukurova Ermenilerine de vaatlerde bulunarak onları kendi yanına çekmeyi başardı. Nihayet 1243 yılında Gıyâseddin Keyhusrev emrindeki 70 bin kişilik orduyla Sivas’a doğru hareket etti.²⁴⁸ Bu sırada Baycu Noyan emrindeki Moğol ordusu, Mugan ordugâhında dinlenmiş ve Selçuklu ülkesine saldırmak için hazır hâle gelmiştir.²⁴⁹ Moğollar, Selçuklu ülkesini ele geçirmek için hızla Anadolu’nun iç kısımlarına ilerlediler. Sonunda iki ordu Köseadağ’da karşı karşıya gelmiş ve iki tarafta saldırıya geçmiştir.²⁵⁰ Selçuklu ordusunun saldırısı karşısında Moğol ordusu sahte ricat²⁵¹ adı verilen savaş stratejisini gerçekleştirdi. Moğolların geri çekilmesi karşısında, Selçuklular hata yaparak Moğolları takibe aldılar. Baycu Noyan, Selçuklu ordusunun tuzağa düşmesiyle hızla onları imha etti. Moğol ordusu karşısında hızla yok olan Selçuklular Köseadağ’da büyük bir hezimetle karşılaştılar.²⁵² (26 Haziran 1243) Moğolların Köseadağ’da üstün gelmesi üzerine Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhusrev savaş meydanını terk etmiş ve Moğollara Anadolu’nun kapılarını açmıştır.²⁵³ Baycu Noyan, Selçuklu ordusunun ikinci gün karşılarına çıkmaması

²⁴³ İbn Bibî, II., s. 62.

²⁴⁴ İbn Bibî, II., s. 64; *Het’um the Historian’s*, bölüm. 18; Hope, s. 68; Konukçu, s. 234.

²⁴⁵ İbn Bibî, II., s. 64; Aknerli Grigor, s. 33.

²⁴⁶ *Het’um the Historian’s*, bölüm 18..

²⁴⁷ Gürcistan, Çukurova Ermenileri, Musul atabeği Bedreddin Lulu gibi, Ebu’l-Ferec, II., s. 541; Atwood, *Encyclopedia*, s. 29. Aknerli Grigor, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev’in yanında savaşa katılan Gürcü komutanın Şalue’nin oğlu olduğunu ve kahramanca savaştığını aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Aknerli Grigor, s. 34; Korykoslu Hayton ise Gıyaseddin Keyhüsrev’in paralı asker olarak yanına Latinleri bulundurduğunu ve Latin ordusuna Kıbrıslı Johannes de Liminata ile Venedikli Bonifacius de Monilis’in bulunduğunu belirtir. Korykoslu Hayton, s. 89.

²⁴⁸ İbn Bibî, II., s. 64-68; Aknerli Grigor, s. 34; Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

²⁴⁹ Vardan, 100; *Het’um the Historian’s*, bölüm 18.

²⁵⁰ İbn Bibî, II., s. 64; Vardan, s. 100; Ebu’l-Ferec, II., s. 541-542; Korykoslu Hayton, s. 89; Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

²⁵¹ Tarihte Turan taktiği, kurt kapanı, hilal taktiği gibi isimlerle anılan savaş stratejisi Türk-Moğol kavimlarince kullanılmaktadır. Moğollar, kendilerinden sayıca üstün olan orduları bu strateji ile imha ettiler. Bununla birlikte savaşın birinci safhasını yıpratma oluşturmaktadır. Moğollar, düşman ordusuna ani baskınlar düzenleyerek yıpratıyor ve korkmalarını sağlıyordu. Savaşın ikinci safhası ise düşman ordusunu yanıltma oluyordu. Moğollar, ani baskınlar düzenleyerek düşman ordusunu önce yıpratıyor, sonra da geri geri çekilerek karşıdaki orduyu yoruyorlardı. Üçüncü safha ise düşman ordusunun tuzağa düşürülmesi ve etrafının hilal gibi sarılarak yenilgiye uğratılmasından oluşuyordu. İlhami Durmuş, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, *SEMA*, (4), 2019, s.64.

²⁵² Ebu’l-Ferec, II., s. 542; Aknerli Grigor, s. 35; Kaymaz, s. 36-37.

²⁵³ Ebu’l-Ferec, II., s. 542; Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

üzerine bunun bir hile olduğunu düşünerek birkaç gün beklemiştir.²⁵⁴ Ancak daha sonra Selçuklu ordugâhının boşaltıldığını görünce ilk olarak burayı yağmalamıştır. Moğollar, karşılarına herhangi bir ordu çıkmaması üzerine Selçuklu ülkesini istila etmeye başladılar.²⁵⁵ Baycu Noyan, Köseadağ'da almış olduğu zaferle hızla Sivas üzerine hareket etti.²⁵⁶ Sivas'ın yöneticileri ve ileri gelenleri bir araya gelerek şehri Moğollara karşı savunmanın imkânsız olduğu kanaatine vardılar. Sivas şehrinin kadısı Necmeddin Kırşehirî, kıymetli hediyeler ve Cengiz Han'ın vermiş olduğu yarlıg ve payzaları alarak Baycu Noyan'ın huzuruna çıktı. Baycu Noyan, getirilen hediyeleri kabul etti, Sivas şehrinin direnmeden Moğol tabiiyetini kabul etmesi üzerine şehirde yalnızca yağma yaptılar. Baycu Noyan, Sivas şehrinde istediğini elde edince Kayseri'ye doğru hareket etti.²⁵⁷ Kayseri, Moğolların üzerine geleceğini haber aldığından burç ve surlarını güçlendirerek şehri savunmak için birçok tedbir almıştır. Moğollar, 1243'te Kayseri'yi muhasara ettiler.²⁵⁸ Şehir, Moğollara karşı çok iyi muhafaza edilmeye başladı. Kayseri, birçok erzakın bulunması ve iyi bir askerî gücün kontrolü sayesinde Baycu'ya karşı kuvvetli bir savunma gerçekleştirdi.²⁵⁹ Ancak şehirde bulunan Ermeni asıllı Haçukoğlu Hüsam ihanet ederek şehrin kapılarını Baycu Noyan'a açtı. Böylece Moğollar Kayseri'yi düşürerek şehirde büyük bir yağma ve tahribat yaptı, çok fazla insan da kılıçtan geçirildi.²⁶⁰

Baycu, emrindeki Moğol kuvvetleriyle birlikte Mugan ordugâhına dönmek için hareket ederken yolda Erzincan'a saldırdı.²⁶¹ Erzincan şehrini yağma ve tahrip eden Moğollar kışı geçirmek için Mugan ordugâhına gitti.²⁶² Selçuklu ülkesinde gerçekleşen olaylar üzerine Sahip Mühezzebüddin Ali ve Malatya Kadısı Fahreddin Erzurum, Baycu Noyan'ın huzuruna çıkmak için yanlarına kıymetli hediyeler alarak Mugan ordugâhına hareket ettiler.²⁶³ Sahip Mühezzebüddin Ali önce Baycu ile görüşmüş, ardından da Curmagun'un yanına gitmiştir. Curmagun Noyan, bu sırada felçli olduğundan eşi Eltime Hatun, Baycu ve Mühezzebüddin Ali'nin konuşmalarını ona aktarmıştır. Böylece iki devlet arasında anlaşma akdedilmiştir. Mühezzebüddin Ali'nin öncülüğünde akdedilen bu anlaşma üzerine Selçuklu Devleti resmen

²⁵⁴ İbn Bibî, II., s. 65-70; Aknerli Grigor, s. 35.

²⁵⁵ Korykoslu Hayton, s. 90; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 83-84.

²⁵⁶ Vardan, s. 100.

²⁵⁷ İbn Bibî, II., s. 73-74; Ebu'l-Ferec, II., s. 542.

²⁵⁸ Vardan, s. 100; Aknerli Grigor, s. 35.

²⁵⁹ İbn Bibî, II., s. 74; Aknerli Grigor, s. 36.

²⁶⁰ İbn Bibî, II., s. 74-75; Ebu'l-Ferec, II., s. 542.

²⁶¹ Aknerli Grigor, s. 35.

²⁶² Vardan, s. 100; Ebu'l-Ferec, II., s. 544.

²⁶³ Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

Moğollara tabi bir devlet statüsüne düşmüştür.²⁶⁴ Baycu Noyan ve Mühezzebüddin Ali arasında akdedilmiş anlaşmaya göre Selçuklu ülkesinin Moğollara yıllık 360 bin gümüş dirhem, 10 bin koyun, bin sığır ve deve verilmesi kararlaştırıldı. Ardından bu karar Batu Han'ın tasdikine sunulmak üzere gönderildi. Selçuklu devlet adamları, Curmagun ve Baycu'yla yapılmış olan anlaşmayı Batu Han'a onaylatarak kendilerini güvence altına almak istediler. Selçuklular, Şemseddin İsfahani liderliğinde Batu Han'ın huzuruna gittiler. Elçilik heyeti kıymetli hediyeler ile Batı Moğollarının lideri Batu Han'ın huzuruna çıkıp yapılmış olan anlaşmayı tasdik ettirerek Moğollara tabi olmak istediklerini bildirdi. Batu Han, Selçuklu erkânının isteğini memnuniyetle karşılamış ve iki taraf arasından akdedilen anlaşmayı onaylamıştır. Batu Han, elçilik heyetinin lideri olan Şemseddin İsfahani'ye "Nizamül Mülk" unvanı vererek onu Anadolu'daki valisi olarak tayin etti. Aynı şekilde Selçuklu sultanını metbusu olarak tanıdığını belirten bir yarlık ve yanında ok, yay, kılıç, külah gibi hâkimiyet alametleri gönderdi.²⁶⁵

1244 yılında Baycu Noyan, Yasavur Noyan'ı, Halep'e gönderdi.²⁶⁶ Yasavur Noyan, öncülüğünde Moğollar Halep'e saldırıda bulunmuş ve bölgeyi tahrip etmiştir.²⁶⁷ Baycu'nun yanına dönmek için hazırlanan Moğol ordusu yolda Anadolu coğrafyasına gelerek Malatya'yı muhasara etmişlerdir. Yasavur Noyan, Malatya'yı ele geçirmiş ve şehirde yağma faaliyetlerinin yanında büyük bir kıyım da gerçekleştirmiştir.²⁶⁸

Moğollar, bu tarihten sonra Türkiye Selçuklu ülkesini hızla ele geçirmeye başladı. Baycu Noyan tarafından Sivas, Kayseri, Erzincan, Malatya, Divriği ve 1245 yılından itibaren Ahlat, Diyarbakır, Urfa ve Nusaybin gibi şehirler Moğol tahakkümüne alındı.²⁶⁹ 1246 yılında Güyük Han'ın emri üzerine Baycu, Abbasi Halifeliği'ni ele geçirmek için emir verdi. Güyük Han, Baycu Noyan'ı Abbasi topraklarına göndermesiyle onun yetkisini kısıtlamış ve yerine Elcigitay Noyan'ı getirmiştir. Artık Elcigitay Noyan'ın emrinde olan Baycu'nun neden rütbesinin düşürüldüğüyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Baycu Noyan'ın, Türkiye Selçuklu Devleti gibi güçlü bir devleti Moğol tahakkümüne alması onun gururlanmasına neden olmuş olabilir. Zira Baycu Noyan'ın, başarısı ile övünmesi ve kendi ülkesi gibi ele geçirdiği coğrafyada hareket etmesi, Moğol hükümdarını rahatsız etmiş olabilir.

²⁶⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

²⁶⁵ İbn Bîbî, II., s. 81-83; Kaymaz, s. 36-37.

²⁶⁶ Ebu'l-Ferec, II., s. 530; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 84.

²⁶⁷ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 84.

²⁶⁸ Ebu'l-Ferec, II., s. 530.

²⁶⁹ Ebu'l-Ferec, II., s. 530.

1247 yılında Papa IV. Innocent, Baycu Noyan'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Papa IV. Innocent'in niyeti, Moğolların Hristiyanlığı kabul etmesi, Avrupa'ya olan seferlerin durdurulması ve müttefik olması idi. Ancak hem Moğol Han'ı Güyük hem de Baycu Noyan'dan olumlu bir yanıt alamayan Papa IV. Innocent, Moğolların tehditleriyle karşılaşmıştır.²⁷⁰

1248 yılında Güyük Han'ın ölmesi üzerine yerine Mengü Han, Moğol tahtına geçti. Mengü Han'ın Moğol hükümdarı olması hususunda Elcigitay Noyan'ın muhalif tavırları, onun görevden azledilerek Batu Han tarafından öldürülmesiyle sonuçlandı.²⁷¹ Baycu Noyan, bu sırada 1249 yılında Gürcü Kralı David'in Moğollara karşı harekete geçeceğinden şüphelenmiştir. Bu sebeple Kral David ve onun maiyetinde bulunan yöneticilerini yakalayarak öldürülmesi emrini verdi. Kral David ve maiyeti Moğollar tarafından yakalandı. Müverrih Vardan, Kral David ve maiyetinin öldürülmediğini aktarırken Moğolların Gürcistan topraklarında yağma ve kıyım faaliyetine giriştiklerini belirtir.²⁷²

Mengü Han, 1252 kurultayında devletin idari işlerinin dağılımını gerçekleştirdi. Büyük kurultay sırasında kardeşi Hülâgû'ya Ceyhun Nehri'nin ötesini vererek İsmâîlîlerin ortadan kaldırılması ve Abbasi halifeliğinin Moğollara bağlanması görevinin yanında onu İran, Azerbaycan, Anadolu, Suriye ve Mısır'a kadar bölgelerine İlhan²⁷³ olarak atadı.²⁷⁴ Mengü Han, 1252 yılında Baycu Noyan'a Anadolu içlerine hareket ederek yarım kalan Selçuklu toprakları istilasını tamamlamasını emretti. Baycu Noyan'ın, Hülâgû'nun batı taraflarına gelmesiyle birlikte ona bağlandığı aşikârdır.²⁷⁵ Bu sırada Baycu Noyan, Anadolu topraklarına sürekli elçi göndererek kendisi için kıymetli hediyeler ve mallar istiyordu. Moğolların isteklerinin arkasının kesilmemesi üzerine Selçuklu devlet erkânı Kadı İzzeddin, Atabeg Karatay, Beylerbeyi Şemseddin Yav-taş ve Emîr-i âhur Fahreddin Arslan-doğmuş, Batu Han'ın yanına giderek bu durumu ortadan kaldırmaya karar verdi. Batu Han'ın yanına Emîr-i dâd²⁷⁶ Fahreddin Ali'yi gönderdiler. Fahreddin Ali, Baycu'nun bitmeyen istekleri karşısında Selçuklu ülkesinin zor durumda kaldığını anlatmış ve 100 bin sultani dirhemi hediye olarak sunmuştur. Bu durum

²⁷⁰ Hope, s. 68; Konukçu, s. 234.

²⁷¹ Cüveynî, s. 483; Reşîdüddin, II, s.835-837; Müverrih Kiragos, s. 66.

²⁷² Vardan, s. 100-101.

²⁷³ İlhan unvanı hakkında bk. Reuven Amitai-Preiss, "Evidence for the Early Use of the Title İlkhān among the Mongols", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1(3), Cambridge University Press, ABD 1991, s. 353-361.

²⁷⁴ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 85.

²⁷⁵ Atwood, *Encyclopedia*, s. 29.

²⁷⁶ Adliye Nazırı

karşısında Batu Han, Baycu Noyan'ın Anadolu'ya gitmesini yasaklamış ve Fahreddin Ali'ye bir yarlık vermiştir.²⁷⁷

Hülâgû, 1255 yılında 80 bin kişilik ordusuyla İran coğrafyasına ancak gelebildi.²⁷⁸ Bu sırada Mugan ordugâhında bulunan Baycu Noyan'a bulunduğu bölgeyi terk ederek Anadolu'ya hareket etmesi için emir verdi. Ardından Mugan ordugâhını kendisi ve ordusu için kışlak edindiğini belirtti. Böylece Baycu Noyan ve emrindeki Moğol ordusunun elinde kışlak arazisi kalmadı. Baycu Noyan ve mahiyeti, Selçuklu topraklarına hareket ederek önce Erzincan, ardından Erzurum ve Aksaray şehirlerine geldi.²⁷⁹ Baycu Noyan ve emrindeki Moğol ordusu, Anadolu'da geçtikleri şehirlerde yağma faaliyetinde bulunmuş ve bu durum Selçuklu devlet erkânını endişelendirmişti. 1256 yılında Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus, devlet adamları ile görüştü. Keykavus, Baycu Noyan'ın Anadolu'ya geliş nedenini öğrenmek amacıyla Pervane Nizameddin Hurşid'i Aksaray şehrine gönderdi. Pervane Nizameddin Hurşid, kıymetli hediyelerle Baycu Noyan'ın huzuruna çıkarak onun Anadolu'daki niyetini öğrenmek istedi.²⁸⁰ Hızla sultan Keykavus'un huzuruna gelen Nizameddin Hurşid, Baycu Noyan'ın kendisi ve emri altındaki Moğol ordusu için yaylak ve kışlak arazi verilmesi istediğini belirtti. Sultan II. İzzeddin Keykavus, Baycu'ya istediğini vererek onu Anadolu'da oyalamayı planlamış ve bir taraftan da savaş hazırlıklarına girişmiştir.²⁸¹

II. İzzeddin Keykavus, ilk olarak Selçuklu ordusunun başına Vezir İzzeddin, Şemseddin Yav-taş ile Fahreddin Arslan-doğmuş'u getirdi. Sultan, Vezir İzzeddin, Şemseddin Yav-taş ve Fahreddin Arslan-doğmuş'u Baycu üzerine gönderirken kendisi de Konya'da kaldı. 1256 yılında Selçuklu ordusu Baycu Noyan üzerine hareket ederek Aksaray yakınlarındaki Sultan Hanı'na yaklaştılar.²⁸² Selçuklular, Baycu öncülüğündeki Moğol ordusunun Selçuklular üzerine geldiği haberini alınca karşılamak için harekete geçti. İki ordu Sultan Hanı'nda karşı karşıya geldi²⁸³ (14 Ekim 1256). Moğol ordusunun sayıca üstünlüğü karşısında daha fazla dayanamayan Selçuklu askerleri büyük bir hezimete uğradılar.²⁸⁴ Baycu Noyan, tarihe Sultan Hanı savaşı olarak geçen bu muharebe sırasında ele geçirilen devlet adamlarından birçok kişiyi

²⁷⁷ İbn Bîbî, II., s. 142-143; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. M. Nuri Gençosman, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943, s. 134.

²⁷⁸ Ebu'l-Ferec, II., s. 562; Atwood, *Encyclopedia*, s. 29.

²⁷⁹ Ebu'l-Ferec, II., s. 562.

²⁸⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s. 497.

²⁸¹ Bu sırada Pervâne Nizameddin Hurşid'in, Baycu'nun yanına gidip geldiğine dair kaynaklar bilgi vermektedir.

²⁸² Ebu'l-Ferec, II., s. 562.

²⁸³ Ebu'l-Ferec, II., s. 562; Atwood, *Encyclopedia*, s. 29.

²⁸⁴ Ebu'l-Ferec, II., s. 562.

kılıçtan geçirdi. Selçuklu ordusunun Moğollar karşısında almış olduğu yenilgi üzerine Sultan II. İzzeddin Keykavus, maiyetini alarak önce Antalya ardından da Alaiye'ye kaçtı.²⁸⁵

II. İzzeddin Keykavus'un kaçtığı haberini öğrenen Baycu Noyan, oğlu Yisutay'ı onun arkasından Antalya'ya gönderdi. Yisutay, Antalya'ya vardığında Sultan'ın bulunmadığını görünce Lâdik'e hareket etti. Yisutay, Lâdik'te Sultan II. İzzeddin Keykavus ile karşılaşmış ve ona Baycu Noyan'ın ülkesini ve tahtını geri vereceğini belirtmiştir. Sultan, Yisutay'ın sözleri üzerine Konya'ya geri döneceğini söyleyerek onu göndermiştir. Ancak Sultan'ın burada Moğolları oyalamak için böyle bir tedbir aldığı görülür. Nihayet Sultan II. İzzeddin Keykavus, Yisutay'ı gönderdikten sonra ailesiyle birlikte Bizans'a kaçmıştır. Baycu Noyan, Selçuklu sultanını elinden kaçırmaması üzerine Yisutay'a şiddetle kızmıştır.²⁸⁶

Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'a sığınması Konya'yı savunmasız bıraktı. Baycu Noyan ve Moğolların yağma faaliyetine kalkışmasını önlemek adına Konya ahalisi ve saray kâhyası İl-Almış oğlu Nizameddin Ali harekete geçti. Moğol askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve Baycu Noyan'a kıymetli hediyeler sunmak adına Konya ahalisini topladı ve dört katır yük altın ile şehri Moğol zulmünden kurtardı.²⁸⁷

Bu sırada Maraş ve Malatya şehirlerinde Ağaçeri Türkmenleri²⁸⁸ isyanının çıktığı görülür. Bu isyan Selçuklu Devleti tarafından bastırılamayınca Baycu Noyan, Türkmenler üzerine hareket etti. Ağaçeri Türkmenleri tarafından başlatılmış olan isyan, Baycu Noyan tarafından bastırıldı. IV. Kılıç Arslan'ın Moğol taraftarı bir siyaset izlemesi ve Baycu Noyan'ın Anadolu'da kurmak istediği hâkimiyet için bu bir fırsattı.²⁸⁹ Bu sebeple Ağaçeri Türkmen isyanını bastıran Baycu, Malatya'yı ele geçirmiş ve bu şehri IV. Kılıç Arslan'a vermiştir.²⁹⁰ Moğollar, böylece Anadolu'da bir denge siyaseti kurmaya çalışmışlardır.

1257 yılının başlarında Hülâgû Han, Alamut Kalesi'ni ele geçirmiş ve İsmâîlîlerin lideri Rükneddin Hurşah'ı Mengü Han'ın huzuruna göndermiştir.²⁹¹ Kazvin'den Hemedan'a hareket eden Hülâgû, bu sırada İran coğrafyasını Moğol tahakkümüne alamaması konusunda Baycu

²⁸⁵ Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Alaiye'de konakladığı sarayda bu sırada bir hazine bulduğu iddiası

²⁸⁶ Turan, *Türkiye*, s. 501.

²⁸⁷ Turan, *Türkiye*, s. 500.

²⁸⁸ Ağaçeri Türkmenleri ve çıkarmış oldukları isyan için bk. Faruk Sümer, "Ağaçeriler", *DİA*, I., Ankara 1988, s. 460-461.

²⁸⁹ Ebu'l-Ferec, II., s. 563.

²⁹⁰ Ebu'l-Ferec, II., s. 564.

²⁹¹ Vardan, s. 104.

Noyan'ı suçlamıştır.²⁹² Daha sonra Abbasi halifesine saldırmak için harekete geçen Hülâgû, Baycu Noyan'a haber göndererek ordusuyla Irak taraflarına gitmesi için emir verdi. Hülâgû, 27 Mart 1257 yılında Moğol ordusuyla Bağdat'ı kuşattı.²⁹³ Bu sırada Baycu Noyan ve emrindeki ordu, Hülâgû Han'ın sağ cenahını oluşturunuyordu. Kaynaklara göre Baycu Noyan'ın ordusu, Hülâgû Han'ın komutasında keşif birliği (yezek)²⁹⁴ olarak görevlendirildi. Hülâgû Han, ilk olarak Kirmanşah üzerine yürüyerek bölgeyi ele geçirdi. Büyük bir yağma ve katliam gerçekleştiren Moğollar, artık asıl hedefleri olan Abbasi halifeliğine saldırmak için harekete geçti. Hülâgû Han'ın ilk olarak Kirmanşah üzerine hareket etmesi, Moğolların Abbasi Halifeliği'ni muhasarası sırasında olası bir saldırıyı önlemek adına yapılmış olabilir.

Hülâgû Han, Kirmanşah'ı ortadan kaldırdıktan sonra emrindeki noyanlarla görüşmüştür. Öncü birliklerin başında bulunan Baycu Noyan'a Dicle'yi geçerek Bağdat'ın batı taraflarına karargâh kurması emrini verdi. Bu sırada Ket-buka Noyan'ı Luristan üzerine göndererek ona Bağdat'a doğru hareket etmesini emretti. Böylece Bağdat Halifeliği'ni çevreleyen Moğollar, Halife Mustasım Billah'ı teslim olmaya zorladılar.²⁹⁵ Moğollar, Bağdat'ı bu şekilde çevrelerken Abbasi komutanlarından Devaddar-ı Küçek onları takip etti ve Anber yakınlarında Suncak Noyan'ı ani bir baskınla yenilgiye uğrattı. Ardından Baycu Noyan'a karşı harekete geçen Devaddar-ı Küçek'in yapmış olduğu baskın, Abbasi devlet erkânı tarafından Moğollara bildirilmiştir. Baycu Noyan, Devaddar-ı Küçek tarafından takip edildiği haberi gelince geri dönerek onu yenilgiye uğrattı. Yapılan savaş sonucunda Devaddar-ı Küçek, birkaç adamıyla Bağdat'a kaçmıştır.²⁹⁶

1258 yılının başlarında Hülâgû Han, Baycu ve Ket-buka Noyan'a haber göndererek Bağdat'a akın etmelerini emretti. Moğol askerî harekâtının şiddetini arttırması üzerine Abbasi Halifesi, kıymetli hediyelerle elçi göndererek barış teklifinde bulundu.²⁹⁷ Ancak barış teklifine Hülâgû Han'ın sıcak bakmaması ve Moğol saldırılarının şiddetinin artması üzerine Halife, ikinci elçi heyetini gönderdi. Hülâgû Han'ın bu heyete de sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır.

²⁹² Reşîdüddin, II, s. 993; Laura Venegoni, "The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü's West Conquest", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 2007, s.34.

²⁹³ Vardan, 106.

²⁹⁴ Yezek: Moğollarda öncü birlik veya keşif birliğine verilen addır. Uyar, Askerî Teşkilâtı, s.143.

²⁹⁵ Reşîdüddin, III, s.1012; Korykoslu Hayton, s. 107; İbni Tagrıberdi, s. 30; Fatih Yahya Ayaz, "Erken Dönem Memlûk Tarihçilerinin Bağdat'ın Moğollar Tarafından İstilasıyla Alakalı Rivayet ve Yorumları", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selam) Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 7-9 Kasım 2008, s. 274.

²⁹⁶ Cüveynî, s.597-598; Ebu'l Ferec, II, s.568-569; Boyle, *Successors*, s.346-347; Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas, Cengiz ve Hülâgu Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s.262-270.

²⁹⁷ İbni Tagrıberdi, s. 30.

Hülâgû Han ve Abbasi Halifeliği arasında elçilik faaliyetleri devam ederken Baycu Noyan, Dicle üzerinden Bağdat'a girdi. Bu sırada emrindeki Moğollar ile büyük bir katliam ve yağma hareketine girişti. Bağdat'ın Beserriye nahiyesinde bulunan su bentlerini açtırarak Halifelik ordusunu sular altında bıraktı.²⁹⁸

Hülâgû Han, Bağdat şehrinin düşürülebilmesi için din adamlarının, bilginlerin ve savaşa katılmayanların canlarına zarar verilmeyeceğini belirten bir yarlığ hazırlatılması emrini verdi. Ardından bu yarlığın ok uçlarına takılarak Bağdat ahalisinin göreceği şekilde şehre atılmasını istedi. Moğollar, Abbasi halifesini her taraftan sıkıştırmayı başarmıştı. Artık daha güçlü saldırılar gerçekleştirdiler. 7 Şubat 1258'de Moğollar, Bağdat şehrine girmeyi başardı ve ahaliyi kılıçtan geçirdiler.²⁹⁹ Abbasi halifeliğinin sarayında da büyük bir katliam gerçekleştiren Hülâgû Han, Bağdat'ta kırk gün yağma ve kıyım gerçekleştirdi. Bu sırada Hülâgû Han, Baycu Noyan'ın Abbasi Halifesi'yle gizli bir şekilde haberleştiği yönünde bilgilendirildi. Bu durum karşısında Baycu Noyan'ı yasağa çarptırarak öldürülmesini emretti. Reşideddin ise Baycu Noyan'ın "*Rum diyarını ben il kıldım*" sözü üzerine yasağa çarptırıldığını belirtmektedir.³⁰⁰

1.6 Arslan Noyan

Arslan Noyan, Curmagun Noyan'ın emrinde bulunan komutanlar arasında yer almaktadır. Arslan Noyan hakkındaki bilgiler Ermeni tarihçilerinden Stepannos Orbelean'ın kitabında geçmektedir.³⁰¹ Stepannos Orbelean'ın eserinde Arslan Noyan'ın, Ermeni topraklarında bulunan Moğol valisi şeklinde kaydı mevcuttur.³⁰² 1236 yılında Curmagun, emrinde bulunan Moğol komutanları arasında Ermenistan topraklarını pay ederek onlara ele geçirmeleri emrini verdi. Böylece Arslan Noyan, kendi payına düşen Siwnik şehrine saldırmak üzere harekete geçti. Moğollar, Orbelean hanedanlığının toprağı olan Siwnik önlerine geldiklerinde şehrin yöneticisi Elikum'a elçi gönderdi. Moğol elçisi, Elikum'un Moğollara boyun eğdiğini bildirmesi ve şehri teslim etmesi üzerine can ve mal kaybına uğramayacaklarını bildirdi. Bunun üzerine Elikum, Arslan Noyan'a tabi olduğunu bildirerek can ve mal güvenliğinin sağlanmasını istedi. Ardından Arslan Noyan'a tabiyetini bildirerek kıymetli hediyelerle huzuruna çıktı. Arslan Noyan, Ermeni prensi Elikum'un huzuruna gelmesi ve

²⁹⁸ Reşîdüddin, III, s.1011.

²⁹⁹ Vardan, s. 106; Korykoslu Hayton, s. 107-108.

³⁰⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD, I., Ankara 1970, s. 33.

³⁰¹ Stepannos Orbelean, Moğolların Ermeni topraklarına saldırılarına şahit olmuş bir tarihçidir. O, Orbelean hanedanına mensuptur. 1250 yılında ölmüştür.

³⁰² Spuler, s. 385; Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s. 48, n. 38.

kıymetli hediyeler sunması üzerine onu taltif etti ve emrindeki orduyu komuta etmesi emrini verdi.³⁰³ Böylece Ermeni prensi, Arslan Noyan'la yapmış olduğu ittifak üzerine hem Moğolların şehri tahrip etmesini engellemiş hem de katliamı durdurmuştur. Aynı zamanda topraklarını yönetmeye de devam etmiştir. Genel olarak Ermeni topraklarına baktığımız zaman Moğollar karşısında savunma siyaseti yerine onlarla anlaşma yoluna gittikleri görülür. Böylece kendi topraklarında hâkimiyetlerini devam ettiren Ermeni yerel yöneticiler, hem Moğollara askerî destek sağlayarak hem de vergi vererek onların gazabına uğramamışlardır.

Arslan Noyan emrindeki Moğol ordusunun komutasına tayin ettiği Ermeni Prens Elikum'la birlikte Vayots Dzor, Eghegis, Ereron, Garni ve Ani şehir ve kasabalarını ele geçirdi.³⁰⁴ Arslan Noyan ve Prens Elikum'un, Ermeni topraklarında girişmiş oldukları bu saldırıların Curmagun Noyan'ın emri altında yürütülmüş olması muhtemeldir.³⁰⁵ Stepanos Orbelean, Arslan Noyan'ın ele geçirmiş olduğu toprakları *'şimdi kılıcım tarafından alınabilecek her yer senin mirasın olacak'* diyerek Prens Elikum'a verdiğini aktarmaktadır.³⁰⁶ Stepanos Orbelean'ın aktarmış olduğu bu ifadeler abartılı olmakla birlikte Moğolların yerel yöneticisi olarak Prens Elikum'un idaresi altına bu toprakların verilmiş olduğunun da göstergesidir.

1.7 Elcigitay (?-1251-52)

Elcigitay Noyan hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Moğolların Celayir kabilesine mensup olan Elcigitay'ın babası Cengiz Han'ın komutanlarından Harghasun'dur.³⁰⁷ Elcigitay, kısa sürede kendisini iyi yetiştirmiş ve Moğol Devleti'nde önemli hizmetlerde bulunmuştur.³⁰⁸ Curmagun Noyan'ın 1241 yılında felç olmasıyla birlikte Kafkasya genel Moğol komutanlığına Baycu Noyan'ın tayin edildiğini daha önce belirtmiştir. Güyük Han, 1246 yılında Moğolların başına geçmesinin ardından kendisine yakın olan Elcigitay'ı batıya gönderdi.³⁰⁹

Elcigitay Noyan, Cengiz Han'ın 1219 yılında Hârizmşahlar üzerine askerî faaliyetleri sırasında onunla hareket etti. Elcigitay Noyan, 1221 yılının sonlarında Herat'ta Moğol valisine

³⁰³ Dashdondog, s. 59.

³⁰⁴ Dashdondog, s. 59.

³⁰⁵ Konu hakkında ilgili madde için bkz. Curmagun Noyan, s. 32.

³⁰⁶ Dashdondog, s. 59.

³⁰⁷ Atwood, *Encyclopedia*, s. 37.

³⁰⁸ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 99.

³⁰⁹ Reşîdüddin, II., s. 805.

isyan ederek onu öldüren ahali üzerine gönderildi. Elcigitay, Cengiz Han tarafından emrine verilen 80 bin kişilik orduyla Herat üzerine yürümüştür. Herat ahali, şehri çok iyi muhafaza etmiş ve Moğolların yedi ay boyunca muhasarasına direnmişlerdir. Ancak ahali arasında meydana gelen sürtüşmeler, kıtlık ve susuzluk nedenleriyle Moğolların güçlü saldırılarına daha fazla dayanamayarak şehir teslim oldu.³¹⁰ Elcigitay, kaynaklara göre Haziran 1222 yılında şehri ele geçirdi. Herat şehrinin Moğol valisini öldüren ve kendilerine direnen ahaliyi kılıçtan geçirten Elcigitay, sekiz gün katliam ve yağmada bulunulmasını emretti. 1221-1222 yılları arasında geçen Elcigitay hakkında kaynaklar arasında muhtelif bilgiler mevcuttur. Raverty, Cûzcânî'nin eserinde Elcigitay'ın Herat'a gönderildiğini aktarırken M. Uyar, aynı olayda geçen ismin İlçi Noyan (Alçi Güregen) olduğunu iddia etmektedir.³¹¹

1221-1222 yılları arasında meydana gelen Herat seferi hakkında kaynakların farklı bilgiler verdiği bir başka konu da gönderilen noyan hakkındadır. Bu konuda kaynaklar Elçigitay Noyan ve Cengiz Han'ın kardeşi Kaşı'nın oğlu Elçitay Noyan'ın bu seferde liderlik ettiğini yazmaktadır. Herat seferini komuta eden noyan hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte Elçigitay hakkında batı seferine katıldığına dair bilgiler bulunmamaktadır.³¹² Gönderilen noyan hakkında tartışmalar mevcut olsa da Moğolların acımasızca Herat ahalisini katlettikleri hakkında bilgiler çokça verilmektedir. Cûzcânî, gelen Moğolların 2,5 milyona yakın insanı öldürdüğünü belirtirken Herevî eserinde 1,6 milyon insanın katledildiğini aktarmaktadır.³¹³

1246 yılında Güyük, Han olmasıyla birlikte büyük kurultayda devletin idari ve askerî işlerini tanzim etti. Bu sırada Elcigitay'ın Batı'ya gönderilmesi kararı alınarak emrine Anadolu, Halep, Musul ve Diyar-ı Bekr verildi.³¹⁴ Batıda Moğol devletine bağlı olan sultan, beyler ve valiler Elcigitay'ın emrine verildi. Böylece iktisadi hususlarda Elcigitay'a bağlı olup hesap vermek zorunda olacaklardı.³¹⁵ Ayrıca Güyük Han, İran ve batısında otorite olan Batu'nun nüfusunun kırılması için Elcigitay'ı yetkilendirdi.³¹⁶ Cûzcânî, Güyük Han tarafından İran'a

³¹⁰ Herevî, s. 44; Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 127.

³¹¹ Cûzcânî, II., (Raverty) s. 1047-1048- 1050-1051; Cûzcânî, (Uyar), s. 79, n. 80.

³¹² Cüveynî, s. 187; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 198-199.

³¹³ Cûzcânî, II., (Raverty) s. 1050-1051; Herevî, s. 80-81; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 198.

³¹⁴ Reşîdüddin, II., s. 808; el-Ömerî, s. 67; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 85; Kaymaz, s. 44-45; Atwood, *Encyclopedia*, s. 202.

³¹⁵ Cüveynî, s.239; Ebul-Ferec, II., s. 546-547; Charles Melville, "Moğol Yönetimi Altında Anadolu", *Türkiye Tarihi Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, I., ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s.82; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 341.

³¹⁶ Cengiz Han, İran bölgesini ele geçirince Cuci ve ulusuna Moğol atlılarının batı tarafında ele geçirebileceği her yeri onlara verdi. Böylece Cuci ulusu İran, Azerbaycan, Anadolu, Suriye üzerinde hak iddia etmiş ve bölgeye her daim bir memurunu göndermiştir. Ancak Moğol ulusunun büyük hanları bölgeyi Cuci ve haleflerine bırakmak

gönderilen Elcigitay'ın Suriye ve Mısır'ın ele geçirilmesi için de görevlendirildiğinden bahsetmektedir.³¹⁷

Elcigitay Noyan, Güyük Han'ın kurultayda vermiş olduğu talimatı yerine getirmek için hızla Karakurum'dan hareket etti. Ancak Güyük Han'ın 1248 yılında ölümü üzerine Oğul Kaymış naip olmuştur.³¹⁸ Güyük Han'ın ölüm haberini alan Elcigitay, emrindeki orduyla yola koyuldu. Bu sırada, Emir Argun'un yönetiminde Horasan bölgesine yaklaştı. Emir Argun, Elcigitay Noyan'ın yaklaştığı haberini alınca karşılamak için hazırlık yaptı. Elçigitay, Emir Argun'dan ordusu ve kendisi için erzak temin etmesini emretti. Emir Argun, Horasan'a dönerek Elçigitay'ın isteğini yerine getirdi. Emir Argun'un Elcigitay Noyan'ı karşılaması ve emrindeki ordu için erzak temin etmesi, Elcigitay Noyan'ın kendisinden üst rütbeye sahip olduğunu göstermektedir. Elcigitay Noyan, ordusunun dinlenmesinin ardından Töregene Hatun'un huzurunu çıkmak için hızla hareket etti. Ancak bu sırada Moğol devletinin ihtiyaçlarını karşılamak için birkaç yıllık vergi, yönetici ve valilerin getirmeleri emri verildi.³¹⁹

Elcigitay Noyan'ın İran'a gelmesiyle birlikte dikkat çeken hususlardan biri de Papa IV. Innocent'le olan münasebetlerdir. Güyük Han'ın tahta çıkış kurultayında Papa, bir elçi heyeti göndermiştir. Böylece Moğolların Hristiyanlığı kabul etmesi ve Avrupa seferlerinin durdurulması için çalışan Papa, Moğol zulmünü üzerine çekmek istememiştir.³²⁰ Papa, Güyük'ün, Hanlık kurultayına göndermiş olduğu elçilik heyetinin yanında İran'a da bir heyet gönderdi. İran'a gönderilen heyeti Baycu Noyan 24 Mayıs 1247 yılında karşılamıştır. Baycu'nun huzuruna gelen elçiler ilk olarak Hz. İsa ve Hristiyanlıkla ilgili bilgiler verdiler. Ancak Baycu Noyan'ın, elçilerin Hz. İsa ve Hristiyanlığı anlatmalarıyla ilgilenmediği ortadır. Çünkü öncelikle kendilerine hediye sunmamaları ve önünde eğilmemeleri üzerine tepki göstermiştir.³²¹ Papa'nın göndermiş olduğu elçiler, görevlerini tamamladıklarını düşündükleri

istememişlerdir. Bu sebeple Karakurum'daki Moğol Hanı'na bağlı valileri tayin etmişler ve sonunda Mengü Han, kardeşi Hülâgû'yu İran'a yönetici tayin etti. Daha sonra Kubilay'ın Moğol tahtına oturmasıyla birlikte İran'ın yönetimini Hülâgû'ya bırakması Moğol hanlarının batı bölgesini Cuci ulusuna vermek istemediklerini gösteren delillerdendir. El-Ömerî, s. 66; Mualla Uydu Yücel, "1224 Kalka Meydan Muharebesinin Rövanşı: 1382 Kulikovo Meydan Muharebesi ve Bu Muharebenin Rus Tarihi Açısından Önemi" *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, ed. Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 2015, s. 186.

³¹⁷ Cûcânî, I., (Raverty), s. 1154.

³¹⁸ Reşîdüddin, II., s. 810; Ebu'l-Ferrec, II., s. 553; Atwood, *Encyclopedia*, s. 212-213; Oğul Kaymış hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkznz. May, "Commercial Queens", s. 95-100.

³¹⁹ Cüveynî, s. 422.

³²⁰ Hope, s.68.

³²¹ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV, Antalya 2006 s. 72-78.

için geri dönmek istediler. Ancak Baycu buna izin vermeyerek bu sırada İran'a hareket eden Elcigitay'ı beklemelerini emretti. Elcigitay, İran'a geleceğini ve huzuruna çıkmalarını söyledi. Elcigitay, İran'a geldiğinde Baycu, Papa'ya cevabının bulunduğu mektubu elçilere vererek geri dönmeleri için onlara izin verdi.³²² 1248 yılında Elcigitay'ın da bir Moğol heyetini Kıbrıs'a gönderdiğini görülür.³²³

Mengü Han'ın 1251 yılında Moğol hükümdarı olmasına kadar Elcigitay hakkında kaynaklar sessiz kalmıştır. Batu Han'ın büyük kurultayda Mengü'nin hanlığı için uğraşması ve oy vermesi üzerine bazı aile üyeleri ve yöneticiler durumu hoş karşılamadılar.³²⁴ Mengü'nin hanlığını istemeyen grup arasında yer alanlardan biri de Elcigitay Noyan'dı. Elcigitay'ın büyük kurultay sonrasında yerini koruduğu anlaşıyor. Ancak bu durum kısa sürdü. Onun Mengü'nin hanlığına muhaliflik yapan grup arasında olduğu anlaşıldı ve hayatına mal oldu. Elcigitay Noyan'ın içinde bulunduğu muhalif grup, Mengü yerine Güyük Han'ın oğlu Koca Han'ın Moğol tahtına geçmesini istiyorlardı.³²⁵ Bu durumu haber alan Mengü Han'ın kendisine karşı oluşturulmuş bu siyasi dengeyi fark etmesi üzerine Batu Han'a haber gönderdi. Batu Han, daha önce de Güyük'ün Moğol tahtına geçmesini istemediği için onun çocuklarının büyük han olmasını istemiyordu. Bu sebeple Mengü'nin yanında olmuş ve ona karşı oluşturulmuş olan bu siyasi dengeyi ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Bu kişiler arasında Elcigitay Noyan da Batu Han'ın adamları tarafından yakalanmış ve zincire bağlı olarak huzura çıkarılmıştır.³²⁶ Elcigitay Noyan, her ne kadar yönetimi altındaki bölgelerde Moğol devletinin emir ve yasaklarını yerine getirmiş olsa da Mengü Han'ın kendisine karşı oluşturulacak herhangi bir denge unsurunu istememesi üzerine işkence altında öldürülmüştür.³²⁷ Reşideddin Fazlullah, Elcigitay Noyan ile birlikte cezaya çarptırılanların isimlerini vermiş ve yetmiş yedi kişinin öldürüldüğünü aktarmıştır.³²⁸

³²² Simon de Saint Quentin, s. 80-90; Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası ile Münasebetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II., 1988, s. 117-118.

³²³ Elcigitay'ın, bu tavrıyla Hristiyanlığa yakınlığını görmüş oluyoruz. Aynı zamanda onun İran'a gelmesiyle birlikte Nesturi Hristiyanlarının yanında memuriyetlere getirildiğini görüyoruz. Denise Aigle, "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol overtures or Christian Ventriloquism?" *Inner Asia*, 7(2), 2005, s. 146; Abdulkadir Yuvalı, "Hristiyan Dünyası ile Münasebetleri", s. 118.

³²⁴ Mengü'nin Hanlığı konusu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Timothy May, "Mongke Khan (1209-1259, r.1251-1259)", *The Mongol Empire a Historical Encyclopedia*, ed. Timothy May, ABC-CLIO, California 2017, s. 166-168.

³²⁵ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 99.

³²⁶ el-Ömeri, s. 67; Reşidüddin, II, s.835-837.

³²⁷ Cüveynî, s. 483; Reşidüddin, II, s.835-837.

³²⁸ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Reşidüddin, II, s. 837.

2. Kara Hıtay ve Çin Kökenliler

2.1. Yeh-lü A-hai (1151?-1223?)

1151’de dünyaya gelen Yeh-lü A-hai, aslen Kara Hıtaylar’a mensuptur. Yeh-lü A-hai’nin almış olduğu eğitim ve *Yüan-shi*’deki biyografisine göre ailesinin Kara Hıtay devlet kadrosunda yer aldığı anlaşılmaktadır. Dedesi Sa-pa-erh, Huan-chou’nun valiliğini üstlenirken babası T’ot’ich-erh, Chin (Kin) başkanlık konseyinde memurdu.³²⁹ Çin-Moğol sınırında yaşadığı için Yeh-lü A-hai’nin Moğolların kültürü ve dillerine hâkim olduğu görülmektedir. Yeh-lü A-hai’nin Cengiz Han ile ilk karşılaşması onun elçilik görevi sırasında meydana geldi. 1190 yılında Ong-han ve Cengiz’in müttefik olarak Tatarlara karşı saldırısında Kin İmparatorluğu tarafından elçi olarak gönderildi.³³⁰ Bu sırada Yeh-lü A-hai’nin Kin İmparatorluğu’nda yer aldığı mevki hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Ong-han ve Cengiz Han, 1196 yılında Tatar liderini ortadan kaldırdılar. Ancak Tatar liderinin öldürülmesi Moğol kavimleri arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmayıp Kin sınırlarını tehdit ediyordu. Bu sebeple Yeh-lü A-hai, bir defa daha Ong-han’a elçi olarak gönderildi. Yeh-lü A-hai’nin biyografisinde 1197-1198 yılında Ong-han’a elçi olarak gittiği sırada kardeşi T’u-hua’yı Cengiz Han’a hizmet etmesi için rehin olarak bıraktığı yer alır.³³¹ Konu hakkında kesin bilgiler aktarılmamakla birlikte Yeh-lü A-hai’nin üzerindeki Kin baskısı, onun bozkıra sempati duymasını sağlamış olabilir. Bununla birlikte Cengiz Han’ın diğer Moğol liderleri arasında hızla yükselmeye başlaması, Yeh-lü A-hai’i etkilemiş olduğunu da söyleyebiliriz.³³² Yeh-lü A-hai’nin, *Yüan-shi*’de yer alan biyografisine göre Moğol lideri Ong-han’a yaptığı elçilik sırasında Cengiz Han’la yakın ilişkiler kurduğu aktarılır. Yeh-lü A-hai, Cengiz Han’a Kin İmparatorluğu’nun askerî gücünün olmadığını, sadece gösterişli hayat sürdürdüğünü ve ortadan kaldırılmasının kolay olduğundan bahsetti.³³³ Bu durumun Cengiz Han’ın hoşuna gitmiş olması muhtemeldir. Yeh-lü A-hai’nin kardeşini rehin bırakması ona olan itimadı sağladığını söyleyebiliriz.

³²⁹ P.D. Buell, “Yeh-lü A-hai”, s. 113.

³³⁰ P.D. Buell, “Yeh-lü A-hai”, s. 114.

³³¹ Ch’i Tang, s. 4; Ch’i-ch’ing Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, Harvard University Press, London 1978, s. 37.

³³² P.D. Buell, “Yeh-lü A-hai”, s. 114.

³³³ Ch’i Tang, s. 5.

Yüan-shi, Yeh-lü A-hai'ın bu tarihten sonra Cengiz Han'ın hizmetine girdiğini belirtmektedir.³³⁴ Ancak 1206 tarihinde Cengiz'in "Büyük Han" seçilmesiyle atamalardan bahseden *Gizli Tarih*, Yeh-lü A-hai ve kardeşi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.³³⁵ Cengiz Han'ın 1211 Kuzey Çin seferine katılan Yeh-lü A-hai, Cebe'nin yanında rehber olarak bulundu. Yeh-lü A-hai ve kardeşinin, Cengiz Han'ın Kuzey Çin seferi sırasında yanında yer aldığını görmekteyiz. Moğol ordularının Kuzey Çin'de kale ve şehirleri yağmalamaları üzerine daha fazla dayanamayacağını anlayan Kin İmparatoru, Cengiz Han'a barış teklifinde bulundu. Moğol atlılarında meydana gelen hastalık ve ordunun yorgun düşmesi üzerine Cengiz Han bu teklifi kabul etti. 1214 yılında İmparator'un başkent Chung-tu'yu terk etmesi üzerine Moğol atlıları hızla Kuzey Çin'e hareket etti. 1215 yılında Chung-tu şehrini muhasara eden Moğolların arasında Yeh-lü A-hai ve kardeşi de bulunuyordu. Çin kaynaklarında Yeh-lü A-hai ve kardeşinin Mingan Noyan'ın emri altında hareket ettiği aktarılır.³³⁶ Yeh-lü A-hai, Chung-tu'nun Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra bölgenin sivil idaresine tayin edildi.³³⁷

Yeh-lü A-hai bu tarihten kısa süre sonra Cengiz Han'ın Hârizmşahlar seferine katıldı. Moğolların, 1220 yılında Buhara ve Semerkant'ı ele geçirmesiyle birlikte Cengiz Han tarafından şehirlerin valisi olarak Yeh-lü A-hai tayin edildi. Yeh-lü A-hai'ın emrine birkaç memur da tayin edilerek bölgenin Moğol tahakkümünde kalması amaçlandı. Yeh-lü A-hai, aynı zamanda toplanacak vergilerin ve bölgenin imarıyla da mükellef oldu. Bunların dışında Moğolların çevre bölgelere tayin ettikleri darugacileri de denetleme yetkisine sahipti.³³⁸ Ancak Yeh-lü A-hai, 1223 yılında 73 yaşında öldü. Yerine oğlu Yeh-lü Mien-szu-ko geçti.³³⁹ 1223 yılından sonra Mesud Yalavac'ın Mâverâünnehir bölgesinin valiliğine gelmesiyle Yeh-lü Mian-szu-ko'nun Buhara darugacisi olarak kaldığını görmekteyiz.³⁴⁰

³³⁴ Ch'i Tang, s. 5.

³³⁵ Cengiz Han'ın atamaları hakkında bkznz. M.G.T., s. 134.

³³⁶ P. D. Buell, "Yeh-lü A-hai", s. 115.

³³⁷ Ch'i Tang, s. 5.

³³⁸ P. D. Buell, "Sino-Khitan", s. 134-135.

³³⁹ Ch'i Tang, s. 5.

³⁴⁰ Yeh-lü Mian-szu-ko hakkında ayrıntılı bilgi için bkznz. P.D. Buell, "Sino-Khitan", s. 139-140.

2.2. Mingan Noyan

Mingan, Çin'in asıl sahibi olan Kitan'a (Hitaylar)³⁴¹ mensuptur.³⁴² Reşîdüddin, Mingan Noyan'ın Curçenlerden olduğunu belirtmektedir.³⁴³ Hitaylar, Cengiz Han'ın 1211 yılından itibaren Kin İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü seferlerde başarılı olmasında etkin rol oynamışlardır. Mingan Noyan, 1214 yılında Moğolların yanına gelerek Cengiz Han'ın hizmetine girdi. Mingan, Kin İmparatorluğu'nun askerî gücü ve nitelikleri hakkında Cengiz Han'a bilgi vererek kısa sürede onun güvendiği noyanlar arasında yer almıştır.³⁴⁴ Mingan Noyan'ın, Moğolların tarafına geçmesiyle onun yanında aynı zamanda birçok kuşatma aleti ve bunları kullanan Kin ordusundan kişiler geldi.³⁴⁵ Bu nedenle Cengiz Han, Mingan'ın 1214 yılında Chung-tu şehrinin muhasarası sırasında Samuka Bahadır'a destek vermesini emretti. Mingan Noyan'ın vermiş olduğu bilgiler üzerine Chung-tu şehri uzun bir muhasara sürecinden sonra Moğollar tarafından ele geçirildi (15 Mayıs 1215).³⁴⁶ Chung-tu şehri Moğollar tarafından ele geçirildikten sonra Cengiz Han, Mingan Noyan'ı Chung-tu şehrini ele geçirdiği için taltif etti.³⁴⁷

Mingan Noyan, daha sonra Cengiz Han tarafından Yan Jing³⁴⁸ şehrinde darugaci olarak görev almıştır. Çin kaynaklarında Mingan Noyan'ın Kızıl Sıçan (1216 ?-1228?) yılında öldüğü ve yerine oğlu Hatabu'nun geçtiği yazmaktadır.³⁴⁹

2.3. Çağan Noyan

Çağan Noyan, aslen Tangutlu olup on bir yaşında Cengiz Han tarafından himayesine alınmış ve evlatlığı olmuştur.³⁵⁰ Kimi kaynaklarda Cengiz Han'ın oğlu Çağatay tarafından evlatlık olarak alındığı ve beşinci oğlu olduğu hakkında bilgiler mevcuttur.³⁵¹ Cengiz Han'ın ordusu sağ, sol kanat ve merkezden meydana gelmekteydi. Ordunun merkez kısmı Cengiz Han'ın muhafazasından sorumlu kişilerden oluşuyordu. Çağan Noyan ise Cengiz Han'ı

³⁴¹ Hitaylar, Moğollarla aynı soydan gelmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Leo de Hartog, Cengiz Han Dünyanın Fatihi, Dost Kitabevi, Ankara 2003 s. 67.

³⁴² Shao Hung, s. 64; D'ohsson, s.74.

³⁴³ Reşîdüddin, I., s. 452.

³⁴⁴ D'ohsson, s. 74-75; Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

³⁴⁵ Hartog, s. 74; Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

³⁴⁶ Reşîdüddin, I., s. 453; Shao Hung, s. 67; Allsen, "North China", s. 361; D'ohsson, s. 75.

³⁴⁷ D'ohsson, s. 75.

³⁴⁸ Yan jing şehri Shansi eyaletinde bulunmaktadır. Shao Hung, s. 64.

³⁴⁹ Shao Hung, s. 64.

³⁵⁰ Reşîdüddin, I s. 136; D'ohsson, Çağan Noyan'ın on beş yaşında Cengiz Han'ın hizmetine girdiğini aktarmaktadır. D'ohsson, s. 170.

³⁵¹ Cüveynî, s. 239.

muhafazaya görevli binliğin komutanlarındandır.³⁵² Daha sonra Cengiz Han tarafından noyan olarak tayin edildi. 1227 yılından önce Çağan Noyan'ın emrine 4 bin kişiden oluşan bir ordu verildi.³⁵³ Cengiz Han'ın son Tangut seferine iştirak eden Çağan, sefer sırasında Su-chou üzerine hareket etti. Su-chou'ya büyük bir saldırı gerçekleştiren Çağan, şehrin düşmesi için mancınıklarla duvarların dövülmesi emrini verdi. Ancak Su-chou şehri, Moğolların şiddetli saldırıları karşısında büyük bir direniş gösterdi. Çağan Noyan sonunda şehri ele geçirdi. Su-chou şehrinde, Moğollar yağma ve kıyım faaliyetlerine başladı.³⁵⁴ Çağan daha sonra Kan-chou üzerine hareket etti. Kan-chou şehrini Çağan Noyan'ın babası ve kardeşi savunmaktaydı. Çağan Noyan ilk olarak şehre elçi göndererek Su-chou'da Moğolların gerçekleştirdiği kıyıma uğramamaları için babası ve kardeşinin teslim olmasını istedi. . Ancak Kan-chou şehri, Moğollara teslim olmayı reddederek savunmaya geçti. Moğolların şiddetli saldırıları karşısında Kan-chou daha fazla dayanamayarak ele geçirildi. Çağan Noyan'ın babası ve kardeşiyle birlikte onun yanında bulunanlar, Moğollar tarafından öldürülmemiştir. Bunun Çağan Noyan'ın hizmetlerinden mi yoksa daha sonra Çağan Noyan'ın babası ve kardeşinin teslim olmasından mı kaynaklandığı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak şehirde bulunanların çoğu Moğollar tarafından öldürülmemiştir. Yalnızca Moğollar şehri ele geçirdikten sonra onlara direniş gösteren otuz altı kişinin idam edildiği belirtilmektedir.³⁵⁵

Çağan Noyan, Ögeday Han döneminde Kuzey Çin'e yapılan seferlerde komutan olarak görevlendirilmiştir. Bu seferlerde başarılı olan Çağan Noyan daha sonra Ögeday Han tarafından Hıтай yöneticiliğine tayin edildi.³⁵⁶ 1246 yılında Güyük Han Moğol tahtına oturduğunda Kuzey Çin'de asayişin bozulması üzerine Çağan Noyan, Sübütaı Bahadır ile birlikte Menzi'yi itaat altına almak için görevlendirildi.³⁵⁷ Çağan Noyan hakkında gittiği seferler ve yapmış olduğu icraatlar hakkında bilgi mevcut değildir. Ancak onun Mengü Han döneminde hayatta olduğu kaynaklarda geçmektedir.³⁵⁸

³⁵² Reşîdüddin, I., s. 136; D'ohsson, s. 170.

³⁵³ D'ohsson, s. 171; Dannel, "The Hsi Hsia", s. 211.

³⁵⁴ Dannel, "The Hsi Hsia", s. 211.

³⁵⁵ Dannel, "The Hsi Hsia", s. 211.

³⁵⁶ Cüveynî, s. 239; Reşîdüddin, I., s. 137.

³⁵⁷ Reşîdüddin, II., s. 807; Boyle, *Successors*, s. 183.

³⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Boyle, *Successors*, s. 216.

2.4. Cin Timur (?- 1235-36)

Cin Timur'un, hangi tarihte doğduğu hakkında kaynaklarımızda bilgi mevcut değildir. Ancak kendisinin Kara Hıтайlı olduğu ve Cuci Han'ın Harezmi ele geçirdikten sonra bölgeye *baskak*³⁵⁹ olarak Cin Timur'u tayin ettiği bilinmektedir.³⁶⁰ Ögeday Han, Moğol Devleti'nin başına geçtiğinde Curmagun Noyan'ı batının fethiyle görevlendirmiş ve aynı zamanda batı ülkelerinde bulunan noyan ve baskakların ona katılmaları emrini vermiştir.³⁶¹ Bu sebeple Hârizm bölgesinde bulunan Cin Timur, Curmagun'un emrine geçmiş ve onun yanına hareket etmiştir. Curmagun, emrine verilmiş noyan ve yöneticilerin toplanmasıyla Cin Timur'u onlardan üstün tutarak ona hepsinin başına geçmesi emrini verdi. Cüveynî, Cin Timur'un emrinde bulunan isimlerden şunları aktarmaktadır: “*Kaan'ın temsilcisi, Kül Bolat, Çağatay, Yeke, Sorkatani Beki'nin temsilcileri, Nosal, Batu, Kızıl Buka, Körgüz*”.³⁶²

Cin Timur, Şehristane şehrinden kalkıp Horasan'a giderken yolu üzerinde bulunan Yazır, Nesa, Kuruh ve Guzgan'ı emri altına alarak bölgeye hâkim olmaya çalıştı. Ancak Sultan Celâleddin'in komutanlarından Karaca ve Yağan Sungur'un faaliyetleri, bölgede otorite oluşturulamamasına neden oluyordu. Karaca, sürekli olarak Horasan ve Nişabur gibi şehirlere gidip Moğolların bölgeye bırakmış olduğu baskakları öldürüyordu.³⁶³ Bunun üzerine Cin Timur, Horasan bölgesinde asayiş sağlaması adına Kül Bolad noyanı, Karaca'nın üzerine gönderdi. Kül Bolad, emrinde bulunan orduyla Karaca'yı ortadan kaldırmak için hızla Nişabur üzerine hareket etti.³⁶⁴ Cüveynî'nin aktardığına göre bu sırada babasının da içlerinde bulunduğu şehrin ileri gelenleri, Kül Bolad'ın Nişabur'a hareket ettiğini duyunca kaçarak Tus'a gittiler. Kül Bolad, Nişabur'da bulunan Karaca'yı ve ordusunu imha etmiş ve geri dönerken

³⁵⁹ Baskak; Uygurlardan, Moğol Devleti'nin terminolojisine geçen kelime genel anlamıyla askerî vali ve vergi memuruna verilen isimdir. Moğolların eline geçen devlet, bölge ve şehirlerde yerli unsurun hukuki işleri ayrı tutulmakla birlikte Cengiz Yasası geçerlidir. Moğolların, Cengiz Yasası'nın işleyişinin tatbiki için söz konusu mıntikalara baskak adını verdikleri devlet memuru tayin olunurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ostrowski, s. 262-277; Atwood, *Encyclopedia*, s. 134; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1968, s. 258.

³⁶⁰ Reşîdüddin, I, s. 660; John Andrew Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, Columbia University Press, New York- London 1971, s. 51; Atwood, *Encyclopedia*, s. 318- 418.

³⁶¹ Cüveynî, s. 402.

³⁶² Cüveynî, s. 403; Reşîdüddin, I, s. 660.

³⁶³ Herevî, s. 91; Boyle, *Successors*, s. 51; Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, Yale University Press, New Haven and London 2017, s. 82.

³⁶⁴ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 82.

şehrin ileri gelenlerinin Tus'a kaçmış olduğu haberini öğrenmişti. Kül Bolad noyan bunun üzerine Tus şehrine bir adam göndererek onların Nişabur'a geri dönmesini istedi.³⁶⁵

Horasan bölgesinde çıkan karışıklıklar üzerine Ögeday Han, ordusuyla birlikte asayiş düzenlemesi için Tair Bahadır'a haber gönderdi. Ögeday Han'ın emri üzerine Horasan üzerine hareket eden Tair Bahadır, Karaca'nın ortadan kaldırıldığını öğrenince Sîstan'a giderek Erg kalesini muhasara etti.³⁶⁶ Tair Bahadır, bu sırada Cin Timur'a haber göndererek Ögeday Han'ın Horasan'ın yönetimini kendisine bıraktığını bildirdi. Cin Timur, Tair Bahadır'ın gönderdiği elçiye Karaca'nın çıkarmış olduğu asayiş bozukluğunu tüm Horasan halkına yüklemenin doğru olmadığını belirterek Ögeday Han'ı durum hakkında bilgilendireceğini söyledi. Curmagun Noyan da Cin Timur'a Horasan ve Mazenderan bölgesini Tair Bahadır'a bırakarak onun yönetimine geçmesini bildirdi.³⁶⁷ Bu durum karşısında sinirlenen Cin Timur, Kül Bolad'ı Ögeday Han'ın huzuruna gönderdi. Cin Timur, Mazenderan ve Horasan bölgelerinde asayişin sağlandığı konusunda Ögeday Han'ı ikna etmek adına, Kül Bolad'ın yanında Melik Said Bahaeddin Su'luk ve İsfahbud Nusred ed-din Kebud-Came'yi gönderdi. 1232-1233 yılında Horasan ve Mazenderan bölgesinden Kül Bolad'la birlikte Ögeday'ın huzuruna geldiler. Ögeday Han, Horasan ve Mazenderan emirlerini Moğol hükümdarının huzuruna göndermeyi başardıkları için Cin Timur ve Kül Bolad'ı taltif etti. Cin Timur, Ögeday Han'ın taltifine malik oldu ve Horasan'la Mazenderan bölgesinin yöneticiliğini tekrar eline geçirdi.³⁶⁸ Kül Bolad ise Ögeday Han'ın emriyle Cin Timur'un yardımcısı oldu. Böylece iki yönetici, batıda bulunan Curmagun ile Tair Bahadır'dan bağımsız hareket etmeye başladılar.³⁶⁹

Cin Timur, Ögeday Han'ın yarlığıyla makamını sağlamlaştırdı ilk olarak kendi adamlarını belirli görevlere getirdi. Batu Han'ı temsilen vezirlik makamına Şerafeddin ve sahib-i divanlık görevine ise Cüveynî'nin babası Bahaeddin'i atadı. Aynı zamanda divandaki meydana gelen olayların Ögeday Han'a raporlanması için Bahaeddin Cüveynî ve Körgüz görevlendirildi. Bunun yanı sıra şehzadeler, Cin Timur'un divanına katipler (bitikçi) gönderdiler. Cin Timur döneminde Horasan bölgesi ve halkı, Moğolların zulmünden

³⁶⁵ Cüveynî, s. 403; Reşidüddin, I., s. 660.

³⁶⁶ Reşidüddin, I., s. 660-661.

³⁶⁷ Cüveynî, s. 404; Reşidüddin, I., s. 661; Boyle, *Successors*, s. 51.

³⁶⁸ Reşidüddin, I., s. 661-662; Boyle, *Successors*, s. 51.

³⁶⁹ Cüveynî, s. 404-405.

kurtularak az da olsa refaha kavuştu. Cin Timur, Moğol Devleti'nin önemli idarecileri arasında yer almış ve nihayet 1235-1236 yılında ölmüştür.³⁷⁰

2.5. Yeh-lü Ch'u Ts'ai (1190-1244)

Yeh-lü Ch'u Ts'ai, kaynaklara göre 3 Ağustos 1189/1190 yılında dünyaya gelmiştir.³⁷¹ Babası Yeh-Lü lü, Kin İmparatorluğu'nda yöneticiler arasında yer almaktadır. Annesi Née Yang ise sarayda öğretmenlik yapmaktaydı.³⁷² Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Kara Hitayların kurucusu Apoki'nin soyundan geliyordu. Atalarının Mançurya'nın yakınlarında bulunan ünlü Yi Yi Dağı'nın eteklerinde küçük bir prensliği vardı. Ancak bu Kara Hitay, 1125 yılında Kin İmparatorluğu tarafından yıkılmıştır.³⁷³ Yeh-lü Ch'u Ts'ai'nin babası o iki/üç yaşlarında iken öldü. Babası Yeh-Lü lü'nün ölümü üzerine annesi Née Yang'ın gözetiminde yetiştirilmiştir.³⁷⁴ Astronomi, coğrafya, hukuk, takvim bilgisi³⁷⁵, matematik, Budizm, Taoizm, tıp ve astroloji hepsini öğrendi.³⁷⁶ Annesinin gözetiminde iyi bir eğitim alan Yeh-lü Ch'u Ts'ai, on yedi yaşında Kin Devleti'nin yönetimine girmeyi hak kazandı. Kısa süre sonra Hopei'de K'ai-chou'nun başkan yardımcılığına terfi etti. (1213)³⁷⁷

1211 yılından itibaren Cengiz Han'ın Kuzey Çin seferlerinin başladığını görülür. Bu sırada Moğollar Shansi, Hopei gibi Kin İmparatorluğu'nun önemli bölgelerine akınlarda bulunmuşlar ve birçok kaleyi ele geçirmişlerdir. Moğolların, Kuzey Çin üzerine akınlarını üç aşamada değerlendirebiliriz. Cengiz Han, 1211 yılında gerçekleştirdiği ilk seferinde Kin İmparatorluğu'nu büyük bir yenilgiye uğrattı. Sayıca üstün olan Kin ordusu, Moğolları geri püskürtemedi. Böylece Moğollar, Kuzey Çin'in birçok şehir ve kalesine girdiler. İkinci aşama, 1213 yılında Kin İmparatorluğu'nun değişmesiyle görülür. Cengiz Han bu durumu bir avantaj olarak kullanarak tekrar Kin İmparatorluğu'na saldırdı.³⁷⁸ Cengiz Han, Moğol ordusunu üç kısma ayırarak Shansi, Hopei ve Shan-tung'a gönderdi. Moğollar, Kin İmparatorluğu'nun

³⁷⁰ Cüveynî, s. 405-406; Reşîdüddin, I., s. 662; Boyle, *Successors*, s. 51; Atwood, *Encyclopedia*, s. 320.

³⁷¹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

³⁷² Rachewiltz, "Yeh-lü Ch'u-ts'ai", s. 137-138; Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

³⁷³ Bretschneider, s. 9-10.

³⁷⁴ Rachewiltz, "Yeh-lü Ch'u Ts'ai", s. 138.

³⁷⁵ Yeh-lü Ch'u ts'ai'nin takvim bilgisi hakkında Yüan shi şu kayıtları vermektedir: 1220 yılında batı bölgesinden takvim bilimiyle uğraşan bir kişi Cengiz Han'a gelerek 5'inci ayın 15'inde ay tutulması olacağını bildirdi. Yeh-lü Ch'u ts'ai, belirtilen tarihte ay tutulması olmayacağını söyledi. Sonuç olarak İslam takvim bilimcisinin tespit ettiği tarihte ay tutulması meydana gelmedi. Yeh-lü Ch'u ts'ai, 1221 yılının 10. ayında ay tutulması olacağını söylemiş ve onun tespit ettiği tarihte ay tutulması gerçekleşmiştir. Ch'i Tang, s. 10.

³⁷⁶ Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

³⁷⁷ Rachewiltz, Yeh-lü Ch'u Ts'ai'nin şair olduğu ve şiirlerinin birinde bu göreve 1213 yılında terfi ettiğini kaydettiğini belirtmektedir. Rachewiltz, "Yeh-lü Ch'u Ts'ai", s. 138.

³⁷⁸ Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

birçok kale ve şehrini tahrip ettiler. Sonunda Kin devlet adamlarında, imparatorluğun başkenti Chung-tu'nun Moğolların eline geçeceği korkusu oluşmuştu. Bunun üzerine İmparator, başkenti güneydeki Kai-feng'e taşımaya karar verdi.³⁷⁹ Bu sırada Yeh-lü Ch'u Ts'ai, Ka'i Chou'dan çağrılarak Chung-tu'da naibin yanında göreve başladı.³⁸⁰

Moğollar, 1214 yılında Kin imparatorunun, başkenti Kai-feng'e taşınmasını fırsat bilerek Chung-tu üzerine yürüdü. Samuka Bahadır'ın öncülüğünde yürütülen Chung-tu kuşatması on ay sürmüştür.³⁸¹ Bu sırada Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin Budizm'e yöneldiği görülür. Özellikle onun şiirlerinden anlaşıldığı üzere eğitim hayatına başladığından beri Budizm ile alakalı kitaplar okuduğu ve Budizm'e olan eğilimi anlaşılmaktadır.³⁸² Moğolların Chung-tu şehrini kuşattığı sırada sürekli Budist tapınağına giden ve arkadaşlarından etkilendiği anlaşılan Yeh-lü Ch'u-ts'ai, kaynakların nakline göre bu süre zarfında Konfüçyüs ve Taoizm hakkında da bilgi sahibi olmaya çalışmıştır.³⁸³

Yeh-lü Ch'u-ts'ai'in Moğol devletinde hizmete başlaması, 1218 yılında meydana gelmiştir. Cengiz Han, 1218 yılında Yeh-lü Ch'u-ts'ai'ı yanına çağırarak Moğol devletinin hizmetine müşavir olarak girmesini sağladı.³⁸⁴ Cengiz Han'ın müşaviri olan Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Moğolların 1219 batı seferine katılmıştır. Yeh-lü Ch'u-ts'ai'in batı seferindeki rolü hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak o, Cengiz Han'ın yanında iştirak ettiği batı seferinde, uğramış oldukları şehir ve ülkeler hakkında rapor tutmuştur.³⁸⁵ Bununla birlikte astroloji ilmini bilmesi, onun bu savaş sırasında bilgilerinden yararlanılmasını sağladı. *Yüan-shi*'nin kaydına göre Cengiz Han, 1219 yılında batı seferine çıkacağı sırada yaz günü olmasına karşın aşırı yağmur ve kar yağmıştı. Bunun üzerine Cengiz Han, durumdan şüphelenerek Yeh-lü Ch'u ts'ai'in bilgisine başvurmuştu. Ch'u ts'ai, Cengiz Han'a '*yazın (en sıcak gününde) hava soğuk, (bu) düşmanınızı mağlup edeceğiniz anlamına geliyor.*' dedi.³⁸⁶ *Yüan-shi*'ye göre Yeh-

³⁷⁹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

³⁸⁰ Rachewiltz, "Yeh-lü Ch'u Ts'ai", s. 138.

³⁸¹ Chung-tu'nun ele geçirilişi hakkında ayrıntılı bilgi için ilgili maddeye bk. "Samuka Bahadır, s. 186; Ebu'l-Ferec, II., s. 531; Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

³⁸² Yeh-lü Ch'u-ts'ai '*Ben Budizm'i sevdim, çünkü bu doğal eğilimimdi. Erkekliğe ulaştığımda yüzeysel olarak birçok Budist metni okumuştum ve bunlardan belli bir bilgi edindim, ancak başarıyı abarttım.*' Rachewiltz, "Yeh-lü Ch'u-ts'ai", s. 139.

³⁸³ Bazı Çin vesikalarına göre Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin, Chung-tu'nun Moğollar tarafından ele geçirilmesiyle hapsedildiği kaydedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rachewiltz, "Yeh-lü Ch'u-ts'ai", s. 139-140.

³⁸⁴ Rachewiltz, "Yeh-lü Ch'u-ts'ai", s. 140; c s. 96.

³⁸⁵ Bretschneider, "Batı'ya Yolculuk Raporu" adıyla bilinen bu eserin özet olarak Çin'de yayımlanmış olduğunu belirtmektedir. Eser, bununla birlikte Orta Çağ'da Asya coğrafyasının aydınlatılması konusunda önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Bretschneider, s. 9-12.

³⁸⁶ Ch'i Tang, s. 10.

l  Ch'u ts'ai'in yukarıdaki gibi birçok konu hakkında Cengiz Han'a bilgiler verdiğinin kaydı mevcuttur. Bunlar arasında 1220 yılının kış ayında büyük bir gök gürültüsü olmuştur. Moğollarda gök gürültüsü gibi birçok doğa olayı, kötü durum ve olayların habercisi olarak adlandırıldığı için Cengiz Han, Ch'u ts'ai'ya gök gürültüsünün nedenini sormuştur. Yeh-l  Ch'u ts'ai, Hârizmşah Muhammed'in ıssız bir yerde öleceğini bildirmiştir. 1222 yılında batı taraflarında halley kuyruklu yıldız görülmüştür. Bunun  zerine Yeh-l  Ch'u ts'ai, Çin İmparatoru'nun öleceği yorumunda bulunmuştur. 1223 yılında ise Çin imparatoru ölmüştür.³⁸⁷ *Yüan-shi*'de geçen bu kayıtların, hiç şüphesiz abartılı olmakla birlikte, Yeh-l  Ch'u ts'ai'in astroloji bilgisinin olduğunu belirtmek amacıyla tutulmuştur olması muhtemeldir. Aynı zamanda Yeh-l  Ch'u ts'ai'in Cengiz Han için önemli bir müşavir olduğu ve onun ilmi yönlerini göstermektedir. Bununla birlikte Cengiz Han, döneminde Yeh-l  Ch'u ts'ai'in, ele geçirilen şehir ve bölgelerin mali ve idari işlerini düzenlediği görülür.³⁸⁸ Cengiz Han döneminde Yeh-l  Ch'u-ts'ai, Moğol devletinde olması gereken vergi sisteminin aile üzerinden olması gerektiğini savunmaktadır. "Hu" adı verilen bu vergi sistemi, her haneden (aile) vergi tahsil edilmesine dayanmaktadır. Yeh-l  Ch'u-ts'ai'in savunmuştur olduğu bu sistem karşısında dönemin önemli maliyecilerinden olan Mahmud Yalavac'ı görmekteyiz. Mahmud Yalavac, Ch'u-ts'ai'in ortaya koymuştur olduğu bu vergi sistemi karşısında "dink" adı verilen kişi odaklı vergi sistemini savunmaktadır.³⁸⁹ Dönemin iki önemli maliyecisinin karşı karşıya gelmesine neden olan bu durum sonunda Mahmud Yalavac'ın "dink" vergi sistemi uygulanmıştır.

Yeh-l  Ch'u-ts'ai'in Moğollarda önemli hizmetlerde bulunması,  geday Han'ın ulusunun başına geçmesiyle başlar. *Yüan-shi*,  geday Han'ın tahta geçmesinde önemli katkıları olduğunu belirtilmektedir. 1229 yılında  geday Han'ın tahta çıkması için oluşturulan kurultaya ailenin diğer prensleri, noyanları ve devlet idarecileri katıldı.³⁹⁰ Ancak uzun süren kurultay sürecinde herhangi bir sonuca varılmadığını aktarmaktadır. Bu sırada Yeh-l  Ch'u-ts'ai'in Tuluy Han'ın yanına gelerek "bu devlet ve hanedanın en önemli işidir ve erken karar verilmelidir" şeklindeki uyarısı üzerine  geday Han, ertesı gün Moğol tahtına oturdu.³⁹¹ *Yüan-shi*'nin bu aktarımı Yeh-l  Ch'u-ts'ai'in, kurultay sürecindeki aktif faaliyetini göstermektedir.

³⁸⁷ Ch'i Tang, s. 10.

³⁸⁸ Kushenova, " ki Vali", s. 232.

³⁸⁹ Mahmud Yalavac'ın,  ne sürmüş olduğu "Dink" vergisi şahsı temel almaktadır. Bununla birlikte Moğol devletine yüksek vergi getirmesi bakımından yöneticiler tarafından uygulamaya konulduğunu görmekteyiz.  gel, *Türk Müşavirleri*, s. 207-208.

³⁹⁰ Ebu'l-Ferec, II., s. 525.

³⁹¹ Ch'i Tang, s. 11; Vasili  Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, h zr. Hakkı Dursun Yıldız, TTK. Ankara 1990, s. 489.

Hiç şüphesiz bu, kurultay sürecinin uzaması ve Moğolların yarım kalan politikalarına devam edebilmesi için yapılmış bir uyarıdır.³⁹² Ögeday Han, Moğol ulusunun başına geçtikten sonra Çin’de ele geçirilmiş olan toprakları şehzadeler arasında pay etti. Yeh-lü Ch’u-ts’ai, Moğol Hanı’nı kararından vazgeçirmek istediye de başaramadı. Bunun üzerine, Moğol prenslerinin, Çinli ahaliye doğrudan vergi yüklemesinin önünü kesmek adına tahsil işlerini yerine getirmek için memur tayin edilmesini önerdi.³⁹³ Ögeday Han’ın, Yeh-lü Ch’u-ts’ai’in sunmuş olduğu fikirleri benimsediği görülür.

Din adamları, Cengiz Han’ın fermanı sayesinde şimdiye kadar her türlü vergiden muaf tutulmuştu.³⁹⁴ Manastırlarda sayı ve güç bakımından büyümüş keşişler, artık toprağa sahip kimseler olarak ticaretle uğraşmışlardır. Ögeday, Moğol tahtına oturduktan sonra Yeh-lü Ch’u-ts’ai’in tavsiyesine kulak vererek elli yaşın altındaki Budist ve Taocu keşişlerin rahipliğe hak kazanmak ve manastırlarda ikamet etmek için bir inceleme yapması gerektiğine dair yarlığ yayımladı. Son olarak ticaretle uğraşan keşişler için de mali yükümlülükler getirdi.³⁹⁵

Ögeday Han döneminin önemli maliyeci ve müşavirlerinden olan Yeh-lü Ch’u-ts’ai aynı zamanda Çin genel valiliğini de üstlenmiştir.³⁹⁶ Bununla birlikte Ögeday Han döneminde daha fazla itibar sahibi olan Yeh-lü Ch’u-ts’ai, Çin’de kendi istediği şekilde bir yönetim oluşturmak istiyordu. Bunun üzerine 1230 yılında devletin mali ve idari işleri hakkında Ögeday Han’a teklifler sunmuştur. Bunlar arasında Moğol, Uygur ve Çin topraklarından alınan vergiler, devletin yönetimine kendisi gibi eğitim almış kişilerin gelmesi için sınav sistemi ön plana çıkmaktadır.³⁹⁷ Buradan Yeh-lü Ch’u-ts’ai’in, Moğol aristokrasisi karşısında kendi takımını oluşturmayı hedeflediğini söyleyebiliriz.³⁹⁸ Yeh-lü Ch’u-ts’ai’in, ekonomik açıdan da reformlar yapmaya çalıştığı görülür. Bunun için ilk adımda Çin’de uygulanagelen “dink” vergi tahsilinin yanlış olduğunu ve “hu” adlı aile üzerinden mali sistemin geliştirilmesini savunmuştur. Ancak bu dönemde Moğolların daha fazla gelir elde edebildikleri “dink” sisteminden vazgeçmek istemedikleri anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Ögeday Han, her ne

³⁹² Cengiz Han’ın kendisinden sonra Moğol tahtına oturması için oğullarına Ögeday’ı Han olarak seçtiğini aktaran kaynaklar için bkz. M.G.T., s. 191; Cüveynî, s. 185.

³⁹³ Barthold, *Türkistan*, s. 492. Ögeday Han’ın, Yeh-lü Ch’u-ts’ai’in fikirlerine önem verip onu desteklemesi Moğol hanedan üyeleri arasında memnuniyetsizliklere neden olmuştur. Bu sebeple Yeh-lü Ch’u-ts’ai’in karşısında olmuşlardır.

³⁹⁴ Rachewilz, “Yeh-lü Ch’u-ts’ai”, s. 150.

³⁹⁵ Rachewilz, “Yeh-lü Ch’u-ts’ai”, s. 150.

³⁹⁶ Ögel, *Türk Müşavirleri*, s. 209-210; Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

³⁹⁷ S. H. West, s. 458.

³⁹⁸ Kushenova, “İki Vali”, s. 232-233.

kadar Yeh-lü Ch'u-ts'ai desteklese de devletin diğer idarecileri karşısında Ch'u-ts'ai'in sisteminin uygulamaya konulmasını sağladı.³⁹⁹ *Yüan-shi*, Yeh-lü Ch'u-ts'ai'in ortaya koymuş olduğu sistemi Moğollara kabul ettirmek için vergilerin tahsil edilmemesi durumunda kişinin ölüm cezasına çarptırılmasını dahi öne sürdüğü görülür.⁴⁰⁰

Ögeday Han'ın kendisini desteklemesi sonucunda Yeh-lü Ch'u-ts'ai, 1230 yılında Çin'de mali reformlar gerçekleştirdi. Düzenli bir vergi sistemini oluşturmaya yönelik hareket eden Ch'u-ts'ai, Moğolların keyfî uygulamalarını da kaldırmıştır.⁴⁰¹ Aile üzerinden alınan verginin yanında çiftçilikle uğraşan kimselerin tahıl ve ipek gibi ödeme yapmalarını da sağladı. Ayrıca ticaret vergisi ve geleneksel Çin'in likör, sirke, tuz, demir eritme ve madencilik ürünlerine ilişkin vergilerini getirdi.

Bununla birlikte Yeh-lü Ch'u-ts'ai'in mali reformlarını uygulayabilecek destekleyici sivil yetkililer olmaması, onun fikirlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu. Daha önce Ögeday Han'a sınav sistemine dayalı olarak sivil idareye kişilerin tayin edilmesi yönündeki uygulamalara hemen geçti. Bununla ilgili ilk adımı atan Ch'u-ts'ai, sınavı kazanan Çin asıllı 4030 kişiyi yönetime tayin etti. Burada yerel bir bürokrasi kurulmaya yönelik ilk adımları atmak için vergi memurları atamaya çalıştığını görülür. Ancak Çin uyrukluların vergi memurluğuna tayin edilmesi, Moğol prens ve idarecileri tarafından reddedildi.⁴⁰²

1234 yılında Ögeday Han, Çin'de nüfus sayımı yapılmasını ve vergi tahsilinin yerine getirilmesi gerektiği emrini verdi. Yeh-lü Ch'u-ts'ai, aynı yıl Ögeday Han üzerindeki nüfuzunu kullanarak "dink" yerine "u" vergi sistemini kabul ettirdi.⁴⁰³ Böylece Çin'de şahıs değil aile üzerinden vergi tahsili yapılmaya başlandı. Bununla birlikte Yeh-lü Ch'u-ts'ai'in ortaya koymuş olduğu bu tahsil işlemi sayesinde bölge ahalisi üzerinden ağır Moğol vergileri kalkmış oldu. Moğollar her ne kadar vergiden daha az faydalanmaya başlamış olsalar da artık sürekli gelir elde etme ve kolay tahsil edilme üzerine "hu" vergi sistemine geçiş yaptılar.⁴⁰⁴ Ögeday

³⁹⁹ Ögel, *Türk Müşavirleri*, s. 211.

⁴⁰⁰ Ch'i Tang, s. 11.

⁴⁰¹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

⁴⁰² Burada Cengiz Han'ın kardeşi Otiçin Noyan'ı da görmekteyiz. O da Yeh-lü Ch'u-ts'ai'in fikirlerine muhalif olmuştur. Ancak Ögeday Han'ın Çinli mali danışmanını desteklemesi üzerine Moğol prens ve idarecileri onun uygulamaları karşısında seslerini yükseltmemişlerdir. West, s. 458; Rachewilz, "Yeh-lü Ch'u-ts'ai", s. 151; Kushenova, "İki Vali", s. 232-233; Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

⁴⁰³ Ancak bu durum tekrar değişecek ve tüm Moğol ülkesinde "dink" vergi sistemi uygulanacaktır.

⁴⁰⁴ Ögeday Han'a "dink" vergi sisteminin daha önce Çin'de uygulamaya koyulmadığını ve bunun Moğol devletinde vergi tahsili hususunda sıkıntılara neden olacağını bildirdi. Ch'i Tang, s. 11; Ögel, *Türk Müşavirleri*, s. 211-212; Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

Han'ın emri üzerine yapılan nüfus sayımının gerekçesi Moğollar için farklıdır. Moğollar her ne olursa olsun Çin'den, fazla vergi elde etmek istiyorlardı. Yeh-lü Ch'u-ts'ai ise Moğolların keyfi haraç uygulamalarını kaldırmak ve idari işleri düzenleyip aynı zamanda nüfusa kayıtlı kişilerin sosyal statü ve yükümlülüklerini tescillemek adına nüfusun sayımını yaptırdı.⁴⁰⁵ Yeh-lü Ch'u-ts'ai, nüfus sayımını gerçekleştirdikten sonra uygulamış olduğu vergi sistemi sayesinde bölgelerin kesin tahsilatı ortaya çıktı. Aynı zamanda Moğol aile ve noyanlarının paylarına düşenlerin de verilmesi kolaylaştı. 1236 yılında nüfus sayımı, Ögeday Han'a teslim edilmiş ve buna göre 1,730,000 hanelik bir nüfus ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁶

Yeh-lü Ch'u-ts'ai, 1229-1230 yılları arasında çiftçilikle uğraşan kimselerden tahsil edilen vergiyi yeniden değerlendirdi. 1236 yılındaki bu yeni sisteme göre arazi vergisinde, sahip olunan arazinin verim durumuna göre dönüm başına iki ila beş şeng tahıl tahsili gerçekleştirilecekti. Yeh-lü Ch'u-ts'ai'n önermiş olduğu yeni sistem, geleneksel Çin vergi usulüne çok uygundu. Bunun yanı sıra ipek vergisini getiren Yeh-lu Ch'u-ts'ai, hanelerin gelir düzeyine göre vergi toplanması gerektiğini belirtti. Ch'u-ts'ai, daha önce koymuş olduğu vergilerle birlikte, yukarıda sayılan vergi çeşitlerini uygulamaya koydu. Ancak önceki tahsil edilen vergi miktarının onda bir oranında düşüş meydana geldi.⁴⁰⁷ 1236 yılı vergi reformlarının yanı sıra eş zamanlı olarak kâğıt para (çav) uygulanmaya başlandı. Az miktarda basılmasına karşın kâğıt para kullanımının kısa süre sonra ortadan kalktığı görülür.⁴⁰⁸

Yeh-lü Ch'u-ts'ai'n Moğolların devletleşme sürecinde önemli etkileri olduğu müşahade edilmektedir. Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Moğolların yağma ve haraçgüzar üzerine dayandırdıkları ekonomik yapının değiştirilmesi için önemli ölçüde etkili olmuştur.⁴⁰⁹ Cengiz Han'ın son Tangut seferinde, Çinlilerin savaşa yatkın olmadıklarını ve kendilerini desteklemediklerini ileri sürerek Moğol atlıları için bölgenin otlak arazi yapılmasını ileri sürmüştür. Cengiz Han, komutanlarının bu teklifini olumlu karşılamış ve yerine getirilmesi emrini vererek bölgenin tahrip edilmesi ve ahalisinin katledilmesi emrini verdi. Yeh-lü Ch'u-

⁴⁰⁵ Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

⁴⁰⁶ Bu dönemde Şiki-Kutuku, Moğol ailesinin önemli üyesi ve üst düzey bir yargıç olarak Yeh-lü Ch'u-ts'ai'n karşısına çıkmaktadır. Şiki-Kutuku'nun fikri, Çin'de şahıs üzerinden vergi tahsilinin yapılması idi. Ancak bu karşı duruş, Ögeday Han tarafından engellenerek Yeh-lü Ch'u-ts'ai'n fikirleri benimsenmiştir. Rachewilz, "Yehlu Ch'u-ts'ai", s. 155.

⁴⁰⁷ Rachewilz, "Yehlu Ch'u-ts'ai", s. 156.

⁴⁰⁸ Çav, 1294 yılında İlhan Geyhatu Han tarafından da uygulamaya koyulmuştur. Ancak ilk kez Tebriz'de uygulamaya konulan çav, dönemin ticaretini daha da olumsuz etkilemesi üzerine esnafın da üç gün süreyle dükkanlarını kapatması sonucunda kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Karl Jahn, "İran'da Kâğıt Para", *Belleten*, 6(23-24), Ankara 1942, s. 269-309; Tahsin Yazıcı, "Çav", *DİA*, VIII., Ankara 1993, s. 235.

⁴⁰⁹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

ts'ai'in, Cengiz Han'ın vermiş olduğu karara müdahale ettiği görülür. Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Cengiz Han'a Kansu bölgesini tahrip edip ahalisini katlederek büyük bir vergi gelirinin önünü kesilebileceğini anlattı. Kansu bölgesinin verimli arazisinin ve iş bilen ahalisinin ortadan kaldırılmaması gerektiğini savundu. Bölgenin vergiye tabi tutulması hâlinde yıllık 500 bin ons⁴¹⁰ gümüş, 80 bin top ipek kumaş ve arazi vergisi olarak da 400 bin çuval tahıl tahsil edilebileceğini ileri sürdü.⁴¹¹ Yeh-lü Ch'u-ts'ai böylece Moğolların bölgede katliamını engellemiş ve Kansu bölgesinin tahribini engellemiştir. Aynı durum Ögeday Han'ın, Çin seferinde 1234 yılında Kai-feng ele geçirildikten sonra Sübütay şehrinin yağma ve tahrip edilmesini söylediğinde gerçekleşir. Burada Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin şehrin tahrip edilmemesi için müdahalesi görülür. Ögeday Han'a şehrin tahrip edilmemesi, ahalisinin katledilmemesi gerektiğini söylemiştir. Ögeday Han, Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin sözlerine kulak vermiş ve Moğolların şehri yağmalamaması emrini vermiştir.⁴¹²

Yeh-lü Ch'u -ts'ai'in yukarıda bahsedildiği gibi Çin ahalisinin Moğollar tarafından katliamını durdurduğu aktarabiliriz. Onun amacının Moğolların, Çin kültürüyle bütünleşmesini sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Moğolların, Konfüçyüs düşünce sisteminde eğitim görebilmeleri için Çin okulları açtığı görülür.⁴¹³ Böylece Moğolların, göçebe toplumun getirmiş olduğu yaşam biçimini ortadan kaldırmayı hedeflemiş olabilir. Zira Moğollar, ele geçirmiş oldukları bölgelerde yalnızca yağma, tahrip ve katliam üzerine hareket ederek iktisadi koşullardan habersiz davranıyorlardı. Bu da birçok tarihçinin eserinde Moğolları “barbar” statüsüne çıkartıyordu. Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Cengiz Han ve Ögeday Han dönemlerinde yapmış olduğu ekonomik reformlar ile Moğolların eski geleneklerini yok etmeye çalışmıştır. Ancak bu durum 1260 yılında Kubilay Han'ın Moğol hükümdarı olarak karşımıza çıkmasıyla birlikte değişmeye başladığını belirtelim.⁴¹⁴

Yeh-lü Ch'u-ts'ai, 1238 yılında Çin'den 1 milyon 100 bin liang gümüş yıllık vergiyi Moğollar için tahsil etti. Bu sırada Moğol başvezirlerden olan Cinkay, Abdurrahman'ı Çin'in vergi işlerine bakması için görevlendirdi. Böylece Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Çin'in vergi işlerinden uzaklaştırılmış oldu. Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin bu görevden uzaklaştırılarak yerine Abdurrahman'ın

⁴¹⁰ 1 ons 30,5, bu durumda yıllık 152,500 gr gümüş vergi tahsil edilebilecekti. Grousset, s. 286.

⁴¹¹ Racweltiz, “Yeh-lü Ch'u-ts'ai”, s. 167; Grousset, 285-286.

⁴¹² Atwood, *Encyclopedia*, s. 600; Grousset, s. 293.

⁴¹³ Paul D. Buell, A Cautionary Tale, Cinggis-qan as the Third Man, *Mongolian Studies*, 29, 2007, s. 60.

⁴¹⁴ Kubilay Han, 1260 yılında Moğol tahtına çıkınca Konfüçyüs geleneğini benimsemiş ve devlet geleneği olarak da uygulanılması yönünde aktif rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Morris Rossabi, *Kubilay Han*, çev. Özgür Özol, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 128-143.

getirilmesinin hiç şüphesiz tahsil edilen meblağın Moğol yöneticilerini memnun etmemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Cinkay tarafından Çin'in vergi tahsiline tayin olunan Abdurrahman, o yıl toplanan vergiyi iki katına çıkarmıştır.⁴¹⁵ Bunun üzerine Yeh-lü Ch'uts'ai, Ögeday Han'a giderek Abdurrahman'ın toplamış olduğu fazla vergilerin Çin ahalisi üzerinde olumsuz etkileri olacağını dile getirdi. Bununla birlikte Çin ahalisinin vergi yükümlülüğü sebebiyle fakirleşeceği ve Moğol devletine karşı isyanların başlayabileceğini söyledi. Ancak Ögeday Han'ın bu sefer Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin sözlerine kulak vermediği görülür.⁴¹⁶

1241 yılında Ögeday Han'ın ölmesi üzerine yerine eşi Töregene Hatun naibe oldu. Töregene Hatun'un naibeliği sırasında birçok devlet erkânı görevinden tasfiye edilmiş, birçoğu da öldürülmüştür. Bu sebeple Çin'de Abdurrahman'ın ön plana çıktığını gören Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Töregene Hatun ve yönetiminden korktuğu için Batu Han'a giderek ona sığınmıştır.⁴¹⁷ *Yüan-shi*, Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin devletin kötü yönetimine daha fazla dayanamadığından öldüğünü aktarmaktadır.⁴¹⁸ Onun ölümünden sonra yerine oğlu Yeh-lü-chu geçti.⁴¹⁹

Yeh-lü Ch'u-ts'ai, üstlenmiş olduğu sorumlulukların yanında Moğol mahkemelerinde almış olduğu görevler ve Çin'de gerçekleştirmiş olduğu ekonomik reformlar sayesinde Moğol devletinde adından söz ettirmiştir. Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Moğol devletinde üstlenmiş olduğu görevlerin yanı sıra üst düzey askerî yetkili olan noyanlar ve devlet erkânıyla çatıştı. Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Moğolları devletleştirmenin yanı sıra ele geçirdikleri bölgeleri ekonomik anlamda geliştirmeleri yönünde desteklemeye çalışmıştır.⁴²⁰ Aynı zamanda Ögeday Han'ın Çin geleneğinin klasikleri hakkında eğitim verdi. Karakurum'da Moğolların geleneksel Çin eğitimi almaları için bir Konfüçyüs tapınağı inşa ettirdi. Bunun yanında astronomi alanında da geliştirmeleri sağlamak amacıyla Karakurum'da bir gözlemevi inşa ettirmiştir.⁴²¹ Böylece Moğollar barbar bir topluluk olmanın yanı sıra, refah seviyesi ve yaşam kalitesi yüksek bir devlet olacaktı. Ancak Moğol üst düzey yöneticilerinin kendi çıkarları doğrultusunda yürütmüş oldukları vergi ve haraç siyaseti, ülke genelinde memnuniyetsizliklere yol açtı. Sonunda 1244

⁴¹⁵ Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

⁴¹⁶ Ch'i Tang, s. 13-14.

⁴¹⁷ Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

⁴¹⁸ Ch'i Tang, s. 13.

⁴¹⁹ Ch'i Tang, s. 15.

⁴²⁰ Hsiao, *Yuan Dynasty*, s. 12.

⁴²¹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

yılında Yeh-lü Ch'u-ts'ai da Moğol devletinin yönetiminin kötüleşmesi sonucunda hastalanarak ölmüştür.⁴²² Moğol tarihinin “Bilge Chu”su olarak görülmektedir.⁴²³

3. Türk Kökenliler

3.1. Körgüz (?- 1241-42)

Kaynaklarda Körgüz'ün doğum tarihi hakkında bilgi verilmemekle birlikte kendisinin bir Uygur Türkü olduğu aktarılmaktadır.⁴²⁴ Küçük yaşta babasını kaybeden Körgüz'ün eğitimine önem verdiğini, iyi bir şekilde Uygur yazısını öğrenmesinden anlayabiliriz. Körgüz yaşadığı bölgede fazla ilerleme kaydedemeyeceğini anladığı için Batu Han'ın yanına gitmeye çalışıyordu. Sonunda amcasının oğlu Körgüz'e yardım ederek onun Batu Han'a gitmesine yardımcı oldu. Körgüz, almış olduğu yardımın sonucunda Batu Han'ın yanına gitmiş ve orada seyislikle göreve başlamıştı.⁴²⁵ Körgüz, kısa sürede yeteneklerini göstermiş olacak ki Cinkay onu yanına memur olarak aldı. Cuci'nin önderliğinde düzenlenmiş olan bir av partisine katılan Körgüz, bu sırada Cengiz Han tarafından bir yarlığı okuması sonucu kâtipliğe yükseldi. Kısa sürede hızla yükselmeye başlayan Körgüz, Moğol şehzadelerinin eğitimini üstlenmiş ve aynı zamanda Ürgenç baskaklığını da yerine getirmiştir.⁴²⁶ Cin Timur'un Horasan yönetimine sahip olması üzerine Körgüz, onun yanında haciplik ve naiplik görevine tayin edildi. Körgüz, 1235-1236 yılında Mazenderan'a gelmiş ve bu dönemde Cin Timur ölmüştü. Körgüz, Cin Timur'un ölmesiyle birlikte Nosal'in hizmetinde yer aldı.⁴²⁷ 1239-1240 yılından önce Melik Bahaeddin, Ögeday Han'ın yanından döndüğünde getirmiş olduğu yarlığda Körgüz'ün hemen Moğol hükümdarının yanına gitmesi ve Horasan hakkında bilgilendirmesi isteniyordu. Körgüz, Ögeday Han'ın yarlığına uyarak Moğol başkentine doğru hızla yola koyuldu.⁴²⁸ Buradan Körgüz'ün Moğol Hanı'nın gözünde güvenilir ve sadık bir kişi olduğu sonucuna varabiliriz.

Körgüz, Nosal ve Kül Bolad'ın engellerine rağmen Moğol Han'ın huzuruna gitti. Körgüz'ün yanında Melik Bahaeddin, Mahmud Şah ve Horasan'ın önde gelenleri de eşlik

⁴²² Jackson, *The Mongol and the Islamic*, s. 96.

⁴²³ Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

⁴²⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 320.

⁴²⁵ Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

⁴²⁶ Cüveynî, s. 407-408; Özkan Dayı-Özgür Tokan, “Moğol Dönemi İranı'nda Uygur Kökenli Bir Vali: Körgüz”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), Erzincan 2020, s. 112.

⁴²⁷ Dayı-Tokan, s. 112; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 109.

⁴²⁸ Cüveynî, s. 409; Reşîdüddin, I., s. 679; Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

ettiler. Ögeday Han'ın huzuruna varan Körgüz ve diğerleri Horasan'ın vergi sistemi, vergi borçları, nüfusu ve yapılan hatalar hakkında Han'ı bilgilendirdiler.⁴²⁹ Bu sırada Ögeday Han'ın yanında bulunan ve Horasan'da olanları duyan Cinkay, bölgenin yönetiminin Körgüz'e bırakılmasını söyledi. Ancak bu durum, diğer emir ve kişiler tarafından tepkiye neden olunca Ögeday Han, Körgüz'ü bir süreliğine tam yetki ile Horasan ve Mazenderan'a gönderdi.⁴³⁰ Körgüz artık Moğol devletinin vergisinin toplanması, bölgede nüfus sayımı yapması için tam yetki ile görevlendirilmişti. Körgüz, Ögeday Han'dan almış olduğu yarlıkla hızla Horasan ve Mazenderan'a hareket etti. Ögeday Han'ın yarlığının herkese duyurulmasının ardından memur ve kâtipleri yanına çağırarak yönetimi eline aldı⁴³¹.

Körgüz, elinde bulunan tam yetki sayesinde kısa zamanda Horasan ve Mazenderan üzerinde yönetimi ele geçirmiş ve başkalarının müdahalelerini engellemişti. Bölgedeki vergi tahsili ve nüfus sayımını gerçekleştiren Körgüz, birçok işyerinin açılmasını sağladı. Körgüz bu sayede Horasan ve Mazenderan halkının refah seviyesini yükselterek vergilerin zamanında toplanmasını sağlamış oldu. Körgüz'ün, Horasan ve Mazenderan'da tam yetkiye sahip olması ve halk nazarında da sevimliye başlaması, rakiplerinin hoşuna gitmemiş olacak ki Ögeday Han'a hızla bir elçi gönderdiler. Cin Timur'un oğlu Edgü Timur ve Tunguz, Ögeday Han'ın huzuruna giderek Körgüz'ün yönetiminde bulunan bölgede hatalar yaptığına dair bilgi verdiler.⁴³² Ögeday Han, Körgüz'ün yaptığı işleri denetlemesi için gelen elçilerin yanında Emir Argun, Kür-buka ve Şemseddin Kemenger'i görevlendirdi.⁴³³ Körgüz, Ögeday Han'ın yanına gidenlerin kendisini şikâyet etme amacıyla yola koyulduklarını anlamıştı. Bu sebeple çok geçmeden yanına güvendiği adamlarından Timur Elçi'yi alarak Ögeday'ın huzuruna gitmeyi planladı. Körgüz, Ögeday Han'ın huzuruna giderken Fenaket yakınlarında Edgü Timur, Tonguz ve kendisini teftiş için gelenlerle karşılaştı. Bu sırada Tonguz'la tartışmaya başlayan Körgüz, yaralanmış ve dişi kırılmıştı. Gömleği kana bulanmış Körgüz, Timur elçiyle kıyafetini Ögeday Han'a göndererek durumu anlatmasını söyledi ve Han'dan üzerindeki suçlamaların kaldırılmasını istedi.⁴³⁴ Timur elçi, Ögeday Han'ın yanına giderken Körgüz, Edgü Timur ve diğerleriyle geri döndü. Emir Argun ve beraberinde gelen Kür-buka, Şemseddin Kemenger hemen soruşturmaya başlamışlardı. Körgüz, memurların soruşturmasını ağırdan almak için

⁴²⁹ Cüveynî, s. 410; D'ohsson, s. 220.

⁴³⁰ Boyle, *Successors*, s. 72; Jackson, *The Mongol and the Islamic*, s. 96-109.

⁴³¹ Cüveynî, s. 410; D'ohsson, s. 220.

⁴³² Reşîdüddin, I., s. 680; Boyle, *Successors*, s.72; Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

⁴³³ Cüveynî, s. 410; Reşîdüddin, I., s. 680; Boyle, *Successors*, s. 72-73.

⁴³⁴ Reşîdüddin, I., s. 680.

uğraşmış ve nihayet Ögeday Han'a göndermiş olduğu Timur elçiden olumlu bir yarlığ almıştı. Ögeday Han, göndermiş olduğu yarlığda Körgüz'ün soruşturmasına son verdiğini ve orada teftiş için bulunanların Karakurum'a geri dönmesini emretti. Ögeday Han'ın yarlığı üzerine rahat bir nefes alan Körgüz, bu dönemden sonra devlet adamlarının çekimserliği ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Körgüz hizmetinde olan Edgü Timur'un Horasan ve Mazenderan yönetiminde olmasını isteyenler çoğunlukta idi.⁴³⁵

Horasan ve Mazenderan'da yönetimi tekrar eline alan Körgüz, Ögeday Han'ın lütfunu kazanmak için güvendiği adamlarıyla Moğol hükümdarının yanına gitti. Bu sırada Körgüz'ün yokluğunu fırsat bilen Edgü Timur ve Kül Bolad, Buhara'ya giderek Sain Melik Şah ile görüşmüşlerdir. Görüşme sırasında Kül Bolad dışarıya çıkmış ve fedailer tarafından öldürülmüştür.⁴³⁶ Kül Bolad'ın öldürülmesi taraftarları tarafından hiddetle karşılanarak Horasan ve Mazenderan'da karışıklık çıkarmışlardır. Bu sırada Körgüz gibi Edgü Timur'da Ögeday Han'ın huzuruna çıkmak için yola koyuldu.⁴³⁷ Körgüz, Ögeday Han'ı çadırında ağırlamak için davet ettiği sırada ona birçok kıymetli hediye sundu. Bu hediyeler arasında Körgüz'ün bizzat kendisinin yapmış olduğu yarkan⁴³⁸ da vardı. Ögeday Han, bu kemeri beline takmış ve Cüveynî'nin nakline göre ağrıyan beli iyileşmişti. Ögeday Han, belinin iyileşmesi üzerine Körgüz'den bir tane daha aynı kemerden yapmasını istemiş ve Edgü Timur'a ise ne sen ne de baban bana böyle bir hediye takdim etmediniz diye takbih etmişti.⁴³⁹

Körgüz ve Edgü Timur arasındaki anlaşmazlığı sona erdirmek isteyen Ögeday Han, onlardan hangisinin suçlu olduğunu tespit etmek amacıyla Cinkay'ın önderliğinde bir mahkeme oluşturulmasını emretti. Mahkeme Körgüz ve Edgü Timur arasındaki anlaşmazlığa son veremeyince konu tekrar Ögeday Han'a intikal etti. Ögeday Han, iki kişiye de sorular sormuş ve sonunda Edgü Timur ve adamlarını suçlu bulmuştur. Ögeday Han, ölüm cezasına çarptırılması gereken Edgü Timur ve adamlarını affederek Körgüz'ün emrine verdi. Körgüz, Horasan ve Mazenderan yönetimini eline alarak asayişini tekrar sağladı. Bu sırada Ögeday Han, Curmagun Noyan'ın ele geçirmiş olduğu Ceyhun Nehri'nin batı kısımlarını da Körgüz'ün yönetimine verdi.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Cüveynî, s. 411; Reşidüddin, I., s. 680.

⁴³⁶ Boyle, *Successors*, s.73.

⁴³⁷ Reşidüddin, I., s. 681.

⁴³⁸ Kemer

⁴³⁹ Cüveynî, s. 412.

⁴⁴⁰ Ceyhun Nehri'nin batısı İran, Gürcistan, Anadolu, Musul'dur. Cüveynî, s. 413-414; Reşidüddin, I., s. 682; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 109.

Körgüz, Ögeday Han'ın güvenini kazanmış olarak Horasan'a döndü. Kısa süre sonra Batu Han'ın kardeşi Tangut'un yanına gitti.⁴⁴¹ Körgüz, Tangut Han'ın yanından dönerken Sahip Bahaeddin tarafından hazırlanan hediyelerle karşılandı. 1239 yılında Körgüz kendisi için hazırlanan eğlencede hediyeleri kabul etti. Ardından devlet idaresini tekrar yapılandırarak yönetimine yerilmiş olan bölgeye oğlunu görevlendirdiğini duyurdu. Körgüz Irak, Arran ve Azerbaycan'da oğlunun yanında birçok devlet erkânı da görevlendirdi.⁴⁴²

Körgüz, devlet işlerini düzenledikten sonra imar işleriyle uğraşmıştır. Kendisi için Tus şehrini merkez kabul eden Körgüz, bölgenin imar faaliyetlerine önem verdi. Tus şehrinde çarşı ve pazarların kurulmasını ve yolların yapılmasına öncülük eden Körgüz böylece yönetimindeki bölgelerin refah seviyesini de yükseltti.⁴⁴³ Körgüz'ün, Tus şehrinde girmiş olduğu imar faaliyetlerine devlet ricali de katılmış, kendileri için evler ve yollar inşa ettirmişlerdir.⁴⁴⁴ Körgüz'ün imar çalışmaları, yönetiminde bulunan şehirlerin hem refah seviyesini yükseltmek hem de ekonomisine can vermek için yapılmıştır. Körgüz'ün ticarete önem vermiş olduğunu, onun belirli aralıklarla posta menzilleri (yam) kurmasıyla görebiliriz. Körgüz, posta menzillerine yeterli sayıda at koydurdu. Döneminde adaleti iyi derece sağlamış ve devlet erkânının halka zulmünü engellemiştir. Bu durumu Cüveynî şu şekilde aktarmaktadır. *“Eğer büyük bir Moğol ordusu bir çiftçinin tarlasının veya bahçesinin yanında konaklasa, hiçbir asker ne atlı ne de kendisi için yem veya yiyecek isteyemezdi. Aynı şekilde elçiler ve tüccarlar da [...] tarla ve bahçelere giremezlerdi.”*⁴⁴⁵

Körgüz, devlet ricali arasında eski düşmanı olan Şerafeddin'i ortadan kaldırmak istiyordu. Bu sebeple Ruggedli Asil'i görevlendirdi. Asil, Körgüz'ün vermiş olduğu görevi yerine getirerek Şerafeddin'i tutukladı. Körgüz, Asil'in Şerafeddin'i ele geçirmesi üzerine onu vezirlik makamına yükseltti. Bu sırada Şerafeddin'in durumunu rapor etmesi için Elçi Timur ile Moğol Hükümdarı'na haber gönderdi.⁴⁴⁶ Körgüz, daha sonra kendisi de Ögeday Han'ın huzuruna gitmek için yola koyuldu. Ancak yolda Çağatay Han'ın, Küje'ür adındaki memuruyla tartışarak Tus'a geri döndü.⁴⁴⁷

⁴⁴¹ Reşîdüddin, I., s. 682.

⁴⁴² Cüveynî, s. 415.

⁴⁴³ Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

⁴⁴⁴ Cüveynî, Tus şehrinin sokaklarının viran ve harap hâlde olduğunu belirterek elli haneden oluştuğunu söylemiştir. Cüveynî, s. 415.

⁴⁴⁵ Cüveynî, s. 415-416.

⁴⁴⁶ Reşîdüddin, I., s. 862.

⁴⁴⁷ Cüveynî, s. 416; Reşîdüddin, I., s. 862; Boyle, *Successors*, s. 74.

Körgüz'ün tartışması üzerine Çağatay'ın oğlu, Emir Argun ve Kür-Buka'yı Tus'a gönderdi. Emir Argun ve Kür-Buka, Körgüz'ü, cezalandırmak için harekete geçtiler. Ancak Körgüz onları oyalamak için elinden geleni yapmıştır. Bu sırada Körgüz'ün kendi ikametgâhında bir hazine binası oluşturduğu ve bunu sakladığı haberi yayıldı. Emir Argun ve Kür-Buka, Körgüz'ün evine bir ordu sevk ederek onu ok yağmuruna tuttu. Sonunda Körgüz ve Asil teslim olmak zorunda kaldı. Körgüz ve Asil tutuklanarak Töregene Hatun'un huzuruna götürüldüler.⁴⁴⁸ Töregene Hatun ve emirlerin önünde Körgüz ve Şerafeddin yargılandı. Bu yargılamada Körgüz kendini aklamıştı ancak Töregene Hatun'un yönetiminde bulunan kişilerle iyi anlaşamamış olacak ki düşman kazandı. Töregene Hatun ve yönetiminde birçok devlet ricali onun zulmünden kaçmış ve cezaya çarptırılmaktan korkmuştur. Her ne kadar Körgüz, yargılanması sırasında kendisini aklamış olsa da Töregene ve emirleri tarafından ikinci bir yargılama gerçekleştirilmiştir. Körgüz yargılanması sırasında suçlu bulunarak ağzına taş doldurularak öldürülmüştür (1241-1242.).⁴⁴⁹

3.2. Mahmud Yalavac (?- 1254)

Kaynaklarımızda doğum tarihi hakkında bilgi bulunmayan Mahmud Yalavac, Hârizmli bir Müslüman'dır. Mahmud Yalavac'ın, Moğolların hizmetine ne zaman girdiğine dair kaynaklarda kesin bilgi mevcut değildir. *Gizli Tarih*'te Yalavac hakkında ilk kayıt Cengiz Han'ın Batı seferinde Ürgenç şehrini ele geçirmesiyle birlikte karşımıza çıkmaktadır. Cengiz Han, Harezm topraklarını ele geçirmesiyle muhtelif bölgelere vali tayin edecekti. Bu sırada Ürgençli Hurumşi ailesine mensup iki Müslüman baba-oğul Mahmud ve Mesud Yalavac gelerek Cengiz Han'a Hârizm şehirleri hakkında bilgi verdiler.⁴⁵⁰ Cengiz Han, bu iki Müslüman baba-oğuldan bilgiler aldıktan sonra Mesud Yalavac'ı Mâverâünnehir topraklarına vali olarak bıraktı. Cengiz Han, Mahmud Yalavac'ı ise yanında götürerek Kitanların şehri Chung-tu'ya vali tayin etti.⁴⁵¹ İslam kaynaklarında ise Mahmud Yalavac hakkında ilk tarihî kayıtlar kaynaklarda şu şekildedir: “1214 yılında Cengiz Han'ın Chung-tu'yu ele geçirmesiyle birlikte Hârizmşah Muhammed, hem Cengiz Han'ın Çin üzerindeki nüfuzunu kontrol etmek hem de

⁴⁴⁸ Töregene Hatun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Timothy May, “Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 26(1-2), Cambridge University Press, İngiltere 2016, s. 90-95; Orhan Çınar, “Moğol dünyasında Türkistan'ın Güçlü Kadınları Töregene Hatun ve Organa Hatun” *International Social Sciences Studies Journal*, 5 (40), 3925-3926.

⁴⁴⁹ Cüveynî, s. 417-418; Reşidüddin, I., s. 682-683; Boyle, *Successors*, s. 189; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 109; Atwood, *Encyclopedia*, s. 321.

⁴⁵⁰ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 75.

⁴⁵¹ M.G.T., s. 185.

Moğolların kuvvetleri hakkında bilgi almak amacıyla bir elçi heyeti gönderdi."⁴⁵² Hârizmşah Muhammed'in, Moğollara göndermiş olduğu Ahmed Hocendi, emir Hüseyin ve oğlu Ahmed Belhi adındaki üç tüccar, ülkelerine dönecekleri sırada Cengiz Han, batıya 450 kişiden oluşan bir heyet göndermiştir. 1218 yılında Cengiz Han'ın göndermiş olduğu heyetin başında Hârizmli Mahmud, Buharalı Ali Hoca ve Otrarlı Yusuf Kenka bulunuyordu.⁴⁵³ Bununla birlikte Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın eserinde Mahmud Yalavac'ın batı seferi öncesi Cengiz Han'ın elçi olarak Hârizmşahlara gönderildiği kaydedilmiştir. Mahmud Yalavac, Harezmi ülkesinde Sultan Muhammed ile görüşmüştü. Hârizmşah Muhammed, gece vakti Mahmud Yalavac'ı yanına çağırarak Cengiz Han'ın Çin'i zapt edip etmediği hakkında malumat almak istedi. Yalavac, Sultan Muhammed'in sorusunu doğrulayarak Cengiz Han'ın Çin'i ele geçirdiğini söyledi.⁴⁵⁴ Mahmud Yalavac'ın hangi tarihte Cengiz Han'ın hizmetine girmiş olduğu bilinmese de bunun Hârizmşahlar seferinden önce olması muhtemeldir. Cengiz Han'a sadık olduğu anlaşılan Mahmud Yalavac'ın bu sebeple Sultan Muhammed'e elçi olarak gönderilmiş olması da yine muhtemeldir.

Cengiz Han, Hârizm seferi sonrasında Mahmud Yalavac'ı şehir idaresinden iyi anladıkları için onu başka valilerle birlikte Kitan halkını yönetmeleri için memur tayin etti.⁴⁵⁵ Cengiz Han'la birlikte Karakorum'a döndükten sonra Mahmud Yalavac'ın, Chung-tu şehrinin genel valisi, vergi ve maliye alanında devrinin önde gelen simaları arasında yer aldığı görülür.⁴⁵⁶ Mahmud Yalavac'ın geliştirmiş olduğu vergi sisteminde, Cengiz Devleti'nde çalışan her bireyden vergi almayı yani çalışan kişiyi esas alan "*dink*" prensibini benimsemiştir.⁴⁵⁷ Mahmud Yalavac, Moğol Devleti'nde vergi ve maliyede rakibi olan Çinli Yeh-lü Ch'u-Ts'ai'yi karşı karşıya gelmiştir. Çinli Yeh-lü Ch'u Ts'ai, Çin'de bulunan bütün hanelerin vergi mükellefi olması gerektiğini söyleyerek "*hu*" sistemini savunmuştur. Devrin

⁴⁵² Hârizmşahlar'da Muhammed'in Çin seferi için düşünceleri ve yukarıdaki olayın ayrıntıları için ayrıca bkz. Cüveynî, s. 116-117; Cûzcânî, *Tabakâti Nâsirî, A General History of Muhammadan Dynasties of Asia*, II., trans. H. G. Raverty, Calcutta 1970, s. 963; Barthold, *Türkistan*, s. 418-420; Atwood, *Encyclopedia*, s. 339.

⁴⁵³ Nesevî, *Sîret-i Celâleddin Mingburnî*, nşr. Müctebâ Mînovî, Tahran 1344, s. 49; Barthold, *Türkistan*, s. 421; Thomas Allsen, "Mahmud Yalavac, Mas'ud Beg, 'Ali Beg, Safaliq: Bujir", *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, ed. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch'ing, Peter Geier, May Wang, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, s. 122; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 72.

⁴⁵⁴ Nesevî, s. 49-50; Özkan Dayı, "Mahmud Yalavac'ın Moğol İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri", *Current Research in Social Sciences*, 1(3), 2015, s. 64.

⁴⁵⁵ *M.G.T.*, s. 185; Ganizhamal Kushenova, "İki Vali", s. 230; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 110.

⁴⁵⁶ Özkan Dayı, "Mahmud Yalavac", s.65; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 335; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 317.

⁴⁵⁷ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 317.

önemli iki devlet adamı arasındaki bu rekabet, Yeh-lü Ch'u-Ts'ai'nin vergi sisteminin uygulanmaya başlamasıyla sonlanmıştır.⁴⁵⁸

Mahmud Yalavac, Cengiz Han döneminin önemli bürokratları arasındaydı. Kaynaklarda Mahmud Yalavac, Cengiz Han tarafından sahib-i divan ve devletin başı olarak atanmıştır.⁴⁵⁹ Mahmud Yalavac, Çin'de valiliğin yanında Cengiz Han ve Ögeday döneminde vezaret işleri ile de ilgilenmiştir. Mahmud Yalavac hakkında Ögeday Han'ın Moğol Devleti'nin başına geçinceye kadar kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Ögeday Han'ın başa geçmesiyle birlikte Çin'de Yeh-lü Ch'u-Ts'ai'nin yetkileri genişletildi. Ögeday Han döneminde Çin'de hükmünü kaybeden Mahmud Yalavac'ın ileri sürmüş olduğu vergi sisteminin uygulamaya konması için Türkistan ve Maveraünnehir onun idaresine verildi.⁴⁶⁰ Mahmud Yalavac, batı memleketlerinin idaresine tayin edilince Hocend şehrine gelmiş ve burada ikamet etmeye başlamıştır. Mahmud ve Mesud Yalavac, Mâverâünnehir'de Moğolların yapmış olduğu her türlü zulmü ortadan kaldırmaya çalıştı. Mahmud Yalavac, yönetiminde olan toprakları mamur kılmış ve bölge ahalisinin güven içerisinde yaşamasını sağlamıştır. Mesud, Moğol mezalimine uğrayan şehir, köy ve kasabaları yeniden inşa etti. Maveraünnehir bölgesinde Moğolların çeşitli isimlerde almış oldukları birçok vergiyi kaldırarak ahalinin üzerinde bulunan vergi yükünü hafifletti. Amu Derya ve Sır Derya dolaylarında bulunan sulama kanallarını restore ettirmiş ve ahalinin tarımla uğraşmasını sağlamıştır.⁴⁶¹ Hârizmli Mahmud Yalavac ve Çinli Yeh-lü Ch'u-Ts'ai'nin fikir ayrılığı uzun süre devam etmiştir. Ancak sonunda Mahmud Yalavac'ın uygulamaya konulması için ileri sürmüş olduğu şahsi vergi sistemi zamanla Moğolların hâkim olduğu tüm ülkelerde geçerli olmuştur.⁴⁶²

Mustafa Kafalı'ya göre Ögeday döneminde bütün Türkistan ve Mâverâünnehir şehirlerini idare eden Mahmud Yalavac döneminin önemli olayları arasında, Tarabi isyanı ön plana çıkmıştır.⁴⁶³ Buhara'ya birkaç fersah uzaklıkta Tarab adı verilen köyde Kalburcu Mahmud, şeyhlik ve peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı. Kaynaklarda Tarabi isyanı olarak geçen bu ayaklanma, hızla halk arasında yayılmıştır. Kalburcu Mahmud'un şöhretinin artması

⁴⁵⁸ Ögel, *Türk Müşavirleri*, s. 215; Atwood, *Encyclopedia*, s. 600.

⁴⁵⁹ Dayı, "Mahmud Yalavac", s. 65.

⁴⁶⁰ Atwood, *Encyclopedia*, s. 340; Allsen, *The Grand Qan Mengü*, s. 501.

⁴⁶¹ Juvaini, *The History of the World-Conqueror*, I., trans. John Andrew Boyle, Cambridge University Press, 1958, s. 97; Allsen, "Mahmud Yalavac", s. 123-128.

⁴⁶² Cüveynî, s. 137; Ögel, *Türk Müşavirleri*, s. 209-210; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 285; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, s. 371.

⁴⁶³ Mustafa Kafalı, "Çağatay Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 345.

ve halkın etrafında toplanması üzerine Buhara’da bulunan devlet ricali Mahmud Yalavac’a haber gönderdi. Mahmud Yalavac’ın bu sırada Moğollar ile irtibata geçerek Buhara’da meydana gelen olaylardan onları haberdar etmiş olması muhtemeldir. Mahmud Yalavac’a haber gönderen yöneticiler ve komutanlar aynı zamanda Tarabi’nin yanına giderek onu Buhara’ya davet ettiler. Buhara yöneticileri ve komutanları, Tarabi’yi şehre gelmeden önce öldürmek istiyorlardı. Ancak Tarabi, davetteki niyeti anlamış olacak ki bu durumu kendisine eşlik eden komutana söyledi. Tarabi’nin kendisine hazırlanmış olan tuzağın farkına vardığını anlayan komutan onu serbest bıraktı.⁴⁶⁴ Böylece Tarabi, Buhara’da bulunan Sancar Melik’in sarayına yerleşti. Barthold, komutanların bu tutumunu hakkında şöyle bir yorumda bulunmaktadır; “...şamanistlerin ruhlarla münasebeti olduğunu iddia eden bir şahsa karşı duymaları gereken saygı ile izah edilebilir.”⁴⁶⁵ Tarabi’nin şöhretinin hızla yayılması ve her geçen gün taraftarlarının artması Moğolları endişelendirmeye başlamıştı. Bunun üzerine Buhara’nın Moğol taraftarı yöneticileri, Kermine yakınlarında bir araya gelerek Tarabi’nin üzerine, Tarabi de üzerine gelen orduyu karşılamak üzerine harekete geçti. Tarabi, üzerine gelen birliklerin karşısında zırh ve silah almadan duruyordu. Hiç şüphesiz bu durum üzerine gelen Buharalıları endişelendirdiği kadar, kendi ordusuna güven verdiğini söyleyebiliriz. İki tarafın da ordularının karşılaşması üzerine Tarabi, savaş sırasında bir ok ile öldü. Tarabi’nin taraftarları savaş sırasında vurulduğunu görmeden mücadeleye devam ettiler. Mücadelenin sonunda Buhara yöneticilerinin Moğol destekli ordusu dağıldı ve Tarabi taraftarları üstün geldi. Bu şekilde savaşı kazanan isyancılar geri döndüklerinde Tarabi’yi göremeyince yerine kardeşleri Muhammed ve Ali’yi başa geçirdiler.⁴⁶⁶

Emirler ve şehrin ileri gelenleri tarafından bastırılmayan bu isyan için Moğollar İldiz ve Çiğın noyanları gönderdiler. Moğollar, Buhara’ya varınca Tarabi’nin kardeşleri 20 bin adamı ile onlara açık alanda karşı koymaya çalıştı. Ancak savaş alanında İldiz ve Çiğın noyanlar, Tarabi’nin kardeşlerini okla öldürürken Buhara halkını kılıçtan geçirdiler.⁴⁶⁷ Tarabi isyanı sonucunda Mahmud Yalavac, Moğolların Buhara ve şehir ahalisini yok etmek isteyen noyanlara engel olmuştur. Mahmud Yalavac’ın, Buhara’da ortaya çıkan Tarabi isyanında Moğollara yardım ettiği ve gene Moğolların Buhara’nın tahrip edilmesini engellediği

⁴⁶⁴ D’ohsson, s. 184.

⁴⁶⁵ Barthold, *Türkistan*, s. 503.

⁴⁶⁶ Aykut Özbayraktar, “Mahmud Târâbî İsyanı (1238)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, LXXXIV., 2017, s. 222.

⁴⁶⁷ Cüveynî, s. 137-142; Kushenova, “İki Vali”, s. 231.

kaynaklarda geçmektedir. Tarabi isyanının bastırılmasıyla birlikte Ögeday Han tarafından Mesud Yalavac, babasının yerini alırken Mahmud Yalavac Çin'e vali olarak gönderilmiştir.⁴⁶⁸

1241 yılında Töregene Hatun, naip olmasıyla devlet ricalinden pek çok kişiyi azlederek yerine kendisine yakın olanları geçirdi. Bu dönemde Çin'de bulunan Mahmud Yalavac'a da Töregene Hatun'dan bir elçi gönderilmiştir. Cüveynî bu elçinin görevi hakkında bir bilgi aktarmamış olsa da Mahmud Yalavac'ın görevinin sona erdiğini bildirmesi muhtemeldir. Mahmud Yalavac, bu tarihten itibaren, Ögeday'ın oğlu Köten'e giderek sığınmıştır.⁴⁶⁹

1246 yılında Göyük Han'ın Moğol Devleti'nin başına gelmesiyle birlikte devlet hizmetinden uzaklaştırılmış olan Mahmud Yalavac gibi idarecilere görevleri tekrar verildi.⁴⁷⁰ Eski görevine geri dönen Mahmud Yalavac, Çin'de maliyenin başına gelmişti. Mengü Han'ın 1249'da başa gelmesiyle birlikte Moğol Devleti'nde merkeziyetçi bir tutum meydana geldi. Merkeziyetçi tutumla birlikte Moğol Devleti'nde noyanların yanında sivil idareciler de gönderilmeye başlandı. Valilerin önemli rol oynamaya başladıkları bu dönemde Mahmud Yalavac ise Moğolların mali düzeninin banisi olarak karşımıza çıkmıştır.⁴⁷¹ Bu dönemde kaynaklarda “es-Sahib'ül Mu'azzam” unvanıyla karşımıza çıkan Mahmud Yalavac, Mengü Han'la birlikte Moğol Devleti'nde tekrar parlamaya başlamıştır. Mahmud Yalavac oğlu Mesud Bey'le birlikte Kuzey Çin'den Ceyhun kıyılarına kadar yönetimi paylaşmıştır.⁴⁷² Mahmud Yalavac, Moğol Devleti'nde yeni bir vergi sistemi oluşturdu. Onun getirmiş olduğu vergi sisteminde Çin'de bulunan zenginlerden yılda on beş dinar, diğerlerinden bir dinar alınacaktı. Aynı şekilde Horasan bölgesi için de bir vergi sistemi ortaya koyan Mahmud Yalavac, bölge ahalisinin zengilerinden on dinar alınırken diğerlerinden bir dinar vergi alınması gerektiğini söyledi. Hayvanlar üzerinden de vergi alınması gerektiğini belirten Mahmud Yalavac, kopçur vergisini yaygın hâle getirdi. Her bölge için hayvanlar üzerinden alınan vergi sistemini aynı şekilde belirleyen Mahmud Yalavac, yüzde birlik bir oranın Moğol devletinin olduğunu tayin etti.⁴⁷³

⁴⁶⁸ Burada belirtilmesi gereken bir başka hususta Maveräünnehir bölgesinin Çağatay'a verilmesidir. Maveräünnehir bölgesinin Çağatay'a verilmesiyle birlikte Mahmud Yalavac, Çin'e geri döndü. Cüveynî, s. 137; Barthold, *Türkistan*, s. 501; Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 110; Atwood, *Encyclopedia*, s. 340.

⁴⁶⁹ Cüveynî, s. 229; D'ohsson, s. 206; Dayı, “Mahmud Yalavac”, s. 66; Atwood, *Encyclopedia*, s. 340.

⁴⁷⁰ Ebu'l-Ferec, II., s. 547; Atwood, *Encyclopedia*, s. 340.

⁴⁷¹ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 371.

⁴⁷² Ebu'l-Ferec, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, (Şerafettin Yaltkaya), TTK, Ankara 2011, s. 25; Dayı, “Mahmud Yalavac”, s. 66-67.

⁴⁷³ Ebu'l-Ferec, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 25.

Mahmud Yalavac 1254 yılında ölümüne kadar Moğol Devleti'nde birçok görevde bulunmuştur. Sivil idarecilik, maliye işleri ve vezaret işlerini yürüten Moğol Devleti'nin önde gelen şahsiyetleri arasında yer almıştır.⁴⁷⁴

3.3. Mesud Yalavac (?- 1289)

Mesud Yalavac, sahip Mahmud Yalavac'ın oğlu olup Ürgençli Hurumşi ailesine mensuptur. Moğol tarihinin önde gelen simalarından olan Mesud Yalavac'ın 1223 yılına kadar yapmış olduğu faaliyetlerini yukarıda belirtmiştik. Cengiz Han'ın 1223 yılında Karakorum'a hareket etmesiyle Mesud Yalavac, Mâverâünnehir bölgesinin yönetimini ele aldı.⁴⁷⁵ Mesud Yalavac, 1229 yılında babasının Türkistan ve Mâverâünnehir'e tayin edilmesine kadar bölgenin yöneticileri arasında yer aldı.⁴⁷⁶

. Mesud Yalavac, yönetiminde olan toprakları mamur kıldı ve bölge ahalisinin güven içerisinde yaşamasını sağladı. Mâverâünnehir'de Moğolların yapmış olduğu her türlü zulmü ortadan kaldırmaya çalıştı. Mesud, Moğol mezalimine uğrayan şehir, köy ve kasabaları yeniden inşa etti. Maveraünnehir bölgesinde Moğolların çeşitli isimlerde almış oldukları birçok vergiyi kaldırarak ahalinin üzerinde bulunan vergi yükünü hafifletti. Ceyhun ve Seyhun Nehri dolaylarında bulunan sulama kanallarını restore ettirdi ve ahalinin tarımla uğraşmasını sağladı.⁴⁷⁷

1227 yılında Cengiz Han ölmeden önce oğulları arasında Moğol Devleti'nin topraklarını pay etti.⁴⁷⁸ Bu taksime göre Mâverâünnehir'in yönetimi Çağatay Han'a verildi.⁴⁷⁹ Mesud Bey'in babası Mahmud Yalavac, yeni Moğol hükümdarı Ögeday Han tarafından Türkistan ve Maveraünnehir bölgesine tayin edildi. Böylece Mesud, babası Mahmud Yalavac ile birlikte yönetimde görev almıştır.⁴⁸⁰ Ancak 1238 yılında ortaya çıkan Tarabi isyanı,⁴⁸¹ Mahmud ve Mesud Yalavac'ın yönetimini derinden etkilemiştir. Tarabi isyanının Moğollar tarafından bastırılmasının ardından Çağatay Han, Buharalıları kılıçtan geçirmek istedi. Mahmud Yalavac'ın Buhara ahalisine yönelik koruyucu tavrı ve onları Moğol mezaliminden koruması

⁴⁷⁴ Ögel, *Türk Müşavirleri*, s. 214; Atwood, *Encyclopedia*, s. 340.

⁴⁷⁵ M.G.T., s. 185; Aknerli Grigor, s. 30; Allsen, "Mahmud Yalavac", s. 123- 128; Jackson, *The Mongols and Islamic*, s. 110.

⁴⁷⁶ M.G.T., s. 185.

⁴⁷⁷ Juvaini, I., 97; Cüveynî, s. 130; Allsen, "Mahmud Yalavac", s. 123- 128.

⁴⁷⁸ Ebu'l-Ferec, II. s. 522.

⁴⁷⁹ El-Ömerî, s. 68.

⁴⁸⁰ Ögel, *Türk Müşavirleri*, s. 209.

⁴⁸¹ Tarabi isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cüveynî, s. 137-142; Duell, "Sino-Khitai", s. 140; Barthold, *Türkistan*, s. 501-506.

üzerine Çağatay Han'la arası açıldı.⁴⁸² Tarabi isyanı sonrasında Ögeday Han'ın, kendisine güvendiği Mahmud Yalavac'ı Çağatay Han'a karşı koruduğu anlaşılmaktadır.

Mahmud ve Mesud Yalavac, Tarabi isyanı sonrasında Buhara şehrinin imarı üzerine çalışmalara başladı. Moğolların yapacakları kıyımdan korkarak kaçmış olan ahali tekrar Buhara'ya döndü. Cüveynî, Buhara şehrinde o günden sonra *“büyük insanların ikamet ettiği ve birçok insanın barındığı yer olduğunu [...] âlimlerin, din büyüklerinin ve öğrencilerin fazlalığı refah seviyenin yüksekliği bakımından, kısaca her bakımdan, bugün hiçbir İslam şehri ona eş olamaz.”*⁴⁸³ anıldığını aktarmaktadır. Tarabi isyanından sonra Ögeday Han, Mesud Bey'i Türkistan ve Uygur bölgesine yönetici tayin etti. Mahmud Yalavac ise bu dönemde Hıtay vilayetine gönderilmiştir.⁴⁸⁴

Ögeday Han'ın 1241'de ölümü üzerine yerine Töregene Hatun naip olarak Moğol tahtına geçmiştir. Töregene Hatun dönemi, birçok Moğol yöneticiyi etkilemiş ve görevlerini yerine getiremez olmuşlardır. Töregene Hatun birçok yöneticiyi görevinden azlettiği gibi birçoğunun da öldürülmesi emrini vermiştir. Bunun üzerine Türkistan'ın yöneticisi Mesud Yalavac, Töregene Hatun'un uygulamalarından çekinerek Köten'in yanına gitmiştir.⁴⁸⁵ 1246 yılında Güyük Han'ın Moğol tahtına oturması için oluşturulan kurultaya Mesud Bey de katılmıştır. Güyük Han, Moğol tahtına oturunca ilk tayinleri gerçekleştirdi. Mesud Bey, eski görevini yerine getirmesi için tekrar Maverâünnehir ve Türkistan bölgesini emrine verilmiştir.⁴⁸⁶ Kaynaklarda Mesud Bey'in Güyük Han döneminde ortaya koyduğu işler hakkında bir malumatımız yoktur.

1248 yılında Güyük Han'ın ölmesi ile 1250 yılında Mengü Han Moğol hükümdarı oldu. Mesud Bey ve babası Mahmud Yalavac, Mengü Han'ın yanına büyük kurultay öncesi gelmiş ve onun takdirini kazanmışlardır. Mengü Han, kurultay sonrasında bu iki Müslüman baba-oğula Horasan'ın kuzeyi, Maverâünnehir, Harezm, Azerbaycan, Anadolu, Suriye, İspanya ve Magrib denizinden Çin toprakları ve Türkistan, Otrar, Uygur, Hoten, Kaşgar, Cend, Fergana bölgesinin

⁴⁸² Barthold, *Türkistan*, s. 506; Özbayraktar, s. 223.

⁴⁸³ Cüveynî, s. 137.

⁴⁸⁴ Cüveynî, s. 137; Allsen, “Mahmud Yalavac”, s. 128; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 110; Atwood, *Encyclopedia*, s. 340.

⁴⁸⁵ Cüveynî, s. 230; Dayı, “Mahmud Yalavac”, s. 66; Atwood, *Encyclopedia*, s. 340.

⁴⁸⁶ Cüveynî, s. 239; Ebu'l-Ferec, II., s. 547; Atwood, *Encyclopedia*, s. 340.

yönetimini verdi.⁴⁸⁷ Mesud Bey ve Mahmud Yalavac, herkesten önce Mengü Han'ın huzuruna geldikleri için yanlarında onlara" iştirak edenlere Mengü Han hediyeler sunmuştur.⁴⁸⁸

Hülâgû Han, Moğol hükümdarı Mengü tarafından görevlendirilmesi üzerine 1253 yılının sonlarına doğru İran'a hareket etti.⁴⁸⁹ 1254 yılında Maverâünnehir bölgesine gelen Hülâgû Han, Mesud ve Organa Hatun tarafından karşılandı.⁴⁹⁰ Mesud Bey ve bölgede bulunan emirler Hülâgû Han'ın huzuruna gelerek onu yaylakta ağırladılar. Hülâgû Han, birkaç ay burada kalmış ve daha sonra yola koyulmuştur. 1255 yılının Eylül-Ekim aylarında Semerkant'ta bulunan Kan-i Gul⁴⁹¹ denilen kışlakta konakladılar. Bu sırada Mesud Bey, Hülâgû Han için beyaz keçeden özel bir çadır dokutmuştur. Mesud Bey'in özel olarak hazırlattığı çadırda 40 gün kalan Hülâgû, daha sonra yoluna devam ederek Horasan'a vardı.⁴⁹²

Mesud Bey'in, 1251 yılından itibaren Çağatay Hanlığı'nda naibe olarak bulunan Organa Hatun'un yanında yer aldığı görülür. Organa Hatun, Cengiz Han'ın torunlarından biri ve aynı zamanda Çağatay Hanlığı'ndan Kara Hülâgû'nun eşidir. Oğlu Mübarek Şah adına on yıl Çağatay Hanlığı'nda naibelik yapan Organa Hatun, Müslümanlara saygılı biridir. Bu sebeple Sahip Mesud Bey, naibe Organa Hatun'un güvenini kazanmış kişiler arasında bulunmaktadır.⁴⁹³ Ancak Mengü Han'ın 1259 yılında ölmesiyle oğulları Arık-buka ve Kubilay arasında taht kavgası başladı. Arık-buka Karakurum'da hanlığını ilan ederken KubilayÇin'de hanlığını ilan etti.⁴⁹⁴ Bu sırada Çağatay Hanlığı'nda naibe olan Organa Hatun ise iki kardeş arasında taraf tutmaktan kaçındı. Ancak Arık-buka'nın 1260 yılında Algu'yu Çağatay Han'ı olarak tayin etmesi üzerine Mesud Bey ve Organa Hatun, Karakurum'a sığınmak zorunda kaldılar.⁴⁹⁵

Bu sırada Çağatay Han'ı olarak tayin edilen Algu, Arık-buka'nın emirlerini yeri getirmeyerek serbest hareket etmeye başladı. Algu'nun kendisine olan bağlılığını yitirmesi üzerine Arık-buka, ordusuyla Çağatay Hanlığı üzerine yürüdü. İki taraf arasında üç defa savaş meydana geldi ve sonuç olarak Arık-buka, Algu'nun gücünü kırdı. Arık-buka, Algu'yu emir ve

⁴⁸⁷ Cüveynî, s. 489.

⁴⁸⁸ Cüveynî, s. 489.

⁴⁸⁹ Ebu'l-Ferec, II., s. 544.

⁴⁹⁰ Çınar, s. 3926.

⁴⁹¹ Gül madeni, Cüveynî, s. 501.

⁴⁹² Cüveynî, s. 501.

⁴⁹³ Çınar, s. 3926.

⁴⁹⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 340.

⁴⁹⁵ D'ohsson, s. 232; Atwood, *Encyclopedia*, s. 340.

baskısı altına aldı. Ancak Algu'nun tekrar boyunduruğundan çıkmasını engellemek adına daha önce kendisine sığınan Organa Hatun ve Mesud Bey'i Çağatay Hanlığı'na gönderdi.⁴⁹⁶ Arık-buka, Organa Hatun'u Çağatay Hanlığı'na göndererek Algu ile evlenmesini sağlamıştır. Arık-buka'nın, Algu'nun olası bir itaatsizliğinin önüne geçmek istemesi muhtemeldir. Organa Hatun, Algu ile evlendikten sonra Mesud Bey'i Aşağı Türkistan (Semerkant ve Buhara) valisi olarak tayin etti. Algu, 1265 yılında Berke Han'la yapacağı savaşın mali desteğini sağlaması amacıyla Mesud Bey'den bölge ahalisinden daha fazla vergi toplamasını istedi. Mesud Bey, bölgeden toplayacağı vergiler için gerekli hazırlıkları yaptı. Böylece 1265 yılında ahaliye ağır vergiler koyarak Algu'nun çıkacağı sefer için gerekli mali desteği sağladı.⁴⁹⁷ Mesud Bey, hakkında bu tarihten sonra herhangi bir bilgi mevcut değildir. Dürüst, çalışkan ve yönetimde iyi olan Mesud Bey, babasının ardından onun yerini almıştır.

⁴⁹⁶ Barthold, *Türkistan*, s.537.

⁴⁹⁷ Barthold, *Türkistan*, s. 538-539.

İKİNCİ BÖLÜM

NOYANLAR

1. Moğol Kökenliler

1.1 Bo'orçu

Bo'orçu, Moğolların Arulat kabilesinden olup babasının adı Nahu-baiyan'dır.⁴⁹⁸ Babası ölünce kabilesi tarafından terk edilen Cengiz Han'ın atları Tayci'utlar tarafından kaçırıldı.⁴⁹⁹ Cengiz Han yağmacıların peşine düştüğünde yolda Bo'orçu ile karşılaşmıştır. Bo'orçu, Cengiz Han'ın zor durumunu görünce onun yanından giderek atlarını geri alması için ona yardım etti.⁵⁰⁰ Bu tanışmadan sonra Bo'orçu, Cengiz Han'ın engellenemez yükselişinde yanında yer alarak hem onun büyük noyanlarından biri hem de yakın dostu olmuştur. *Gizli Tarih*'e göre Bo'orçu, Cengiz Han'ın *dört kahramanından* biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰¹

Bo'orçu'nun Cengiz Han'ın yanında ilk askerî harekâtı hiç şüphesiz Börte'nin Merkitler tarafından kaçırılması sonucunda olmuştur. Börte'nin kaçırılması üzerine Cengiz Han, kardeşi Belgutay'ı Bo'orçu'nun yanına göndermiş ve kendisine yardım etmesini istemiştir. Hiç tereddüt etmeden arkadaşının teklifini kabul eden Bo'orçu, onlarla birlikte Merkitler üzerine yürümüştür. Ancak Merkitler, Börte'yi kaçırdıktan sonra Burhan-haldun Dağı'na sığınan Cengiz Han'ın peşine düşmüşlerdi. Burhan-haldun Dağı'nın bulunduğu arazinin kaçmaya elverişli olması üzerine Cengiz Han, Merkitlerin nüfuzundan kurtuldu. Ancak Merkitler, onun kaçmasını engellemek adına dağın etrafını sardılar. Bunun üzerine Cengiz Han, Merkitlerin elinden kurtulmak için Bo'orçu, kardeşi Belgütay ve Celme'den keşif için önden hareket etmelerini istedi.⁵⁰² Böylece Merkitlerin, Buhan-haldun Dağı'ndan uzaklaşmasını sağladı. Cengiz Han, Merkitlerin bölgeden ayrılmasıyla birlikte hızla Ong-han'ın yanına gitti. Ong-han'dan Börte'nin kurtarılması için yardım istedi. Kerayit lideri, Moğollara destek vereceğini belirtmiş fakat Merkitleri ortadan kaldırmak için Camuha'nın da maiyetiyle katılması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Cengiz Han, Camuha'dan yardım etmesini istemiş ve onun desteğini de sağladıktan sonra Merkitler üzerine hareket etmiştir.⁵⁰³ Bo'orçu'nun da

⁴⁹⁸ Reşîdüddin, I., s. 594; Atwood, *Encyclopedia*, s. 44.

⁴⁹⁹ Ch'i Tang, s. 114.

⁵⁰⁰ Allsen, "North China", s. 335; Atwood, *Encyclopedia*, s. 44.

⁵⁰¹ *M.G.T.*, s. 134; Atwood, *Encyclopedia*, s. 44.

⁵⁰² *M.G.T.*, s. 40; Ch'i Tang, s. 114.

⁵⁰³ *M.G.T.*, s. 41-49.

aralarında bulunduğu bu sefer sonucunda Börte kurtarılmıştır.⁵⁰⁴ Börte'nin kurtulmasının ardından Cengiz Han ve Camuha bir süre birlikte hareket ettiler. Ancak bu sürenin uzun olmadığı kanaatindeyiz. Cengiz'in Camuha'nın yanından ayrılmasıyla birlikte 1182-1185 yılları arasında birçok kişi ona iltihak etti. Böylece maiyeti büyüyen Cengiz Han, kendisine katılanlara görevler verirken Bo'orçu'yu unutmamış ve onu herkesin üstünde bir mevkiye getirmiştir.⁵⁰⁵

1202 yılında Moğollar, Tatarlar üzerine hareket etti. Cengiz Han'ın, Tatarları tamamen yok ederek kendi ulusuna katmak için tertiplemediği bu sefer, Dalan Nemürge'ste iki tarafı karşı karşıya getirdi. Savaşta Moğol birlikleri Tatarları bir daha toparlanamayacak şekilde yenilgiye uğrattılar. Burada değinmemiz gereken nokta şudur: *Yüan-shi*'ye göre Bo'orçu Tatarlarla karşı karşıya geldiğinde ve Cengiz Han, ordusuna geri çekilmemeleri emrini verdiğiğinde Bo'orçu büyük bir cesaretle önde ilerlemiştir. Bo'orçu'nun savaş sırasında tereddüt göstermeyerek hücum etmesi Cengiz Han'ı cesaretlendirmiş ve savaş zaferle neticelenmiştir.⁵⁰⁶ *Gizli Tarih*, Tatarlarla olan karşılaşmada gece gündüz yağmur yağdığı için iki tarafın da yağmurun dinmesini beklediğini belirtir. Bu sırada Bo'orçu, Cengiz Han'ı muhafaza etmek için yanında olmuş ve yağmurdan ıslanmasını engellemek adına kendi keçesini ona vermiştir. Cengiz Han, Bo'orçu'nun kendisini korumak adına yapmış olduğu bu davranışı taltif ederek onu daha sonra sağ cenah tümen komutanı yapacaktır.⁵⁰⁷

1202 yılında Kerayit hükümdarı Ong-han, Naymanların saldırısına uğrayarak kabilesini ve maiyetini kaybetti. Ardından Cengiz Han'a haber göndererek kabilesini geri kazanmak için ondan kendisine yardım etmesini istedi.⁵⁰⁸ Cengiz Han, Ong-han'ın isteğini geri çevirmeyerek Bo'orçu, Muhali, Borohul ve Çila'un-ba'atur'u Kerayitlerin yardımına göndermiştir. Bo'orçu, Muhali, Borohul, Çila'un-ba'atur ve emrindeki Moğollar, Naymanlar üzerine hareket etti. Kısa sürede Naymanları püskürten Moğollar, Ong-han'ın dağılmakta olan ulusunu kurtardı.⁵⁰⁹ Noyanların askerî başarısı üzerine Cengiz Han ve Ong-han tekrar bir araya geldiler. Ong-han, yardımlarından dolayı Cengiz Han'ı kendi oğlu olarak gördü. Hiç şüphesiz bu durum Ong-han'ın ölümü üzerine onun ulusunun Cengiz Han'ın idaresine geçeceği anlamına geliyordu.

⁵⁰⁴ Börte-Çine'nin kaçırılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkzn. *M.G.T.*, s. 38-49.

⁵⁰⁵ *M.G.T.*, s.137; Allsen, "North China", s. 337.

⁵⁰⁶ Ch'i Tang, s. 114. Tatarlar üzerine hareket hakkında ayrıca bkzn. *M.G.T.*, s. 82; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 112-113.

⁵⁰⁷ *M.G.T.*, s. 137.

⁵⁰⁸ *M.G.T.*, s. 86;

⁵⁰⁹ *M.G.T.*, s. 87; Howorth, *Mongols*, s. 550.

Cengiz Han ise dostluklarını ikinci bir bağ ile sağlamlaştırmak adına oğlu Cuci için Ong-han'ın kızı Ça'urbeki'yi istedi. Ong-han'ın oğlu Sanggum, Cengiz Han'ın babası ölünce ulusunu ele geçirmesinden korktuğu için bu duruma karşı çıktı.⁵¹⁰ Sanggum, ulusunu kaybetmemek adına Camuha'nın da desteğiyle babası Ong-han'ın yanına gitti. Babasına Cengiz Han'a karşı sefer düzenlemek için baskıda bulundu. Aralarındaki sözü tutmak istese de Ong-han, oğlu Sanggum ve Camuha'nın sözleri üzerine daha fazla dayanamadı. Böylece Cengiz Han'ı ortadan kaldırmak için harekete geçti.⁵¹¹

1203 yılında Cengiz Han, kendisine saldırmak için gelen Kerayitleri durdurmak için Bo'orçu, Curçedai, Huyildar ve Borohul gibi noyanlarını hazır etti. Savaş sırasında Sanggum Curçedai tarafından okla vuruldu. Sanggum'un vurulup yere düştüğünü gören Kerayitler, onun etrafını sardılar. Böylelikle Cengiz Han, Kerayitlere karşı zafer kazanmış ve savaş sonrasında çarpıştıkları yerden ayrılmıştır. Ancak gün ağardıktan sonra oğlu Ögeday, Borohul ve Bo'orçu'nun yanlarında olmadığı anlaşıldı. Savaş sırasında Bo'orçu, atının öldürülmesi üzerine düşman saflarında kaldı. Kısa süre sonra bir at bularak savaş meydanından uzaklaştı. Moğol ordusunun izini sürerek onlara yetişti.⁵¹² Çok geçmeden Cengiz Han'ın yanına geldi. Cengiz onu görünce "*Ölmez Tanrı her şeye kadirdir!*" diyerek sevindi. *Gizli Tarih*'in aktarmış olduğu bu bilgiden Cengiz Han'ın, Bo'orçu'ya ne kadar değer verdiği görülür.⁵¹³

Cengiz Han, 1206 yılında Moğol kabileleri tarafından büyük han ilan edildikten sonra askerî ve idari işleri düzenlemek için noyanlarını yanına çağırttı. Burada Bo'orçu'nun zor zamanlarında yanında olduğunu ve onun kahramanlıklarının saymakla bitmeyeceğini belirtmiştir. Ardından Bo'orçu ve büyük noyanlarından olan Muhali hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "*Haklı olduğum yerde teşvik etmek. Haksız olduğum yerde durdurmak suretiyle beni bu mevkiye kadar yükselttiler. Şimdi onların oturacağı yer, herkesinkinden yüksek olsun ve dokuz defa cezadan kurtulmak hakkına malik olsunlar.*" Cengiz Han, büyük kurultay sırasında Bo'orçu'yu sağ cenah tümeninin komutanı ilan ederek mahiyetine 47.000 kişi vermiştir.⁵¹⁴

Cengiz Han, askerî ve idari işlerde Bo'orçu'nun fikirlerine danışmakta ve onun fikirlerine önem vermekteydi. Özellikle 1206 kurultayından sonra Moğolların Han'ı olunca

⁵¹⁰ M.G.T., s. 88-89.

⁵¹¹ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkzn. M.G.T., s. 89-92.

⁵¹² Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 118.

⁵¹³ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkzn. M.G.T., s. 93-96.

⁵¹⁴ M.G.T., s.-136-137.

Bo'orçu ile devletin idari işleri üzerine sürekli sohbet etmekteydi.⁵¹⁵ Cengiz Han, oğulları ve kardeşleri arasında emrindeki halkları paylaştırırken amcası Darıтай'ın daha önce düşmanla birlik içinde bulunmasından dolayı onu affetmeyeceğini belirtir. Bunun üzerine Bo'orçu, Muhali ve Şiki-Kutuku, Cengiz Han'ı yatıştırarak Darıтай'ı affetmesini sağlamışlardır.⁵¹⁶

1214 Çin seferinden sonra Cengiz Han, eşi Yesü Hatun'un desteği üzerine halefini seçmek istedi. Bu sırada oğulları ve Noyanlarından Bo'orçu ve Muhali'nin de bulunduğu bir mecliste Cengiz Han, oğlu Cuci'ye bu konu hakkındaki fikrini sordu. Cuci cevap vereceği sırada Çağatay çıkışarak *"Cuci'ye söz vermekle, yoksa onu halef yapacağını mı söylemek istiyorsun? O Merkit'lerden esaretten gelmiştir! Nasıl olur da hükûmetin idaresini ona bırakabiliriz?"* dedi. Bunun üzerine Cuci yerinden fırlayarak Çağatay'ın yakasına yapışmış ve iki kardeş kavgaya tutuşmuşlardır. Bu sırada Bo'orçu ve Muhali, Cuci ve Çağatay'ın kavgasını ayırmaya çalışmışlardır.⁵¹⁷ Bo'orçu, Cengiz Han'ın her zaman yanında bulunarak Moğol Devleti'nde veliaht seçimlerinde yerini almıştır.

Bununla birlikte *Gizli Tarih*, Bo'orçu'nun batı seferine katıldığını belirten şöyle bir bilgi aktarmaktadır: Cuci, Çağatay ve Ögeday, Ürgenç'i ele geçirince şehirde bulunan mal ve metayı Cengiz Han'ın hakkını ayırmadan aralarında pay etti.⁵¹⁸ Moğol prenslerinin yapmış olduğu bu davranış üzerine Cengiz Han oğullarına çok kızdı ve onları huzuruna kabul etmedi. Bo'orçu, Muhali ve Şiki-Kutuku, Moğol prenslerinin yapmış olduğu davranışın hatalı olduğunu anladıklarını, çocuklarının iradelerinin zayıflamasını engellemesini söylediler. Cengiz Han da oğullarını huzuruna kabul etti.⁵¹⁹ *Gizli Tarih*'in aktarmış olduğu bu bilgi Bo'orçu ve Muhali'nin batı seferine iştirak ettiğini göstermektedir. Ancak aynı tarihlerde Muhali, Cengiz Han'ın görevlendirmiş olduğu Çin seferinde bulunmaktaydı.⁵²⁰ Bo'orçu hakkında Ögeday'ın veliaht seçilmesinden sonra kaynaklarımız sessizliğini korumaktadır. Onun batı seferine katıldığına dair herhangi bir delil bulunmazken *Gizli Tarih*'te böyle bir malumat verilmesi, onun Moğol Devleti'ndeki önemini göstermek için olmalıdır.

Bo'orçu, Cengiz Han'ın emriyle Çağatay'ın Çu/Çuy Nehri civarına giderek orada yerleştiği zaman onun yanında bulunması emrini verdi.⁵²¹ O, Çağatay Han'ın yanında

⁵¹⁵ Ch'i Tang, s. 114.

⁵¹⁶ M.G.T., s. 162.

⁵¹⁷ M.G.T., s. 176.

⁵¹⁸ Bretschneider, I., s. 280.

⁵¹⁹ M.G.T., s. 183-184.

⁵²⁰ Muhali'nin Çin seferi hakkında ayrıntılı bilgi için ilgili maddeye bkznz. Muhali Noyan, s. 24.

⁵²¹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 44.

bulunarak ona dersler verdi ve tehlikeli bölgede nasıl davranması, savaş sırasında nasıl bir strateji izlemesi gerektiği hakkında bilgiler verdi. Bo'orçu, Çağatay'ın yanındayken hastalanmış ve ölmüştür. Bu sırada onun çok yaşlı olduğu aktarılır.⁵²² Bo'orçu'nun yakalandığı hastalık ve öldüğü tarih hakkında, ayrıca Bo'orçu'nun askerî seferleri ve idari işleri hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. *Yüan-shi*'de, onun iyi bir savaşçı olmasının yanında Cengiz Han'a devletin idari işlerinde tavsiyeler verdiği geçmektedir.⁵²³

1.2 Cebe Noyan (?-1224)

Kaynaklarda Cebe/Yeme/Çepe/Jirgudai/ Cirho'adai/Qie bo/Jeme gibi isimlerle geçen Cebe Noyan, Moğolların Besüt Kabilesi'ne mensuptur.⁵²⁴ Besüt kabilesi, Tayciutlara tabi olup Cengiz Han'ın karşısında yer almışlardır.⁵²⁵ 1202 yılında Cengiz Han, Tayciutlar üzerine hareket etti. Tayciutlar, Cengiz Han'ın ordusu karşısında tutunmakta zorlanmışlardır. Bu sırada Cirho'adai, gizlendiği yerden Cengiz'in atını okla vurdu. Tayciutların, Kuiten Savaşı'nda, Cengiz Han tarafından ortadan kaldırılmasının ardından Cirho'adai, Sohan-şira ile birlikte teslim oldu.⁵²⁶ Cengiz Han, Sorhan-şira'ya savaş sırasında dağın arkasında iken atını vuran kişinin kim olduğunu sorması üzerine Cirho'adai “*Bendim*” dedi ve “*Bu oku dağın arkasından ben attım. Şimdi Han beni öldürtürse benden ancak bir avuç kirli toprak kalır. Affedilirsem, Han'ın önünde [...] Saldır dediğin yerde, Kara taşları parçalayarak (düşmana) saldırırım.*” diye ekledi. Cirho'adai'ın bu sözleri Cengiz Han'ın hoşuna gitmiş ve onu hizmetine almıştır.⁵²⁷ Cengiz Han Cirho'adai'ı hizmetine aldıktan sonra onun adını silah anlamına gelen Cebe olarak değiştirmiştir.⁵²⁸ Cebe Noyan, Cengiz'in hizmetine girdikten sonra kısa sürede yüksek rütbeli komutanlar arasında yer almış ve Han'ın güvenilir sadık adamları arasına katılmıştır.

Cengiz Han, Tatarlar üzerine hareket ederek onları ortadan kaldırdı. Bu sırada arkada kalan Altan, Hucar ve Daritai, verilen emre uymayarak yağmaya daldılar. Cengiz Han, onların getirilmeleri ve yağmadan elde etmiş oldukları malları bırakmaları için Kubilay ve Cebe'yi gönderdi.⁵²⁹ Bu sırada ordudaki görevi hakkında bir bilgi bulunmasa da Cebe, Cengiz Han'ın yanında Tatarlara saldırmıştır.

⁵²² Ch'i Tang, s. 114.

⁵²³ Ch'i Tang, s. 114.

⁵²⁴ Reşîdüddin, I., s. 488.

⁵²⁵ Ch'i Tang, s. 147; Atwood, *Encyclopedia*, s. 265.

⁵²⁶ Atwood, *Encyclopedia*, s. 265.

⁵²⁷ M.G.T., s. 74-75; Ch'i Tang, s. 147; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 110-111.

⁵²⁸ M.G.T., s. 75; Ch'i Tang, s. 147; Atwood, *Encyclopedia*, s. 265.

⁵²⁹ M.G.T., s. 82.

Cengiz Han, 17 Mayıs 1204 tarihine gelindiğinde karşısında güçlü kalan Naymanlar üzerine yürümüştür.⁵³⁰ Cengiz Han, Naymanların üzerine öncü birlikleri komuta etmesi için Cebe ve Kubilay'ı gönderdi. Kendisi de ana orduyla Sa'ari bozkırına ilerleyerek Cebe ve Kubilay'ı takip etti. Dodai'nın fikriyle Cengiz Han ordusuna Sa'ari bozkırında yayılmalarını ve her kişinin beşer tane olacak şekilde ateş yakmalarını emretti. Böylece Cengiz Han, Naymanlar karşısında psikolojik üstünlüğü sağlamış oldu. Naymanlar, Cengiz'in ordusunun sayıca az ve atlarının zayıf olduğunu biliyorlardı. Ancak bu strateji Naymanların korkmalarına neden oldu.⁵³¹ Ertesi gün Cengiz Han'ın öncü birlikleri olan Cebe ve Kubilay ilk saldırılarını gerçekleştirdiler. Öncü birlikler arasında Sübütay ve Celme de bulunmaktaydı. Naymanların lideri Tayang Han, bu saldırı sonrası geri çekilmeye başladı.⁵³² Camuha, Cengiz Han'ın karşısında olmakla birlikte onun ordusunu öven cümleler kurmuş ve böylece Tayang Han'ı endişeye sevk etmiştir.⁵³³ Naymanlar, Camuha'nın sözleri üzerine gece olunca kaçmak için Nahu Dağı'na sığındılar. Cengiz Han ise onların peşinden hareket etti, Nahu Dağı'nı çevreledi. Naymanlar gecenin vermiş olduğu avantajla kaçmaya çalıştılsa da çoğu kayalardan düşerek öldü. Sabah olunca Tayang Han ve birkaç adamı, Cengiz Han'ın karşısında yaralı olarak savaşmaya devam ettiler. Cengiz Han, günün sonunda Naymanların teslim olmasıyla birlikte bölgeye hâkim oldu.⁵³⁴

Cengiz Han, 1211 yılında Kin İmparatorluğu üzerine yürüdü. Öncü kuvvet olarak Cebe ve Engürek Noyan'ı gönderdi. Cebe ve Engürek Noyan ilk olarak Wu-sha, ardından da Wu-yü karargâhını ele geçirdiler. Günümüzde Hebei'de bulunan Fu-chou, Hsüan-te ve Te-hsing'e saldıran Cebe, ardından Çabcıyal'a kadar ilerlemiştir.⁵³⁵ Cebe'nin emrinde bulunan Moğol kuvvetleri Kin askerine karşı şiddetli saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Kin askerlerinin savunmasını kırmak ve onları kalenin dışına çıkarmak istiyordu. Böylece Kitan ordusuna karşı saldırı gerçekleştirerek ortadan kaldırabilirdi. Cebe, emrindeki Moğol ordusuyla Kitanlar üzerine yürüdü ve ani bir saldırı gerçekleştirdi, taktik gereği birden kaçmaya başladı. Kitanlar

⁵³⁰ Atwood, *Encyclopedia*, s. 265;

⁵³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *M.G.T.*, s. 116-117.

⁵³² *M.G.T.*, s. 120.

⁵³³ Camuha'nın, Cengiz Han'ın ordusu hakkında söyledikleri için bkz. *M.G.T.*, s. 120-123.

⁵³⁴ *M.G.T.*, s. 123.

⁵³⁵ Howorth, *Mongols*, s. 68; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara 1984, s. 230; Allsen, "North China", s. 357. Burada belirtmek gerekir ki *Yüan-shi*, Wu-sha kalesinin ele geçirilmesini iki farklı Moğol noyanına nâsetmektedir. Cebe, biyografisinde Wu-sha kalesini onun ele geçirdiğine dair bilgiler sunarken Guo Pao-yu'nun hikâyesinde ise aynı kaleyi Muhali'nin ele geçirdiğini aktarmaktadır. Kanaatimizce Wu-sha kalesi Muhali tarafından ele geçirilerek bölgedeki Moğol hakimiyetine alınmış ve birçok aile Cengiz Han'ın hizmetine girmiştir.

tuzağa düşerek Moğolların kaçtığını düşündü, kale dışına çıktı ve takibe başladı. Cebe, Suan-dei-fu denilen yere geldiğinde birden geri dönüp saldırıya geçti.⁵³⁶ Kitan ordusunu orada imha eden Cebe Noyan, Çabçıyal geçidinden geçerek Chung-tu üzerine hareket etti.⁵³⁷ *Yüan-shi*’de Cebe’nin, Çabçıyal geçidini açtıktan sonra hızla Tunking şehri üzerine yürüdüğü aktarılmaktadır. Moğol ordusu, bu şehre şiddetli saldırılar gerçekleştirdi. Moğol ordusunun saldırıları karşısında şehir ele geçirilemeyince Cebe Noyan, ana orduyla birleşmek için geri döndü. Altı gün boyunca Cengiz Han’ın yanına gitmek için yol aldıktan sonra fikrini değiştirdi ve Tunking şehrine saldırmak için tekrar harekete geçti. Bu yeni saldırı karşısında şehir daha fazla dayanamayarak Moğolların eline geçmiştir. Cebe, Tunking şehrini ele geçirdikten sonra Cengiz Han’ın yanına dönerek ana orduyla birleşmiştir.⁵³⁸ Moğolların saldırıları sonucunda Yelu Liuge, Kin İmparatorluğu’na karşı isyan ederek Cengiz Han’a tabi oldu (1212).⁵³⁹ Bu olay üzerine Kin imparatoru isyanı bastırmak için asker gönderdi. Cengiz Han ise bu sırada Tai-tong-fu’yu kuşatmış ve yaralanması üzerine de geri çekilmişti. Cengiz Han’ın kuşatmayı kaldırması Kin imparatorunu cesaretlendirmiş olacak ki Yelu Liuge’nin üzerine ordu gönderdi. Cengiz Han da kendisine tabi olan Yelu Liuge’nin zor durumda kalmaması için Cebe’yi Tunking üzerine gönderdi. Cebe, Kin ordusunun kuşatmasını dağıtarak Yelu Liuge’yi tekrar Moğol tahakkümüne aldı.⁵⁴⁰

Moğolların, Kuzey Çin’deki yayılmacı faaliyetleri karşısında Kin imparatoru, topraklarını korumakta zorlanıyordu. Cengiz Han’a bir elçi heyeti göndererek barış teklifinde bulunmak istedi. Cengiz Han, imparatorlardan gelen barış teklifini olumlu karşılayarak ondan altın, ipekli kumaşlar, hayvan ve genç kızlar istedi (1213).⁵⁴¹ Kin İmparatoru’nun barış teklifi hiç şüphesiz Moğollar için önemli bir avantaj sağlamıştır. Cengiz Han, Kin İmparatorluğu’nun Moğollar karşısında dayanamayacağını ispatlamış, aynı zamanda büyük bir ganimet elde etmiştir.

Moğolların, şiddetli saldırıları karşısında Kin İmparatorluğu’nun başkenti Chung-tu’da tehlikeye düşmüştü. Bu sebeple İmparator, Chung-tu’da veliahtını ve Kitanlı 2 bin kişilik bir orduyu bırakarak Sarı Nehir’in batısında bulunan Kai-feng’e başkentini taşıdı.⁵⁴² İmparator,

⁵³⁶ Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, s. 230.

⁵³⁷ Ch’i Tang, s. 148; Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

⁵³⁸ Ch’i Tang, s. 148.

⁵³⁹ D’ohsson, s. 73; Howorth, *Mongols*, s. 68; Raux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 162.

⁵⁴⁰ Howorth, *Mongols*, s. 69.

⁵⁴¹ *M.G.T.*, s. 170; Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

⁵⁴² Atwood, *Encyclopedia*, s. 282.

Chung-tu’da bıraktığı askerlerine haber göndererek verilen at ve silahların teslim edilmesini istedi. Kitanlı birlikler ise Moğollara haber göndererek Cengiz Han’ın yanında olduklarını bildirdi. Bu sırada Tunking, tekrar Kin ordusu tarafından ele geçirildi. Cengiz Han da hızla Kuzey Çin’e ikinci akınını gerçekleştirdi. Tunking üzerine ise Muhali’yi gönderdi. Kendisi de Chung-tu şehrine hareket etti.⁵⁴³

1214 yılında Cengiz Han, ikinci Kuzey Çin seferini yürütmek için hızla harekete geçtiği sırada Cebe’yi Kin İmparatorluğu’nun kontrolüne geçen Çabciyal üzerine gönderdi. Cebe, Kitanlar tarafından ele geçirilmiş olan Çabciyal üzerine ani bir baskın yaptı ve Çabciyal geçidi Moğolların eline geçti. Cebe daha sonra Cengiz Han’ın yanına geri dönerek Chung-tu önlerine geldi.⁵⁴⁴ Chung-tu şehrinin 1215 yılında ele geçirilmesinden sonra Cengiz Han, 1216 yılında Kuzey Çin’den ayrılarak Muhali’ye bölgenin fethini tamamlaması emrini verdi.⁵⁴⁵

Naymanların, Cengiz Han tarafından ağır bir yenilgiye uğratılması üzerine Güçlüg Han, hızla oradan kaçarak Kara Hıtalara sığınmıştı. Cengiz, Güçlüg’ü ele geçirmek için harekete geçti ve 1217 yılında Cebe Noyan’ı Güçlüg Han’ın peşinden gönderdi.⁵⁴⁶ Güçlüg Han, Kara Hıtalara sığınınca kısa sürede nüfuz sahibi olarak hükümdar gibi davranmaya başladı.⁵⁴⁷ Güçlüg Han, eşinin de isteği üzerine Budizm inancını benimsemeye çalışsa da eski inanışlarından tam anlamıyla vazgeçemedi. Ancak Budizm inancının bölgede bulunan Müslüman unsur üzerinde yaratmış olduğu etki önemlidir. Kısa sürede ülkede isyanlar çıkmış ve Güçlüg, askerlerini Müslümanlar üzerine göndermişti.⁵⁴⁸ Bununla birlikte Cuci’nin damadı Almalığ hâkimi Kral Buzar’ın (Özer/Ozer), Güçlüg tarafından öldürülmesi, Moğolların bölgeye hareketini tetiklemiştir.⁵⁴⁹ Cengiz Han, hiç şüphesiz eski düşmanını unutmamış ve koruması altındaki Kral Buzar’ın öldürülmesi üzerine Cebe’yi Güçlüg Han üzerine göndermiştir.⁵⁵⁰ Bu sırada Kaşgar’da bulunan Güçlüg Han, Moğolların üzerine geldiği haberini alınca hızla bölgeden uzaklaştı.⁵⁵¹ Moğollar, Kaşgar’a girince Müslümanların ibadetlerini yerine getirmelerini sağladılar. Cüveynî “*Moğollar Kaşgar’a girince tekbiri, ezanı ve namazı serbest*

⁵⁴³ Howorth, *Mongols*, s. 69; D’ohsson, s. 73-74.

⁵⁴⁴ *M.G.T.*, s. 172-173.

⁵⁴⁵ Paul D. Buell, “Mukali”, *The Mongol Empire a Historical Encyclopedia I.*, ed. Timothy May, ABC-CLIO, California 2017.s. 90.

⁵⁴⁶ Reşidüddin, I., s. 460; Jackson, *The Mongols and the Islam ic*, s. 76; Timothy May, “Islamic World”, s. 33-34.

⁵⁴⁷ Reşidüddin, I., s. 461; Atwood, *Encyclopedia*, s. 100; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 76.

⁵⁴⁸ Cüveynî, s. 112; Reşidüddin, I., s. 464; Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, 2006, s. 295.

⁵⁴⁹ Cüveynî, s. 115; Kafeoğlu, *Harezmsahlar*, s. 225; Roux, *Orta Asya*, s. 295.

⁵⁵⁰ Nesevî ve Cüveynî, Cengiz Han’ın oğlu Cuci’nin Güçlüg üzerine gönderildiğini aktarmaktadır. Bknz. Nesevî, s. 16-18; Cüveynî, s. 110.

⁵⁵¹ Reşidüddin, I., s. 466.

bıraktılar [...]” şeklinde aktarmaktadır.⁵⁵² Cebe, Kaşgar’da asayışı sağladıktan sonra kaçmış olan Güçlüg Han’ın peşine düştü⁵⁵³ ve onu Sarig Irmağı’nın kıyısında buldu.⁵⁵⁴ Ancak ırmak geçit vermedi. O da bölgedeki avcılara haber salarak Güçlüg’ü yakalayıp kendisine teslim etmeleri hâlinde onları mükâfatlandıracağını söyledi. Bunun üzerine avcılar hemen harekete geçmişler ve Güçlüg’ü yakalayıp Moğollara teslim etmişlerdir. Cebe, Güçlüg’ün kafasının kesilerek civar şehirlerde dolaştırılması emrini verdi. Ardından Cengiz Han’ın yanına geri döndüler.⁵⁵⁵

Cengiz Han, 1218 yılında Hârizmşahlar ülkesi ile ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla faaliyetlerde bulunmuştur. Moğol elçilerinin, Otrar valisi İnalçuk tarafından öldürülmesi üzerine Cengiz Han, Hârizmşahlar ülkesi üzerine hareket etti.⁵⁵⁶ Hârizmşah Muhammed, Moğolların geldiği haber aldı ve büyük bir hata yaparak ordusunu ülkenin önemli noktalarına dağıttı. Bu durum, onun Moğollar karşısında tutunmasını zorlaştırarak ordusunun yok olmasına neden oldu.⁵⁵⁷ Batı seferinde kendisine eşlik etmesi için çocuklarını ve büyük noyanlarından Cebe ve Sübüta’yı yanına alan Cengiz Han, Hârizmşahlar ülkesine üç koldan girdi.⁵⁵⁸ Birinci grup Sübüta’y, Cebe, Togaçar önderliğinde, ikinci grup Cuci, Çağatay ve Ögeday; son grup ise Cengiz Han, oğlu Tuluy ve Tair Bahadır beraberliğinde ilerliyordu. Cengiz Han, savaş stratejisini belirlerken Otrar şehrini kendileri için bir merkez oluşturmuş, farklı bölgelerden hareket eden birliklerin buluşma noktası olarak belirlemiştir. Bu sırada Cengiz, büyük oğlu Cuci’ye Sıgnak ve ardından Cend’i ele geçirmesi emirini verdi.⁵⁵⁹ Diğer iki oğlu Çağatay ve Ögeday’ı Otrar önünde bıraktı ve kendisi de önde Tair Bahadır, ardından da oğlu Tuluy ile Buhara’ya doğru hareket etti.⁵⁶⁰ Cebe, Sübüta’y ve Togaçar’ı ise Hârizmşah Muhammed’in üzerine sevk etti. Ebu’l Gazi Bahadır Han bu durumu şu şekilde aktarmıştır; “*Sultan’ı yakalayınca kadar hiçbir yerde durmayın. Her kim ki itaat ederse aman verin. Karşı gelenleri öldürün. Erkek çocuklarını esir edip şehirlerini yakın. Bu işi üç seneye kadar bitirin. Ben*

⁵⁵² Cüveynî, s. 109; Nesevî, s. 16.

⁵⁵³ Kafesoğlu, s. 228; Atwood, Encyclopedia, s. 265.

⁵⁵⁴ Jüveynî, I, s. 67-68; Reşîdüddin, I., s. 466; E. Bretschneider, I., s. 277; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 76.

⁵⁵⁵ M.G.T., s. 134-159; Cüveynî, s. 109; E. Bretschneider, I., s. 277; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 73; May, “Islamic World”, s. 34; Osman-Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *DİA*, XXX., Ankara 2005, s. 225.

⁵⁵⁶ Ebu’l-Ferec, II., s. 482; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 72.

⁵⁵⁷ Hârizmşah Muhammed’in ordusunu dağıttığı noktalar için bk. Nesevî, s. 53-54; Reşîdüddin, I., s. 478.

⁵⁵⁸ Reşîdüddin, I., s. 488.

⁵⁵⁹ Reşîdüddin, I., s. 490.

⁵⁶⁰ Reşîdüddin, I., s. 488-489-496; Petis, s. 164-172; E. Bretschneider, I., s. 277; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 77.

*burada kalmayacağım. Yurda döneceğim. Siz de işinizi bitirince çöl tarafından yurda gelin!”*⁵⁶¹ Ebu’l Gazi Bahadır Han’ın aktardıklarından anladığımıza göre Cengiz Han, bölgenin ele geçirilişini siyasi bir sisteme koymuş ve noyanlarını Hârizmşah Muhammed’in yakalanmasıyla görevlendirmiş, aynı zamanda bölgenin Moğol hâkimiyetine alınmasını da istemiştir.

Burada aktarılması gereken bir husus da Moğol ordusunda oluşturulan üçlü komutan sistemidir. Bu sistem Moğol ordusunun başarısını arttırmış ve ordunun disiplinli bir şekilde hareketini sağlamıştır. Üçlü komutan sistemi, Moğol savaş stratejisinde genellikle görülür. Moğollar, yukarıdaki Cebe, Sübüta, Togaçar ve daha sonra karşımıza çıkacak olan Curmagun, Ohotur ve Menküte gibi bazı üçlü komutan figürlerine sahiptir.⁵⁶²

Cengiz Han oğul ve komutanlarının emrine orduyu dağıtarak onların her birini bir mevziye gönderdi. Böylece Moğol yayılması daha hızlı olacaktı ki Cengiz Han kısa sürede bunu başardı. Cengiz Han, Tair Bahadır’ı Buhara’ya önden gönderdi ve kendisi arkadan gelerek destek olmak istedi. Ancak Moğolların geldiğini gören şehir halkı, Tair Bahadır’a boyun eğerek Cengiz Han’a kıymetli hediyeler gönderdi.⁵⁶³ Cengiz Han, gelen elçileri kabul ederek Sübüta’ın şehre ilerlediğini ve ona teslim olmaları gerektiğini söyledi. Sübüta, Buhara’ya varınca halk teslim oldu. İki taraf arasında bir anlaşma yapılarak halkın kendisine yetecek kadar yiyecek, koyun, sığır ve tarım aleti almalarına izin verdi. Sübüta, kasabanın geri kalanının da yağma edileceğini söylemiştir. Halk eşyalarını alarak kasabayı terk etmiş ve Moğol askeri, şehri yağma etmiş ve hiç kimsenin canına dokunulmamıştır. Sübüta, halk içinden 60 kişiyi seçerek Nur Emiri’nin oğlu İl Hoca’nın komutasına verdi. Daha sonra İl Hoca komutasındaki orduyu Debrus⁵⁶⁴ üzerinde bulunan Moğol askerlerine yardıma gönderdi.⁵⁶⁵ Burada bulunan Moğol askerleri muhtemelen Sübüta’ın emri altındaki artçı kuvvetlerdendir. Cengiz Han, 1220’de Semerkand’ı kuşattığı zaman Sultan Muhammed’in Tirmiz Nehri’ni geçerek yanında bulunan az sayıda adamı ile kaçtığını öğrendi.⁵⁶⁶ Cengiz Han, Sübüta, Cebe ve Togaçar’ı 30 bin kişilik bir ordu ile Sultan Muhammed’i takibe gönderdi.⁵⁶⁷

⁵⁶¹ Ebu’l Gazi Bahadır Han, s.100; Gaubil Petis eserinde Cengiz Han’ın Cebe ve Sübüta’a Sultan’ı ele geçirdikten sonra Gürcistan’a gitmelerini emrettiğini aktarır. Petis’in bu aktarımı Moğol istilasının planlı bir hareket olduğunu göstermektedir. Petis, s 229-230.

⁵⁶² Dashdondog, s. 45; Aknerli Grigor, s. 7.

⁵⁶³ Kafesoğlu, *Harzemşahlar*, s. 260.

⁵⁶⁴ Buhara-Semerkand yolu üzerinde bir yerleşim yeri.

⁵⁶⁵ Cüveynî, s.131.

⁵⁶⁶ Reşidüddin, I., s. 505; Ebul-Ferec, II., s. 512.

⁵⁶⁷ Kaynaklar Moğol ordusunun sayısı hakkında net bilgi aktarmamaktadır. Ancak her bir noyana bir tümen asker verildiği düşünüldüğünde 30.000 kişi olduklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte İbnü’l-Esîr, Hârizmşahlar Sultanı Muhammed’in arkasından gönderilen ordunun sayısı hakkında 20.000, İbn Esîr, XII., s 323-325; Cüveynî 30.000,

Sübütay ve Cebe, Sultan Muhammed'i takip ederek Belh'e geldiler.⁵⁶⁸ Belh halkı iki Moğol komutanını iyi karşıladı, onlara ikramlarda bulunarak bağlılıklarını bildirdiler.⁵⁶⁹ Sübütay ve Cebe, Belh'e bir şahne tayin ederek aralarından Taysi adından birini kılavuz olarak almış ve yollarına devam etmişlerdir.⁵⁷⁰ Taysi'yi öncü olarak gönderen Sübütay ve Cebe, Mayıs 1220 yılında Nişabur'a vardılar⁵⁷¹ ve Taysi'nin öncü birliğini gönderdiler. Bu sırada şehirden kaçanlar olduğunu gören Moğollar, onları yakalamış ve Sultan Muhammed'in yerini öğrenmek için onlara işkence etmişlerdir. Fakat onlardan bir şey öğrenemeyince şehrin önüne gelmişler, Horasan vezirlerinden ve büyüklerinden Mucirü'l-Mülk ve Ziyaü'l-Mülk-i Zuzeni'ye elçi göndererek onlardan boyun eğmelerini istemişlerdir. Mucirü'l-Mülk iki büyük noyana birçok hediye ve ikramlarda bulundu. Ancak tabi olma konusunda tereddüt yaşayan ve boyun eğmek istemeyen vezirin süre kazanmak için noyanları oyalamak istediği muhakkaktır. Cebe, tabi olmaları için tekrar bir elçi göndermiş ve kalelerinin güçlü olmasına ve askerlerinin çokluğuna güvenmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu görüşmelerin ardından iki taraf arasında al-tamgalı Uygur yazısı ile bir anlaşma yazılmış ve kendilerinden sonra gelecek olan Moğollara da istediklerini verdikleri takdirde can ve mallarına zarar gelmeyeceği hususunda birlik sağlanmıştır.⁵⁷² Nihayetinde Sübütay ve Cebe, Nişabur halkının hiçbir mukavemet göstermemesi üzerine yollarına devam etmişlerdir.⁵⁷³ Sübütay ve Cebe'nin Nişabur'dan ayrılmaları üzerine Togaçar, Tuluy'un öncü kuvveti olarak bölgeye geldi. Nişabur halkı Sübütay ve Cebe ile yaptıkları anlaşmaya uymayarak Togaçar'a direndiler. Nişaburlular ve Togaçar arasında çetin mücadele meydana gelmiş ve bu mücadelenin sonucunda Cengiz Han'ın damadı Togaçar ölmüştür.⁵⁷⁴

Nişabur'dan ayrılan iki noyan farklı yerlere hareket ettiler.⁵⁷⁵ Bu sırada Belh'te bulunan Sultan Muhammed, Moğolların takibinden kurtulmak için bugünkü Irak'ta bulunan oğlu Rükneddin'in yanına gitmek için Tus şehrine kaçtı. Haberi alan Cebe, Cüveyn'e doğru

Raşidüddin, 30.000, Nesevî 30.000 kişi olduğunu aktarmaktadır. Reşidüddin, I., s. 501; Nesevî, s. 65; Atwood, *Encyclopedia*, s. 521.

⁵⁶⁸ Nesevî, Cebe, Sübütay ve Togaçar'ın Belh değil Nesa'ya gelmiş olduklarını aktarmaktadır. Nesevî, s. 79.

⁵⁶⁹ Reşidüddin, I., s. 506.

⁵⁷⁰ Juvaini, s. 144; Petis, s. 230.

⁵⁷¹ Reşidüddin, I., s. 507; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 75.

⁵⁷² İbnü'l-Esîr, XII., s. 323-325; Reşidüddin, I., s.507; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 75.

⁵⁷³ İbnü'l-Esîr, XII., s. 323-325; Juvaini, s. 145; Howorth, *Mongols*, s. 81.

⁵⁷⁴ Togaçar'ın ölümü ve Nişabur halkının kıyımı hakkında Cüveynî, s. 181-183; Kaynaklar Togaçar'ın öldürüldüğü şehir konusunda mutabık değildir. Sultan Muhammed'in Herat'a gelmesi üzerine Moğol noyanlarının bu bölgeye geldiğini ve Togaçar'ın Herat'ta öldüğünü aktarmışlardır. Cûzcânî, II., (Raverty) s. 910-912; Cûzcânî, (Habîbî), s. 109; Guignes, II, s. 455-456.

⁵⁷⁵ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79.

ilerlerken Sübütay, Tus'a hareket etti.⁵⁷⁶ Cebe, Cüveyn'i ele geçirdikten sonra Mazenderan'a gitti. Cebe, Mazenderan'ın ardından da Amul'u muhasara etti. Cebe'nin emrinde bulunun Moğollar iki şehirde de çok sayıda insan öldürmüş ve yağma faaliyetinde bulunmuşlardır. Cebe daha sonra Sultan Muhammed'in ailesini ele geçirmek için onların bulunduğu kaleye emrindeki askerlerden bıraktı ve Sübütay'ın ordusuyla birleşmek için Rey'e hareket etti.⁵⁷⁷

Sultan Muhammed'i ele geçirmek için hızla Rey şehrine giren Cebe ve Sübütay, şehirde büyük bir yağma ve kıyım faaliyetine girişti.⁵⁷⁸ Cebe ve Sübütay'ın Rey şehrine hareket ettiğini öğrenen Sultan Muhammed, şehri terk ederek oğlu Rükneddin'in yanına gitti. O ve oğlu Rükneddin, Hemedan yakınlarında bulunan Ferrezin Kalesi'nde bir araya geldi.⁵⁷⁹ Ancak Sübütay ve Cebe'nin aralıksız kendisini takip etmesi onu paniğe sevk etti. Moğollar, 1220 yılında Rey şehrine geldiklerinde ani bir baskın yaparak yağma ve tahribatta bulunmuşlardır. İbnü'l-Esîr'in *"kadınları ve çocukları esir etmiş ve benzeri işitilmemiş zulümlere girişmişlerdi"* diye aktarımından anlaşılacağı üzere Sultan Muhammed'in Rey şehrinde olmaması üzerine halka işkence ve kıyımlarda bulunmuşlardır.⁵⁸⁰

Cebe ve Sübütay, Sultan'ın Rey'den ayrılarak Hemedan'a hareket ettiğini öğrendi. Moğollar da Hemedan'a hareket etti. Sultan Muhammed her ne kadar Moğollardan kaçmak için uğraşsa da oğlu Rükneddin, Moğollar ile savaşmayı göze almış ve iki ordu Devletabad civarında karşılaşmışlardır.⁵⁸¹ Moğollar, yapılan savaşta Rükneddin'in ordusunu dağıttı ve Sultan Muhammed'in peşinden hareket etti. Ancak bu sırada Sultan Muhammed, Mazenderan yolu üzerinden Hazar Denizi'ne kaçtı. Hazar Denizi'nde sığınmış olduğu adada hayatını kaybeden Sultan Muhammed'in yerine oğlu Celâleddin geçmiştir.⁵⁸²

Sultan Muhammed'i ellerinden kaçıran Sübütay ve Cebe geri dönerken Hemedan, Zencan ve Kazvin'e uğramışlardır. Hemedan şehrinin yöneticisi Alaüddevle, noyanları bir sürü

⁵⁷⁶ Reşîdüddin, I., s. 508; Kafesoğlu, *Harzemşahlar*, s. 280.

⁵⁷⁷ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79-80.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esîr, Cebe ve Sübütay'ın yapmış oldukları kıyım faaliyeti için *"kadınları ve çocukları esir etmiş ve benzeri işitilmemiş zulümlere girişmişlerdi"* aktarmıştır. İbnü'l-Esîr, XII., s. 328-329.

⁵⁷⁹ İbnü'l-Esîr, XII., s. 328-329; Ebul-Ferec, II., s. 514; Nesevî, s. 94; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 280.

⁵⁸⁰ Moğollar'ın Rey'e varması üzerine onların zulmünden korkan ahali boyun eğdi. İbnü'l-Esîr, Cüveynî'nin aksine Cebe ve Sübütay birliklerinin Rey'e ani baskın yaparak büyük bir katliam gerçekleştirdiklerini, kadın ve çocukları esir ettiklerini belirtmektedir.

⁵⁸¹ Ebul-Ferec, s. 514; Petis, s. 235-236; Howorth, *Mongols*, s. 82; ayrıca bkzn. Muasır müelliflere nazaran Cüveynî, Cebe'nin, Sultan Muhammed'i ele geçirmek için tek başına Hemedan'a hareket ettiğini aktarmaktadır. Cüveynî, s. 162.

⁵⁸² Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nesevî, s. 66-70; Ebu'l-Ferec, s.513-514; Gaubil Petis, s. 237-238; Joseph de Guignes, s. 456; P. D. Buell, "Süböte'i Ba'atur", s. 19; Howorth, Sultan Muhammed'in Ocak 1221 yılında ölmüş olduğunu aktarmaktadır. Howorth, *Mongols*, s. 16.

mal, eşya, giyecek, yiyecek ve bir hayli binek hayvanı ile karşılamıştır.⁵⁸³ Sübütay ve Cebe'ye zorluk çıkarmadan hediyeleri takdim eden Alaüddeve, Moğolların katliam ve tahribinden kurtulmuştur.⁵⁸⁴ Lakin bu durum Zencan ve Kazvin için geçerli değildir. Sultan Muhammed'in Hazar Denizi'ne kaçması ve iki şehrin noyanlara karşı direnmeleri büyük yağma, tahribat ve kıyım ile sonuçlanmıştır.⁵⁸⁵ Sübütay ve Cebe'ye karşı Kazvin halkının muhteşem bir müdafaa örneği gösterdiğini aktaran İbnü'l-Esîr *"Moğollar buraya da kılıç zoruyla girip şehir içine dalınca şehir halkı yine mukavemetini sürdürmüş, gerek şehir içinde ve gerekse dışında çarpışmalarını devam ettirerek kamalarla bile düşmana hücum edip kendilerini müdafaaya çalışmışlardı. Bu muazzam sokak kavgaları sırasında her iki taraftan da sayılmayacak kadar çok insan öldürülmüştü. Nihayet Kazvin'den ayrılan Moğollar, yollarına devam etmişlerdi. Kazvin'in bu istilas sırasında sayılan şehitler kırk bini geçmiş idi."*⁵⁸⁶ sözleriyle Kazvin halkının Moğollara karşı direnişi ve yaşamış olduğu kayıplar hakkında bilgiler vermektedir.

Sübütay ve Cebe, bu arada Sucas'ta toplanan Sultan Muhammed'in taraftarlarının üzerine öncü kuvvetlerinden Beg Tekin ve Küç Buka'yı gönderdi.⁵⁸⁷ Beg Tekin ve Küç Buka, Sucas'ta toplanan halkı yok ettikten sonra Sübütay ve Cebe ile birleştiler. Sübütay ve Cebe, Irak-ı Acem bölgesine bir Moğol yöneticisi bırakarak Hârizmşahlar Devleti'ne bağlı olan Özbek Han'ın yönetimindeki Tebriz üzerine hareket etti.⁵⁸⁸ İki büyük noyan Tebriz'e giderken yol üzerinde rast geldikleri bölgeleri tahrip ederek yollarına devam etti.⁵⁸⁹ İslam kaynaklarının aktarımına göre Özbek Han, eğlence ve gece gündüz şarabın etkisinden kurtulamadığı için Moğolların geldiğinden habersizdir. Her ne kadar bu durum abartılı olsa da Özbek Han'ın Moğollara karşı bir savunmaya geçmek yerine onları hoş tutmaya çalışmasından kaynaklı aktarımlar olması muhtemeldir. Özbek Han, onlara hediyeler sunmuş ve böylece ülkesini tahribattan koruyarak noyanların Mugan'a doğru ilerlemesini sağlamıştır.⁵⁹⁰

Sübütay ve Cebe, Mugan ordugâhına vardıklarında burada uzun süre kalmayarak Gürcistan topraklarına ilerledi. Kaynakların nakline göre Gürcülerden 10 bin kişi, Sübütay ve Cebe'yi durdurmak için hareket etmiş ancak savaş konusunda çok disiplinli ve uzman olan

⁵⁸³ Nesevî, s. 97; Reşîdüddin, I., s. 532.

⁵⁸⁴ Nesevî, s. 97; Reşîdüddin, I., s. 532.

⁵⁸⁵ Nesevî, s. 66-70; Ebu'l-Ferec, II., s.513-514; Petis, s. 237-238; Bretschneider, I., s. 278.

⁵⁸⁶ İbnü'l-Esîr, XII., s. 328-329.

⁵⁸⁷ Reşîdüddin, I., s. 532.

⁵⁸⁸ İbnü'l-Esîr, XII., s.337-339; Cüveynî, 162-163; E. Bretschneider, 1888, I., s.294.

⁵⁸⁹ Reşîdüddin, I., s. 532.

⁵⁹⁰ İbnü'l-Esîr, XII., s. 329-332; Cüveynî, s.163; Ahmet Taşağıl, "Özbek, İldenizli Atabegi", *DİA*, XXXIV., Ankara 2007, s. 107; Atwood, *Encyclopedia*, s. 521; E. Bretschneider, I., s. 294.

Moğol ordusunu durduramamışlardır. Moğol ordusu Gürcüleri savaş alanında mağlup ederek ülkeye girmeyi başardılar.⁵⁹¹ Bu sırada Gürcüler, Özbek Han, Ahlat ve el-Cezîre emiri el-Meliku'l-Eşret b. el-Melikü'l-Adil ile Moğollara karşı ittifak oluşturdular. Ancak Moğolların kışı geçirmek için durmayıp Gürcü topraklarını istilaya başlamaları planları bozdu. Ayrıca Özbek Han'ın maiyetinden Akkuş'un kalabalık bir orduyla Sübütay ve Cebe'ye katılmasının Gürcü ve Özbek Han'ın direnişini kırmış olması muhtemeldir. Moğollar, Gürcü topraklarında birçok kaleyi ele geçirdi, yağma ve tahribatta bulunarak Tiflis'e kadar ilerledi. Moğollar, Tiflis önlerine öncü kuvvet olarak Akkuş'u gönderdiler. Akkuş, kuvvetleriyle Gürcü ordusuna saldırarak onları yıprattı. Gürcü ordusunun yıpranması üzerine asıl Moğol kuvvetleri Gürcülere saldırdı ve Gürcü ordusu dağıldı, kaçmaya başladı. Moğollar Tiflis topraklarını yağmalayarak her yeri yakıp yıktı (Aralık 1220- Ocak 1221).⁵⁹²

Sübütay ve Cebe, 1221 yılında Gürcistan topraklarında büyük yağma ve tahribat yaptıktan sonra bölgeden ayrılarak tekrar Özbek Han'ın hâkimiyeti altında bulunan Tebriz'e geldiler. Özbek Han, Moğolların gazabına uğramamak için yeniden onlara hediyeler sunmuş ve şehrini muhafaza etmiştir. Burada bir süre kalan Moğol ordusu Merağa üzerine hareket etti.⁵⁹³ İbnü'l-Esîr, Merağa hâkiminin bir kadın olduğunu ekleyerek şehrin Moğollar tarafından hızla ele geçirildiğinden bahseder.⁵⁹⁴ Burada Sübütay ve Cebe, beklemedikleri bir halk direnişi ile karşılaştı. Ancak savaş stratejisi konusunda uzman olan Moğollar, mancınıklarla şiddetli bir şekilde hücum etti. Nihayet Merağa bölgesini 31 Mart 1221 yılında ele geçirdiler. Moğollar, Merağa'yı ele geçirince halkı kılıçtan geçirdi ve bölgede bulunan her türlü metaya el koydular.⁵⁹⁵

Sübütay ve Cebe'nin Azerbaycan'da bulunmasını fırsat bilen Hemedan halkı, Cemaleddin Ay Abe önderliğinde karışıklık çıkardı. Halkı arkasına alan Cemaleddin, Moğolların bölgeye bırakmış oldukları yöneticiyi öldürerek Moğollara boyun eğen Hemedan yöneticisini Kirit kalesine hapsedti.⁵⁹⁶ Bu karışıklık üzerine bölgeye hareket eden Sübütay ve Cebe, hızla Irak-Acem bölgesine geldi.⁵⁹⁷ Hemedan halkı yiyecek sıkıntısı çektiği hâlde Moğollara karşı güçlü bir direniş gösterdi. İki tarafın da çok sayıda adam kaybettiği savaşın

⁵⁹¹ Reşîdüddin, I., s. 532; Müverrih Vardan, s. 93; Aknerli Grigor, s. 24-25.

⁵⁹² İbnü'l-Esîr, XII, s. 329-332; E. Bretschneider, I., s.294; Atwood, *Encyclopedia*, s. 521.

⁵⁹³ Bretschneider, I., s. 294.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Esîr, XII., 332-334; Reşîdüddin, I., s. 532.

⁵⁹⁵ İbnü'l-Esîr, XII., 332-334; Atwood, *Encyclopedia*, s. 521.

⁵⁹⁶ Reşîdüddin, I., s. 533.

⁵⁹⁷ Reşîdüddin, I., s. 533; E. Bretschneider, I., s. 294.

sonunda Cemaleddin Ay Abe boyun eğdiğini bildirdi. Ancak Moğollar Cemaleddin Ay Abe ve Hemedan halkına aman vermeyerek onları kılıçtan geçirdi (Ağustos- Eylül 1221).⁵⁹⁸

İki noyan, Hemedan'da günlerce süren çarpışmanın ardından Azerbaycan'ın doğusunda bulunan Erdebil üzerine yürüdü. Erdebil'e vardıklarında şehir halkı direniş gösterdi.⁵⁹⁹ Ancak Moğollar bölgeyi çok geçmeden ele geçirdi ve direniş gösterdikleri için bölgeyi yakarak harabeye çevirdiler, halkı kılıçtan geçirdiler. Sübütay ve Cebe Erdebil'i de aldıktan sonra Tebriz üzerine hareket etti.⁶⁰⁰ Moğolların tekrar üzerine geldiğini haber alan Özbek Han, Tebriz şehrini Şemseddin Tuğra'i'ye bırakarak terk etti.⁶⁰¹ Özbek Han, Tebriz'den ayrılırken ailesini Hoy şehrine gönderdi ve kendisi Nahçıvan'a gitti. Şemseddin Tuğra'i, Tebriz yönetimini eline geçirerek şehir halkını etrafında toplamış, Moğollara karşı koyabilmek için hendekler kazdırmıştır.⁶⁰² Fakat daha sonra Sübütay ve Cebe ile Şemseddin Tuğra'i arasında bir anlaşma sağlanmış, Moğollara istemiş oldukları para ve metalar verilmiştir. Moğollar daha sonra Saray üzerine hareket etti ve bölgeyi ele geçirdi. Buradan da Arran üzerine yürüdüler.⁶⁰³ Sübütay ve Cebe, Arran bölgesine ve Baylakan'a saldırdılar. Baylakan halkının kendilerine direniş göstermesi üzerine Sübütay, Moğolların öncülerinden birisini elçi olarak şehre gönderdi. Ancak şehir halkı gelen elçiye öldürerek Moğolların büyük bir saldırıyla harekete geçmesine neden oldu. Ekim/Kasım 1221 yılında meydana gelen bu saldırıda Moğollar Baylakan şehrini ele geçirdi ve çocuk, kadın demeden tüm halkı öldürdü.⁶⁰⁴ Baylakan şehrinde büyük bir yağma ve tahribat meydana getiren Moğollar burdan Gence şehrine ilerledi. Gence şehrinin son derece müstahkem olması ve ele geçirmenin kolay olmaması üzerine Moğollar ilk olarak halka haber gönderdi. Onlardan yiyecek, altın ve meta istediler. Gence halkı Moğolların gazabından korktukları için olsa gerek onların isteklerini yerine getirdi.⁶⁰⁵

Sübütay ve Cebe, 1221 yılının sonlarına doğru Azerbaycan ve Arran bölgelerini tahrip ettiler ve Gürcüler üzerine harekete geçtiler.⁶⁰⁶ Gürcüler daha önce iki büyük noyanın ülkelerinde yapacakları tahribatı önlemek adına 30 ila 40 bin arasındaki bir orduyu Moğolları

⁵⁹⁸ İbnü'l-Esîr, s. 334; Cüveynî, s. 163; Buell, "Sübötei Ba'atur", s. 19; D'hsson, s. 121.

⁵⁹⁹ Reşîdüddin, I., s. 533.

⁶⁰⁰ E. Bretschneider, I., s. 294; Buell, "Sübötei Ba'atur", s. 19.

⁶⁰¹ Reşîdüddin, I., s. 533.

⁶⁰² Buell, "Sübötei Ba'atur", s. 19-20.

⁶⁰³ Aknerli Grigor, s. 21.

⁶⁰⁴ Reşîdüddin, I., s. 533.

⁶⁰⁵ İbn'ül-Esir, XXII., s. 337-339.

⁶⁰⁶ Aknerli Grigor, s. 21.

karşılama adına gönderdi.⁶⁰⁷ Gürcü askerlerinin karşısına çıkması üzerine Sübütay ilk saldırıyı gerçekleştirerek geri çekildi.⁶⁰⁸ Moğolların sıklıkla başvurmuş oldukları savaş stratejisi karşısında geri çekildiğini düşünen Gürcü askerleri saldırıya geçtiler fakat Cebe'nin geri dönüp aniden saldırması karşısında büyük kayıplar verdiler. Bu saldırıda Gürcü ordusundan 30 bin kişi öldü. İki taraf arasında gerçekleşen çarpışma sonrasında Sübütay ve Cebe Tiflis'e hareket etti. Moğol askerleri Tiflis önlerine gidinceye kadar önlerine çıkan her insanı öldürerek bölgede yağma ve tahribat yaptılar. Tiflis'e yaklaştıklarında bölgenin dar geçitlerden meydana gelmesi ve Moğol ordusuna dezavantaj oluşturabileceğini düşündükleri için geri dönerek Şirvan'a hareket ettiler.⁶⁰⁹

Sübütay ve Cebe, ordusuyla birlikte Şirvan üzerine hareket etti ve Şemahi şehrini muhasara etti. Moğollar, uzun süren kuşatmanın ardından şehrin surlarına merdiven yardımıyla tırmandılar.⁶¹⁰ Şemahi halkının uzun direnişini kırarak şehirde büyük bir kıyım ve tahribat yaptılar. Bundan sonra Şirvan Şahı Reşid, Moğolların elinden kurtulmak için Derbend'e sığındı. Moğollar, Şirvan Şahı'nın kaçması üzerine yönlerini Derbend'e doğru çevirdiler.⁶¹¹ Derbend'i çok uğraşmalarına rağmen geçemeyen Moğollar, Şah Reşid'den elçiler göndermesini istediler. Burada Moğolların asıl amacının Doğu Avrupa üzerine hareket etmek olduğu muhakkaktır. Şah Reşid'in on kişiden oluşan elçilik heyetini bölgenin sarp kayalıklarını aşmak için kullanan Moğollar, Alan, Lezgi ve Kıpçakların bulunduğu Kuzey Kafkasya'ya hareket ettiler.⁶¹²

Sübütay ve Cebe, 1221'in sonlarında Lezgiler üzerine hareket etti. Lezgi halkının bir kısmının Müslüman olduğunu aktaran İbnü'l-Esîr, Moğolların onlardan birçok kişiyi öldürdüğünü aktarmıştır. Buradan Alan topraklarına yönelmeleri üzerine Alanlar, Kıpçaklar ile ittifak kurarak onlardan ordu teşkil etti (1222).⁶¹³ Alan-Kıpçak ordusunun Moğollara karşı birlikte hareket ederek kendi coğrafyalarından onları göndermek istemiş olmaları muhtemeldir.

⁶⁰⁷ Aknerli Grigor, Gürcü Kralı'nın 60 bin kişilik bir orduyla Moğolları karşıladığını kaydetmektedir. Aknerli Grigor, s. 21.

⁶⁰⁸ D'ohsson, s. 136; Atwood, *Encyclopedia*, s. 521.

⁶⁰⁹ İbnü'l-Esîr, XXII., s. 339-340; E. Bretschneider, I., s. 294.

⁶¹⁰ İbnü'l-Esîr, eserinde bu olayı aktarırken başka bir rivayet de ekleyerek Moğolların öldürdükleri insan ve hayvanların cesetlerini sur önlerine yığarak şehre girdiklerini belirtmektedir. Bu rivayetin Moğolların gazabının ne denli büyük olduğunu anlatmak için aktarılması muhtemeldir. İbnü'l-Esîr, XII., s. 340.

⁶¹¹ Reşidüddin, I., s. 534; E. Bretschneider, I., s. 294-295.

⁶¹² İbnü'l-Esîr, XXII., s. 341; E. Bretschneider, 1888, s.294-295; D'ohsson, s. 136; Mualla Uydu-Yücel, "1224 Kalka Meydan Muharebesinin Rövanşı: 1380 Kulikova Maydan Muharebesi ve Bu Muharebenin Rus Tarihi Açısından Önemi", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, ed., Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara ve Osman Yorulmaz, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 2015, s. 187.

⁶¹³ Reşidüddin, I., s. 534; Fennell, *Medieval Russia*, s. 63.

Moğollar, Alan-Kıpçak ordusuyla giriştikleri muharebede bir netice alamadılar.⁶¹⁴ Bu durum üzerine ittifak halinde bulunan Alan ve Kıpçak ordusunu dağıtmayı denediler. Sübüta, Kıpçaklara bir elçi göndererek *“Biz sizinle aynı ırktan insanlarız, Alan halkı ise sizden değildir, dolayısıyla onlara yardım etmemeniz gerekir. Hatta aynı dinden kimseler de değilsiniz. Bize uyduğunuz takdirde size kesinlikle saldırmayacağımızı taahhüt edip bu konuda söz veriyoruz. Onlarla aramıza girmedığınız takdirde size ihtiyaç duyacağınız kadar mal, para ve elbise vereceğiz.”* dediler.⁶¹⁵ Kıpçaklar, Sübüta ve Cebe’nin göndermiş oldukları elçiye güvenerek Alanları yalnız bıraktılar. Nihayet Moğollar karşılarında tek bir düşman kalınca Alan halkına ani bir baskın düzenlediler ve onları kılıçtan geçirdiler.⁶¹⁶ Burayı yağmalayan Moğollar artık mera bakımından zengin olan ve kendileri için ordugâh kurabilecekleri Kıpçaklar üzerine saldırıya geçtiler. Kıpçaklar, Moğollar ile yapmış oldukları anlaşmaya güvenerek hiçbir hazırlık yapmaksızın başka bölgelere dağılmışlardı. Ancak Moğolların üzerine geldiklerini haber alan Kıpçakların başbuğu Yuri Konçakoviç, iki noyanı beklemek üzere hızla harekete geçti. Sübüta ve Cebe, Kıpçakların kuvvetli direnişini kırarak onları ağır bir yenilgiye uğrattılar. Savaş sonrasında Kıpçakların başbuğu Yuri ölmüş ve halk Rus knezlerinden yardım istemeye başlamıştır. Bu sırada Moğollar karşılarna çıkan herkesi öldürerek Kıpçak ülkesinde her şeyi yağma etti. Moğollar böylece daha önce verdikleri hediyelerin kat ve kat fazlasını aldı. Moğollar, kışın gelmesi üzerine 1222-1223 yılını Deşt-i Kıpçak bölgesinde ordugâh kurarak geçirdiler.⁶¹⁷

Kıpçakların, Rus knezlerinden yardım talep etmelerinin olumlu karşılandığı görülür. Rusların, Kıpçakları korumaya almadıkları takdirde Moğolların kendilerine karşı güçlenerek geleceklerini düşündükleri aşikârdır. Kıpçakları korumaya alan knezler, Moğolları kendiyurtlarında karşılamaktan kaçınarak dışarıdaki topraklarda çarpışmaya hazırlandılar.⁶¹⁸ Rus ve Kıpçak ittifakı sonucunda 80 bin kişilik bir ordu teşekkül etti. Moğollara karşı oluşturulan bu ittifak ordusu Dinyeper Nehri’nin sağ kıyısına geldi. Rus-Kıpçak ittifakının savaş hazırlıklarını takip eden Sübüta ve Cebe daha önce Alan-Kıpçak birliğini ortadan kaldırdıkları gibi Rus knezlerine elçi gönderdiler. Rus knezleri Moğol elçileri kabul etti. Moğol elçileri: *“Duyduk ki Kıpçakların aldatmaları üzerine bizim üzerimize yürüyorsunuz fakat biz*

⁶¹⁴ E. Bretschneider, I., s. 295.

⁶¹⁵ İbnü’l-Esîr, s. 341; E. Bretschneider, I., s. 295.

⁶¹⁶ Reşîdüddin, I., s. 534.

⁶¹⁷ Sübüta, *Yüan-shi*’ye göre Kuzey Kafkasya bölgesini ele geçirdikten sonra Cuci’ye haber göndererek asker talep etmiştir. Ch’i Tang, s. 149; *Dominiken Misyoner Julian*, s. 72.

⁶¹⁸ E. Bretschneider, I., s. 295.

sizin ne topraklarınızı ne kentleriniz, ne köylerinizi ele geçirdik ne de gelişimiz sizin üzerinizdir. Fakat biz Tanrı'nın göndermesiyle kölelerimiz ve at çobanlarımız olan Kıpçaklar üzerine yürüyoruz. Bizimle barış düşünürseniz aramızda düşmanlık olmaz. Eğer onlar (Kıpçaklar) sizden kaçarlarsa onları kovun ve zenginliklerini kendinize alın. Onların sizlere (geçmişte) pek çok kötülük ettiklerini duyduk ve aynı zamanda bu sebepten de onlarla savaşıyoruz.” diyerek Rus-Kıpçak ittifakını ortadan kaldırmaya çalıştılar. Ancak durum iki noyanın istediği gibi gitmedi. Galiçya Knezi Mstislav Mstislaviç, gelen elçilerin öldürülmesi yolunda fikir sundu. Sonuç olarak Sübüta ve Cebe, gönderilmiş olan Moğol elçilerinin öldürüldükleri haberini aldılar.⁶¹⁹

Rus-Kıpçak ittifak ordusu elçileri öldürdükten sonra Moğolları beklemek yerine onlara saldırmak için harekete geçti. Zorlu geçen savaşın 17. gününde Sübüta ve Cebe ikinci elçilik heyetini gönderdi. Elçilik heyeti Rus knezleri tarafından kabul edildi.⁶²⁰ Gelen elçiler Moğol noyanlarının “Elçimizi öldürdünüz. Hata sizin tarafınızdadır. Tanrı ruhunuzu aldı. Kendiniz yenilmek istiyorsunuz. Savaşta hesaplaşacağız.”⁶²¹ diye sert bir dille knezleri uyardılar. Moğolların bu ikinci elçilik heyeti de istedikleri sonucu vermemiş olacak ki ittifak ordusunun resmen saldırıya geçtiği görülür.⁶²² Burada Rus knezlerinin birlikten uzak olduklarını ve orduda bir disiplin olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü daha önce aralarında husumet olan knezler, Moğollar karşısında da birlikten uzak durdular. Özellikle Galiya Knezi Mstivlav, Kiev Knezi Mstivlav ve Çernigov Knezi Mstivlav'ın aralarında meydana gelen düşmanlıktan ötürü Rus ittifakının Moğollar karşısında birlikten yoksun oldukları görülür.⁶²³

Rus-Kıpçak ordusunun saldırıya geçmesi üzerine Sübüta, ilk olarak öncü kuvvetlerini gönderdi. Dinyeper yakınlarında görülen bu keşif ordusu, Galiçya Knezi Mstislav tarafından fark edilerek bin askerle karşılandı. Knez Mstislav, Moğol öncü birliğini geri püskürtmeyi başardı.⁶²⁴ Bu sırada Moğol öncü kuvvetlerinin komutanı Gemyabek yaralandı. Moğol askerleri onu bir kurganın içine sakladılarsa da Rus birliği tarafından yakalanarak Knez Mstislav'ın yanına getirildi. Knez Mstislav, yaralı durumdaki Moğol komutanının öldürülmesini emretti. İttifak ordusu Moğollarla ilk çatışmayı kazanması üzerine cesaretleterek saldırılarına devam

⁶¹⁹ E. Bretschneider, I., s. 295; May, *Art of War*, s.163-164.

⁶²⁰ Fennell, *Medieval Russia*, s. 65.

⁶²¹ Ch'i Tang, s. 149; Mualla Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK, Ankara 2007, s. 474.

⁶²² May, *Art of War*, s. 164.

⁶²³ Fennell, *Medieval Russia*, s. 68.

⁶²⁴ E. Bretschneider, I., s. 296.

etti.⁶²⁵ Burada belirtilmesi gereken bir başka husus da Moğolların sürekli olarak bir hücum hareketinden ziyade Rus-Kıpçak ordusuna karşı öncü birliklerin saldırılarda bulunmasıdır. Devamlı suretle Moğollar bu stratejiyi uygulamışlar ve ittifak ordusunu Kalka Nehri'ne kadar getirmeyi başarmışlardır. Moğolları takip ederek Kalka Nehri'ne kadar gelen ordu, ani bir Moğol baskınıyla karşılaştı. Rus-Kıpçak ordusunun başında bulunan Galiçya Knezi Mstislav, Volin Knezi Daniil Romanoviç'in emrine ek askerî birlik vererek onu Kalka Nehri'nin karşısında bulunan Moğollar üzerine gönderdi.⁶²⁶ Daniil Ramanoviç'in saldırıyla birlikte Yarun komutasındaki Kıpçaklar da nehrin diğer kıyısına geçmeye başladılar. Ancak Kıpçaklar Moğollar ile karşılaştıncaya savaş meydanını terk etti.⁶²⁷ Bu baskın ve kaçış, Rus ordusunun paniğe kapılmasına neden oldu. Moğollar, Kıpçakları püskürttükten sonra Daniil Romanoviç komutasındaki birliğe saldırdılar.⁶²⁸ Bu hücum karşısında Daniil Romanoviç yaralandı. Knez Mstislav, Kalka Nehri'nin güneyinde bulunan ana orduya haber göndererek onlardan yardım talep etti. Rus kaynakların Galiçya Knezi Mstislav'a düşmanlık besleyen Kiev ve Çernigov knezlerinin bu yardıma karşılık vermediklerini aktarmaktadır.⁶²⁹

Daniil Romanoviç'in yaralanması sonucunda Knez Mstislav, emrindeki birliklerle Moğollara saldırdı. Moğollar sahte ricat taktiği uyguladılar ve Knez Mstislav diğer Rus birliklerinden ayrıldı. Birliğin sağ ve sol tarafları aniden çevrilerek birlik Moğol tuzağına düşürüldü. Rus ordusunda paniğe neden olan bu durum, ittifak kuvvetlerinin geri çekilmesiyle sonuçlandı.⁶³⁰ İttifak ordusunun başkomutanları Knez Mstislav ve Daniil Romanoviç'in savaş meydanından kaçması, kesin zaferi Moğolların kazanmasına neden oldu.⁶³¹ Knez Mstislav ve Daniil Ramanoviç'in ordusunu ortadan kaldıran Moğollar, hızla nehrin güneyinde bulunan ana ordugâh üzerine hareket etti. Kalka Nehri'nin güneyinde bulunan Rus ordugâhına ani baskın düzenlediler. Rus ordusu beklenmedik Moğol saldırısı karşısında hızla savunmaya geçti fakat dağılan Rus ordusunun bir kısmı çarpışmaya devam ederken bir kısmı ise Dinyeper'e doğru kaçmaya başladı. Moğol müfrezelerinin bir kısmı Dinyeper üzerine kaçan Rus ordusunu takip etti. Diğer kısmı ise Kiev Knezi Mstislav'ın da aralarında bulunduğu Rus birliğinin mevzilendikleri alanı muhasara ettiler. Mstislav, şiddetli saldırılar karşısında güçlü bir savunma

⁶²⁵ E. Bretschneider, I., s. 296; Mualla Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıkları*, s. 475.

⁶²⁶ May, *Art of War*, s. 164.

⁶²⁷ Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri* s. 43.

⁶²⁸ May, *Art of War*, s. 111.

⁶²⁹ Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıkları*, s. 478.

⁶³⁰ Grousset, s. 279.

⁶³¹ E. Bretschneider, I., s. 296; May, *Art of War*, s. 111.

gerçekleştirdi. Muhasaranın üçüncü gününde Moğollar, Rus birliklerini savaşıarak ele geçiremeyeceklerini anladılar. Bunun üzerine, Brodnikli Ploşkin'i (Kazak asıllı) Knez Mstislav'a elçi olarak göndererek teslim olmaları hâlinde onların can ve mallarına dokunulmayacağını temin etti. Moğollar karşısında daha fazla dayanamayacaklarını düşünen Mstislav da teslim oldu.⁶³² Böylece Moğollar, Ruslar karşısında kesin bir zafer elde etmiş oldular. Jaun Paul Roux, Knez Mstislav'ın bir haliya sarılmış hâlde boğularak öldürüldüğünü belirtmiş ve esir edilen diğer kenzlerin de tahta levhaların altında ezildiğini aktarmıştır. Sübüta ve Cebe, Rus knezlerini büyük bir hezimete uğratarak Güneydoğu Avrupa topraklarını istila ettiler (31 Mayıs 1223).⁶³³

Sübüta ve Cebe, savaş sonrasında Novgorod'a yöneldiler. Novgorod ahalisi ise boyunlarına haç takarak onları beklemeye başladı. Moğollar gelince de onları karşılayarak kendilerini bağışlamalarını istediler. Ancak Moğollar, gittikleri her yerde yapmış oldukları tahribat ve katliamı Novgorod'da da gerçekleştirerek 10 bin kişiyi katlettiler. Buradan da Kıpçaklara vergi ödeyen Suğdak'a yöneldiler.⁶³⁴ Suğdak'ın önemli ticari merkezlerden biri olması, Moğolların bölgeden çok miktarda ganimet elde etmelerini sağladı. Moğolların Suğdak'ı ele geçirmesi üzerine ahalinin bir kısmı dağlara kaçmış, bir kısmı da Türkiye Selçuklu Devleti'ne sığınarak canlarını kurtarmıştır.⁶³⁵ Sübüta ve Cebe, Suğdak limanını yağmalayıp tahrip ettikten sonra 1223 yılının sonlarına doğru İtil Bulgarları üzerine harekete geçtiler. İtil Bulgarları, zengin bir coğrafyada yaşamakta olup ticaret, tarım, hayvancılık vb. birçok meslek ile uğraşmaktaydılar. Onların birçok alanda faaliyet göstermeleri, Moğol mezalimini daha önceden haber almalarına neden oldu ve onların gazabını önlemek adına tedbirler aldılar. Moğollar, İtil Bulgarlarının ülkesine ani bir baskın düzenleyerek onları itaat altına almayı planlıyorlardı. Ancak Bulgarların olası bir Moğol baskınına tedbirler alması planların bozulmasına neden oldu. Moğol ordusu İlham Han'ın başında bulunduğu Bulgar ordusunun pususuna düşerek kayıplar verdi.⁶³⁶ Sübüta ve Cebe geri çekilerek Cengiz Han'ın emri gereği

⁶³² May, *Art of War*, s. 165; Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıkları*, s. 475.

⁶³³ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 208; Kurat, s. 64; Dimitri Yeremeyev, "Orta Çağda Rus-Türk İlişkileri", *Erdem Dergisi*, 12(35), 2000, s. 674; Mustafa Kafalı, "Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu", *Tarih Dergisi*, 25, 1971, s. 185.

⁶³⁴ E. Bretschneider, I., s. 295; Uydu-Yücel, "Koulikova Meydan Muharebesi", s. 187.

⁶³⁵ İbnü'l-Esîr XII., s. 342; Fennell, *Medieval Russia*, s. 63.

⁶³⁶ Reşîdüddin, I., s.535; E. Bretschneider, I., s. 296; Fennell, *Medieval Russia*, s. 75.

bölgedeki faaliyetlerini durdurmuşlar ve Büyük Han'ın huzuruna dönmek için yola koyulmuşlardır.⁶³⁷ Ancak Cebe bu yolculuk sırasında 1224 yılında ölmüştür.⁶³⁸

1.3 Sübütaý Bahadır

Sübütaý muhtemelen 1176'da Onon ve Kerulen nehirlerinin sınırladığı bölgede Uriyanghan kabilesinde doğdu.⁶³⁹ 1185-1190 yılları arasında Cengiz Han'a bağlandığı söylenebilir. *Gizli Tarih*'e göre Sübütaý, Celme'nin erkek kardeşidir.⁶⁴⁰ Çin kaynaklarında ise Sübütaý ve Cengiz Han'ın dedelerinin 1122 yılında Kin Hanedanlığı'na karşı ittifak oldukları aktarılmaktadır. Bununla birlikte Sübütaý, çocukluğundan itibaren Cengiz Han'ın yanında bulunmuştur. 1248 yılında ölümüne kadar birçok coğrafyayı Moğol tahakkümüne almış ve Cengiz Han'ın sadık adamlarından olmuştur. Sübütaý, Cengiz Han ölünce halefleri olan Ögeday ve Güyük'ün seferlerinde de başarılar elde ederek Macaristan'dan Japonya Denizi'ne, Novgorod'un eteklerinden Basra Körfezi'ne ve Yangtze Nehri'ne uzanan güçlü bir Moğol hâkimiyetinin inşa edilmesinde büyük rol edinmiştir.

Cengiz Han'ın Kerayitleri tarih sahnesinden silmesiyle Moğolistan'da kendisine karşı tek güç, Tayang'ın önderliğinde Naymanlar kalmıştı. 1203 yılının sonlarında Cengiz Han'ın düşmanları Camuha, Tokto'a-beki, Kutuka-beki, Dörben, Tatar, Salci'ut ve Kerayitlerin asi beyleri, Nayman beyi Tayang'ın etrafında toplanmışlardı. Moğolistan'da Cengiz Han'a karşı oluşturulan bu ittifak grubu, 1204 yılında Moğol ordusunun ani baskını sonucunda dağılmış ve Tayang Han ölmüştür.⁶⁴¹ Sübütaý'ın da savaşta olduğunu belirten *Gizli Tarih*, Tayang Han'ın ölümü sırasında Cengiz Han'ın ordusundaki “*Bizi kurtlar gibi kovalayanlar kimdir?*” sorusuna Camuha “*Bunlar kardeşim Cengiz Han'ın dört köpeği Cebe, Kubilay, Çelme ve Sübütaý'dır.*” demiştir. Cengiz Han'ın savaş esnasında büyük başarılar elde etmesini sağlayan Sübütaý, daha sonra Tayang'ın oğlu Güçlüg ve Merkit beyi Tokto'a-beki'nin üzerine gidecektir.⁶⁴²

1208 yılında Cengiz Han, Yukarı İrtiş'e kaçan Güçlüg ve Tokto'a-beki'i üzerine sefere çıkmıştır. Kimi kaynaklar Cengiz Han'ın bu görevi büyük oğlu Cuci'ye verdiğini aktarsa da *Gizli Tarih*'te bizzat kendisinin sefere liderlik ettiği nakledilmektedir.⁶⁴³ İki asi bey üzerine

⁶³⁷ Kafalı, “Cuci Uлуу”, s. 185; Neslihan Durak, “Moğollar'ın İtil ve Çevresindeki Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, XIX/4, Ankara 2014, s. 404-405.

⁶³⁸ Mustafa Kafalı, Deşt-i Kıpçak ve Cuci Uлуу, s. 185; Durak, “İtil ve Çevresindeki Faaliyetleri”, s. 404-405.

⁶³⁹ Reşidüddin, I., s. 602.

⁶⁴⁰ *M.G.T.*, s. 55; Reşidüddin, I., s. 602.

⁶⁴¹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 397.

⁶⁴² Reşidüddin, I., s. 456-457.

⁶⁴³ Nesevî, s. 16.

giderken en sadık Noyanlarını da yanında bulunduran Cengiz Han, muharebeye başladığında Güçlüg ve Tokto'a-beki'nin güçlerini kırmıştır.⁶⁴⁴ Savaş esnasında Tokto'a-beki öldürülmüş ve oğulları Kudu önderliğinde Yukarı Yenisey'e kaçarken Güçlüg Han ise Türkistan'a kaçmıştır.⁶⁴⁵

1211 yılında Sübüta, Cengiz Han'ın Çin seferine katılmak için Karakurum'a geri döndü. 1211 yılının sonbaharında başlayan Çin seferinde Sübüta'yın, sağ kanat komutanı olarak sefere katılan Cebe'nin yanında bulunmuş olması muhtemeldir.⁶⁴⁶ Moğol saldırısının ilk aşamasında iki ana hedefi bulunmaktadır. İlk Çin Seddi üzerindeki Kin Hanedanlığı'nın nüfuzunu kırmak, ikincisi ise İmparatoru Moğollara tabi bir prens hâline getirmektir. Sübüta'yın bu iki planın uygulanmasında aktif görev aldığı görülür. 1212 yılında Sübüta, Moğol öncü kuvvetlerinin başında Çin Seddi'nin doğu kısmına saldırı.⁶⁴⁷ Bir tümen askerî kuvvete sahip olan Sübüta'yın, bu sırada Muhali ve Cebe'nin emri altındaki üç tünden biri olduğunu söyleyebiliriz. Moğol noyanlarının Çin Seddi'ne saldırıları şüphesiz Cengiz Han'ın savaş stratejilerinden birisiydi. Sübüta, Çin Seddi'ne saldırırken Cengiz Han ana Moğol ordusuyla hareket ederek batıdan bir saldırı gerçekleştirdi.⁶⁴⁸

Cengiz Han, Kinlilerin Sübüta'yın saldırılarıyla uğraşmaları üzerine, batıdan Çin Seddi'ni aşarak Öngütlerle temasa geçti. Öngütler, Moğollar karşısında direniş göstermeyerek Cengiz Han'ın ordularının Chung-tu'ya hareket etmelerini sağladılar. Kinli askerler, hızla batıya hareket ettiler. Bu esnada Sübüta Noyan, Kinli askerleri oyalama görevini bitirdikten sonra ana Moğol ordusuna geri döndü. Sübüta'yın katılmasıyla birlikte iki kanattan Kin ordusuna, Shansi'de ağır darbe indirdiler. Moğollar, Çin topraklarında 1214 yılına kadar ilerleyerek büyük tahribatta bulundu. Ancak başkent Chung-tu'yu ele geçiremediler ve İmparator'un tabi olmasını sağlayamadılar.⁶⁴⁹ Kısa süre sonra ise Cebe'nin tekrar harekete geçtiği ve Tung-ching'e başarılı bir sefer gerçekleştirdiği görülür. Tung-ching'e giden Cebe'nin emri altındaki Sübüta Noyan'ın da sefere katılmış olması muhtemeldir. Chung-tu'ya Moğol baskılarının artması üzerine İmparator, Cengiz Han'a barış teklifinde bulunmak zorunda kaldı. Cengiz Han, ordusunun ve atlarının bitkin düşmesi üzerine barış teklifini kabul ederek geri

⁶⁴⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, s. 78.

⁶⁴⁵ Atwood, *Encyclopedia*, s. 100.

⁶⁴⁶ Atwood, *Encyclopedia*, s. 265.

⁶⁴⁷ Stephen Pow, Subutai: Sorting Fact from Fiction surrounding the Mongol empire's Greatest General (With Translations of Subutai's Two Biographies in the Yuan Shi), *Journal of Chinese Military History*, 7, 2018, s. 52.

⁶⁴⁸ Carl Fredrik Sverdrup, "Sübe'etei Ba'atur, Anonymous Strategist", *Journal of Asian History*, 47(1), 2013, s. 34-35; Gabriel, s. 57-58.

⁶⁴⁹ Gabriel, s. 61-62.

çekilmiştir. Sübütaý ve Cebe'nin 1214 yılında Cengiz Han ile birlikte kuzeye geri dönmüş olması muhtemeldir. Burada belirtmek gerekir ki savaş sonucunda Moğol ordusu Kin Hanedanlığı'nın elinde bulunan birçok merkezî bölgeyi ele geçirmiştir. Ancak Cengiz Han'ın geri dönmesinin ardından Shansi gibi birçok bölge Kin İmparatoru'nun elinde kalmıştır. Ayrıca İmparator, kaybettiği topraklar üzerinde tekrar nüfuz oluşturmuştur.⁶⁵⁰ Cengiz Han, 1216 yılında Kuzey Çin seferinden dönünce Sübütaý ve Togaçar'ı Kudu ve oğullarının arkasından gönderdi. Sübütaý Noyan, Kudu ve oğullarını Kıpçak bozkırlarına kaçmak için hazırlanırken Batı Uygur Çem/Cem Irmağı üzerinde yakalayıp öldürdü.⁶⁵¹

Sübütaý, Moğolların büyük batı seferine katılmış ve öncü kuvveti olarak Hârizmşahlar ülkesinde önemli askerî zaferlere imza atmıştır. Cengiz Han'ın batı seferine katılan Sübütaý, Cebe ve Togaçar ile öncü kuvvet olarak Sultan Muhammed'in peşinden gönderildi.⁶⁵² Sübütaý ve Cebe, ilk olarak Belh üzerine hareket ettiler.⁶⁵³ Daha sonra hızla Nişabur'a hareket eden Sübütaý ve Cebe, burada şehrin ileri gelenlerine elçi göndererek kendilerine tabi olmalarını istediler. Şehrin ileri gelenleri Sübütaý ve Cebe'ye kıymetli hediyeler ve erzak göndererek tabi olmayı kabul ettiler.⁶⁵⁴

Sübütaý ve Cebe, Nişabur'u ele geçirdikten sonra ikiye ayrılarak Sultan Muhammed'i ele geçirmek istediler. Sübütaý, Cam yolu üzerinden Tus şehrine giderken Cebe, Cüveyn'e doğru hareket etti.⁶⁵⁵ Sübütaý, Halya'yı ele geçirdikten sonra Tus'a vardı ve onlara elçi göndererek itaat etmelerini istedi.⁶⁵⁶ Tus halkı buna olumsuz cevap verince Sübütaý ve askerleri Tus şehrini tahrip ederek katliamda bulundular.⁶⁵⁷ Daha sonra Radakan'a vardı. Cüveynî'ye göre Sübütaý, buranın doğal güzelliğine hayran kaldı, bölgeye şahne atadı ve yoluna devam etti.⁶⁵⁸ Habuşan'a varan Sübütaý halkın direnişi ile karşılaştı fakat kısa sürede orayı ele geçirmeyi başardı. İsfarayın ardından da Adkan'a vardı. Bölge halkı, Moğol askerlerine

⁶⁵⁰ Gabriel, s. 63-64.

⁶⁵¹ Reşidüddin, I., s. 456-457; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 2009, s. 82; Howorth, *Mongols*, s.73.

⁶⁵² Cüveynî, s. 144; Kafesoğlu, *Harzemşahlar*, s. 247; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 187.

⁶⁵³ İbnü'l-Esîr, Moğol ordusunun Amu Derya'yı geçmelerini şu şekilde aktarmaktadır: "Tahtalardan havuzlar yaparak ve içine su alması diye bu havuzların dışını sığır derileri ile kaplayarak içine bütün silahlarını, eşyalarını ve yiyeceklerini koyduktan sonra atlarını da suya saldılar. Nehirde yüzmeye başlayıp atların kuyruklarına bir taraftan yapışırken diğer taraftan da içine silâhlarını ve diğer eşyasını doldurdıkları bu havuzları çekmeye başladılar. At askeri çekiyor, asker de bu havuzları çekiyordu. Böylelikle hepsi birlikte bir defada olmak üzere nehri aşarak karşı tarafa geçtiler, Hârizmşah da onları birden yanı başında görünceye kadar gelişlerinden haberdar olamamıştı." İbnü'l-Esîr, XII., s. 323-324.

⁶⁵⁴ Bretschneider, I., s. 280.

⁶⁵⁵ Reşidüddin, I., s. 508; Kafesoğlu, *Harzemşahlar*, s. 280.

⁶⁵⁶ Juvainî, s. 146; E. Bretschneider, I., s. 279.

⁶⁵⁷ Reşidüddin, I., s. 508; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79.

⁶⁵⁸ Juvainî, s. 146; Howorth, *Mongols*, s. 82; Kafesoğlu, *Harzemşahlar*, s. 280.

mukavemet gösterince savaş yolu ile buraları da aldı ve tüm bu şehirlerde büyük bir katliam yaptı.⁶⁵⁹ Sübütaý, Kumiş yolundan hızla Damgan'a vardı. Damgan'ın ileri gelenleri Moğolların gelmesi üzerine Girdkuha Kalesi'ne⁶⁶⁰ sığınmışlardır. Damgan halkının kaleye sığınmaları Moğolları durdurmamıştır. Damgan halkını katlettikten sonra Simnan'a gelerek burada da kıyımında bulunmuştur.⁶⁶¹ Sübütaý ve Cebe, Hârizmşahlar ülkesi başta olmak üzere Ermeni, Gürcü ve Rus topraklarına kadar uzanan geniş bir saldırı faaliyetinde bulundular. Cebe maddesinde Sübütaý ile 1224 yılına kadar müşterek seferleri ayrıntılı bir şekilde aktarıldığından burada konuya değinilmemiştir.

1226 yılında Cengiz Han, Tangutlar üzerine hareket etti.⁶⁶² Bu sırada Cengiz Han bir av sırasında atından düşmesiyle ağır yaralandı. Bu olay sonrasında Cengiz, Tangutlara bir elçi göndererek savaşmadan tabi olmalarını sağlamaya çalıştı. Ancak Aşa Gambu'nun uzlaşmayı kabul etmeyerek Moğollara karşı meydan okuması ve daha önce Hârizmşah seferine askerî destek sağlamamaları, iki tarafı karşı karşıya getirdi. Ruth Dannel, Tangutların hakaretini duyan Cengiz Han'ın "*ölsek bile onlara meydan okuyalım*" sözlerini söylediğini aktarmaktadır.⁶⁶³ Moğollar, ilk olarak Tangutların başkenti ve çevresi üzerine hareket etti. Hoshi vilayetini muhasara ederek çevre şehirler ile bağını koparmasını sağladı. Ardından Hei-shui vilayetine yakın şehirleri ele geçirdi. Sübütaý, bu sırada Kan-chou ve Sa-chou bölgelerinin güneyinde Moğollara karşı direnen Tangutları bastırması için görevlendirildi.⁶⁶⁴ Sübütaý'ın, bu seferde gerçekleştirmiş olduğu askerî harekât hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz.

Tangut ülkesinde büyük bir askerî yıkım gerçekleştiren Moğolların, Tangutların diğer devletlerle olan bağını koparması ve herhangi bir yardım almasını önlemesinin yanında yıkıcı faaliyetleri ile Aşa Gambu'nun sonunu getirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Hızla Tangutların merkezi Ling-chou üzerine hareket ettiler. *Gizli Tarih*'e göre Moğolların ani baskını sonrası öldürülen ya da Moğolların Ling-chou'ya hareket ettiğini duyunca korkudan ölen Aşa Gambu, büyük hezimete uğramıştır.⁶⁶⁵

Sübütaý'ın, Ögeday'ın başa geçtiği dönemde 54 yaşında olduğu bilinmektedir. Moğol devletinin başarılı komutanlarından olan Sübütaý Noyan, Ögeday Han ile birlikte 1231 yılında

⁶⁵⁹ Reşîdüddin, I., s. 508.

⁶⁶⁰ Kale, Damgan yakınlarında bulunmaktadır. Cüveynî, s. 162, n. 416.

⁶⁶¹ Juvainî, s. 146; E. Bretschneider, I., s. 279.

⁶⁶² Ebu'l-Ferec, s. 522; Reşîdüddin, I., s. 537.

⁶⁶³ Dannel, "The Hsi Hsia", s. 211.

⁶⁶⁴ Dannel, "The Hsi Hsia", s. 211.

⁶⁶⁵ Reşîdüddin, I., s. 539-540; Dannel, "The Hsi Hsia", s. 213.

Kuzey Çin üzerine hareket etti. Çin imparatoru, Moğol baskıları yüzünden daha önce başkenti Chung-tu'dan Henan bölgesindeki Kai-feng şehrine taşımıştı. Richard, başkentin Sarı Nehir, mavi sıra dağlarla müstahkem Tungkuan kalesi ve güney kısmında Yangtze Nehri arasında doğal bir koruma altında olduğunu aktarmaktadır.⁶⁶⁶ Moğol ordusu üç kısma ayrılarak Kuzey Çin'e saldırmaya başladı. Sağ kanatta Tuluy, merkezde Ögeday Han ve sol kanatta ise Sübüta, Moğol ordusuna liderlik etmekteydi.

Ögeday Han, 1231 yılında Sübüta Noyan'ı, Mançurya'yı cezalandırmak için gönderdi. Sübüta emrindeki Moğollar, önlerine gelen orduyu yok etti ve görevini tamamladıktan sonra yönünü Kore'ye çevirdi.⁶⁶⁷ Kore topraklarına ayak bastığında emrindeki kuvvetler yeterli miktarda değildi. Ancak geniş kapsamlı bir askerî harekât yerine başkentleri Pyongyang'a kadar ilerledi. Karşısına güçlü bir birlik çıkmaması Sübüta'nın askerî harekâtını genişletme fırsatı yarattı. Henthorn, Kore halkının Moğollara karşı direniş göstermemesinin nedenini Cengiz Han'ın Mançurya'ya hâkim olduğunu düşünmeleri olarak aktarmaktadır.⁶⁶⁸ Moğolların, Mançurya'da kalıcı bir güç olmadığı Kore halkı tarafından anlaşılınca otuz yıl sürecek olan savaş silsilesi başlamış oldu.⁶⁶⁹

Sübüta, Kore'de emrindeki komutanlardan bazılarını bıraktıktan sonra Kuzey Çin topraklarına hareket etti (1232).⁶⁷⁰ Kin ordusunun fazlalığının ve müstahkem kaleler arasında oldukça zorlu bir coğrafyada olduğunun farkındaydı. Fakat Sübüta da savaş stratejisi konusunda oldukça başarılı bir kişiydi. Kin ordusunun sayıca üstünlüğü karşısında Tuluy'la birlikte hareket ederek imparatorluğun çeşitli bölgelerine eş zamanlı saldırılar tertip etti.⁶⁷¹ Sübüta, Chung-tu üzerinden saldırıya geçti ve Sarı Nehir üzerine hareket ederek Kin ordusunu oyalamaya çalıştı. Plana göre Moğollar, Sarı Nehir üzerindeki birkaç kaleyi ele geçirmeye çalışırken Tuluy da ordusunu ikiye ayırarak batı ve güneyden saldırıya geçecekti. Sübüta ve Tuluy, Kinlere düşman olan Sung hanedanının Moğol saldırısı sırasında Kinlilere askerî destek sağlamayacağını biliyordu. Nitekim öyle de oldu. Sung hanedanı, Tuluy emrindeki Moğol kuvvetlerini durdurmak için harekete geçmedi.⁶⁷²

⁶⁶⁶ Gabriel, s. 63.

⁶⁶⁷ Henthorn, Sübüta'nın emrindeki Moğol birliklerinin Kore'yi ele geçirmek için değil, Kin askerini takip amaçlı bölgeye geldiğinden bahseder, William E. Henthorn, *Kornea The Mongol Invasions*, Leiden, E. J. Brill 1963, s. IX-X.

⁶⁶⁸ Kore halkı tarih boyunca Mançurya'da etkili olan kuvvetlerle iyi ilişkiler sürdürerek vergiye dayalı olarak varlıklarını sürdürmektedir. Henthorn, s. IX-X.

⁶⁶⁹ Henthorn, s. IX-X; Gabriel, s. 62-63.

⁶⁷⁰ Reşidüddin, I., s. 635.

⁶⁷¹ Reşidüddin, I., s. 639.

⁶⁷² Atwood, *Encyclopedia*, s. 282.

Tuluy'un ani baskını karşısında Sübütaý'ın saldırısının stratejik bir aldatma olduğu anlayan Kinli generaller, ordularını güneyde bulunan başkente yönlendirdiler. Sübütaý bu sırada Sarı Nehir üzerindeki birliklerin zayıflamasıyla Kin başkentine doğru büyük bir saldırı gerçekleştirdi.⁶⁷³ Kuzeyde bulunan Kin ordusu, Tuluy'un ilerlemesini durdurmak için güneye hareket ettiğinden Sübütaý'ın önünde hiçbir engel yoktu. Önüne çıkan her şeyi kolaylıkla yok eden Sübütaý, Kai-feng'e hareket etti. Sübütaý'ın ani baskını karşısında zor duruma düşen Kin ordusu, Tuluy'un birliklerini bıraktılar. Kin ordusu iki Moğol kuvveti arasında sıkışmış durumdaydı, arkalarında Tuluy'un kuvvetleri önlerinde ise Sübütaý'ın kuvvetleri bulunmaktaydı. Kin generalleri Moğol saldırılarından kurtulmak için başkent etrafında bulunan nehirlerdeki setleri kaldırmayı düşündüler. Kin askerine setlerin açılması ve savaş alanının bataklık hâline getirilmesi için emir verdiler. Ancak Sübütaý Noyan, Kin ordusunun olası setleri açma ihtimali karşısında nehrin bulunduğu yere Moğol askerlerini göndermişti. Bölgeye varan Kin askerleri, Moğollar ile çatışmamışlar, setleri kaldıramadan onlar tarafından imha edilmişlerdi. Sübütaý Noyan, Kin ordusunun tüm çıkış yollarını kapamış bulunmaktaydı. Kin ordusu kaçacak bir alan bulamayınca Moğol ordusu karşısında bozguna uğradı. Sübütaý, kısa sürede Kin ordusunu dağıtarak başkent Kai-feng'i muhasara etti. Bu sırada Ögeday, kardeşi Tuluy ile Çin'den ayrılarak Sübütaý'e Kai-feng'i tahrip etmesini emretti. Sübütaý, Kin halkından esir ettiğİ kişilere hendek kazdırmış, kale duvarlarına odun yığarak ateşe vermelerini istemişti. Ayrıca Moğollar, mancınık yardımıyla içleri yanıcı madde dolu testiler atarak şehri ateşe verdiler.⁶⁷⁴

Çin kaynaklarında muhasara altındaki Kai-feng şehrinde kıtlık yaşanmaya başladığı aktarılmaktadır. İnsanlar buldukları atların etlerini yiyerek hayatta kalmaya çalışıyorlardı. Kısa süre sonra Çinliler mahkûmları öldürmeye başlamış ve salgın hastalıklar da yayılmaya başlamıştı. Sübütaý, Moğol ordusuna da hastalık bulaşma ihtimali üzerine Kin İmparatoru'na elçi göndererek hediyeler sunmasını ve bunun karşılığında iyi niyet göstergesi olarak geri çekileceğini bildirdi. Kin İmparatoru teklifi kabul ederek ona kıymetli hediyeler gönderdi. Sübütaý böylelikle Moğol ordusunu salgın hastalıktan muhafaza etti. Bir ay sonra Kin imparatorluğu hastalık sebebiyle iyice zayıflatmıştı. Bu durumu fırsata çeviren Sübütaý ordusuyla ani bir baskın yaptı. Kin ahalisini kılıçtan geçirerek katliamda bulundu ve şehri yakıp yıktı. Moğolların yaptıkları üzerine Kin İmparatoru intihar etti. Sübütaý, Kin

⁶⁷³ Reşîdüddin, I., s. 639.

⁶⁷⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 417.

İmparatorluğu'nun Moğol hâkimiyetine katılmasıyla birlikte Ögeday Han'ın yanına Karakurum'a döndü.⁶⁷⁵

Moğollar, 1236 yılında ikinci Rus seferi için hazırlandı. İlk olarak Bulgar Hanlığı ve İdil Nehri'nin doğusunda bulunan kabileleri kendisine tabi kılmak için harekete geçtiler.⁶⁷⁶ Cuci Han'ın oğlu Batu'nun emrindeki Moğol ordusu ilk olarak Volga ve Kama Nehri arasındaki İdil ahalisini kontrol altına almak için gönderildi.⁶⁷⁷ Rus coğrafyası ve askerî stratejileri bakımından tecrübeli olan Sübüta Noyan'ın da Batu'nun yanında bulunduğunu bilmekteyiz.⁶⁷⁸ Sübüta Noyan'ın emrindeki Moğol birlikleri güneyde bulunan Kıpçaklara saldırdılar. Moğolların ani baskını karşısında Kıpçakların birçoğu esir olurken bir kısmı da Volga Nehri'ni geçerek bugünkü Macaristan topraklarına sığındılar.⁶⁷⁹ Sübüta Noyan, Kıpçaklardan elde ettiği esirlerin Moğol savaş tekniklerine göre eğitilmesini emretti. Amacı Kıpçaklardan elde ettiği askerî güç ile Moğol ordusunu sayıca üstün tutmaktı. Nihayet Sübüta Noyan, Rus topraklarına girmeden istediğini elde ederek 1237 Aralık ayında Volga Nehri'ni geçti.⁶⁸⁰

Sübüta Noyan, Rus topraklarına geçtiğinde ilk olarak kuzey Rus knezliklerine saldırmayı planladı.⁶⁸¹ Bunda kuzey ve güneyde bulunan Rus knezlerinin olası bir iş birliği ile Moğollara saldırmasını önlemeyi düşünmesi muhtemeldir. Moğolların, ilk Rusya seferinde knezlerin bir araya gelerek Sübüta ve Cebe'nin askerî harekâtında zorlayıcı unsur olduklarına yukarıda değinmiştik. Nihayet Sübüta Noyan, ilk Rus seferinden almış olduğu tecrübe ile kuzeyde bulunan knezlere saldırarak onların gücünü kırarak, böylece güneyde bulunan prensler ile Rus

⁶⁷⁵ Atwood, *Encyclopedia*, s. 282; Gabriel, s. 104.

⁶⁷⁶ Reşîdüddin, I., s. 667; Boyle, *Successors*, s. 57.

⁶⁷⁷ Reşîdüddin, I., s. 667; Fennell, *Medieval Russia*, s. 76.

⁶⁷⁸ Cüveynî, s. 246; Gabriel, s. 105-106.

⁶⁷⁹ Reşîdüddin, I., s. 667; Dominiken Misyoner Julian, Kıpçakların Moğol saldırısı sonrası Macar Kralı Bela'ya sığınması üzerine Moğol Hanı'ndan bir mektup aldığını aktarmaktadır. Birçok bilim insanı, Moğollardan gelen mektubun Batu ya da Ögeday Han tarafından gönderildiği konusunda farklı fikirler ileri sürmüştür. Moğol Hanı'ndan gönderilen mektupta *"Ben, yeryüzünde egemenliği bana bahşeden, bana tabi olanları yücelten, bana karşı gelenleri ise yerin dibine sokan Göğün efendisinin elçisi Chayn (Han'ım), sana şaşıyorum Macarların Kralı. Zira sana şimdiye değin otuz kere elçi göndermeme rağmen bunlardan hiçbirisini bana geri göndermedin. Yine sen, ne bir elçi ne de bir mektup yolladın. Zengin ve güçlü bir Kral olduğuna biliyorum, ayrıca emrin altında pek çok askerin var ve büyük bir krallığı tek başına idare ediyorsun. Bundan ötürü kendi arzunu bana tabi olman zor. Oysaki bana kendi isteğiyle tabi olsan bu senin için doğru ve yararlı olur. Üstelik duydum ki benim kölelerim olan Kumanları kendi koruman altına almışsın. Bu nedenle sana emrediyorum, onların hiçbirisini hanende tutma, onlardan ötürü beni düşman edinme. Onlar senden kolay kaçarlardı. Zira onlar evden yoksun olup yurtları ile dolaşıkları için kaçabilirler. Oysaki sen evde yaşayarak, kalelere ve evlere sahip olarak benim elimden nasıl kaçabilirsin?"* Han'ın bu mektubu Moğolların Macar topraklarına da saldıracağı ve Moğol askerî harekâtının planlı bir yapıya sahip olduğunun bir başka göstergesidir. Ayrıntılı bilgi için bknz. Dominiken Misyoner Julian, s. 82-83.

⁶⁸⁰ E. Bretschneider, I., s. 309; Gabriel, s. 106.

⁶⁸¹ Gabriel, s. 107.

güçlerinin birleştirilmesini engelleyecekti.⁶⁸² Moğolların Avrupa'ya ilerlemesinde engel teşkil edecek olan bu güçler, Sübütaý'ın ani baskınları sonucunda tek tek ortadan kaldırıldı. Sübütaý, kuzeydeki Ryazan şehrine saldırdı.⁶⁸³ Ahşap kazıklı duvarlarla çevrili olan Ryazan şehri mancınıkların içlerine ateş yükleyerek atmaları sonucunda yakılarak teslim alındı.⁶⁸⁴ Moğollar girdikleri Ryazan şehrinde önlerine çıkan herkesi öldürdüler. Hatta Richard'ın aktardığına göre “Ölülerin arkasında ağlayacak bir çift göz bile kalmamıştı.”⁶⁸⁵ Bu aktarım Moğolların ne denli bir katliam yaptıklarını göstermektedir.

Moğollar, Ryazan şehrini ele geçirdikten sonra hızla Kolomna'ya doğru hareket ettiler.⁶⁸⁶ Kolomna şehri de zorlanmadan ele geçirildi ve hızla Moskova'ya doğru hareket edildi.⁶⁸⁷ Moğol ordularının ani baskınlarına karşı Moskova Knezliği, yardım etmeleri için diğer knezlere haber göndermiştir. Ancak Kolomenka Nehri'nin yakınında Moskova'ya yardım için ilerleyen bir ordu Moğollar tarafından kırıldı. Moskova Knezliği böylece Sübütaý Noyan ve ordusunun karşısında tek başına kaldı. Moğol ordusunun gazabından ailesini kurtarmak isteyen Moskova Grandükü Vladimir'e kaçtı. Sübütaý, Moskova Grandük'ünü takip amaçlı Moğol öncü birliklerini gönderdi. Böylece Moskova Grandükü'nün ailesinin Vladimir'e götürüldüğünü anladı.⁶⁸⁸ Bunun üzerine Moğol orduları hızla Vladimir'e hareket etti ve 7 Şubat 1238 yılında Vladimir'e saldırdı.⁶⁸⁹ Hızlı ve sürekli baskınlar karşısında dört gün savunulabilen Vladimir şehri sonunda düştü.⁶⁹⁰ Grandük, Sita Nehri kenarında Moğolların Vladimir üzerinden dönmelerini ve kendilerine saldırmalarını bekliyordu.⁶⁹¹ Ancak Sübütaý, Rus ordusunun Moğollar karşısında konuşlandığını fark etti ve Rus ordugâhının etrafını sarıp ani bir baskınla Rus ordusunu dağıttı. Sübütaý, yaralı bir vaziyette yakalanan Moskova Grandükü'nün öldürülmesini emretti.⁶⁹² Sübütaý, Rus ordusunu imha ettikten sonra

⁶⁸² Fennell, *Medieval Russia*, s. 77-78.

⁶⁸³ Boyle, *Successors*, s. 59; Fennell, *Medieval Russia*, s. 78.

⁶⁸⁴ E. Bretschneider, I., s. 313;

⁶⁸⁵ Gabriel, s. 107.

⁶⁸⁶ E. Bretschneider, I., s. 313.

⁶⁸⁷ Fennell, *Medieval Russia*, s. 79.

⁶⁸⁸ E. Bretschneider, I., s. 313.

⁶⁸⁹ E. Bretschneider, I., s. 313; Timothy May, Vladimir şehrinin 1237 yılında Moğollar tarafından ele geçirildiğini belirtmektedir. Timothy May, “The Chinggis Exchange: the Mongol Empire and Global Impact on Warfare”, *World History Connected*, 12(1), 2015, s. 3.

⁶⁹⁰ Dmytryshyn, s. 147-148; John Fennell, “The Tale of Baty's Invasion of North-East Rus' and its Reflexion in the Chronicles of the Thirteenth-Fifteenth Centuries”, *Russia Mediaevalis*, III, München 1977, s. 44.

⁶⁹¹ Savaş sırasında Rus vakanüvislerinin aktarımına göre Moskova ordusu Moğollar ile savaşmadan kaçtı. Fennell, *Medieval Russia*, s. 80.

⁶⁹² Richard, s. 108.

Novgorod'a doğru hareket eden Batu Han'ın yanına gitti.⁶⁹³ 1239 bahar ayında Novgorod'a ulaşan Moğol orduları Batu ve Sübütaý öncülüğünde hareket ediyordu. Bahar mevsiminde Rus topraklarında meydana gelen sel ve bataklık dolayısıyla Sübütaý, Moğol ordusunu Novgorod şehrinin dışına çekti. Bu sırada Don Havzası'nda bulunan otlaklara hareket etti, yılın geri kalanını Avrupa'ya çıkacağı sefere hazırlık için ayırdı.⁶⁹⁴

1240 yılı sonbaharında Moğollar güney Rus knezliklerine saldırmaya devam ediyordu. Moğollar, Çernigov şehrine saldırdı ve şehri tahrip edip Preyaslav'a hareket ederek bu şehri de ele geçirdiler. Karşılarında güçlü bir kuvvet göremeyen Moğollar hızla Kiev şehrine vardılar.⁶⁹⁵ Sübütaý emrindeki ordunun bir kısmıyla Leh üzerine hareket ederken geride bıraktığı ordusuna da ana orduyla birleşmeleri emrini verdi. Ana orduyla birleşen Sübütaý'ın ordusu, Kasım ayında Dinyeper nehrini geçerek Kiev şehrine saldıracaktı.⁶⁹⁶ Kiev, diğer Rus şehirlerinden farklı olarak ahşap kazıklı duvarlar yerine çoğunluğu taşlarla çevrili bir şehirdi. Bu da Moğolları zorluyordu. Ancak Sübütaý, ahşap duvarla kaplı Leh girişini ani bir baskınla yıktı ve Moğollar şehre girdi. 6 Aralık 1240 yılında şehir daha fazla dayanamayarak teslim oldu.⁶⁹⁷ Moğollar, Kiev şehrini de yağma ve tahrip ettikten sonra halkta kıyım gerçekleştirdi. Sübütaý daha sonra hızla Avrupa'ya doğru hareket etti. Bu sırada önüne çıkan Volhinya ve Galiçya şehirlerini muhasara ederek kısa sürede ele geçirdi.⁶⁹⁸ Kremenets bölgesine, Vladimir'in Volhinya şehrine, Cherven, Przemyśl ve Galiç'e saldırdılar ve bütün şehirleri yağmaladıktan sonra şehirlerde büyük bir kıyım gerçekleştirdiler. Artık önlerinde bir engel kalmamıştı ve yönlerini Avrupa'ya çevirdiler.⁶⁹⁹

Sübütaý 1240 yılının sonunda Doğu Avrupa seferine hazırlanmak için Kiev'de ordusunu dinlendirdi. Bu sırada Moğolların önünden Macaristan'a kaçmış olan Kıpçaklar, Kral IV. Bela'ya askerî hizmetleri karşılığında tebaa olmayı teklif ettiler.⁷⁰⁰ Kral IV. Bela,

⁶⁹³ E. Bretschneider, I., s. 317.

⁶⁹⁴ Richard, s. 108.

⁶⁹⁵ Dmytryshyn, s. 151.

⁶⁹⁶ Fennell, *Medieval Russia*, s. 83.

⁶⁹⁷ E. Bretschneider, I., s. 317; Dmytryshyn, s. 152.

⁶⁹⁸ Fennell, *Medieval Russia*, s. 83.

⁶⁹⁹ E. Bretschneider, I., s. 319; Richard, s. 109.

⁷⁰⁰ Kıpçaklar, Macar Kralı Bela'ya boyun eğip Hristiyanlığı kabul edince Macar topraklarında yaşama hakkını elde ettiler. Bununla birlikte Kıpçakların Macar topraklarının merkezine yerleştirilmesi ve imtiyazlı bir hayata sahip olmaları bölge ahalisi tarafından hoş karşılanmamıştı. Durum hakkında ayrıntılı bilgi veren Üstat Roger, *Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars* adlı eserde Kıpçakların Macar topraklarına gelmesinin bölge ahalisi tarafından hoş karşılanmadığını ve Kral Bela'ya karşı düşmanlığın başladığını belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars, *Anonymus and Master Rigor*,

Kıpçaklar'ın aynı zamanda Hristiyan olmayı kabul etmesi üzerine onları askerî hizmetine aldı. Bu döneme kadar Moğol saldırılarından habersiz olan Macaristan, artık Sübütaý ve ordusunun Rus topraklarında uygulamış olduğu tahrip ve katliamı biliyordu. Ancak Avrupa'da dinî nüfuz sahibi Dođu ve Batı Roma birleşemeyerek Moğol tehlikesine karşı önlem alamadılar.⁷⁰¹

Sübütaý ve 120 bin kişiden meydana gelen Moğol ordusu, 1241 yılının ilk ayında Macaristan üzerine hareket etti. Sübütaý, Moğol ordusunu ikiye ayırarak ana orduyu Halicz üzerinden Buda ve Peşte'ye⁷⁰² gönderdi. Diğer birlikleri Çağatay'ın oğlu Baydar'ın emrinde 30 bin kişiyle kuzeybatı yönüne gönderdi. Baydar, emrindeki Moğol askerleriyle olası bir Avrupa bütünleşmesi karşısında onları tek tek etkisiz hâle getirmek için Polonya, Bohemya ve Silizya'ya saldırdı.⁷⁰³ Böylece Macaristan'a yardım gönderilmesini engellemeye çalışan Sübütaý, ana Moğol ordusunu da dörde ayırdı. Birinci ordunun başında Baydar bulunuyordu ve en kuzeydeki kuvvetleri emri altında tutuyordu. İkinci ordu Batu'nun emrinde Galiçya'ya hareket etti. Üçüncü ordu Güyük'ün emrinde Moldovya ve Transilvalya'ya yöneldi. Son ordu ise Sübütaý Noyan'ın emrinde Mehenditi geçidini aşmak için en güneye indi.⁷⁰⁴ Moğol ana ordularının dördü de Karpat Dağlarını aşarak Buda ve Peşte'ye dört koldan saldırı gerçekleştirecekti. Aynı zamanda kuzeybatıya gönderilen Moğol sağ kanat ordusu da arkadan saldırarak ana orduya destek olacaktı. Sübütaý Noyan, böylece Macaristan topraklarını da Moğol hâkimiyeti altına katacaktı ve bolca ganimet elde edecekti. Baydar 1241 yılının bahar ayında Polonya'ya saldırdı.⁷⁰⁵

Baydar, Avrupa devletlerini saldırılarıyla oyalarken Sübütaý ve Batu, ana Moğol ordusuyla Karpat Dağları'nı aşmış ve Macar askerleriyle karşılaşmıştı. Moğol ordusu, Macar askerini yenerek Buda ve Peşte üzerine hızla hareket ediyordu. Sübütaý bu sırada Macar askerî kuvvetinin dikkatini dağıtmak ve gücünü ikiye bölmek için güneyde birçok yerleşim yerine saldırdı. Sübütaý Noyan, böylece Kral IV. Bela'nın dikkatini dağıtmış, Macar kuvvetlerinin bir kısmını üzerine çekmişti. Moğollar, hızla Peşte şehri kuşatmak için ilerlerken Kral Bela, askerî hazırlıklar yapıyordu. Sonunda 100 bin kişilik ordusuyla Moğolları karşılamak için doğuya

translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady, Central European University Press, Budapest- New York, 2010, s. 137-141.

⁷⁰¹ Richard, s. 110.

⁷⁰² İkiz başkent Buda ve Peste

⁷⁰³ Master Roger, s. 164-165; E. Bretschneider, I., s. 321; Atwood, *Encyclopedia*, s. 79.

⁷⁰⁴ E. Bretschneider, I., s. 320-321.

⁷⁰⁵ Peter Jackson, "The Crusade Against the Mongols (1241)", *Cambridge University, Journal of Ecclesiastical History*, 42(1), İngiltere 1991, s. 3; Richard, s. 111.

yöneldi.⁷⁰⁶ Macar ordusu karşısında Moğollar daimî süreçle kullandıkları geri çekilme stratejisini kullanıyorlardı. Dokuz gün boyunca Macarları arkalarından sürükleyen Moğol ordusu sonunda Sajo Nehri'ni geçti.⁷⁰⁷ Sübütaý, Macar ordusunu Sajo Nehri'ne çekmek istiyordu. Kral Bela, Sajo Nehri'ne yaklaştı ve nehrin batı kısmında ordugâhını kurarak Moğol saldırısını bekledi.⁷⁰⁸ Sübütaý ve Batu, savunma pozisyonunda olan Macar ordusu üzerine ani bir baskın gerçekleştirdi.⁷⁰⁹ İlkbahar ayında Sübütaý Noyan, Sajo Nehri'nin ilerisinde bataklık olan bir noktadan karşıya geçerek Macarları gafil avlamayı düşündü. Moğol atlılarının kolaylıkla geçebileceği bu yer Macar Kralı Bela'nın dikkatini çekmemişti.⁷¹⁰ Nihayet bir gece Sübütaý Noyan yanında 3 tümen Moğol askeriyile Sajo Nehri'nden karşıya geçmeyi başardı. Sübütaý Noyan, ordusunu Sajo Nehri'nin karşısına geçirdikten sonra hiç vakit kaybetmeden Macarlar üzerine saldırdı (11 Nisan 1241).⁷¹¹ Macarlar, ani gelen Moğol baskını sonucunda neye uğradıklarını şaşırırken hızla toparlanmaya çalıştılar. Ancak Moğol baskını o kadar şiddetliydi ki Macarlar askerî düzenini kaybederek kaçmaya başladı.⁷¹² Sübütaý Noyan'ın da hedefi buydu, Macarları ani baskın karşısında kaçmaya zorlamak ve gafil avlamaktı. Nihayet istediği sonuca varan Sübütaý, Moğol askerlerine kaçan düşman askerlerini yakalamayı emretti ve yağma ile tahribat böylece başlamış oldu.⁷¹³ Moğollar hızla etrafa kaçan Macar askerlerini yakalıyor, yerleşim yerlerini yakıp yıkarak tahrip ediyordu. Kaynaklarda 50 ila 70 bin Macar askerinin katledildiği geçmektedir.⁷¹⁴

Sübütaý Noyan'ın, Sajo Nehri'ni gece geçerek Macarları köşeye sıkıştırması sonucunda Moğollar büyük bir zafer kazandılar. Sajo Nehri Savaşı sonrasında Moğollar artık Dinyeper'den Oder'e, Baltık Denizi'nden Tuna Nehri'ne kadar tüm Orta Avrupa'ya hâkim oldular. Sübütaý Noyan, Moğol geleneği gereği şehirleri tahrip ederek yağmaladı. Sübütaý, Tuna Nehri'nin donmasıyla birlikte emrindeki Moğolları Kuzey İtalya'ya gönderdi. Sübütaý ilk olarak Moğol öncü kuvvetlerini Viyana kuşatması için gönderdi. Ancak 1242 yılında

⁷⁰⁶ E. Bretschneider, I., s. 323; Richard, s. 122.

⁷⁰⁷ Torre Maggioreli Üstat Roger, Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Bir Ağıt, *Moğollar Avrupa'da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, hzr. çev ve not. Altay Tayfun Özcan, Kronik, İstanbul 2020, s. 180; Atwood, *Encyclopedia*, s. 79.

⁷⁰⁸ Splitli Toma, Salona ve Split Piskoposlarının Tarihi-Moğollara Dair Bahisler-, *Moğollar Avrupa'da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, hzr. çev. not. Altay Tayfun Özcan, Kronik, İstanbul 2020, s. 96.

⁷⁰⁹ E. Bretschneider, I., s. 324.

⁷¹⁰ Üstat Roger, s. 181.

⁷¹¹ Üstat Roger, s. 181-182; E. Bretschneider, I., s. 324-325; Atwood, *Encyclopedia*, s. 36-79; Jackson, "The Crusade", s. 3.

⁷¹² Splitli Toma, s. 102-103.

⁷¹³ Splitli Toma, s. 102-103.

⁷¹⁴ May, "The Chinggis Exchange", s. 3; Richard, s. 123-124.

Ögeday Han'ın ölümü üzerine Sübütaý, Karakurum'a dönmek zorunda kaldı.⁷¹⁵ Sübütaý Noyan, Güyük Han'ın kurultayına katılmıştır. Bu sırada Moğollara karşı Kuzey Çin'de bulunan Menzi bölgesi isyan etti. Güyük Han, Sübütaý ve Çağan Serdar'ı Menzi üzerine gönderdi.⁷¹⁶

Sübütaý Noyan hakkında 1242 yılından sonrası için kaynaklarda fazla bilgi aktarılmamakla birlikte Plano Carpini şöyle bilgi vermektedir: “*Macaristan topraklarında... kalan şehzade ve noyanlar şunlardır: Mengü, Kutan, Sibka, Kubilay, Seremun, Taşdemir, Sinokur, Kara-Çay ve artık yaşlanmış bulunan Subutay Noyan ki, ona eski asker derlerdi.*”⁷¹⁷

1.4 Kubilay

Cengiz Han'ın dört köpeğinden biri olarak *Gizli Tarih*'te zikredilen Kubilay, Barulas kabilesine mensuptur. 1182-1185 yılları arasında Camuha'nın yanından ayrılarak Cengiz Han'a kardeşi Hudus ile birlikte iltihak etti.⁷¹⁸ Kısa sürede askerî yetenekleri sayesinde Cengiz Han'ın önemli komutanları arasına giren Kubilay aynı zamanda Büyük Han'ın yakın dostlarından biri oldu. Kaynaklar Kubilay Noyan'ın hangi tarihte dünyaya geldiği veyahut öldüğü konusunda sessiz kalsa da 1211 Karluk Seferi'nden sonra onun adı kaynaklarda geçmemektedir.

Cengiz Han'a iltihak eden kabileler onu başlarına geçirdiler (1187-1196). Cengiz Han bu süre zarfında ilk askerî teşkilatını nizama koyarak kardeşi Hasar'ın emrine Kubilay'ı verdi.⁷¹⁹ Cengiz Han, 1203 yılında Kerayitleri itaat altına alınca artık rakiplerinden sadece Tayang Han kalmıştı. Tayang Han askerî bakımından Moğollardan üstündü. Ancak Moğolların düşmanlarına uyguladıkları savaş stratejisi ile yağma ve tahribi duymuş, Cengiz Han'ın kendisine yöneleceğini tahmin etmişti. Bu sebeple olası Moğol istilasına karşı hazırlık yapmıştı. Cengiz Han kendisine mağlup olan Camuha ve Tokto'a-beki gibi kişilerin Tayang Han'a sığınması üzerine bu ülkeye dikkatini verdi.⁷²⁰

1204 yılında Tayang Han, Cengiz Han'a karşı bir ittifak oluşturmak için Ongutların başbuğları Alakuş'a elçi göndererek ittifak teklif etti. Ongut başbuğu Alakuş, Moğolların düşmanlarına yaptıklarından korktuğu için olası bir saldırıyı önlemek adına Tayang Han'ın tekfini Cengiz Han'a bildirerek ona tabiyetini bildirdi. Cengiz Han, Tayang Han'ın ittifak arayışı içinde olmasını fırsat bilerek ordusunu topladı ve Naymanlar üzerine hareket etti.

⁷¹⁵ Cüveynî, 238; Atwood, *Encyclopedia*, s. 36; Fennell, *Medieval Russia*, s. 84.

⁷¹⁶ Cüveynî, 238.

⁷¹⁷ Carpini, s. 67-68.

⁷¹⁸ *M.G.T.*, s. 55.

⁷¹⁹ *M.G.T.*, s. 59.

⁷²⁰ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 124.

Savaşta öncü kuvvet olarak gönderilen Kubilay ve Cebe, Naymanlara ait bir posta karakoluna cılız bir at gönderdiler. Böylelikle Naymanlara askerî durumdan iyi olmadıklarını düşündürmek istemeleri muhtemeldir. Ancak akşam olunca Moğollar, Dodai çerbinin teklifi üzerine Sa'ari bozkırında çokça ateş yaktilar. Moğollar böylece sayıca üstün olduklarını düşmana göstererek onları korkutmaya çalıştilar. Naymanlar üzerinde etkili olan bu stratejiyle Moğolların avantaj sağladığı muhakkaktır. Bu durum üzerine Tayang Han, Moğolları geri çekiliyormuş gibi yaparak peşinden sürüklemek ve onlara hiç beklemedikleri bir anda darbe indirerek dağıtmayı düşündü. Ancak oğlu Tayang Han'a karşı çıkarak ilerlemesi gerektiğini konusunda onu ikna etti. Tayang Han, oğlunun baskısı sonucunda Moğollar üzerine hareket etti. Tayang Han ilk olarak Moğol öncü kuvvetlerinden Kubilay ve Cebe'nin ordusuyla karşılaştı. Kubilay ve Cebe'nin ordusu karşısında Tayang Han geri çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte Camuha, Tayang Han'a Cengiz ve ordusunun gücünü ve korkutucu taraflarını anlattı.⁷²¹

Tayang Han, Camuha'nın anlattıklarından etkilenmiş olacak ki yüksek bir dağa çıkarak Cengiz Han'a karşı durmaya çalıştı. Bu sırada Camuha, daha önce Ong-han'a yaptığı gibi Tayang Han'ı da savaş sırasında terk ederek Cengiz Han'a Naymanların yüksek bir dağa çıktıklarını haber etti.⁷²² Naymanlar gece olunca Cengiz Han'ın ordusuna karşı duramayacaklarını düşünerek kaçmaya başladılar. Sabah olunca Cengiz Han, Naymanların güçlü bir şekilde karşısında duramayacaklarını anladı ve Tayang Han'ı kolaylıkla esir etti. 1204 yılında Naymanlar da Cengiz Han'a tabi oldular.⁷²³

Cengiz Han, Moğolların büyük kurultayında han seçilince askerî ve idari işleri tanzim etmek istedi. Maiyetinden 95 kişiye noyan rütbesi vererek onları taltif etti. Bu noyanlar arasında dostu Kubilay da vardı. Kubilay Noyan'ın çok kuvvetli, sadık olduğundan bahsederek ona *“bütün askerî işleri idare edeceksin”* dedi.⁷²⁴ Kubilay Noyan'ın emrine Bedu'un'u binbaşı olarak verdi. Cengiz Han, *Gizli Tarih*'e göre Kubilay Noyan'ın emrine Bedu'un'u verirken şöyle demiştir. *“Ben, Bedu'un'a inadından dolayı dargındım ve onu noyan yapmamıştım. Şimdi bu işi senin arzına bırakıyorum. O şimdilik senin emrin altında binbaşı olarak vazife görsün de sonra onun hakkında yine görüşürüz.”*⁷²⁵ demiştir.

⁷²¹ M.G.T., s. 120; Gabriel, s. 15.

⁷²² Ayrıntılı bilgi için bkz. M.G.T., s. 121-123.

⁷²³ Guignes, s. 428; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 127.

⁷²⁴ M.G.T., s. 141

⁷²⁵ M.G.T., s. 141.

Kubilay Noyan hakkında bu tarihten sonra 1211 tarihine kadar bir malumat yoktur. 1211 yılında Cengiz Han, Kubilay'ı Karluklar üzerine gönderdi. Karluk hükümdarı Arslan Han, Moğol ordusunun geldiğini haber alınca Kubilay Noyan'ı karşılamış ve Moğollara tabi olmuştur. Kubilay Noyan, Arslan Han ile savaş yapmadan onu Moğollara tabi kıldı ve Cengiz Han'ın huzuruna beraberinde götürdü. Cengiz Han, Arslan Han'ın tabi olmasına sevinerek onu övmüş ve ona kızını vereceğini bildirmiştir.⁷²⁶ Kubilay Noyan hakkında 1211 yılından sonra kaynaklar sessiz kalmıştır. Ancak araştırmacı Leon Cahun, Kubilay Noyan'ın Cengiz Han'ın ölümünden sonraki bir tarihte öldüğünü belirtmektedir.⁷²⁷ Başka kaynaklarda Kubilay'ın 1226 yılında Çin seferinde Cebe, Kubilay, Bo'orçu, Muhali, Celme'nin öldüğünden ve sadece Sübüta Bahadır'ın hayatta olup bu sefere iştirak ettiğinden bahsetmektedir.⁷²⁸ Bununla birlikte Bahaeddin Ögel, Cengiz Han'ın, oğlu Cuci 'yi Kubilay Noyan'ın himayesine verdiğini aktarmaktadır.⁷²⁹

1.5 Celme (1161-1162- ?)

Celme, hakkında kaynaklarda fazla bilgi olmamasına karşın Cengiz Han ile aynı yıl dünyaya geldiğini bilmekteyiz. Uriyanghan Kabilesi'ne mensup olan Celme 1161-1162 yılında dünyaya gelmiştir. *Gizli Tarih*, Yesunte'e⁷³⁰ adında bir oğlu olduğunu ve onun da Cengiz Han'ın gece muhafız kıtasında bulunan dört yüz komutanın başına getirildiğinden bahsetmektedir.⁷³¹ Cengiz Han ile aynı yıl doğan Celme, babası Çarçudai tarafından ona sunulmuştur. Ancak Celme'nin bebek olması sebebiyle babası tarafından geri götürülmüştür.⁷³² Celme'nin hangi tarihte Cengiz Han'ın yanına geldiği hakkında bir malumat yoktur. *Gizli Tarih* Celme'nin, Yesugey Bahadır'ın ölümünden sonra Cengiz Han'ın yanına getirildiğini aktarmaktadır. Buna göre Celme'nin 1171-1182 yılları arasında Cengiz Han'ın yanına geldiğini

⁷²⁶ M.G.T., s. 159.

⁷²⁷ Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405'e, Türk ve Moğollar*, çev. Sabit İnan Kaya, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul 2006, s. 202-203.

⁷²⁸ Gabriel, s. 67.

⁷²⁹ Moğollarda İlhanlık kavramının da bu şekilde başladığını belirten Bahaeddin Ögel, Kubilay Noyan'ın Cuci ile birlikte akınlarda bulunduğunu belirtmektedir. Bahaeddin Ögel, "Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın durumu ve Statüsü", *Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi*, I. Alaeddin Keykubad Özel Sayısı, 3, Konya 1988, s. 14.

⁷³⁰ Reşidüddin, Celme'nin oğlu hakkında bilgi verirken onun ismini Yesübukay Tayşi olarak aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşidüddin, I., s. 599.

⁷³¹ M.G.T., s. 151.

⁷³² M.G.T., s. 38.

söyleyebiliriz. Gabriel, Celme'nin 1187 yılında Cengiz Han'ın yanına geldiğini aktarmaktadır. Ancak bu bilgi aynı yıl dünyaya gelmiş olan ve on yaşındaki Cengiz Han için geç bir tarihtir.⁷³³

1182 yılında Cengiz Han, Kerulen Nehri'nin membasında, şafak sökerken Merkitlerin saldırısına uğradı. Bu saldırıda eşi Börte kaçırılmıştı. Cengiz Han, Merkitlerin saldırısı üzerine kardeşleri ve sadık dostları olan Bo'orçu ve Celme ile ata binerek saldırıdan uzaklaştı ve Burhan-haldun Dağı'na sığındı. Merkitler Cengiz Han'ın eşi Börte'yi ele geçirdikten sonra onun da peşine düşmüşlerdi. Merkitler Cengiz'e ulaşamayınca geri döndüler. Burada belirtilmesi gereken bir husus da Cengiz Han'ın hayatının Merkitlerin elinden kurtarılmasıdır. Bu konuyu daha sonra açıklığa kavuşturan *Gizli Tarih*'e göre Merkitler, Cengiz Han'ın peşindeyken Burhan-haldun Dağı'nda saklanma fikrinin Celme'den çıkması muhtemeldir. Böylece Celme, Cengiz Han'ın hayatını kurtarmıştır.⁷³⁴ *Gizli Tarih*, burada Cengiz Han'ın yaralanması veya fikrin ondan çıktığına dair kesin bir malumat vermese de kanaatimiz Burhan-haldun Dağı'na saklanma fikrinin Celme'den çıktığı yönündedir. Cengiz Han, Merkitlerin uzaklaşması üzerine kardeşi Belgutay ve yakın arkadaşlarından Bo'orçu ile Celme'yi onların peşinden gönderdi.⁷³⁵ Cengiz Han, Merkitlerin elinden eşi Börte'yi kurtarmak için Kerayit hükümdarı Ong-han'dan yardım istemiştir. Camuha'nın da yardımıyla eşi Börte'yi kurtaran Cengiz Han, birçok kabile mensubunun kendisine katılmasıyla birlikte 1182-1185 yıllarında Moğolların başına geçti.⁷³⁶

Cengiz Han kendisine iltihak eden kabileler tarafından han seçilince dostu olan Bo'orçu ve Celme'yi unutmadı ve o ikisini diğer komutanlarından üst rütbeye getirdi.⁷³⁷ Böylece Bo'orçu ve Celme'nin askerî ve idari anlamda Cengiz Han'ın sağ kolu olduğunu söyleyebiliriz. 1201 yılında Cengiz Han'ın bütün düşmanları Camuha'nın yanına geçerek onu han ilan etmişlerdi. Bu durum Gür Han unvanıyla başa geçen Camuha ve Cengiz Han'ı karşı karşıya getirdi. Cengiz Han, ilk olarak Kerayit hükümdarı Ong-han'a elçi göndererek Camuha'nın ve maiyetinin gücünden ve onların üzerine gidilmesi gerektiği konusunda onu haberdar etti. Ong-han ve Cengiz Han, Camuha'nın han seçilmesi üzerine güçlerini birleştirerek hızla onun üzerine yürüdüler. Ong-han ve Cengiz Han öncü birliklerini göndererek Camuha'ya saldırdılar. 1202 sonbaharında meydana gelen savaşta Camuha ve maiyetindekiler dağıldılar. Ong-han,

⁷³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gabriel, s. 3.

⁷³⁴ *M.G.T.*, s. 73.

⁷³⁵ *M.G.T.*, s. 38-40.

⁷³⁶ *M.G.T.*, s. 41-55.

⁷³⁷ *M.G.T.*, s. 59-60.

Camuha'nın peşine düştü, Cengiz Han da Tayciutları takip ederek onlarla Onon üzerinde savaşa tutuştu. Savaş sırasında Cengiz Han boynumdan yaralanarak geri çekildi. Bu konu hakkında *Gizli Tarih*, Celme'nin onun yanından ayrılmayarak yarasından sızan kanı emdiğini aktarmaktadır. “*Cengiz Han'ın yarasından akan kan durmuyordu. [...] Çelme onun pıhtılaşmış kanını ağzı doluncaya kadar emmeye başladı. O ağzını kanla dolduruyor, bazen yutuyor, bazen tükürüyordu. Gece yarısından sonra Cengiz Han kendine geldi ve kan tamamıyla durdu, 'susadım' dedi. Bunun üzerine Celme bütün elbisesini çıkararak karşıya yerleşmiş olan düşman içerisine doğru koşarak kısrak sütü aradı, fakat bulamadı.[...] Kısrak sütü bulamayınca bir arabadan içerisinde yoğurt bulunan büyük bir kap alarak beraberinde getirdi. [...] Yoğurt dolu kabı alıp getirdikten sonra Celme kendisi su arayıp buldu ve yoğurdu su ile karıştırarak Han'a içirdi.*”⁷³⁸ *Gizli Tarih*'in aktardığı bu bilgide Celme'nin düşman üzerine yanına hiçbir şey almadan koşacak kadar sadık bir dost olduğunu aktarmaktadır. Cengiz Han, ikinci kez hayatını kurtaran Celme'yi taltif ederek onu asla unutmayacağını bildirmiştir.⁷³⁹

1202 tarihinde Cengiz Han, Tatarlar üzerine yürümüş ve onları imha etmiştir. Onlardan Hargil-şira, Cengiz Han ve noyanlarının gazabından kaçarak kurtuldu. Ancak yiyecek bir şey bulamaması üzerine tekrar ordugâha dönerek Hole'un-ece'den ekmek istemişti. *Gizli Tarih*'in aktardığına göre o sırada beş yaşında olan Tuluy içeriye girdi ve Hargil-şira'yi görünce korkarak kaçmaya yeltendi. Ancak Hargil-şira, Tuluy'u yakalayarak onu öldürmeye çalıştı. Hole'un-ece, Tuluy'un, Hargil-şira tarafından kaçırıldığını ve bir elinde de bıçak olduğunu görünce bağırarak yardım istedi. Hole'un-ece'nin sesini duyan Altanî hemen koşarak adamın saçının örgüsünü asılmış ve bıçağı düşürmüştür. Bu sırada Celme ve Cetai, Altanî'nin sesini duyarak koşup Tuluy'u kurtarmış ve Hargil-şira'yi orada öldürmüşlerdir.⁷⁴⁰

Yanında Celme'nin olduğu bilinen Cengiz Han, 1202 yılının sonlarına doğru Tayciutları bozguna uğratarak onlardan A'uçu-ba'atur, Hoton-orçang ve Hudu'udar başta olmak üzere herkesi katletti.⁷⁴¹ Celme, 1203 yılında Cengiz Han'ın Ong-han'la olan çarpışmasında yer aldı. Bu çarpışmada Celme'nin görevi ordunun arkasından gelecek olan tehlikeyi bertaraf etmektir. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi Ong-han, Cengiz Han'a Halhalit Çölü yakınlarında ani bir baskın gerçekleştirdi. Savaş sonunda Cengiz Han, Kerayitleri mağlup etti. Bu sırada Ong-

⁷³⁸ M.G.T., s. 72.

⁷³⁹ M.G.T., s. 73.

⁷⁴⁰ M.G.T., s. 145.

⁷⁴¹ M.G.T., s. 76.

han, Naymanlar üzerine hareket etti.Orada öldürülmesi sonucunda Kerayitler tarih sahnesine karışmıştır. Bu tarihten itibaren Cengiz Han'ın karşısında tek güç olarak Naymanların kaldığı görülür. Nayman hükümdarı Tayang Han, Camuha'nın da Cengiz Han'dan kaçarak kendisine sığınması üzerine Moğolların savaşta neler yaptıkları konusunda bilgi sahibi olmuştu.⁷⁴² Cengiz Han'ın bir gün kendisine de saldıracağını düşünen Tayang Han, Moğolların olası bir saldırısı karşısında ne yapacağını bilmiyordu. Nihayet Cengiz Han, 1204 yılında Tayang Han'a karşı öncü birlikleri olan Cebe ve Kubilay Noyan'ı gönderdi. Savaş sırasında Celme'nin de bulunduğu, Camuha'nın Tayang Han'a Moğol askerlerini tanıttasından anlaşılmaktadır. Tayang Han, Moğolların saldırılarından çok korkarak geri çekilmişti. Bu sırada Camuha'ya orduyu takip eden ve kıran bu askerin kim olduğunu sordu. Camuha, gerek Tayang Han'ın yanından ayrılarak Cengiz Han'a sığınmak istemesinden gerekse olası esir düşme hususunda Cengiz Han'ın merhametine sığınmak için Moğol noyanları hakkında övgü dolu sözler söylemiştir. Camuha, *“Dostum Temucin'in, insan eti ile beslenen [...] dört köpeği vardı. Karakollarımızı kovalayıp gelen işte onlardır. [...] Bunlar: ikisi Cebe ile Kubilay, ikisi de Celme ile Sübütay olmak üzere dört kişidir.”*⁷⁴³ Tayang Han, Moğol ordusunun gücü hakkında edindiği bilgiler karşısında daha çok korkarak Nahu Dağı'na kaçtı. Camuha'nın da savaş esnasında kendisini terk etmesi üzerine Tayang Han, Cengiz Han ile baş edemeyeceğini anlamıştı. Gece olunca ordusunun dağıldığını gören Tayang Han, Cengiz Han'ın eline esir olarak düştü. Böylece Naymanlar 1204 yılında Moğollara katılmış oldular.⁷⁴⁴

1206 kurultayından sonra Cengiz Han, emrindeki insanları noyan rütbesine terfi ettirdi. Bunlar arasında Celme'de bulunmaktadır. Celme, noyan olarak tesmiye edildikten sonra Cengiz'in övgüsünü aldı. Cengiz Han, Celme'nin birlikte doğup büyüdüğünü söyledi ve onu dokuz defa yasaya karşı muaf bıraktığını ilan etti.⁷⁴⁵

Celme Noyan, Cengiz Han'ın en yakınlarından birisidir. Gerek Cengiz Han'ın dostu gerekse düşmanlarına karşı her zaman sadık bir askeri oldu. Celme Noyan, hakkında kaynaklarda fazla bilgi olmamasına karşın Cengiz Han'ın en kıdemli askerleri arasında yer aldığını bilmekteyiz. *Gizli Tarih*'in Celme'yi dört köpeğinden birisi olarak göstermesi, Celme'nin sadık noyanlardan olduğunu gösteren delillerdendir.⁷⁴⁶

⁷⁴² Atwood, *Encyclopedia*, s. 397.

⁷⁴³ Gabriel, s. 15.

⁷⁴⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 397.

⁷⁴⁵ *M.G.T.*, s. 142-143.

⁷⁴⁶ *M.G.T.*, s., 141-142.

1.6 Borohul (-, 1217)

Borohul Noyan'ın, *Gizli Tarih*'te hangi kabileye mensup olduğu hakkında bilgi yokken Reşidüddîn, onun Huşin Kabilesi'ne mensup olduğunu aktarmaktadır.⁷⁴⁷ *Gizli Tarih*'te Borohul'un, Curkinlerin ordugâhında bulunan bir çocuk olduğu aktarılmıştır.⁷⁴⁸ Borohul, Cengiz Han'ın askerî alanda ün kazanmış ve yukarıda da belirtildiği üzere dört kahramanı olarak tesmiye ettiği önemli noyanları arasında yer almaktadır. Cengiz Han, 1206 yılında Moğol devletini kurduğunda Borohul'u noyan rütbesine terfi ettirirken onu da dokuz cezadan muaf tuttu.⁷⁴⁹ Borohul aynı zamanda Ohotur Noyan ile Cengiz Han'ın aşçısıdır.⁷⁵⁰ Cengiz Han'ın Tatarlar üzerine hareket ettiği sırada Curkinlerin iki lideri Seçe-beki ve Taycu, Moğolların yanında savaşa katılmadılar. Cengiz Han, Tatarları ağır bir yenilgiye uğratıldıktan sonra hızla Curkinler üzerine harekete geçildi.⁷⁵¹ *Gizli Tarih*'e göre Curkinler, Cengiz Han tarafından yok edilirken Cebke Noyan bu sırada ordugâhta Borohul adında küçük bir çocuk bularak onu Hole'un-ece'ye hediye olarak verilmiştir.⁷⁵²

Borohul hakkında ilk tarihî kayıtlar, Naymanların Ong-han'ın ülkesine saldırması esnasında Cengiz Han'ın Bo'orçu, Muhali, Borohul ve Çıla'un-bahadır'ı Kerayitlere yardıma göndermesi şeklinde kaynaklarımızda geçmektedir.⁷⁵³ 1203 yılında Kerayitler ve Moğollar arasında evlilik sonucu akrabalık bağı kurulmak istenmiş ancak Sanggum bunu bir fırsata çevirerek Cengiz Han'ı tuzağa düşürmek istemiştir. Cengiz Han tuzağa düşeceğini Munglik-eçiğe'nin sayesinde anlamış ve Kerayit ülkesine varmadan geri dönmüştür. Bunun üzerine Ong-han, Sanggum ve Camuha hızla Cengiz Han'ın üzerine saldırı. Bu savaş sırasında Borohul, Cengiz Han ve oğlu Ögeday'ın yanında savaşta yerini aldı. 1203 yılında Cengiz Han ve Ong-han'a ait orduların ilk karşılaşması sırasında Ögeday boynundan yaralanarak savaş meydanında düştü. Bu sırada Ong-han'ın oğlu Sanggum savaş meydanında yaralanınca Kerayitler geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar.⁷⁵⁴ Bunun üzerine Cengiz Han, Kerayitlerle çarpıştıkları noktadan ayrılarak daha güvenli bir bölgeye gitti. Ancak Moğol ordusunda sabah sayım yapılırken Ögeday, Borohul ve Bo'orçu'nun olmadığı tespit edildi. Cengiz bunun üzerine oğlu

⁷⁴⁷ Reşidüddîn, I., s. 595.

⁷⁴⁸ *M.G.T.*, s. 67.

⁷⁴⁹ *M.G.T.*, s. 146.

⁷⁵⁰ Ch'i Tang, s. 119.

⁷⁵¹ Cengiz Han ve Ong-han'ın, Tatarlar üzerine yürümesi ve Curkinlerin savaşa katılmaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *M.G.T.*, s. 63-67.

⁷⁵² *M.G.T.*, s. 67.

⁷⁵³ *M.G.T.*, s. 103.

⁷⁵⁴ *M.G.T.*, s. 96.

ve iki komutanının öldüğünü düşünürken Bo'orçu, Cengiz Han'ın ordugâhına geldi. Bo'orçu'nun gelmesinden kısa süre sonra bir atlının daha gelmekte olduğunu gören Cengiz Han, yaklaşanların oğlu Ögeday ve Borohul olduğunu anladı. Cengiz Han, Ögeday'ın yaralı olduğunu görünce hızla yaranın dağlanması için emir verdi. Borohul'un da ağzının kanlar içinde olduğunu görerek ondan dinlemesini istedi.⁷⁵⁵ Cengiz Han, Borohul'un geri kaldıkları sırada Kerayitler'in askerî durumu hakkında bilgisine başvurmuş ve onların geri çekilerek kaçtığını öğrenmiştir. Böylece Cengiz Han, Kerayitlere ağır bir darbe indirmiş ve onların tekrar saldıracak güçlerinin kalmadığını, küçük yaşta yetiştirilmesi için annesine verdiği Borohul'dan öğrenmiştir. Bunun üzerine Cengiz Han ordusunu rahat edebileceği, Dalan Nemürges bölgesine hareket ettirdi.⁷⁵⁶

Borohul Noyan hakkında 1217 yılına kadar kaynaklarda herhangi bir bilgi aktarılmamaktadır. Horçi'den, Tumat halkının kadın ve kızlarını alabileceği emri çıkınca bölgeye hareket etti. Ancak Tumat halkı Horçi'ye istediğini vermeyerek onu esir etti.⁷⁵⁷ Bunun üzerine Cengiz Han, Tumat halkını cezalandırması için Borohul'u gönderdi. Borohul Noyan 1217 yılında kalabalık ve kuvvetli bir kabile olan Tumatlar üzerine hareket etti.⁷⁵⁸ Tumat halkı, Borohul Noyan önderliğinde Moğol ordusunun üzerine geldiği haberini alınca onu yolda pusuya düşürerek öldürdü.⁷⁵⁹ Cengiz Han, Borohul Noyan'ın Tumatlar tarafından öldürüldüğünü öğrenince hızla ordusunu toparlayarak onları yok etmek için yola çıkmak istedi. Ancak Bo'orçu ve Muhali, Cengiz Han'ı durdurarak Tumatlar üzerine Dorbai-dohşin'in gönderilmesi konusunda onu ikna ettiler.⁷⁶⁰

Borohul Noyan hakkında kaynaklarda daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

1.7 Şiki-Kutuku (1178(?)- 1260)

Şiki-hutuhu veya Şiki-kutuku adıyla kaynaklarda geçen Cengiz Han'ın oğlu gibi gördüğü Kutuku, Tatar kabilesine mensuptur.⁷⁶¹ 1198 yılında Cengiz Han, Ong-han'la birlikte Tatarları ağır bir yenilgiye uğrattığı sırada Şiki-hutuhu ordugâhta ele geçirilerek Cengiz Han

⁷⁵⁵ Roux, *Mogol İmparatorluğu*, s. 118.

⁷⁵⁶ *M.G.T.*, s. 97; Reşîdüddin, I., s. 458.

⁷⁵⁷ İsakov, s. 78-79.

⁷⁵⁸ Ch'i Tang, Tumat halkının bulunduğu bölge hakkında birçok stratejik yol ve ormanın bulunduğunu, askerî hareketin zor olduğunu belirtir. Hatta bölgeye generallerin sefer yapmaktan korktuğunu aktarmaktadır. Ch'i Tang, s. 119.

⁷⁵⁹ *M.G.T.*, s. 160-161; Reşîdüddin, I., s. 458.

⁷⁶⁰ Reşîdüddin, I., s. 458.

⁷⁶¹ Reşîdüddin, I., s. 596.

tarafından kendisine Kutuku adı verildi.⁷⁶² Reşîdüddin'e göre Cengiz Han'ın eşi Börte'ye, *Gizli Tarih*'e göre ise annesi Hole'un-ece'ye Şiki-Kutuku'yu yetiştirmesi için verdiği geçmektedir. 1206 yılında Cengiz Han *Büyük Han* ilan edildikten sonra askerî ve idari işleri düzenlediği sırada Şiki-Kutuku noyan rütbesine tayin edildi.⁷⁶³ Şiki-Kutuku'nun küçüklüğüne dair *Gizli Tarih*'te şu olay anlatılmaktadır: Yoğun kar yağışının olduğu bir kış günü Kutuku, ceylan (hayvan) sürüsü görmüş ve onları avlamak için gece vakti ordugâhtan ayrılmıştı. Cengiz Han, gece muhafızlarına Kutuku'nun nerede olduğunu sormuş ve avlanmaya gittiğini öğrendiğinde aşırı sinirlenmişti. Şiki-Kutuku'nun gece yoğun kar yağışında kaybolacağını düşünmüş ve muhafızlara kızarak onları cezalandırmıştı. Ancak kısa süre sonra Şiki-Kutuku, ordugâha dönmüş ve Cengiz Han'a otuz ceylan avladığını ve hepsini karın altına gömdüğünü söylemiştir. Cengiz Han, Şiki-Kutuku'nun genç yaşta böyle bir cesaret sergilemesine sevinmiş ve onu taltif etmiştir.⁷⁶⁴ *Gizli Tarih*'te aktarılan bu hikâye abartılı olmakla birlikte Cengiz Han'ın nezdinde Şiki-Kutuku'nun önemli bir birey olduğunu belirtmesi bakımından da önemlidir.

Şiki-Kutuku aynı zamanda Cengiz Han'ın kardeşleri statüsünde yer alarak ganimetten aynı payı alma hakkına sahiptir. Cengiz Han, onu yasağa karşı işlemiş olduğu dokuz cezadan muaf tutmuştur. Şiki-Kutuku, aynı zamanda Moğol Devleti'nin hâkimliğine tayin edilmiş ilk noyandır. Şiki-Kutuku'nun oluşturduğu kanunlar ve mahkeme kayıtları, Moğol Devleti'nin her yerinde kullanılmıştır. Cengiz Han, Şiki-Kutuku'yu hâkimliğe tayin etti ve ondan Moğol Devleti'nin kanunlarını ve mahkemede aldığı kararları '*mavi defter*'e kaydederek hiç kimsenin değiştirmemesini istedi.⁷⁶⁵ Gece ve gündüz muhafızlarını tanzim eden Cengiz Han, bu sırada Şiki-Kutuku'ya adli ve idari işleri icra etmeleri için komutanlardan istediğini seçme emrini verdi.⁷⁶⁶ Şiki-Kutuku'nun Cengiz Han'ın 1211 yılında başlayan Kuzey Çin seferinde bulunduğu tarihî kaynaklarda geçmektedir. Cengiz Han, 1215 yılında Kin İmparatoru'nun başkent Chung-tu'yu terk etmesiyle birlikte şehri ele geçirdi.⁷⁶⁷ Chung-tu'da bulunan ganimetin tespiti için Şiki-Kutuku, Ohotur ve Arhai-hasar'ı gönderdi. Bu sırada Moğolların şehre geldiği haberini alınca Chung-tu'nun naibi onları karşılamak için kıymetli hediyeler hazırladı. Naip

⁷⁶² Hutuhu, yeniden hayata dönüş anlamındadır. Reşîdüddin, I., s. 453; Ch'i Tang, s.94; Atwood, *Encyclopedia*, s. 464.

⁷⁶³ M.G.T., s. 134; Atwood, *Encyclopedia*, s. 464.

⁷⁶⁴ M.G.T., s. 135; P. Ratchnevsky, "Şigi Qutuqu", *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, ed. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch'ing, Peter Geier, May Wang, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, s.77.

⁷⁶⁵ Ch'i Tang, s. 92; Atwood, *Encyclopedia*, s. 464.

⁷⁶⁶ M.G.T., s. 158.

⁷⁶⁷ Atwood, *Encyclopedia*, s. 464.

Kaday, Şiki-Kutuku, Ohotur ve Arhai-hasar'ı, şehrin dışında karşılayarak onlara kıymetli hediyeler takdim etti.⁷⁶⁸ Naip Kaday'ın hediyelerini Şiki-Kutuku hariç diğer iki noyan kabul ettiler. Şiki-Kutuku, Kaday'a, getirdiği hediyelerin Cengiz Han'a ait olduğunu ve nasıl olur da kendilerine takdim edebildiğini söyleyerek onu reddetti. Şiki-Kutuku, Ohotur ve Arhai-hasar, Chung-tu şehrindeki ganimeti tespit ettikten sonra Cengiz Han'ın ordugâhına geri döndü. Cengiz Han, Şiki-Kutuku'ya Naip Kaday'ın yaptıkları hakkında malumat almak için sorular sordu. Şiki-Kutuku, Naip Kaday'ın kendilerine hediye sunduğunu belirtti. Kendileri için sunulmuş olan hediyeleri Ohotur ve Arhai-hasar'ın kabul ettiğini söyledi.⁷⁶⁹ Şiki-Kutuku, kendisinin hediyeleri reddettiğini belirterek o metanın Cengiz Han'ın olduğunu ve nasıl olur da kendilerine verebildiğini söyledi. Bunun üzerine Cengiz Han, Şiki-Kutuku'yu taltif etmiş, Ohotur ve Arhai-hasar'a kızmıştır.⁷⁷⁰ Kaynakların aktarımı, Şiki-Kutuku'nun adalete vermiş olduğu önemi göstermesi bakımından önemlidir. Cengiz Han'ın, Kutuku Noyan'ı adalet mekanizmasının başına geçirmesi ve Cengiz yasalarını uygulamaya koymasını istemesi, onda görmüş olduğu hukuk ve diplomasi alanındaki yeteneklerinden olsa gerektir.

Şiki-Kutuku hakkında kaynaklar 1219 yılına kadar malumat vermemektedir. 1219 yılında Cengiz Han'ın batı seferine katılan Kutuku Noyan, 1220 yılında Ögeday çerbi ve Sa'di çerbi ile birlikte Gûr ve Horasan Bölgesi'ni tahrip ve yağma etti. Cûzcânî; Kutuku'nun, Gazne, Tohoristan ve Gernsir'e kadar birçok şehir ve köyü yağmaladığını, ahalisini öldürdüğünü aktarmaktadır.⁷⁷¹

Kutuku Noyan, 1221 yılının başlarında Sultan Celâleddin Hârizmşah'ın üzerine gönderildi.⁷⁷² Sultan Celâleddin'in Gazne'ye giderek Moğol istilasına karşı direnişi başlatmak için hazırlık yaptığı haberi ulaşınca Cengiz Han, Şiki-Kutuku'yu üç tümen askerle hızla Gazne üzerine gönderdi. Şiki-Kutuku bu sırada Gaznin, Gürcistan, Zabul ve Kabil'in yollarını korumakla görevli idi.⁷⁷³ Sultan Celâleddin Hârizmşah, Gazne'ye vardığı zaman Emin Melik ve 50 bin kişilik ordusu ile onu karşıladı. Ardından Melik İğrak da ordusuyla Sultan Celâleddin'e katıldı.⁷⁷⁴ Emin Melik ve Melik İğrak'ın Celâleddin Hârizmşah'ın yanına gelmesi, Sultan'ın kendisine olan güvenini geri kazanmasını sağlamış olmalıdır. Nihayetinde

⁷⁶⁸ Ratchnevsky, s. 81.

⁷⁶⁹ P. Ratchnevsky, s. 81.

⁷⁷⁰ M.G.T., s. 173.

⁷⁷¹ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 111; Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1003.

⁷⁷² Ebu'l-Ferec, II., s. 514.

⁷⁷³ Reşîdüddin, I., s. 522; E. Bretschneider, I., s. 282.

⁷⁷⁴ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 77; Atwood, *Encyclopedia*, s. 436.

Cüveynî'nin nakline göre peşinden gelen Şiki-Kutuku'nun emrinde bulunan Tekeçük ve Mulgar Noyan'ın Valian Kalesi muhasarasını önlemek için hareket etmiş ve onları geri püskürtmüştür.⁷⁷⁵ Sultan Celâleddin, bu sırada yaklaşan Şiki-Kutuku ve Moğol ordusunun Gazne'ye girmesini engellemek istiyordu. Ailesiyle birlikte burada olan Sultan Celâleddin, Moğol ordusunun girdiği her şehri yakıp yağmaladığını ve tek bir fert bırakmadığını biliyordu. Bu sebeple Şiki-Kutuku ve Moğol ordusunun manevralarını engelleyebileceği stratejik bir nokta aradı. Bu bölge Hindikuş Dağları'ndaki Pervan bölgesiydi.⁷⁷⁶ Pervan bölgesinde ordusunu yayıp Moğolların manevra kabiliyetini ortadan kaldırarak onları geri püskürtmeyi düşünüyordu.⁷⁷⁷ Şiki-Kutuku, emrinde üç tümen asker; Tekeçük, Mulgar ve Kaban noyanlar ile Pervan önlerine geldi.⁷⁷⁸ Karşılarında Sultan Celâleddin'in ordusunu görünce Kutuku süvari okçularını öne sürdü. Şiki-Kutuku, ordusunun Celâleddin üzerinde başarı sağlayamadığını görünce daha fazla kayıp vermemek için geri çekildi. Celâleddin Hârizmşah, Moğol ordusunun karşısında sayıca üstündü.⁷⁷⁹ Ancak Şiki-Kutuku, savaş sırasında psikolojik üstünlüğün her zaman işe yaradığını biliyordu. Bu sebeple gece olunca askerlerine ellerinde bulunan eşyalar ile korkuluk yapmalarını ve onları yedek atların üzerine koymalarını emretti.⁷⁸⁰ Böylece Hârizmşah'ın ordusu Moğollara askerî destek geldiğini düşünerek paniğe kapılacak ve savaşmadan kaçacaklardı. Kutuku'nun planı Sultan Celâleddin'in temkinli davranışı karşısında işe yaramamıştır.⁷⁸¹ Celâleddin'in ordusunu sakinleştirmesi ve ertesi gün meydana gelecek savaş için hazırlıklara devam etmelerini emretmesi üzerine ordusu dağılmadı. Sabah olunca Kutuku yapmış olduğu planın işe yaramadığını görünce Celâleddin'in ordusunda zayıf olan Melik İğrak'ın üzerine baskı yapmayı düşündü. Melik İğrak'ın ordusu Moğolları ok yağmuruna tutarak geri püskürtmeyi başardı. Kutuku bunun üzerine merkezde bulunan Celâleddin'in üzerine hareket etti.⁷⁸² Celâleddin, Moğol ordusunun hızla üzerine geldiğini görünce kös davulunu çaldırdı. Davul sesini duyan Hârizm ordusu, atlarına binerek Moğollara saldırıya geçti. Moğollar, bu sırada Sultan Celâleddin'in adamlarından 500 kadarını öldürdü.⁷⁸³

⁷⁷⁵ Cüveynî, s. 344; Ch'i Tang, s. 93; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79; P. Ratchnevsky, s.83.

⁷⁷⁶ Ratchnevsky, s. 83; Neslihan Durak, "Afganistan'da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına*, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Armağan, ed. Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2015, s. 219.

⁷⁷⁷ Ebu'l-Ferec, II., s. 514; Reşîdüddin, I., s. 523; E. Bretschneider, I., s. 282.

⁷⁷⁸ Reşîdüddin, I., s. 523; Ch'i Tang, s. 93; E. Bretschneider, I., s. 282; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 80; Atwood, *Encyclopedia*, s. 436.

⁷⁷⁹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 436.

⁷⁸⁰ Reşîdüddin, I., s. 524.

⁷⁸¹ Ch'i Tang, s. 93; Ratchnevsky, s. 83.

⁷⁸² Reşîdüddin, I., s. 524; Durak "Çingizli Hakimiyeti", s. 220.

⁷⁸³ Ebu'l-Ferec, II., s. 514; Atwood, *Encyclopedia*, s. 436.

Celâleddin ordusunun gerilediğini fark edince kendisi de Moğollar üzerine saldırdı. Böylece Şiki-Kutuku, Sultan Celâleddin Hârizmşah tarafından yenilgiye uğratıldı.⁷⁸⁴ Hârizmşahlar ordusu, Moğolların geri püskürtülmesinden hemen sonra ganimetleri paylaşmaya başlamıştı. Savaş sonrasında Emineddin Melik ve İğrak arasında ganimetin paylaşımı konusunda anlaşmazlık çıktı.⁷⁸⁵ Melik İğrak ordusuyla birlikte Sultan Celâleddin'in emrinden ayrılarak onu yalnız bıraktı. Sultan Celâleddin'in askerî gücünün zayıflaması üzerine Cengiz Han onu hezimete uğratmak için harekete geçti.⁷⁸⁶ Pervan Savaşı'nda Şiki-Kutuku, Cengiz Han tarafından kendisine verilmiş olan görevi yerine getirememiştir. Bunun üzerine Cengiz Han, Kutuku'nun bundan sonra daha dikkatli olması yönünde onu uyarmıştır.⁷⁸⁷ Pervan Savaşı hakkında *Gizli Tarih*, 1219 yılında meydana geldiğini aktarırken Şiki-Kutuku'nun yenilmesi üzerine Cebe, Sübüta, Togaçar'ın hızla Celâleddin üzerine hareket ettiğini kaydeder. Ancak burada hem kronolojik hata hem de noyanların askerî harekâtı hakkında yanlış bilgilendirmeler mevcuttur.⁷⁸⁸

Şiki-Kutuku hakkında kaynaklar 1230-1231 yılında Ögeday Han'ın Kuzey Çin seferine kadar sessiz kalmaktadır. Şiki-Kutuku Noyan, Ögeday Han'ın Moğol Devleti'nin başına geçmesiyle birlikte Kuzey Çin seferine gönderildi. Ögeday Han, Sarı Nehir'de bulunan T'ung-kuan'daki kalelerin ele geçirilmesi için kardeşi Tuluy ile birlikte Şiki-Kutuku'yu gönderdi. Ancak Tuluy ve Şiki-Kutuku Noyan, kalenin korunaklı olması ve Çin askerinin sayıca üstünlüğü üzerine geri çekilmek zorunda kaldı.⁷⁸⁹ Çin kaynaklarında ise Kutuku Noyan'ın, Mart 1232 yılında Kin İmparatorluğu'nun başkenti Kai-feng'e saldırdığı aktarılmaktadır.⁷⁹⁰

Ögeday Han, 1234 yılında Şiki-Kutuku'yu vergi ve yasaların uygulanması için sorumlu olarak Kuzey Çin'e başhâkim rütbesiyle gönderdi.⁷⁹¹ Kutuku, Chung-tu'ya gitmeden önce 1235 yılında Ögeday Han'ın veliahtı Köçü ile Sung hanedanlığının üzerine hareket etmiştir. Moğolların 1235 yılında Sung hanedanlığı üzerine askerî harekâtında uzun süre kalmadığı anlaşılan Kutuku, 1236 yılında Chung-tu'ya hareket etti.⁷⁹² Şiki-Kutuku, 1236 yılında Chung-tu'ya varmış ve bölgedeki ilk nüfus sayımını yaptırmıştır. Kutuku, Chung-tu'da yaptırdığı nüfus

⁷⁸⁴ Ebu'l-Ferec, II., s. 515; Ch'i Tang, s. 93; Howorth, *Mongols*, s. 435; E. Bretschneider, I., s. 282.

⁷⁸⁵ Reşîdüddin, I., s. 525.

⁷⁸⁶ Cüveynî, s. 346-347; Ebu'l-Ferec, II., s. 515.

⁷⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cüveynî, s. 346-347; Ch'i Tang, s. 93; E. Bretschneider, I., s. 282.

⁷⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. *M.G.T.*, s. 181-182.

⁷⁸⁹ Reşîdüddin, I., s. 634-635.

⁷⁹⁰ Boyle, *Successors*, s. 35-36; P. Ratchnevsky, s. 85.

⁷⁹¹ Reşîdüddin, I., s. 664.

⁷⁹² Ch'i Tang, s. 94; Atwood, *Encyclopedia*, s. 464.

sayımında 1 milyon 40 bin aile tespit etti.⁷⁹³ Şiki-Kutuku, mahkemede kendine has bir metot uygulamış, suçlulara zorla değil, kendilerinin itiraf edeceği bir sorgu sistemi oluşturmuştur.⁷⁹⁴ Şiki-Kutuku'nun mahkemede uygulamış olduğu bu sistemle Moğol Devleti'nin adli yöntemini oluşturduğunu söyleyebiliriz.⁷⁹⁵ Bunun yanında, Kuzey Çin'de bulunan yüksek rütbeye sahip Moğol ailesine mensup biriydi. Bu sebeple Yeh-lü Ch'u-ts'a ile fikirlerinin çatıştığı görülür. Nihayetinde en yüksek memurlardan olan Şiki-Kutuku'nun aynı zamanda Yeh-lü Ch'u-ts'a'nın kararlarını gözden geçirmek gibi sorumluluklarının olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Şiki-Kutuku'nun Çin'den daha fazla vergi alabilmek için girişmiş olduğu fikirlere Yeh-lü Ch'u-ts'a'nın karşı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Yeh-lü Ch'u-ts'a'nın saptamış olduğu vergi sistemine ve uyguladığı politikalara da Şiki-Kutuku engel olmaya çalıştı. Ancak Ögeday Han, fikirlerini önemseydiği Yeh-lü Ch'u-ts'a'ı, Moğol ailesinden ayrı tutmuştur.⁷⁹⁶

1235 yılında Sung Hanedanlığı'na karşı girişilen bir sefere katılmıştır. Şiki-Kutuku, Ögeday Han'ın 1241 yılında ölümü ve 1251 yılında Mengü'nin Moğol Devleti'nin başına geçmesine kadar sessizliğini korumuştur. Ancak 1251 yılına kadar Şiki-Kutuku'nun Kuzey Çin'in yönetiminde etkin görev aldığı akla gelmektedir. Bununla birlikte Mengü, 1251 yılında başa geçince Şiki-Kutuku'nun görevden alındığı görülür. Mengü Han, Şiki-Kutuku'nun yerine Mengeser Noyan'ı tayin etmiştir. Şiki-Kutuku, 1249 yılından itibaren yanına Tuluy'un oğullarından Kubilay'ı alarak Çin'deki sivil yönetimden sorumlu tutulmuştur. Bunun yanında 1259-1260 yılında Arık-Böke ve Kubilay arasında meydana gelen savaşta yer aldığını ve bu savaşta 90 yaşında öldüğünü bilmekteyiz.⁷⁹⁷ Onun ölümünden sonra emrindeki tümenlerin oğlu Batuka'ya verilmiş olması muhtemeldir.⁷⁹⁸

Şiki-Kutuku'nun, Cengiz Han'ın her an yanında olduğu ve Moğolların eline geçmiş olan ganimet paylaşımından da sorumlu olduğu kaynaklarda geçmektedir. Cengiz Han, Moğol devletinin eline geçen ganimetlerin annesi, kardeşleri ve oğulları arasında taksimatını bizzat gerçekleştirirdi. Bu sırada dayısı Da'arитай'ın hakkını vermemişonu, bir zamanlar Kerayitlere yardım etmekle suçlamış ve onun Moğol Devleti'nden pay almaması gerektiğini ileri sürmüştür. Cengiz Han'ın her daim yanında bulunan ve onun sadık adamlarından olan Şiki-

⁷⁹³ Ch'i Tang, s. 94;

⁷⁹⁴ P. Ratchnevsky, s. 87.

⁷⁹⁵ Howorth, *Mongols*, s. 464.

⁷⁹⁶ P. Ratchnevsky, s. 88.

⁷⁹⁷ P. Ratchnevsky, s. 89-90.

⁷⁹⁸ Boyle, *Successors*, s. 314.

Kutuku, Bo'orçu ve Muhali bu taksimata engel olmuş ve amcasına pay vermesi için Cengiz Han'ı ikna etmişlerdi.⁷⁹⁹ Batı seferinde, Cuci Çağatay ve Ögeday, Ürgenç'i ele geçirdikten sonra şehir ahalisini kendi aralarında taksim etmişlerdir. Cengiz Han'ın hakkını göz ardı ederek veyahut unutarak kendi aralarında Ürgenç şehri ahalisini taksim etmeleri Han'ın hoşuna gitmedi.⁸⁰⁰ Cengiz Han üç oğlunun bu tutumu karşısında onları huzuruna kabul etmedi. Bunun üzerine Şiki-Kutuku, Bo'orçu ve Muhali devreye girerek Cengiz Han'ı yumuşatmış ve Cuci, Çağatay ve Ögeday'ın iradelerinin zayıflamaması için uğraşmışlardır.⁸⁰¹ Yukarıda geçen iki olayın da tarihi hakkında *Gizli Tarih* bilgi vermemekle birlikte eserde abartılı bir anlatım da mevcuttur. *Gizli Tarih*'in burada Şiki-Kutuku ve diğer noyanların Cengiz Han nezdinde güç ve yerini göstermesi bakımından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda *Gizli Tarih*, Şiki-Kutuku'nun Moğol devletindeki emtia paylaşımında yer aldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Şiki-Kutuku, hakkında değinilmesi gereken bir başka konu da onun 1236 yılında Chung-tu'ya gittiğinde yerli halkın dinî ve kültürel aktiviteleri ile ilgilenmesidir. Kutuku'nun Kuzey Çin'e gelmesiyle birlikte Budist din adamı Hai-yun ile karşılaşır ve Çin kaynakları onunla birçok konuda fikir alışverişinde bulunduğunu aktarır. Şiki-Kutuku, Budist keşiş, Çin'deki yönetimin yanı sıra kişisel konularda da danışıyordu. Şiki-Kutuku'nun, Kuzey Çin'de siyasi bir otorite olarak nüfuz sahibi olma yolunda Hai-yun'a başvurması muhtemeldir. Hai-yun'un, Moğol otoritesini halk nezdinde hafifletmesi, karşılığında ise Budist tapınaklarına ve keşişlere dokunulmamasını istemesi muhtemeldir.⁸⁰² Burada belirtmek gerekir ki 1249 yılında Kubilay'ın Şiki-Kutuku'nun Budizm ile ilgilenmesinden etkilenmiş olması muhtemeldir. Nihayetinde Kubilay 1249'dan itibaren Kuzey Çin'in sivil yönetiminin içindeydi ve 1260 yılında Moğol Devleti'nin başına geçtiğinde kendisi de Çin kültürünün hayranı olarak ülkenin merkezini Çin'e taşımıştı.

⁷⁹⁹ M.G.T., s. 161-162.

⁸⁰⁰ E. Bretschneider, I., s. 280.

⁸⁰¹ M.G.T., s.183-184.

⁸⁰² P. Ratchnevsky, s.87-88; Hai-yun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. L. Chan, "Yang Huan", *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, ed. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch'ing, Peter Geier, May Wang, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, s. 195-207.

1.8 Munglik-eçige

Munglik-eçige, Moğolların Honghotat kabilesine mensup olup babası Çaraha-ebugen ile Yesugay'ın⁸⁰³ yakın adamlarındandır.⁸⁰⁴ Munglik-eçige, Yesugay'ın ölümü sırasında onun son vasiyetini dinlediği hâlde buna uymadı. Cengiz Han ve ailesini yalnız bırakarak diğer kabilelerle birlikte hareket etti. Ancak Munglik-eçige, 1202 yılında meydana gelen Dalan Nemürges Savaşı sonrasında Camuha'nın yanından ayrılarak Cengiz Han'a tabi oldu. Munglik-eçige'nin, Dalan Nemürges sonrasında Cengiz Han'a bağlanması üzerine kendisine "eçige" yani "baba" unvanı verilmiştir.⁸⁰⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, eserinde Munglik-eçige'nin, Cengiz Han'ın annesi Hole'un-ecce ile evlenmesi sonucunda kabilesiyle birlikte tabi olduğunu belirtir.⁸⁰⁶ Böylece Honghotat kabilesinin de Cengiz Han'a bağlanmış olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁰⁷

Cengiz Han, 1206 yılında Büyük Han ilan edilince askerî işleri düzenlemek adına noyan tayinlerini gerçekleştirdi. Bu sırada Munglik-eçige'yi de noyan tayin ederek ondan övgüyle bahsetmiştir. Cengiz Han, Munglik-eçige'nin kendisine hizmet ve yardımlarından bahsetmiştir. Kerayit hükümdarı Ong-han ve oğlu Sanggum, Cengiz Han'ı ortadan kaldırmak için tuzak hazırlamışlardır. Cengiz Han'ı davet ederek oğlu Cuci 'ye Ça'ur-beki'yi gelin olarak vereceklerine dair haber gönderdiler. Haber üzerine Cengiz Han on adamıyla birlikte yola çıktı ve gece Munglik-eçige'nin evinde kaldı. Munglik-eçige, Cengiz Han'ı evinde misafir etmiş ve onu engelleyerek Kerayitlerin tuzağına düşmesine engel olmuştur.⁸⁰⁸ Munglik-eçige'nin bu tutumu Cengiz Han'ın Kerayitler tarafından tuzağa düşürülerek ortadan kaldırılmasına engel olmuştur. Buradan noyanların Cengiz Han'ın yanında fikirlerini açık bir şekilde beyan edebildikleri ve sadık adamları olarak her daim onu korumaya çalıştıkları görülür.

Burada eklememiz gereken bir konu da Munglik-eçige'nin yedi oğlundan Kököçü'nün Teb-tengri hadisesidir. Teb-tengri olarak bilinen Şaman Kököçü, 1206 kurultayında Ulu Tengri'nin Cengiz Han'a kâinatın kağanlığını verdiğini ilan etmişti.⁸⁰⁹ Şaman Kököçü'nün yapmış olduğu bu ilahi tasdik, Cengiz Han'ın otoritesini sağlamlaştırmıştır. Kököçü, Cengiz Han'a iktidarının temellerini atmasına yardımcı olurken kendi şöhret ve ününü de arttırmış ve

⁸⁰³ Cengiz Han'ın babası.

⁸⁰⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 530.

⁸⁰⁵ M.G.T., s. 61-62; Allsen, "North China", s. 337.

⁸⁰⁶ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, s. 67; Atwood, *Encyclopedia*, s. 99.

⁸⁰⁷ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, s. 67.

⁸⁰⁸ M.G.T., s. 91; Reşidüddin, I., 1373, s. 383; Joseph de Guignes, Hunların, *Türklerin, Moğollar'ın ve daha sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018, s.425.

⁸⁰⁹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 531.

nüfuz sahibi olmuştur. Bu durum Kököçü'nün kendisine olan güvenini arttırmış olacak ki Cengiz Han'ı yönetmeye çalışmıştır. İlk olarak Cengiz Han'ın kardeşi Cuci -Hasar ile kavga eden ve onu ortadan kaldırmak isteyen Kököçü, Cengiz Han'a *"Menggü Tanrı bana emrini bildirirken bazan 'devleti Temucin idare etsin' diyor ve bazan da 'bu işi Hasar yapsın' diyor. Eğer Hasar'dan daha önce davranmazsan, ne olacağı hakkında sana teminat veremem!"*⁸¹⁰ dedi. Cengiz Han, Kököçü'nün dediklerinden etkilenmiş olacak ki Cuci -Hasar'ın komutanlık alameti börk ve kemeri çıkarmaları emrini vererek onu tutuklattı. Cuci -Hasar'ın cezalandırılacağını öğrenen Hole'un-ece, Cengiz'in karşısına çıkarak Cuci -Hasar'ın tutuklanmasını önledi. Cengiz Han, annesini teskin edip Hasar'ın serbest bırakılmasına izin verdiyse de emrindeki adamlarını alarak ona 4.000 kişi bıraktı.⁸¹¹

Kököçü, Cengiz Han'ın üzerindeki etkisini fark etmiş olacak ki bir gün diğer kardeşi Temuge-otçigin ile tartışmış, ona herkesin içinde hakaret ederek kendisinden af dilemesini ve secde etmesini isteyerek onu küçük düşürmüştür.⁸¹² Temuge-otçigin durumu Cengiz Han'a aktarmıştır. Temuge-otçigin'in başına gelenleri duyan Börte ise Cengiz Han'a kardeşlerine *"yapılanlara sessiz kalırsan sen öldükten sonra ulusunu kimin emrine vereceklerdir"* diyerek uyarmıştır. Cengiz Han, eşi Börte'nin de uyarısı üzerine Şaman Kököçü'nün yaptıklarını fark etmiş olacak ki Temüge'ye ondan kurtulması için müsaade etmiştir. *Gizli Tarih'e* göre Kököçü birkaç gün sonra babası Munglik-eçige ile Cengiz Han'ın huzuruna geldi. Bunu fırsat bilen Temüge, Kököçü'nün yakasına yapıştı. Cengiz Han aralarındaki husumeti çıkıp dışarıda halletmelerini isteyerek Temuge-otçigin'in işini kolaylaştırmıştır. Temuge-otçigin onu dışarı çıkardıktan sonra üç adamıyla birlikte Kököçü'yü yakaladı. Temüge-otçigin ve adamları Kököçü'yü yakaladıktan sonra bel kemiğini kırarak onu öldürdüler. Munglik-eçige ise oğlu Kököçü'nün öldürüleceğini anlayarak Cengiz Han'a çok eskiden arkadaş olduklarını hatırlattı. Ardından kendisine ve nesline verilen dokuz defa bağışlanmak sözünün verildiğini bildirdi. Cengiz Han, Munglik-eçige'ye *"sen oğullarına sahip çıkamadın, onlar kendilerini benimle denk tuttular. Eğer sizlerin bu karakterde olduğun bilmiş olsaydım, Camuha, Altan ve diğerlerine karşı kullanmış olduğum muameleyi sizlere de tatbik ederdim"* dedi. Ancak daha önce vermiş olduğu söz üzerine Munglik-eçige ve oğullarını affettiğini söyledi.⁸¹³

⁸¹⁰ M.G.T., s. 163.

⁸¹¹ M.G.T. 163-164.

⁸¹² Atwood, *Encyclopedia*, s. 531.

⁸¹³ M.G.T., s. 166-168.

1.9 Horçi

Reşîdüddin'in eserinde Nayaka Noyan adıyla geçen Horçi, Moğolların Bara'in kabilesine mensuptur.⁸¹⁴ Cengiz Han'ın emriyle noyanlar arasında terfi olan Horçi, kendi kabilesinden 3 bin kişiyi emri altında topladı.⁸¹⁵ Horçi, 1180 yılında Camuha, Ong-han ile birlikte Merkitler tarafından kaçırılan Cengiz Han'ın eşi Börte'yi kurtardı. Börte'yi Merkitlerin elinden kurtardıktan sonra Cengiz Han, Camuha ile biriki yıl birlikte yaşadı. Cengiz ve Camuha bir gün ordugâh kurdukları bölgeden göç etme kararı aldılar. Ancak yolda Camuha'nın fikir değiştirerek tekrar bu bölgeye yerleşmek istemesi Cengiz'i kuşkulandırmış ve Börte'nin de uyarısı sonucu yollarına devam etmişlerdir. Cengiz Han'ın, hiç durmayarak ilerlemesi üzerine Camuha'nın maiyetinden birçok kişi ondan ayrıldı. Bu kişiler, gün ağardıktan sonra Cengiz'in yanına gelerek kendisine iltihak ettiklerini bildirdiler (1182-1185).⁸¹⁶ Cengiz'e iltihak edenler arasında Horçi de bulunmaktadır. Horçi'nin 1182-1185 yıllarında Cengiz Han'ın yanına gelmiş olması muhtemeldir.⁸¹⁷

Horçi, Cengiz Han'ın huzuruna çıkınca Camuha'nın yanından neden ayrıldıklarını şu şekilde aktarmıştır. *"İlahi bir işaret bana (rüyamda) şunları gösterdi; beyaz bir inek gelerek Camuha'nın etrafında dolaştı ve onun çadır arabasını süstü, sonra da Camuha'yı süstü. Bu esnada ineğin iki boynuzundan biri kırılıverdi, inek de 'Boynuzumu ver!' diyerek toprakları saçmaya ve Camuha'nın karşısına dikilerek böğürmeye başladı. Derken, boynuzsuz (başka) bir beyaz öküz, sırtına yüklenmiş büyük bir çadır direğini çekerek geldi. O, büyük araba izinden,*

⁸¹⁴ Reşîdüddin, I., s. 458.

⁸¹⁵ M.G.T., s. 138.

⁸¹⁶ *Gizli Tarih'te "Gün ağardıktan sonra, Calayir'lardan Tohura'un ailesinden Haçi'un-tohura'un, Harahai'tohura'un ve Halaldai-tohura'un isminde üç kardeşin kendilerine yaklaşıp bütün gece birlikte yürümüş olduklarını gördüler. Sonra, Tarhudlardan Hada'an-daldurhan, hepsi Tarhudlu beş kardeş oldukları hâlde, gelip iltihak ettiler. Sonra, Munggetukiyan'ın oğlu Ungur ve başkaları, Çangşi'ut ve Baya'ud (aileleri) ile birlikte geldiler. Barulaslardan Hubilai ve Hudus adında (iki) kardeş, Manghudlardan Cetai ve Doholhu-çerbi adında iki kardeş geldiler. Bo'orçu'nun küçük kardeşi Ogolen-çerbi Aruladlardan ayrılarak büyük kardeşi Bo'orçu'nun peşinden geldi. Celme'nin küçük kardeşi Ça'urhan ve Sube'etai-ba'atur, Uriyanghanlardan ayrılarak Celme'nin yanına geldiler. Besudlardan Degai ve Kuçugur adında iki kardeş, Sulduslardan Çilgutai, Taki ve Tayiçi'udai adlı kardeşler de geldiler. Calayirlardan Seçe-domoh ve Arhai-hasar-bala, oğulları ile birlikte geldiler. Honghotanlardan Süyiketü-çerbi de geldi. Sukeden, Cegai ve Hongdahor, oğulları Sukegai-ce'un, Ne'udai ve Çaha'an-uva ile birlikte geldiler. Olhuno'udlardan Kinggiyadai, Horolaslardan Seçi'ur ve Dorbenlerden Moçibedu'un da geldiler. İkires'lerden Butu, güvey olarak orada bulunduğu için beraber geldi. Noyakinlerden Cungso da geldi. Oronarlardan Cirho'an da geldi. Barulaslardan Suhu-seçen ve Haraçar oğulları ile birlikte geldiler. Sonra, Ba'arin' terden Horçi-usun ve ihtiyar Kokoços, Menen-ba'arinlerle beraber bir gureyen hâlinde geldiler."* diye aktarır. M.G.T., s. 54-55.

⁸¹⁷ Cengiz Han ve Camuha'nın hangi tarihte ayrılmış olduğu konusunda müverrihler fikir birliğinde değillerdir. Kimisi bu tarihi en erken 1175 veya 1182-1185 yılları arasında olduğunu bildirirken kimisi bu tarihi 1197 olarak vermiştir. Ancak Cengiz Han'ın 1197 yılını baz alırsak on-on iki gibi uzun süre zarfını doldurmak mümkün değildir.

Temucin'in peşinden gömürdeyerek geliyor ve; 'Gökle yer, Temucin'i ulusun hükümdarı ilân ettiler.' dedi.⁸¹⁸ Horçi, Cengiz'in dünyaya hâkim olacağını ve bu sebeple onunla birlikte hareket etmek istediklerini belirtti. Ardından Cengiz'e rüyasından bahsettiği ve onu ulusun hâkimi olarak gördüğü için sevindirmesini istedi. Cengiz Han, Horçi'ye *"Hakikaten ulusun hükümdarı olursam, seni tümen komutanı yaparım."* dedi. Ancak Horçi, tümen komutanlığından fazlasını isteyerek ele geçirdikleri ülkelerden iyi ve güzel otuz tane kadın alma hakkı istedi.⁸¹⁹

1206 yılı kurultayında tayin edilen noyanlar arasında Horçi de bulunmaktadır.⁸²⁰ Horçi'ye noyanlık rütbesi veren Cengiz, geleceği gördüğü ve mühim haberleri kendisine aktardığı gerekçesiyle onu mükâfatlandırmak için ele geçirdiği halkların kadınlarından istediğini seçip alması için Horçi'ye müsaade etti.⁸²¹ Horçi'nin emrindeki 3 bin kişiden oluşan Ba'arin askerlerinden başka Tahai, Aşih'leri idaresine verilmiştir. Cengiz Han, bunlar dışında Adarkinlerden Çinos, To'oles ve Telenggutlar üzerine Horçi'yi göndererek onları idaresi altına almasını ve kendisine bir tümen teşkil etmesini emretti.⁸²²

Cengiz Han, Çinos, To'oles ve Telenggutlara boyun eğdirmesi üzerine onu orman halklarına karşı sınırlarını koruması için görevlendirdi. Bu görev Horçi'nin orman halkları başına vali olarak gönderilmiş olduğunu göstermektedir. Zira Cengiz Han *"Horçi'nin müsaadesi alınmadan, orman halkları ne öyle ne böyle hiçbir türlü harekette bulunamayacaktır. Onlardan kendi arzularına göre hareket etmek isteyenlere karşı kesin muamele yapılacaktır."* şeklinde buyruğu Horçi'nin valiliğini göstermektedir.⁸²³

Horçi, Cengiz Han'ın vermiş olduğu müsaade üzerine Tumatlar üzerine gitti. Bu dönemde Tumatların reisi Daiduhalsohor ölmüş, yerine de karısı Botohui-tarhun bulunmaktaydı.⁸²⁴ Horçi, Tumatlar üzerine gitti ancak halk o gelmeden önce tabiiyet bildirmiş ve Cengiz Han'a verilmesi gereken at, koyun, yiyecek ve kıyafetleri göndermişti. Buna rağmen Horçi bölgeye gidip otuz kadın almak isteyince Tumatlar tarafından esir edildi. Haberi alan

⁸¹⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 95.

⁸¹⁹ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 95.

⁸²⁰ M.G.T., s. 134.

⁸²¹ M.G.T., s. 138.

⁸²² M.G.T., s. 138.

⁸²³ M.G.T., s. 139; Abdrasul İsakov, *Kırgız Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıllar)*, TTK, Ankara 2017, s. 76.

⁸²⁴ Reşîdüddin, bu dönemde Tumatların başında bir kadının hükümdarlık ettiğini aktarmaktadır. Reşîdüddin, I., s. 458.

Cengiz Han, Huduha'yı orman halklarının üzerine gönderdi.⁸²⁵ Ancak Huduha'nın da esir düşmesi üzerine bu sefer Cengiz en iyi noyanlarından Borohul'u orman halkları üzerine gönderdi. Borohul, Tumatlar tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Borohul da başaramayınca Cengiz Han kendisi bir ordu hazırlayıp orman halkları üzerine hareket etmeyi düşündü.⁸²⁶ Cengiz Han'ın fevri hareketini Bo'orçu ve Muhali durdurarak onu Dorbai-dohşin'in gönderilmesine ikna ettiler. Dorbai-dohşin, Tumatlar üzerine hareket ederek onları hezimete uğrattı. Borohul'un intikamını almak için yüz kişiyi öldürdü.⁸²⁷ Bu arada esir düşmüş olan Horçi ve Huduha da kurtulmuştur. Cengiz Han, Horçi'nin kendisine otuz kadın almasını sağlamış ve Tumatların reisi Botohui-tarhun'u da Huduha'ya vermiştir.⁸²⁸

1.10 Curçedai

Kaynaklarda Curçedai hakkında fazla bilgi bulunmamasına karşın Uru'ut kabilesine mensup olduğu bilinmektedir.⁸²⁹ Uru'utlu Curçedai'in Cengiz Han'dan yaşça büyük olduğunu söyleyebiliriz. Cengiz Han, kendisine karşı ittifak oluşturan Camuha ve Ong-han'ın saldırısına karşı hazırlık yaparken "*Uru'ut'lu Curçedai amca... seni öne sürmek istiyorum*" diye hitap etmiştir.⁸³⁰ Kaynaklarda Curçedai'in Cengiz'in yanında ilk seferi, Ong-han ve Camuha'ya karşı Halahalcit Savaşı'dır. Ong-han, oğlu Sanggum ve Camuha, Cengiz'i pusuya düşürüp ortadan kaldırma niyetindeydiler. Bu sebeple Cengiz Han'a haber göndererek Ça'ur-beki'yi Cuci 'ye vereceklerini söylediler. Cengiz Han, Kerayit Hanı Ong'un yanına giderken Munglik-eçiğ'e'nin uyarısı üzerine geri dönmüştür.⁸³¹ Cengiz'i pusuya düşüremeyeceklerini anlayan Kerayitler ve Camuha, ona hiç beklemediği bir zamanda baskın düzenlemeyi düşündüler. Mütteliklerin bu planını Badai ve Kişilih duydular ve hızla Cengiz'in yanına gittiler, durumu ona bildirdiler. Cengiz Han, Badai ve Kişilih'in sözlerine inanarak hazırlıklarını tamamladı.⁸³² Mao-undur Dağı'nın kuzeyine ilerleyen Cengiz Han arkadan gelebilecek tehlikelere karşı Celme'yi orada bıraktı. Kendisi de yola devam ederek Halahalcit Çölü'nde dinlenmek için durdu. Ancak bu sırada mütteliklerin saldırıya geçtiklerini gördü. Savaş esnasında Camuha, Kerayitlere güvenmediği için Cengiz Han'a, Ong-han'ın ordusu hakkında bilgi göndermiştir. Bu durum

⁸²⁵ Reşîdüddin, I., s. 458.

⁸²⁶ Reşîdüddin, I., s. 458.

⁸²⁷ Reşîdüddin, I., s. 458.

⁸²⁸ M.G.T., s. 160-162.

⁸²⁹ Reşîdüddin'in eserinde Curçedai'in adı Ketî olarak geçmektedir bkz. Reşîdüddin, I., s. 384.

⁸³⁰ M.G.T., s. 95.

⁸³¹ Reşîdüddin, I., s. 384; Guignes, s.424-425.

⁸³² Reşîdüddin, I., s. 383; Guignes, s. 426.

Cengiz Han'ın işine yaramış olacak ki Ong-han'ın ordusuna karşı Uru'utlu Curçedai ve Manghudlu Huyildar'ı öncü kuvvet olarak gönderdi. Curçedai ve Huyildar, Cengiz Han'ın önünde savaş nizamı alarak ilk olarak Ong-han'ın emrindeki Cirginler ile savaştılar.⁸³³ Curçedai ve Huyildar, Cirginleri bertaraf ettiler. Ong-han, Cirginlerin dağılması üzerine Tumen-tubegenli Açıhşirun'u gönderdi. Açıhşirun, hücumu geçmiş ve savaş esnasında Huyildar'ı yaralamıştı. Bu durum üzerine Huyildar'ı maiyetindeki Manghutlar, komutanlarını alarak geri çekilmeye başladılar. Huyildar'ın geri çekilmesi üzerine Curçedai hızla Tumen-tubegenliler üzerine saldırarak onları geri püskürttü. Curçedai düşman üzerine öyle bir baskı yaratmıştı ki karşısına çıkan Olon-dunghayitleri de kolayca bertaraf etti. Curçedai'in bu hızlı ilerleyişi karşısında Hori-şilemun (prens) bin kişiden oluşan muhafız kıtasıyla hücumu geçti. Curçedai, Hori-şilemun'un ordusuna da ağır darbe indirince Ong-han'ın oğlu Sanggum hızla Curçedai üzerine ilerledi. Ancak Uru'utlar Sanggum'u yaralayarak Kerayitlerin geri çekilmesini sağladılar.⁸³⁴ Cengiz Han, Curçedai'in Kerayit-Camuha ittifakına karşı üstün başarısı üzerine onu tasdik etmiş ve ondan övgüyle bahsetmiştir.⁸³⁵ Cengiz Han, Kerayitlere bir darbe vurduktan sonra Dalan Nemürges bölgesine hareket etti.

Cengiz Han, Dalan Nemürges bölgesine geldiğinde Kerayitlerin, üzerlerine yeni bir saldırı düzenleyeceklerini öğrendi. Cengiz Han, Halha Nehri'nde ordusunu teftiş ettiğinde 2 bin 600 kişiden müteşekkil olduğu anlaşıldı. Cengiz Han, ordusundan 1300 kişinin Halha Nehri'nin batısına, Curçedai ve Huyildar'ın başında bulunduğu Uru'ut ve Manghutlardan oluşan bin 300 kişiyi de nehrin doğusuna gönderdi.⁸³⁶ Bu sırada Huyildar yarası tam iyileşmediği için öldü. Cengiz, bölgede bulunan Unggirat halkı, Terge ve Amela'nın kendisine tabi olması için Curçedai'ı gönderdi. Onlar kendi arzularıyla Cengiz'e tabi olmayı kabul ettiler. Cengiz onların kendi arzularıyla tabi olmaları üzerine yağmada bulunmadı.⁸³⁷

Cengiz Han; Ong-han, Sanggum, Camuha, Huçar, Açıhşirun ve Haçi'un'a elçi göndermiştir. Onlara daha önceki dostluklarından, birbirlerine olan bağlılıklarından bahseden Cengiz Han'ın bu yaklaşımında düşmanlarının durumlarını öğrenmek istemesi muhtemeldir. Cengiz Han'ın Halahaçit Savaşı'nda tamamen yok edemediği düşmanlarını ortadan kaldırmak için elçi gönderdiğini de söyleyebiliriz. O, düşmanlarına saldırmadan önce

⁸³³ Grousset, s. 239.

⁸³⁴ *M.G.T.*, s. 90-96; Guignes, s. 426.

⁸³⁵ *M.G.T.*, s. 139; Reşidüddin, I., s. 384-385.

⁸³⁶ Reşidüddin, I., s.386.

⁸³⁷ *M.G.T.*, s. 99. Reşidüddin, I., s. 386-387.

onların askerî, iktisadi ve sosyal durumları hakkında bilgi almak için önden bir elçi göndermiştir. Bu elçiler aracılığı ile düşmanları hakkında bilgi alan Cengiz, savaş için en uygun zamanı seçerek onlara saldırdı.⁸³⁸

Cengiz Han, ilk elçileri Ong-han'ın yanına gönderdikten sonra kardeşi Hasar'ın karısını ve çocuklarını bırakarak abisinin yanına geldi. Hasar ve ailesi Cengiz Han'ın Kerayitleri ortadan kaldırmasına kadar Ong-han'ın yanında rehin kalmıştır.⁸³⁹ Hasar'ın da Cengiz Han'ın yanına gelmesi ile Ong-han'a Hali-udar ve Çahurhan adında iki elçi gönderildi. Elçiler, Hasar'ın ağzından Ong-han'a *“ağabeyimi bulamadım, karım ve kardeşim senin yanındadır eğer kabul edersen ben de gelmek isterim”* diyerek haber gönderdi.⁸⁴⁰ Bu Moğolların sıklıkla kullandıkları savaş hilelerinden biriydi. Cengiz, elçi gönderip ardından da Curçedai ile Arhai'ı öncü kuvvet olarak Kerayitlere karşı gönderdi. Kendisi de Balcuna Gölü'nden hareket ederek Curçedai ve Arhai'ı takip etti. Cengiz Han, Kerayit ülkesine yaklaştığı sırada Ong-han'a göndermiş olduğu Hali-udar ve Çahurhan geldi. Hali-udar ve Çahurhan, Ong-han'ın hazırlıksız olduğunu ve ziyafet vermek üzere altın çadırını kurdurduğunu söylediler. Cengiz Han, Ong-han'ın savaş hazırlığında bulunmaması üzerine gece Kerayitler üzerine saldırmaya karar verdi. Curçedai ve Arhai'ıyı öncü olarak gönderdi. Ong-han'ı zorlanmadan muhasara eden Cengiz, üç günün sonunda Kerayitleri teslim aldı. Ong-han ile oğlu Sanggum savaş sonrasında kaçmıştır.⁸⁴¹ Cengiz Han, Ong-han ve Sanggum'un kaçması üzerine Kerayitleri itaat altına alarak ordusunun yağma yapmasına müsaade etti (1203). Ong-han ve oğlu Sanggum kaçış yolunda Naymanlara ait karakollardan birine sığındılar. Burada kendilerini tanıttılar ise de onları inandıramadılar ve Ong-han orada hemen öldürüldü. Sanggum ise seyisi Kokoçu'nun ihanetine uğramış ve ölüme terk edilmiştir.⁸⁴² Halahalçit Savaşı'nda görüldüğü üzere Cengiz Han savaş stratejilerini çok iyi bilen ve uygulayan bir kişidir. Ong-han, Sanggum, Camuha, Huçar, Açıhşirun ve Haçi'un'a dostluk kurmak amaçlı ilk elçilerini gönderdiğinde düşmanlarının ne durumda olduğunu öğrenmek istediği aşikârdır. Cengiz Han, kendisine karşı ittifak etmiş olan düşmanlarına elçi göndererek iyi niyet belirtmiş gibi yapmış, daha sonra ise ani baskınla onları gafil avlamıştır. Kerayitler itaat altına alındıktan sonra Ong-han'ın kardeşi

⁸³⁸ Cengiz Han'ın Ong-han, Sanggum, Camuha, Huçar, Açıhşirun ve Haçi'un'a gönderdiği elçi için bkz. Reşîdüddin I., s.387-393; Cengiz Han'ın bu savaş stratejisinin bir diğer örneği Hârizm topraklarına gönderdiği tüccar kafilesidir.

⁸³⁹ Reşîdüddin, I., s. 394-395.

⁸⁴⁰ Reşîdüddin, I., s. 395.

⁸⁴¹ Reşîdüddin, I., s. 396.

⁸⁴² M.G.T., s. 100-111; Reşîdüddin, I., s. 397; Petis, s. 55-56.

Caha-gambu yağmadan ayrı tutulmuş, kızlarından İbaha-beki'yi Cengiz Han kendisine almış ve küçük kızı Sorkatani Beki'yi de oğlu Tuluy'a vermiştir. Caha-gambu 1203 yılından itibaren Cengiz Han tarafından bağışlanmış ve bir grup adamı ile orada bırakılmıştı. Ancak Caha-gambu bir süre sonra Cengiz Han'a isyan etti. Cengiz, onu tekrar itaat altına almak için Curçedai'ı gönderdi. Curçedai, Caha-gambu'yu pusuya düşürerek onu ve ordusunu yok etti.⁸⁴³

Cengiz Han, 1203 yılında Kerayitleri kendisine bağlamış ve artık tek düşmanı Tayang Han kalmıştı. Tayang Han, Naymanların hükümdarıydı ve Cengiz Han'dan kaçan düşmanlar hep ona sığınıyordu. 1204 yılında Cengiz Han, Naymanlar üzerine hareket etti.⁸⁴⁴ Bu savaş sırasında Cengiz Han öncü kuvvetleri olarak Cebe ve Kubilay'ı gönderirken yanına güvendiği adamları Bo'orçu, Celme, Muhali ve Çila'un'un önüne ise Curçedai ve Huyildar'ı alarak hareket ediyordu. Tayang Han, Cengiz Han'ın saldırısı karşısında ne yapacağını şaşırarak kaçarak Nahu Dağı'nın eteklerinde sığınmıştı. Tayang Han, kendisini takip eden Cengiz Han'ın generalleri hakkında bilgi sahibi olmak için Camuha'ya sorular sordu. Camuha, Cengiz'in askerlerini överek Uru'utlu Curçedai hakkında da bilgi verdi.⁸⁴⁵ Curçedai'ın askerî gücü ve yapmış olduğu yağma konusunda bilgi aktardı. Moğolların saldırısından korkan Naymanlar, gece olunca kaçmaya çalışmışlar ve sabah olunca birçoğu da gitmişti. 1204 yılında Nayman hükümdarı Tayang Han yaralanarak öldü.⁸⁴⁶ Cengiz Han, 1206 kurultayında Curçedai'ın yukarıdaki başarılarını anlatarak onu taltif etti.⁸⁴⁷ Caha-gambu'nun isyanının Curçedai tarafından bastırılması üzerine Cengiz Han ona hediye olarak İbaha-beki'yi verdi. Ayrıca 4 bin Uru'utlu'yu da Curçedai'ın emrine verdi.⁸⁴⁸

1214 yılında Cengiz Han, Kuzey Çin üzerine sefere hazırlandı. Bu sırada kardeşi Hasar'ı sol cenah komutanı olarak Bei-ging şehrini muhasara etmesi için gönderdi. Hasar'ın yanına noyanlarından Curçedai, Alçi ve Tolun'u da gönderdi. Hasar, emrindeki noyanlarla önce Bei-ging şehrini muhasara etti. Şehri ele geçirdikten sonra hızla Curcenli Fuhano'nun üzerine yürüdü. Curcenli Fuhano, mukavemet gösterince Moğollar hücum ederek Fuhano'yu kendilerine tabi kıldılar. Hasar, Cengiz Han'ın emri gereğince Ula ve Na'u şehirlerini de zapt

⁸⁴³ Grousset, s. 242.

⁸⁴⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 397.

⁸⁴⁵ *M.G.T.*, s. 120-121.

⁸⁴⁶ Atwood, *Encyclopedia*, s. 397.

⁸⁴⁷ *M.G.T.*, s. 139.

⁸⁴⁸ *M.G.T.*, s. 140.

ederek Tao'ur Nehri boyunca diğer memleketleri de ele geçirdi ve sonra geri dönerek asıl ordugâha döndü.⁸⁴⁹

Belirtilmesi gerekir ki Curçedai, Cengiz Han'ın birçok askerî zaferine katkıda bulunmuş önemlinoyanlardandır. Zira Cengiz'e karşı oluşturulan ittifak kuvvetlerini yıldırarak geri çekilmelerine neden olmuştur. 1206'dakıbüyük kurultayda Cengiz Han, başarılarını sıralayarak ondan övgüyle bahsetmiştir. Cengiz Han'ın adından övgüyle bahsettiği Curçedai hakkında kaynaklar 1215 yılında sonra sessiz kalmaktadır.

1.11 Huyildar

Huyildar hakkında kaynaklarımızda fazla bilgi bulunmamakla birlikte Cengiz Han'a ilk iltihak edenler arasında yer alan noyanlardandır.⁸⁵⁰ Moğolların, Manghud kabilesine mensup olan Huyildar, Cengiz Han'ın yanında birçok sefere katıldı.⁸⁵¹ Bunların ilki Camuha, Sanggum ve Ong-han'ın müttelik ordusuna karşıydı. Cengiz Han, Camuha, Ong-han ve oğlu Sanggum'un kendisine ani baskın düzenleyerek öldürmek istediği haberini aldı. Bu durum üzerine Cengiz Han ordusunu tanzim ederek Kerayitler ve Camuha'nın olası saldırılarını önlemek istedi. Kerayitlerin saldırması üzerine Cengiz Han, öncü kuvvet olarak Uru'utlu Curçedai ve Manghudlu Huyildar'ı gönderdi.⁸⁵² Huyildar ve Curçedai, Cengiz Han'ın öncü kuvvetleri olarak savaş nizamı aldılar ve Kerayitlerden Cirginlerle savaştılar. Cirginlerin dağılmasının ardından Ong-han, Tumen-tubegenli Açıhşirun'u Huyildar ve Curçedai'in üzerine gönderdi. Açıhşirun'un saldırısı karşısında Huyildar yaralanmış ve emrindeki Manghutlar tarafından ordugâha götürülmüştür. Kerayitlerle olan savaşa Curçedai'in şiddetli saldırıları karşısında Sanggum ağır yaralanmıştır. Ong-han, savaş esnasında Camuha'nın kendisini terk etmesi ve oğlu Sanggum'un yaralanması üzerine geri çekilmiştir.⁸⁵³

Kerayitli Ong-han'ın ağır bir yenilgiye uğraması üzerine Cengiz Han, düşmanlarının bir süre saldırıda bulunmayacağını düşünerek Dalan Nemürges bölgesine gitti. Ancak Kerayitlerin üzerine tekrar saldıracakları haberini alması üzerine ordusunu tanzim eden Cengiz Han, Halha Nehri'nin doğusuna Huyildar ve Curçedai'in olduğu Uru'ut ve Manghutlardan oluşan 1300 kişiyi gönderdi. Ordusundan 1300 kişiyi de Halha Nehri'nin batısına gönderdi. Böylece

⁸⁴⁹ M.G.T., s.174.

⁸⁵⁰ M.G.T., s. 222.

⁸⁵¹ Reşidüddin, I., s. 601; Atwood, *Encyclopedia*, s. 342.

⁸⁵² Atwood, *Encyclopedia*, s. 342.

⁸⁵³ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 122-123.

Kerayitlerden gelebilecek saldırılara karşı hazırlıklarını tamamlamıştır. Cengiz Han, bu esnada yaralı olan Huyildar'ın savaşta yer almamasını ve dinlenmesini istedi. Ancak Huyildar, Cengiz Han'ı dinlemeyerek onun yanında yer aldı ve av sırasında yarasının açılması sonucu 1203'te öldü.⁸⁵⁴ Huyildar'ın ölmesi üzerine yerine onun neslinden Nurikay Noyan geçmiştir.⁸⁵⁵

Huyildar'ın ölümü üzerine Cengiz Han, Kerayitlerden Cirginli komutan Hadahbahadır'ı onun ailesinin emrine verdi. Moğollara iltihak edenler arasında olduğu için Huyildar'ın hizmetine karşılık, onun kadın ve çocuklarına yetim maaşı tahsis etti. Böylece Moğol Devleti'nde ilk yetim maaşı tahsis edilmiş oldu.⁸⁵⁶

1.12 Hunan

Hunan hakkında tarihî kaynaklarımızda fazla bilgi bulunmamasına karşın onun 1182-1185 yılları arasında Cengiz Han'a iltihak edenler arasında yer aldığı görülür. Geniges gablesine mensup olan Hunan da Camuha'dan ayrılarak maiyetiyle birlikte geldi.⁸⁵⁷ Cengiz Han, Moğollar tarafından Büyük Han seçilince noyanlarını huzuruna çağırarak askerî ve idari işleri tanzim etmiştir. Bu sırada Hunan Noyan'ı taltif eden Cengiz Han, Bo'orçu, Muhali ve diğer noyanlarından Dodai, Doholhu ve diğer çerbilerinden Hunan ile anlaşarak hareket etmelerini istedi.⁸⁵⁸ Bu durum Cengiz Han'ın Hunan'a olan güvenini ve onun sadakatli bir noyan olduğunu gösterir.

Cengiz Han, Moğol Devleti'nin askerî işlerini tanzim ederken Hunan'ı kendi kabilesi olan Genigeslilerin başına geçirdi.⁸⁵⁹ Daha sonra sadık noyanlarından olan Hunan'ı Cuci'nin emri altına vererek onun bir tümen sahibi olmasını sağladı.⁸⁶⁰ *Gizli Tarih*'e göre 1207 yılında Cengiz Han, oğlu Cuci'yi orman halkını itaati altına alması için görevlendirdi. 1206 kurultayı sonrası ordusunu tanzim eden Cengiz Han'ın, noyanlardan Hunan'ı tümen komutanı olarak Cuci'nin emri altına verdiğini belirtmiştik. Cuci'nin orman halkına karşı çıkmış olduğu seferde Hunan'ın da yanında bulunduğu muhakkaktır. Cuci; Oyirat, Buriyat, Barhun, Ursut, Habhanas Hanghas ve Tubaları itaat altına aldıktan sonra Kırgızların üzerine gitti. Kırgızların kendi

⁸⁵⁴ *M.G.T.*, s. 99.

⁸⁵⁵ Reşîdüddin, I., s. 601.

⁸⁵⁶ *M.G.T.*, s. 108-147.

⁸⁵⁷ Reşîdüddin, I., s. 606.

⁸⁵⁸ *M.G.T.*, s. 141.

⁸⁵⁹ *M.G.T.*, s.142; Hunan'ın sahip olduğu Genigeslilerin kaç kişiden müteşekkil oldukları hakkında bilgi sahibi değiliz.

⁸⁶⁰ *M.G.T.*, s. 142-162. *Yüan-shi* de Hunan'ın, Cuci'nin hocası olduğu aktarılmaktadır. Ch'i Tang, s. 278.

arzularıyla tabi olmalarıyla birlikte Cuci ; Şibir, Kesdiyin, Bayit, Tuhas, Tenlek, To'eles ve Tas adındaki orman halklarını tabi kıldı ve Cengiz Han'ın yanına geri döndü.⁸⁶¹

Aknerli Grigor, Moğolların Gürcü ve Ermeni topraklarını ele geçirdikten sonra Curmagun Noyan ve onunla birlikte hareket eden komutanların bölgeyi aralarında pay ettiklerini aktarır. Grigor, Curmagun Noyan'ın yanında bulunan komutanların Asutu Noyan, Çağatay, Sanitay, Baycu, Asar, Hoca, Hurumşi, Hunan, Taynal ve Engürek Noyan olduğunu da aktarır. Hunan Noyan hakkında başka kaynaklarda bilgi bulunmamasına karşın 1232 yılında Gürcü ve Ermeni topraklarının Moğol tahakkümüne girmesini sağlayan noyanlar arasında bulunduğu görülür.⁸⁶² Hunan'ın, Cengiz Han'ın nazarında üstün vasıfları olan bir kişi olduğu kaynaklarda geçmektedir. Diğer noyan ve çerbilerini Hunan'la anlaşmadan hareket etmemeleri konusunda uyarması ona olan itimadını gösterir.

Hunan'ın hangi tarihte ölmüş olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1.13 Degai

Doğduğu ve öldüğü tarih hakkında kaynaklarda bilgi olmayan Degai'nin Besut kabilesine mensup olduğu bildirilmiştir. *Gizli Tarih*'e göre Degai, Kokoçur adında bir erkek kardeşe sahiptir. 1182-1185 yılları arasında Cengiz Han'ın Camuha'nın yanından ayrılmasıyla birlikte ona iltihak eden kabilelerin arasındaydı. Cengiz'in han seçilmesiyle birlikte yaptığı ilk askerî düzenlemede Degai koyun çobanı olarak atanmıştır.⁸⁶³ Ancak Degai, yerinde askerî hamleler yapmış ve iyi sonuçlar almış olacak ki daha sonra noyan rütbesine yükseltilmiştir.⁸⁶⁴ O, kısa sürede Cengiz Han'ın güvendiği sadık tümen komutanlarından biri oldu. Cengiz, Degai için onun güvenilir kişiliğine dikkat çekerek "*gördüklerini ve duyduklarını aktardığını, fikir ve düşüncelerini gizlemediğini*" belirtmiştir.⁸⁶⁵ Cengiz Han, 1206 kurultayından sonra Degai'a, Besut kabilesinden tabi olmayanları toplayarak bir binlik oluşturmasını emretti.⁸⁶⁶

Cengiz Han, emrindekilerin hizmet işlerini düzenlemek amacıyla güvendiği noyanlarını kardeşleri ve oğullarının arasında paylaştırdı. Bu sırada Cengiz Han, oğlu Ögeday'ın emrine

⁸⁶¹ Bugün kabilelerin çoğu tespit edilememiş olsa da orman halkından oldukları kesindir. *M.G.T.*, s. 160.

⁸⁶² Aknerli Grigor, s. 30.

⁸⁶³ *M.G.T.*, s. 58.

⁸⁶⁴ Ch'i Tang, s. 279.

⁸⁶⁵ *M.G.T.*, s. 146.

⁸⁶⁶ Ch'i Tang, s. 279.

Degai'ı verdi.⁸⁶⁷ Cengiz Han'ın bu taksimatı 1208 veya 1209 tarihinde olmalıdır.⁸⁶⁸ Degai Noyan hakkında bu tarihten itibaren bilgi olmamasına rağmen Cengiz Han'ın yanında Tatarlar, Kerayitler, Naymanlar ve diğer kabileler üzerine savaşa katılmış olması muhtemeldir.

1.14 Dodai-çerbi

Cengiz Han'ın altı çerbisinden biri olan Dodai, Naya'ut kabilesindendir.⁸⁶⁹ 1204 yılında Naymanlar üzerine hareket edeceği sırada ordusunda yeni düzenlemelere giden Cengiz Han, bu sırada Dodai-çerbi'yi gündüz muhafız kıtası binliğinin başına komutan tayin etti.⁸⁷⁰ 17 Mayıs 1204 yılında Cebe ve Kubilay Noyan'ı, Naymanlar üzerine öncü olarak gönderdi ve kendisi de ana ordunun başında Kerülen Vadisi'nden ilerledi. Naymanlar sayıca Cengiz Han'ın ordusundan üstündü. Cengiz Han, Sa'ari bozkırında ordugâh kurduğu sırada Dodai-çerbi ona şöyle bir teklif sunmuştur: *“Askerlerimizin sayısı az, üstelik atlarımız da yorgun düştü. Bu sebeple Sa'ari bozkırına dağılalım hem atlarımız dinlesin hem de her asker beş ayrı ateş yakсын. Böylece düşmanlarımız sayımızın fazla olduğunu düşünür ve korkarlar.”*⁸⁷¹ Dodai-çerbi'nin sunmuş olduğu fikir, onun askerî stratejisinin ne denli yüksek olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Cengiz Han, Dodai-çerbi'nin sunmuş olduğu fikri uygun bulup uygulamaya koydu. Moğol ordusuna Sa'ari bozkırına dağılarak beşer tane ateş yakmalarını emrini verdi. Cengiz Han, hayvanlarının dinlenmesi ile Naymanlar üzerine saldırmış ve üstün gelerek onları kendisine bağlamıştır. Naymanlara karşı psikolojik üstünlük sağlamak, Cengiz Han'ın ordusunun zafere doğru ilerlemesini sağlamıştır.⁸⁷²

Dodai-çerbi, 1219 yılında Moğolların, Hârizmşahlar seferine katıldı. 1220 yılında Cengiz Han, Ögeday-çerbi ve Dodai-çerbi ile birlikte Şiki-Kutuku'yu Gûr ve Horasan'ı ele geçirmek için görevlendirdi.⁸⁷³ Gûr, Horasan ve Gernsîr civarındaki her şehir yağmalandı. Bu şehirlerdeki hayvan sürülerinin tümü Moğolların eline geçti. Birçok Müslüman şehit ve bazıları da esir edildi.⁸⁷⁴ Cengiz Han, 1223 yılında Moğolistan'a geri dönerken oğlu Ögeday'ı Gûr ve

⁸⁶⁷ M.G.T., s. 162.

⁸⁶⁸ Cengiz Han'ın hangi tarihler arasında ailesine emrindeki kabileleri taksim ettiği hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Cengiz Han'ın bu tarihten itibaren Tangutlar ve diğer seferlerine başlaması onun askerî taksimi daha önce yaptığı gösterir niteliktedir.

⁸⁶⁹ M.G.T., s. 114; Ch'i Tang, s. 289.

⁸⁷⁰ M.G.T., s. 151.

⁸⁷¹ Ch'i Tang, s. 289; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 126.

⁸⁷² Savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkzn. M.G.T., s.115-124.

⁸⁷³ Durak, “Çingizli Hakimiyeti”, s. 217.

⁸⁷⁴ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 113.

Horasan taraflarına gönderdi.⁸⁷⁵ Ögeday, Gûr ve Gazne arasında Fîrûzkûh yakınlarında ordugâhını kurdu. Dodai-çerbi ve Sögetü-çerbi tam teçhizatlı bir orduyu Sîstân üzerine sevk etti. Cûzcânî'nin nakline göre Dodai-çerbi'nin de içlerinde bulunduğu Moğol ordusu önce Herât'ı tahrip etti. Moğollar, Herât'ı tekrar tahakküme alarak şehir ahalisini kılıçtan geçirdi. Herât'ta işlerini bitiren Moğollar ikiye ayrıldılar. Dodai-çerbi ve başka büyük noyanların bulunduğu birlik Sîstân'a hareket etti (1223-1224). Dodai-çerbi, bir yıl boyunca Sîstân'da kalmış ve bölgedeki yağma ve tahriplerinden sonra Horâsân'a geldi. Dodai-çerbi, emrindeki orduyla birlikte Kâliyûn Kalesi önlerine geldi. Moğollar, Kâliyûn Kalesi'ni on altı ay boyunca muhasara ettiler. Kale müstahkem olduğundan Moğollar kaleyi ele geçirmekte zorlandılar. Ancak kalede meydana gelen hastalık yüzünden Kâliyûn ahalisi helak oldu. Kale ahalisi hem hastalık hem de Moğolların şiddetli saldırıları karşısında daha fazla tutunamayarak kalenin kapılarını açtı. Kalede kalan elli kadar kişi Moğollar karşısında çarpışarak öldüler.⁸⁷⁶ Dodai-çerbi hakkında bu tarihten sonra kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

1.15 Doholhu-çerbi

Doholhu-çerbi, *Gizli Tarih*'e göre Moğolların Manghud kabilesine Reşîdüddin'e göre ise Arulat kabilesine mensuptur.⁸⁷⁷ 1182-1185 yılları arasında kardeşi Cetai ile Cengiz Han'ın ulusuna katıldı.⁸⁷⁸ Cengiz Han, 1203 yılında Kerayitler üzerine hareketi sırasında ordusunu tanzim etti. Cengiz Han, ordusunu tanzim ettiği sırada Doholhu başta olmak üzere Dodai, Ögeday, Tolon, Baçaran ve Sügetü'yü çerbi tayin etti.⁸⁷⁹ 1206 büyük kurultayından sonra Cengiz Han, emrindeki Moğol ordusunu tekrar tanzim etti. Noyan ve çerbilerin görevlerini belirlerken Doholhu-çerbi'yi gündüz muhafız kıtasında bulunan bir binliğin başına geçirildi.⁸⁸⁰

1229 yılında Ögeday Han'ın tahta geçince Moğollar, Kin İmparatorluğu üzerine seferlerine devam ettiler.⁸⁸¹ Cengiz Han'ın batı yönüne ve Tangutlara karşı düzenlemiş olduğu seferler üzerine Kin İmparatorluğu, Moğolların elinde bulunan toprakları tekrar ele geçirmeye başladı. Moğolların Çin toprakları üzerinde nüfuzunu sağlamak amacıyla Ögeday Han, bir

⁸⁷⁵ Ebu'l-Ferec, II., s. 516.

⁸⁷⁶ Kâliyûn kalesi ahalisi Moğollara kapıları açmadan önce, altın, gümüş ve pahalı kıyafetleri kuyulara atmışlardır. Kuyuların üzerini ağır taşlarla kapattıktan sonra kalan her türlü malzemeyi ateşe verdiler. Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 129-131.

⁸⁷⁷ Reşîdüddin, I., s. 602.

⁸⁷⁸ M.G.T., s. 55; Reşîdüddin, I., s. 602.

⁸⁷⁹ M.G.T., s. 114.

⁸⁸⁰ M.G.T., s. 151.

⁸⁸¹ Ebu'l-Ferec, II., 530.

ordusunu Kin İmparatorluğu üzerine gönderdi. Kuzey Çin üzerine hareket eden Moğol ordusu üç kısımdan oluşuyordu. Sağ kanat Sübütay, merkez ordusu Ögeday Han ve sol kanadı ise Tuluy Han tarafından idare ediliyordu. Sübütay, Shan-tung'a hareket ederken Ögeday Han, Shansi üzerine hareket etti. Tuluy Han ise emrindeki orduyla Shensi üzerine yürüyordu. Moğol ordusunun bu seferdeki amacı Kin İmparatorluğu'nun başkenti Kai-feng'i ele geçirmektir.⁸⁸² Kuzey Çin seferinde Tuluy Han'ın emrinde olduğu anlaşılan Doholhu-çerbi, onun öncü kuvveti olarak hareket ediyordu. Tuluy Han, Kin İmparatorluğu'nun askersayısının üstünlüğü üzerine Doholhu'nun emrine 8 binden müteşekkil bir ordu vererek onu önden gönderdi. Doholhu, emrindeki 8 bin kişilik orduyla Kin İmparatorluğu'nun sol tarafından hareket ediyordu.⁸⁸³ Reşidüddin, Kin İmparatorluğu'nun, askerî üstünlüğüne güvendiği için onları küçümsediğini aktarmaktadır.⁸⁸⁴ Bununla birlikte Doholhu, 1232 yılının başlarında Tuluy Han'ın emri üzerine Kin İmparatorluğu'nda San-feng önüne gelerek bozkır devletlerinde görülen kurt kapanı stratejisini uygulamıştır. Kinli askerler, Doholhu'nun geri çekilmesini fırsat bildi ve kale dışına çıkarak onları takip etmeye başladılar. Bunun üzerine geride Doholhu aynı hızla geri dönerek Kinli askerleri abluka altına aldı ve onları imha etti.⁸⁸⁵ Ardından Tuluy Han'ın gelmesiyle San-feng ahalisi tamamen Moğolların esiri oldu. Moğollar şehirde yağma ve tahrip faaliyetlerine giriştiler. Ardından şehir ahalisini yanlarında götürdüler. Böylece Tuluy Han ve Doholhu büyük bir zafer kazanarak San-feng ahalisini Moğol tahakkümü altına aldı. Ardından Tuluy Han, Ögeday Han'la birlikte Karakurum'a döndü. Tuluy Han, Doholhu'nun Kai-feng kuşatmasına katılması için ordusunun büyük bir kısmını bıraktı.⁸⁸⁶

Doholhu-çerbi, Tuluy Han'ın Karakurum'a dönmesiyle birlikte emrindeki Moğol ordusuyla Kai-feng'e doğru hareket etti (1232). Doholhu ve emrindekiler, Kai-feng'e varmadan Kin ordusu tarafından saldırıya uğradılar. Bunun üzerine Doholhu, Ögeday Han'a haber göndererek kendilerine yardım için ordu gönderilmesini istedi. Ögeday Han, Kin ordusu karşısında Doholhu'na yardım etmesi için Sübütay'a emir verdi.⁸⁸⁷ Yuan-shi'ye göre Doholhu'nun Kin ordusu karşısındaki yenilgisi 1230 yılında gerçekleşir. Moğolların, Hârizmşahlar ve Tangutlar ile mücadelesini fırsata çeviren Kin İmparatorluğu, bu süreçte askerî anlamda güçlenmeye başladı. Hatta Kin ordusunun dirilişini gerçekleştirdiklerini düşündükleri

⁸⁸² Allsen, "North China", s. 372.

⁸⁸³ Boyle, *Successors*, s. 36.

⁸⁸⁴ Reşidüddin, I., s. 642; Boyle, *Successors*, s. 36.

⁸⁸⁵ Reşidüddin, I., s. 645.

⁸⁸⁶ Reşidüddin, I., s. 645; Boyle, *Successors*, s. 167.

⁸⁸⁷ Reşidüddin, I., s. 646; Atwood, *Encyclopedia*, s. 521.

Hada ve Pu'a'nın ön plana çıktığı görülür.⁸⁸⁸ Hada ve Pu'a'nın biyografilerinde 1230 yılı ve 1232 yılında iki ayrı Moğol ordusunu yendiklerinden bahseder. 1230 yılında Doholhu'nun liderliğindeki 8 bin kişilik Moğol ordusunu 400 adamıyla geri püskürttüğünü belirtir.⁸⁸⁹ Doholhu'nun 1230 yılında yenilgisi üzerine Ögeday Han'ın, onu cezaya çarptırılması emrini verdiği ve Kin İmparatorluğu üzerine hareket ettiğini aktarmaktadır. Ancak Pu'a'nın 1232 yılında Tuluy Han'ın öncü kuvvetlerini yendiğini belirten aynı kaynaktan, noyanların isimlerinde kesin ifadeler kullanılmaması üzerine bir yanlışlık olması muhtemeldir. Reşîdüddin'e göre Tuluy'un öncü kuvveti olarak hareket eden Doholhu, bu sırada Kinli komutan Pu'a'nın saldırısına maruz kalmış olabilir. Çin kaynaklarına göre bu sebeple Tuluy'un zor durumda kaldığını ve üç gün at sırtında hareket ederek saldırıya uğramadan ilerlemeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Hada ve Pu'a'nın yıllıklarının yanı sıra Doholhu'nun, 1230 yılında yenilgiye uğrayarak cezaya çarptırılmasından ziyade, 1232 yılında bu durumun meydana geldiği kanaatindeyiz. Doholhu, 1232 yılında Pu'a'nın saldırısı sonucunda Ögeday Han'dan yardım istemiş, bunun sonucunda Sübütaý ordusuyla yardıma gitmiştir. Sübütaý'ın askerî yardımını sonucunda Pu'a'nın saldırısından kurtulan Doholhu ve Moğol ordusu Kai-feng üzerine hareket etti. Ögeday ve Tuluy'un Karakorum'a dönmesi sonucunda Moğol ordusunun yönetimini Sübütaý'ın aldığı görülür.⁸⁹⁰ Doholhu-çerbi'nin Sübütaý Noyan emrindeki görevi hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak Sübütaý'ın emrindeki Moğollar, Nisan 1232 yılında Kai-feng'i muhasara etti.⁸⁹¹ Kai-feng, Kin İmparatoru'nun şehirden kaçması sonucunda düştü. Böylece Moğollar, Mart 1233 yılında Kin İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmış oldular.⁸⁹²

⁸⁸⁸ Hada ve Pu'a, Kin İmparatorluğu'nda önemli komutanlar arasında görülmelerinin nedeni nihai olarak Doholhu ve Tuluy'un ordusunu geri püskürtmelerinden kaynaklanmaktadır. 1215 yılında Chung-tu'nun Moğolların eline geçmesiyle birlikte bir süre Cengiz Han'ın esiri olmuşlardır. Daha sonra serbest bırakılan bu komutanlar Moğol ordusunun askerî yapısı hakkında bilgi sahibi oldular. Bununla birlikte Kin ordusunda bir reform gerçekleştiren Hada ve Pu'a, Çinlilerden ziyade ordularını Uygur, Nayman, Tangut, Kon hatta Kıpçaklardan teşkil ettiler. Onları Çin coğrafyasına alıştırmak için büyük çaba sarf eden Hada ve Pu'a, diğer askerlere ödedikleri maaşın üç katını yeni ordularına veriyorlardı. Böylece Hada ve Pu'a, Moğol ordusu gibi kendilerine sadık ve her daim savaşa hazır bir birlik teşkil etmiş oldular. Hada ve Pu'a'nın yeni ordusu nihayet 1232 yılında Doholhu'nun ordusunu yenilgiye uğratmış ve Tuluy'un geri çekilmesini sağlamışlardır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Christopher P. Atwood, "Pu'a's Boast and Doqolqu's Death: Historiography of a Hidden Scandal in the Mongol Conquest of the Jin" *Journal of Song-Yuan Studies*, 45, 2015, s. 261-263.

⁸⁸⁹ Kin İmparatorluğu'nda bulunan bir şiar ve tarihçi olan Yuan Haowen, "Kin ordusunun Kuzeylilere karşı yirmi yıllık savaşında gördüğü en büyük zafer" olarak nitelendirmektedir. Atwood, "Doqolqu's Death" s. 264.

⁸⁹⁰ Boyle, *Successors*, s. 40.

⁸⁹¹ Reşîdüddin, I., s. 646.

⁸⁹² Reşîdüddin, I., s. 647; Allsen, "Norht China", s. 41.

Doholhu-çerbi, 1240 yılından önce Ögeday Han tarafından öldürüldü. Bu hadise hakkında *Gizli Tarih*'te herhangi bir bilgi bulunamamakla birlikte Reşîdüddin, Ögeday Han'ın Doholhu'yu şahsi intikamı için öldürdüğünden bahsetmektedir.⁸⁹³ *Yüan-shi*'de Ögeday Han'ın Doholhu'ya Çin seferinde başarısız olması üzerine kızdığını ve bu sebeple de onu öldürttüğünden bahseder.⁸⁹⁴ Ögeday Han'ın 1240 yılında vasiyetnamesini açıklamadan önce Doholhu-çerbi'yi öldürttüğü için pişman olduğu hakkında malumat vardır.⁸⁹⁵

1.16 Tolon-çerbi

Tolon-çerbi, Moğolların Honghotat kabilesine mensuptur. Tolon-çerbi, Munglik-eçiğe'nin yedi oğlundan biri olmakla birlikte, kardeşi Teb-tengri'nin öldürülmesinden sonra Cengiz Han tarafından kardeşleri ve babası bağışlanarak askerî hizmete alındılar.⁸⁹⁶ İlk olarak kardeşi Sügetü ile birlikte Cengiz Han'ın altı çerbisinden biri oldu.⁸⁹⁷ Tolon hakkında ilk tarih kayıtlar, 1203-1204 yılları arasında geçmektedir. Cengiz Han, 1204 tarihinde Naymanlar üzerine sefere çıkmadan önce minghan⁸⁹⁸ teşkil ederek Tolon-çerbi'yi ve kardeşi Sögetü'yü çerbi tayin etti.⁸⁹⁹

Tolon-çerbi, 1206 kurultayından sonra Cengiz Han tarafından noyan rütbesine terfi edildi. Cengiz Han, Tolon-çerbinin babasıyla birlikte Moğol ordusunun teşkilinde birçok kabileyi bir araya getirdi. Bu sebeple kendisinin bir binlik teşkil ederek Turuhan'la birlikte bu binliği idare etmesini istedi. Cengiz Han, daha sonra Tolon-çerbi'ye kurultay sırasında oturması gereken yeri göstererek "*Ben tahta otururken [...] Tolon ile birlikte yüzünüzü kuzeye çevirerek oturacaksınız!*" dedi.⁹⁰⁰

Tolon-çerbi 1211 yılında Cengiz Han'ın Kuzey Çin seferine katıldı. Cengiz Han Tolon-çerbi'yi, Kuzey Çin seferi sırasında sol cenah komutanı olarak görevlendirdiği kardeşi Hasar'ın emrine verdi. Cengiz Han, Hasar ve onun emrindeki noyanlarla Chung-tu şehrine, Kin komutanlarından Fuhano'nun üzerine hareket etmelerini istedi. Fuhano'nun mukavemet göstermesi üzerine hücum etmelerini ama bağlılığını bildirirse memleketine dokunulmamasını

⁸⁹³ Reşîdüddin, I., s. 647; Barthold, *Türkistan*, s. 490.

⁸⁹⁴ Ch'i Tang, s. 281.

⁸⁹⁵ *M.G.T.*, s. 205.

⁸⁹⁶ *M.G.T.*, s. 167-168; Reşîdüddin, I., s. 455.

⁸⁹⁷ *M.G.T.*, s. 114.

⁸⁹⁸ Moğol askerî teşkilatında bin kişilik ordu için kullanılan bir terimdir. *M.G.T.*, s. 149; Uyar, Askerî Teşkilatı, s. 14-15.

⁸⁹⁹ Juvaini, II., s. 476-477, n. 2.

⁹⁰⁰ *M.G.T.*, s. 143-144.

istedi. Cengiz Han, Fuhano'nun tabi olması üzerine Ula, Na'u ve Tao'ur Nehri boyunca her yeri ele geçirmelerini, daha sonra da büyük ordugâha geri dönmeleri emrini verdi.⁹⁰¹

1214 yılında Cengiz Han, Samuka Bahadır'ı Chung-tu'yu ele geçirmesi için Kuzey Çin'e gönderdi. Samuka Bahadır, 1215 yılında Chung-tu'yu ele geçirdikten sonra Cengiz Han'ın yanına geri döndü.⁹⁰² Samuka Bahadır'ın geri dönmesi üzerine 1216 yılında Tolon-çerbi'yi Kuzey Çin taraflarına gönderdi. Tolon-çerbi'nin emrinde bulunanlar hakkında Reşîdüddin, Moğol ve Hıtay askerinden müteşekkil olduğunu belirtmektedir.⁹⁰³ Tolon-çerbi, ardından Tun-kin fu' üzerine hareket etti. Ancak Kin İmparatoru, Tolon-çerbi üzerine bir ordu gönderdi. Moğollar, Kin ordusunun üzerine gelmesi sonucunda geri çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Kin ordusu Moğolları geri püskürterek Tun-kin fu'yu elinde tutmuştur.⁹⁰⁴

Cengiz Han, 1219 yılında Hârizmşah Muhammed üzerine hareket ettiğinde yanında Tolun-çerbi de bulunuyordu. Nesevî, muasır kaynakların aksine, 1220 yılında Togaçar Noyan'ın Nişabur önlerinde okla vurularak öldürülmesi üzerine Cengiz Han'ın, Şiki-Kutuku, Ket-buka ve Tolon-çerbi'yi Nişabur'a gönderdiğini aktarır.⁹⁰⁵ 1221 yılında Nişabur önlerine gelen Şiki-Kutuku, Ket-buka ve Tolon-çerbi'nin emrine 50 bin kişiden oluşan bir ordu verildi.⁹⁰⁶ Muasır kaynaklar, Nişabur üzerine Cengiz Han'ın oğlu Tuluy'un gönderildiğini belirtmektedir.⁹⁰⁷ Bu tarihlerde Tolon-çerbi'nin Cengiz Han'ın yanında olması muhtemeldir. Bununla birlikte muasır kaynaklarda, Togaçar'ın öldürülmesi üzerine Tuluy Han'ın Nişabur üzerine gönderildiği ve Horasan bölgesinin bu süre zarfında Moğollar tarafından ele geçirildiği belirtilmektedir.⁹⁰⁸

1221 yılında Cengiz Han, Hârizmşah Muhammed'i Mazenderan yakınlarda hezimete uğrattı. Cengiz Han, Hârizmşah Muhammed'in Mazenderan yenilgisi sonucunda Tolon-çerbi ve Kayalıklı Arslan Han'a Tohâristan'daki Velh Kalesi'ni ele geçirmelerini emretti. 1222 yılında Tolon-çerbi ve Kayalıklı Arslan Han, Velh Kalesi'ne gittiler. Velh ahalisi Moğol ordusu karşısında kaleyi çok iyi koruyordu. Tolon-çerbi, sekiz ay Velh Kalesi'ni muhasara etti. Bu sırada mancınkla atışlar yaparak ahaliyi yıldırmaya çalışan Moğollar bir sonuç alamadı.

⁹⁰¹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

⁹⁰² Reşîdüddin, I., s. 454-455.

⁹⁰³ Reşîdüddin, I., s. 455.

⁹⁰⁴ Reşîdüddin, I., s. 455.

⁹⁰⁵ Nesevî, s. 81, n. 2.

⁹⁰⁶ Nesevî, s. 81.

⁹⁰⁷ Cüveynî, s. 182.

⁹⁰⁸ Tuluy Han'ın Horasan seferi için ayrıca bknz. Cüveynî, s. 182.

Moğollar, Velh hâkiminin oğlunun, kendilerine kılavuzluk ederek kaleye giriş yolunu göstermesi üzerine kaleye hâkim oldular. Sekiz aylık Velh Kalesi muhasarası sonucunda Moğollar, şehirde büyük yağma ve tahrip gerçekleşti.⁹⁰⁹ Tolon-çerbi ve Arslan Han, on ay Fîvâr Kalesi'ni muhasara ettiler. Fîvâr Kalesi'nin müstahkem oluşu, Moğol ordusunun zorlanmasına ve kıtlık çekmesine sebep oldu. Tam bu sırada Fîvâr Kalesi'nden bir kişi Tolon-çerbi'nin yanına gelerek kalede yedi adamın bulunduğunu söyledi. Tolon-çerbi bu durum üzerine Moğol ordusuna kaleye saldırmalarını emretti. Moğol ordusunun baskını sırasında kale ahalisi hastalıktan kırılıyordu. Nihayet 1222 yılında Tolon-çerbi, Fîvâr kalesini ele geçirdi.⁹¹⁰

Cengiz Han'ın 1223 yılında Hârizm ülkesinden ayrılmasıyla birlikte Tolon-çerbi'nin de onunla Moğol ülkesine geri dönmüş olması muhtemeldir. 1222 yılından sonra Tolon-çerbi hakkında ilk tarihî kayıtlar 1226 Tangut seferinde geçmektedir. Tolon-çerbi, 1226 yılında Cengiz Han'la birlikte Tangut seferine katılmıştır. Cengiz Han, 1218 yılında Hârizmşahlar üzerine sefer tertip ettiği sırada Tangutlardan askerî kuvvet istemişti. Ancak bu askerî destek Tangutlar tarafından karşılanmayarak Moğolları kendilerine düşman kılmıştı.⁹¹¹ Cengiz Han, Hârizmşahlar ülkesine düzenlediği askerî harekâtı durduramayacağı için İslam beldelerini tabi kıldıktan sonra Tangutların üzerine gitmeyi düşündü. Cengiz Han'ın 1223 yılında Moğolistan'a geri dönmesiyle Tangutlar üzerine düzenlenmesi gereken sefer hazırlıklarına başlandı.⁹¹² 1226 yılında Tangutlar üzerine hareket etti ve yolda ilerlerken Cengiz Han binmiş olduğu atından düşerek yaralandı.⁹¹³ Cengiz Han'ın yaralanması ve durumunun iyi olmaması üzerine Tolon-çerbi, seferin ertelenmesi konusunda komutanları ve prensleri uyardı. Bu karar Cengiz Han'ın hoşuna gitmemiş olacak ki Tangutlara karşı seferi ertelemedi ve onlara elçi gönderdi. Burada belirtmek gerekir ki Cengiz Han bir devlete saldırmadan önce diplomasi yoluyla istediğini alma yolunda hareket ederdi. Tangutlar, Moğollardan gelen elçiyi kabul etmiş ancak daha önce askerî desteği sağlamadığı için Cengiz Han'ın huzuruna gelip af dileyip hediyeler sunması gerekirken onu daha kızdıracak davranışlarda bulunmuştur. *Gizli Tarih*'e göre Tangutlardan Aşa-gambu adındaki bir komutanın Moğolları aşağılayan sözlerle “*benim Alaşai'daki ordugâhıma geliniz*” ifadeleri, Cengiz Han'ı daha da öfkeliendirmiştir. Bu sözler üzerine Cengiz Han hızla Aşa-

⁹⁰⁹ Fîvâr kalesi hakkında Cüzcanî, korunaklı ve bir o kadar da sağlam olduğunu vurgulayarak on adamın dahi muhafaza edebileceğinden bahsetmektedir. Cüzcanî, II., (Raverty), s. 1054-1055.

⁹¹⁰ Cüzcanî, II., (Raverty), s. 1055.

⁹¹¹ Daha önce Uygurların ticaret yapmalarına engel teşkil eden Tangutları ele geçirmişti, ayrıntı bilgi için bk. Roux, Moğol Tarihi, s. 157-160.

⁹¹² Ebu'l-Ferec, II., s. 516.

⁹¹³ Dannel, “The Hsi Hsia”, s. 211.

gambu üzerine hareket ederek onu hezimete uğrattı. Moğollar Aşa-gambu'nun kaçmasıyla birlikte onun ordugâhında bulunan herkesi öldürdü.⁹¹⁴ Cengiz Han, kaçmış olan Aşa-gambu'nun üzerine ordusunu gönderdi. Moğol ordusu karşısında daha fazla kaçamayan Aşa-gambu esir edildi.⁹¹⁵

Cengiz Han, 1226 yılının sonbaharında tekrar bir hücum gerçekleştirerek Lang-çeu⁹¹⁶ bölgesinde birçok şehri ele geçirdi. Ardından Moğol ordusu Hoang-ho'yu şehrine ilerleyerek muhasara etti. Cengiz Han, Moğol ordusunun bir kısmını şehrin önünde bıraktıktan sonra Si-ning üzerine giderek şehri ele geçirdi. Tangut Kralı, Moğol ordusunun hızlı manevraları karşısında ordusunun yenik düşmesi üzerine Cengiz Han'ın yanına giderek ona kıymetli hediyeler sunmak istemiştir. *Gizli Tarih*'e göre Cengiz Han, Tangut Kralı Li Yan'ı huzuruna kabul etmeyerek üç gün kapısının önünde durmasını istedi. Tangut Kralı, Cengiz Han'a teslim olmak için “*dokuz adet Buda heykeli, altın ve gümüşten tabaklar, dokuz adet erkek ve kız çocuğu, dokuz adet at, deve ve dokuz adet başka hediyeler de sunmuştur.*” *Gizli Tarih*'e göre üçüncü günün sonunda Cengiz Han, Tolon-çerbi'ye Tangut Kralı'nın öldürülmesi emrini vermiştir. Tolon-çerbi, bir süre sonra Cengiz Han'ın huzuruna döner ve Tangut Kralı'nı kendi elleriyle öldürdüğünü belirtir.⁹¹⁷

Burada belirtilmesi gereken bir husus da Cengiz Han'ın, *Gizli Tarih*'te anlatıldığı gibi Moğol ordusunun başında Tangutlara karşı askerî harekâta ölmesi durumudur. Cengiz Han yukarıda da belirtildiği gibi Tangutlar üzerine giderken atından düşerek ağır yaralanmıştır. Burada oğullarını ve noyanlarını etrafına toplayarak Tangut şehrinin nasıl ele geçirileceğini anlatmış ve kısa süre sonra öleceğini düşünerek halef olarak Ögeday'ın yerine geçmesini istemiştir.⁹¹⁸ Kaynaklarda Tangut seferinin sonuna kadar Cengiz Han'ın ölümünün gizlendiği aktarılmaktadır. Kaynakların bu yaklaşımının doğru olması muhtemeldir. Nihayetinde Cengiz Han, Tangutları tekrar hâkimiyetine alma hususunun geciktirilmesini düşünemezdi. Bunun sebebi olarak da hem Tangutların tabiliğin gerektirdiği askerî desteği sağlamamaları ve Aşa-gambu'nun sözleri hem de İpek Yolu'nun başlangıç noktaları olan bölgeyi de ele

⁹¹⁴ M.G.T., s.187-188; Dannel, “The Hsi Hsia”, s. 211.

⁹¹⁵ Howorth, s. 100-101.

⁹¹⁶ Ling-chou

⁹¹⁷ M.G.T., s. 189-190.

⁹¹⁸ Cüveynî, s. 184-185.

geçirmeleri idi.⁹¹⁹ Öyle ki Cengiz Han'ın isteği doğrultusunda ölümünün açıklanmamış olması muhtemeldir.

1.17.Ohotur

Ohotur-bao'urçi hakkında tarihî kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Ohotur Noyan, Moğolların Bisi'ut kabilesine mensup olup babasının adı Munggetu-kiyan'dır. Cengiz Han, kendisine iltihak eden kabileler tarafından han seçildikten sonra ilk olarak askerî ve idari işleri tanzim etti. Bu sırada Ohotur, Cengiz Han tarafından Moğol ordusunun yemek ihtiyacını karşılamak için aşçı seçildi.⁹²⁰

Cengiz Han, 1206 kurultayında Moğol Devleti'ni kurdu. Devletin askerî ve idari işlerini tanzim etmek için noyanlarına görevler veren Cengiz Han, bu sırada Ohotur'u noyan rütbesine terfi ettirdi.⁹²¹ Cengiz Han, Ohotur hakkında övgüyle bahsettikten sonra onun isteğini yerine getirmek için ne arzu ettiğini sordu. Ohotur, Baya'ut kabilesinin akrabaları olduğu ve onların dağılmış bir hâlde olduğunu dile getirdi. Bunun üzerine Cengiz Han, Ohotur Noyan'a, Baya'ut kabilesini bir araya getirerek bir binlik meydana getirmesini emretti.⁹²² Ardından, Ohotur ve Boro'ul'a ordunun yemek işlerini idare etmeleri için aşçı olmalarını emretmişti. Şimdi bu görevlerini tekrar onlara hatırlatarak herkese eşit miktarda ve yetecek şekilde yemek dağıtmaları emrini vermiştir. Aynı zamanda, Cengiz Han tahta oturduğu sırada kurultayda bulunan kişilere yemek ve şarap dağıtımını idare edeceklerini ve yönlerini kuzeye dönerek oturmalarını emretti.⁹²³

Cengiz Han, 1214 yılında ikinci Kuzey Çin seferine hazırlandı. Moğol ordusu Kin İmparatorluğu'nun başkenti Chung-tu'ya baskı yapınca Altan-han oğlunu ve adamlarından Kaday'ı bu şehirde naip olarak bıraktı. Cengiz Han, Chung-tu'nun yakınlarında ordugâhını kurdu. Bu sırada noyanlarından Ohotur, Chung-tu'da bulunan altın, gümüş, ipek ve başka malları tespit etmek maksadıyla Arhai-hasar ve Şiki-Kutuku'yu gönderdi. Moğolların üzerine geldiğini öğrenen şehrin naibi onları karşılamak için yanına kıymetli hediyeler aldı. Chung-tu şehrinin dışında Ohotur, Arhai-hasar ve Şiki-Kutuku'yu karşılayarak yanında getirdiği kıymetli hediyeleri onlara sundu. Şiki-Kutuku, şehrin Cengiz Han'a ait olduğunu belirterek hediyeleri

⁹¹⁹ Dannel, "The Hsi Hsia", s. 211.

⁹²⁰ *M.G.T.*, s. 58.

⁹²¹ *M.G.T.*, s. 134.

⁹²² Ch'i Tang, s. 280.

⁹²³ *M.G.T.*, s. 144.

reddetti. Ancak Ohotur ve Arhai-hasar, naip Kaday'ın hediyelerini kabul ettiler. Ohotur, Arhai-hasar ve Şiki-Kutuku, şehirde bulunan metanın tespitini sağladıktan sonra Cengiz Han'ın huzuruna döndüler. Cengiz Han, naip Kaday'ın, Ohotur, Arhai-hasar ve Şiki-Kutuku'ya neler verdiğini sordu. Şiki-Kutuku, *“Kaday bizlere altın işlemeli ipek kumaşlar getirdi fakat ben ‘Chung-tu şehri ve içinde bulunan malları Cengiz Han’a aittir. Sen nasıl oluyor da onun ipekli kumaşlarını bizlere sunuyorsun?’ diyerek reddettim. Fakat, Ohotur ve Arhai-hasar takdim edilen hediyeleri aldılar.”* dedi. Bunun üzerine Cengiz Han, Şiki-Kutuku'ya büyük yasağa uyduğu için taltif ederken Ohotur ve Arhai-hasar'ı ise takdir etti.⁹²⁴ Ohotur Noyan hakkında kaynaklarda 1229 yılına kadar herhangi bir bilgi geçmemektedir. Bununla birlikte Ögeday Han, Curmagun Noyan'a destek olmaları için Ohotur ve Menküte'yi yardımcı kuvvetlerle birlikte gönderdi.⁹²⁵ Ohotur Noyan'ın Curmagun'un yanında gönderilmesiyle birlikte almış olduğu görev hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

1.18.Arhai-hasar

Cengiz Han'ın noyanları arasında yer alan Arhai-hasar, Moğolların Celayir kabilesindendir. Arhai-hasar, kardeşi Bala-çerbi ile birlikte Cengiz Han'ın hizmetine girdi.⁹²⁶ Arhai-hasar, 1185-1190 yılları arasında Cengiz Han'a iltihak edenler arasında yer almaktadır. Cengiz Han'ın elçilik görevini üstlenen Arhai-hasar, 1203 yılında Camuha, Ong-han, Sanggum'a gönderildi. Ong-han'ı ortadan kaldırmak için gizlice etrafını çevirdikleri sırada Arhai-hasar'ın öncü kuvvetlerden olduğu anlaşılmaktadır. Arhai-hasar, Cengiz Han'ın, seçme binliğini elinde tutan kişidir ve savaş zamanlarında öncü kuvvet, barış dönemlerinde ise gündüz muhafızı olarak görev almaktadır.⁹²⁷ Arhai-hasar'ın, seçme binliğiyle öncü kuvvet olarak kazandığı ilk askerî başarısının 1204 yılında Naymanlar üzerine yapılan sefer muhtemeldir.

Arhai-hasar, 1214 yılında Çin seferine katılmıştır.⁹²⁸ *Gizli Tarih*, Arhai-hasar'ın Pervan Savaşı'ndan sonra Cengiz Han tarafından Sultan Celâleddin Hârizmşah'a elçi olarak gönderildiğini aktarmaktadır.⁹²⁹ Bununla birlikte Arhai-hasar'ın, 1221 yılında Celâleddin Hârizmşah'a elçi gönderilmesi hakkında İslam kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur.

⁹²⁴ M.G.T., s. 173; Reşidüddin, I., s. 453-454.

⁹²⁵ Ebu'l-Ferec, II., s. 523; Dashdondog, s. 52; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 82.

⁹²⁶ Reşidüddin, I., s. 596; Ch'i Tang, s. 284.

⁹²⁷ Ch'i Tang, s. 284.

⁹²⁸ M.G.T., s. 173.

⁹²⁹ M.G.T., s. 182; E. Bretschneider, I., s. 282.

1.19.Törbay Tokşin

Kaynaklarda Törbay Tokşin; Dorbai Dohşin, Turti Mughal Noyan, Tutti Mughal Noyan gibi isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Moğolların Dörbei kabilesine mensup olan Tokşin, Cengiz Han'ın önemli askerî komutanları arasında yer almaktadır.⁹³⁰ Törbay Tokşin'in Cengiz Han'a hangi tarihte katıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Dörben kabilesinin, Naymanların 1203 yılında Cengiz Han tarafında ortadan kaldırılmasıyla Moğolların itaatine girdiğini bilinmektedir.⁹³¹ Cengiz Han'ın acımasız komutanları arasında yer alan Tokşin'in de kabilesiyle birlikte Moğollara katıldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte *Gizli Tarih*, Borohul Noyan'ın 1217 yılında Tumatlar tarafından öldürülmesi olayında onun adından ilk defa bahsetmektedir.

Cengiz Han, 1206 büyük kurultayından sonra Horçi'ye orman halklarını itaat altına alması emrini verdi. Bunun üzerine Horçi, Tumatlar üzerine hareket etti. Horçi, Tumatları ele geçirip kendisine vaat edilen otuz kadını almak istedi. Tumatların bu duruma izin vermeyerek Horçi'yi esir ettiğine yukarı da değinmiştik. Horçi'nin esir edilmesi üzerine Borohul, Tumatlar üzerine gönderildi. Ancak Borohul, Tumatlar tarafından kurulan tuzak sonucu öldü. Bu durum üzerine Cengiz Han, Tumatları cezalandırmaları için Törbay Tokşin'i görevlendirdi.⁹³²

Törbay Tokşin, ordusunu tanzim ettikten sonra Tumatlar tarafından gözetlenen yollara Moğolların geldiğine dair bir söylenti yayılması emrini verdi. Törbay Tokşin, ordusuna bıçkı, burgu ve ağaçların kesilmesinde yardımcı olabilecek teçhizatı da bulundurmaları emrini verdi. Daha sonra Törbay Tokşin, orman yolundan ilerleyerek Tumatlara ani bir saldırı gerçekleştirdi. Tumatlar, Törbay Tokşin'in ani saldırısı karşısında hazırlıksız yakalanmışlar ve Moğollara boyun eğmek zorunda kalmışlardır.⁹³³ Törbay Tokşin, Moğolların, Hârizmşahlar'a karşı yürütmüş olduğu sefere de katılmıştır.

Daha önce Cengiz Han'ın elinden kaçarak Hindistan taraflarına hareket eden Sultan Celâleddin Hârizmşah, bölgede askerleri arttırmak için faaliyete girişmiştir.⁹³⁴ Sultan Celâleddin, Cengiz Han'ı Hârizmşah topraklarından gönderip devletini yeniden kurmak için küçük bir ordu kurmaya çalıştı. Sultan Celâleddin'in faaliyetlerinden haberdar olan Cengiz Han

⁹³⁰ Reşîdüddin, I., s. 597.

⁹³¹ M.G.T., s. 123.

⁹³² Reşîdüddin, I., s. 458.

⁹³³ M.G.T., s. 161.

⁹³⁴ Reşîdüddin, I., s. 525-526.

1221 yılında Hârizmşah'ı ele geçirmesi için Törbay Tokşin'i gönderdi.⁹³⁵ Bu sırada Törbay Tokşin'in iki tümen ordusuyla Sind Nehri'ni geçerek üzerine geldiği haberini alan Sultan Celâleddin, Delhi'ye kaçmıştır.⁹³⁶ Burada Moğolların sayıca üstün olması ve Sultan Celâleddin'in emrinde bulunan ordunun yeni teşekkül etmiş olmasının Sultan'ın geri çekilmesine neden olduğunu söyleyebiliriz. Moğollar, Sultan Celâleddin'in Delhi'ye kaçması üzerine Nandana Kalesi'ni⁹³⁷ muhasara ettiler.⁹³⁸ Nandana Kalesi, Sultan Celâleddin'in emirlerinden olan Kamerüddin Kirmanî tarafından yönetilmekteydi.⁹³⁹ Kaynaklarda Törbay Tokşin'in Nandana Kalesi'ni nasıl ele geçirdiği hakkında kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte Moğolların Nandana Kalesi'ni ele geçirerek büyük bir yağma ve katliam faaliyetlerine giriştikleri kaynaklarda geçmektedir.⁹⁴⁰

Törbay Tokşin daha sonra Multan üzerine hareket etti.⁹⁴¹ Moğollar Multan'a gelince şehrin dayanıklı surlarla çevrili olduğunu gördüler. Bunun üzerine Törbay Tokşin, emrindeki Moğolların bir kısmına çevre şehir ve köylerden taşlar toplamaları emrini verdi. Törbay Tokşin, yanında kalmış olan askerine şehrin surlarını dövecekleri mancınıkları kurdurmuştur. Kısa süre sonra taşları toplamak için gönderdiği ordunun gelmesiyle birlikte Törbay Tokşin, Multan şehrinin surlarını dövmeye başladı. Moğollar, Multan şehrini kırk gün muhasara etti. Ancak hava şartlarının aşırı sıcaklığı üzerine Moğollar muhasarayı kaldırmışlardır.⁹⁴²

Törbay Tokşin, Sultan Celâleddin Hârizmşah'ı ele geçiremeden dönmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Multan ve Lahor'a bağlı küçük şehir ve köyleri yağmalamışlardır. Törbay Tokşin, daha sonra Sind Nehri'ni geçerek Gazne'ye vardı.⁹⁴³ Cengiz Han'ın Semerkant'ta olduğunu duyan Törbay Tokşin, ona katılmak için harekete geçti.⁹⁴⁴ Raverty, eserinde Törbay Tokşin'in 1229-1230 yıllarında Sistan Savaşı'na katıldığını ileri sürmektedir. Raverty, Tair

⁹³⁵ Reşidüddin 1221 yılında Bala Noyan'ın Celâleddin Hârizmşahlar'ı ele geçirmek için görevlendirildiğini belirtmektedir; Reşidüddin, I., s. 528; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

⁹³⁶ Cüveynî, s. 350.

⁹³⁷ Bugün Pakistan'ın bir şehrinde bulunan bir kaledir.

⁹³⁸ Cüveynî, s. 350; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

⁹³⁹ Cüveynî, s. 159; Reşidüddin, I., s. 528.

⁹⁴⁰ Cüveynî, Törbay Tokşin'in Celâleddin Hârizmşahlar üzerine gönderildiği sefer hakkında iki farklı bilgi vermektedir. Bunlardan ilki Törbay Tokşin'in ilk olarak Nandana Kalesi'ni muhasara ettiğini aktarmaktadır. İkinci bilgide ise Sultan'ın Hindistan üzerine kaçtığını aktardığı bölümde Nandana'ya yakın bir şehir olan Melikfur'u ele geçirip yağmaladığı yönündedir. Dönemin tanıklarından olan Cûzcânî ise bu konuda Törbay Tokşin Noyan'ın Nandana'yı ele geçirdikten sonra Multan şehrine geldiğini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Cûzcânî, I., (Habîbî) 419; Cûzcânî, I., (Raverty), s. 534-536.

⁹⁴¹ Reşidüddin, I., s. 528; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

⁹⁴² Cüveynî, s. 159; Cûzcânî, I., (Habîbî) s. 419-420; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

⁹⁴³ Reşidüddin, I., s. 528.

⁹⁴⁴ Cüveynî, s. 159.

Bahadır'ın emri altında olduğu büyük noyanın Törbay Tokşin olduğunu ve Tokşin'in Sîstan Savaşı'nda öldüğünü aktarır.⁹⁴⁵ Burada belirtilmesi gerekir ki Cûzcânî, Hârizmşah Muhammed ile ilgili aktardığı bölümde Törbay Tokşin'in Cengiz Han'ın yanından ayrılarak İslam'a döndüğünü söyler.⁹⁴⁶ Cûzcânî'nin aktarmış olduğu bilgi başka kaynaklarda belirtilmediği için bu, oldukça tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte Cengiz Han'ın sadık olan komutanlarından Törbay Tokşin'in Hindistan'da, Hanı'nın hizmetini terk ederek Sultan Celâleddin'in tarafına geçip İslam'ı seçmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Burada belirtmek gerekir ki Aknerli Girigor'un eserinde Tuttu adında bir Moğol komutanından bahsetmektedir.⁹⁴⁷ Tuttu Noyan, Curmagun'un emrinde Gürcü ve Ermeni topraklarını ele geçirmek için hareket etti. Cûzcânî'nin Tutti'sinin ve Aknerli Grigor'un Tuttu Noyan'ının farklı kişiler olması muhtemeldir. Başka kaynaklarda Tutti veya Tuttu şeklinde bir Moğol komutanının bahsi geçmemektedir. Bununla birlikte iki komutanın da görev aldıkları coğrafya ve o bölgede bulundukları tarihler birbirleriyle çatışmaktadır. Aynı şekilde Cûzcânî, Tutti Mughal Noyan'ın 1229-1230 yılları arasında öldüğünü aktarmaktadır.

1.20.Menküte

Menküte Noyan, Cengiz Han, Ögeday ve Güyük Han dönemlerinde faaliyetlerde bulunmuştur. Reşidüddîn'e göre Kıyan kabilesine mensuptur.⁹⁴⁸ Cûzcânî, Menküte Noyan hakkında bilgi verirken *"yaşlı, uzun boylu, tek gözlü olup Cengiz Han'ın haslarından"*⁹⁴⁹ ifadesini kullanmaktadır. Menküte Noyan 1219 Hârizmşahlar seferine katıldı. 1221 yılında Karaca ve Atsız Noyan'la birlikte Seyfrûd Kalesi önlerine geldiler. Kale önlerine gelen Moğol birliklerinin sayı ve teçhizatları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Seyfrûd'u muhasara eden Menküte Noyan, kale ahalisinin suyunun kalmadığını öğrenince şiddetli saldırılar gerçekleştirdi. Elli gün süren mücadele sonucunda iki taraftan da çok kişi öldü. Ancak bir süre sonra aşırı yağış ve kışın bastırmaya başlaması üzerine Moğol ordusu Seyfrûd Kalesi'nin muhasarasını kaldırdı.⁹⁵⁰ 1221 yılında tekrar gelen Moğol ordusu başında Menküte Noyan'ın olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur.

⁹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1126.

⁹⁴⁶ Cûzcânî, I., (Habîbî), s. 317.

⁹⁴⁷ Grigor Akner'ts'i's, *History of the Nation of Archers*, bölüm 4, Müverrih Kiragos'un eserinde bu kişi Dutun Noyan olarak geçmektedir. Müverrih Kiragos, s. 47.

⁹⁴⁸ Reşidüddîn, I., s. 598.

⁹⁴⁹ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 166.

⁹⁵⁰ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 129-130.

Menküte Noyan'ın daha sonra Moğollar ile Karakurum'a döndüğü anlaşılmaktadır. Çünkü 1229 yılında Curmagun'a askerî destek sağlaması için gönderilmiştir.⁹⁵¹ Cûzcânî, Menküte Noyan'ın Ögeday Han tarafından Bağdat üzerine gönderildiğini belirtir. Ögeday Han, Menküte Noyan'ı; Gazne, Toharistan, Kunduz ve Talikan üzerine göndermiştir.⁹⁵² Bununla birlikte Menküte Noyan, 1239 yılında Ögeday Han'ın emriyle Lahor'a tayin edilmiştir. Sîstan Savaşı'nda Törbay Tokşin'in ölmesiyle Tair Bahadır'ın bölgedeki Moğol askerlerinin liderliğine geçtiğini görmüştük. 1239 yılında Ögeday Han, Gûr, Gazne, Germsir ve Toharistan bölgelerinde bulunan noyanları Lahor üzerine yürümesi için emir verdi.⁹⁵³ Ögeday Han'ın emriyle birlikte Menküte Noyan'ın da Lahor üzerine hareket etmesi muhtemeldir. 1241 yılında Lahor şehrini ele geçirmek için uğraşan Tair Bahadır'ın Kütval Aksungur tarafından öldürülmesi üzerine bölgede bulunan Moğol askerinin başına Menküte Noyan geçmiştir.⁹⁵⁴

1246 yılında Moğol hükümdarı olan Güyük Han'ın emriyle Menküte Noyan, Toharistan, Huttelan ve Gazne'de bulunan Moğol ordusunun başına getirildi. Menküte Noyan Toharistan'a geldiğinde Talikan, Kunduz ve Velvalic'e giderek burada ordugâh kurdu. 1246-1247 yılında Menküte Noyan, emrindeki Moğol askerleriyle birlikte Sind Nehri'ne doğru yürüdü. Moğollar, Sind Nehri'ni geçtikten sonra Uça ve Multan'ı tahakküm altına almak için hareket etti. Moğolların Multan üzerine yürüdüğü haberini alan Multan hâkimi Melik Seyfû'd-din Hasan-ı Karluğ kale ve şehri terk etti. Böylece Moğollar, Multan'ı zorlanmadan ele geçirdiler. Menküte Noyan daha sonra Uça'yı muhasara etmek için hareket etti. Uça'da bulunan ahali, Moğollara hisarı teslim etmemek için çok iyi savunma gösterdi. Bu sırada Moğolların şiddetli saldırıları karşısında Delhi Sultanı Alaü'd-din'den yardım istediler. Delhi Sultanı ordusunu Moğollar üzerine gönderdi. Menküte Noyan, Delhi ordusunun üzerine geldiği haberini alınca geri çekilmek zorunda kaldı.⁹⁵⁵ Menküte Noyan hakkında bu tarihten sonra kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun ölümünden sonra yerine Tair Bahadır'ın oğlu Hutuku geçmiştir.⁹⁵⁶ Hutuku hakkında kaynaklarda bilgiler mevcut değildir. Reşîdüddin'e göre Hutuku'dan sonra yerine Sali Noyan, Moğolların başına komutan olmuştur.⁹⁵⁷

⁹⁵¹ M.G.T., s. 191; Ch'i Tang, s. 287; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

⁹⁵² Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 153.

⁹⁵³ Cûzcânî, II., (Habîbî) s. 163; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

⁹⁵⁴ Reşîdüddin, II., s. 975; Lane, "Mongol Rule", s. 159.

⁹⁵⁵ Cûzcânî, II., (Habîbî) s. 169-171.

⁹⁵⁶ Reşîdüddin, II., s. 975.

⁹⁵⁷ Reşîdüddin, II., s. 975.

1.21.Samuka Bahadır

Samuka Bahadır, Moğolların Salciut⁹⁵⁸ kabilesine mensuptur. Kaynaklarda, hakkında fazla bilgi bulunmayan Samuka Bahadır Cengiz Han'ın önemli noyanları arasında yer almaktadır. Samuka Bahadır, Cengiz Han'ın 1211 yılında başlayan büyük Çin seferine katılmıştır. 1214 yılında Kin İmparatorluğu'yla yapılan anlaşmaların hiçe sayılması üzerine Cengiz Han, Samuka Bahadır'ı Mingan ile Çin'in başkenti Chung-tu şehrini ele geçirmesi için gönderdi.⁹⁵⁹ Samuka Bahadır'ın emrine bir tümen ordu verilmiştir.⁹⁶⁰ Ancak Hıtaylar katılınca ordunun kaç kişi olduğu hakkında bilgi yoktur. Bu sırada Kin İmparatoru, başkent Chung-tu'yu terk ederek yerine oğlu ve naip Kaday'ı bırakmıştır.⁹⁶¹ Altan Han, Kin İmparatorluğu'nun güney başkenti Kai-feng'e gitti.⁹⁶² Samuka Bahadır, emrindeki on bin kişilik orduyla hızla Kin İmparatorluğu üzerine hareket etti. Mingan Noyan'ın emrindeki Hıtaylar da Moğollara katılınca Samuka Bahadır, Chung-tu şehrini muhasara ederek şehre kuvvetli saldırılar yapmaya başladı. Bu sırada Chung-tu şehrinin kıtlık çekmeye başlaması üzerine Tai ming-fu'dan yardım gönderilmesi için bir ordu toplandı. Chung-tu'ya hem askerî destek hem de erzak sağlamak amacıyla yola çıkan bu ordu, Moğollar tarafından imha edildi. Kaynakların nakline göre insan eti yemeye başlayan ahalinin, Moğolların erzak gönderen orduyu ortadan kaldırması üzerine müdafaa kuvveti kalmadı.⁹⁶³ Bu olaylar üzerine Altan Han'ın oğlu da şehirden ayrılarak Nanking'e gitti. Samuka Bahadır ve Mingan, Chung-tu şehrinin gücünü kaybetmesi üzerine güçlü bir saldırı düzenlediler. Bu saldırı sonucunda Chung-tu 15 Mayıs 1215 yılında ele geçirildi.⁹⁶⁴ Moğollar, imparatorluk sarayını yıkarak şehri tamamen yağmalayıp birçok kişiyi kılıçtan geçirdiler. Moğollar, şehirde bir ay yağma faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Kin İmparatorluğu'nun başkenti olması dolayısıyla şehirde bulunan saray ve tapınak gibi birçok bina Moğollar tarafından harabeye çevrildi. Cûzcânî, Moğolların Çin'de gerçekleştirmiş olduğu yağma ve insanları kılıçtan geçirme faaliyetini şu şekilde aktarmaktadır: Sultan Muhammed Hârizmşâh, Cengiz Han'ın askerî gücünü ve Çin Devleti'ni ele geçirip geçirmediğini öğrenmek

⁹⁵⁸ Reşîdüddin, I. s.

⁹⁵⁹ Reşîdüddin, I., s. 452; Meng Ta pei lu ve hei Ta shi lu, kayıtları Chung-tu şehrine saldıran kişinin Samuka Bahadır değil Muhali olduğu yönündedir. Ancak Salciut kabilesine mensup San mu ha (Muhali) şeklinde aktarılmıştır. Meng Ta pei lu ve hei Ta shi lu, *İlk Tarihi Kayıtları*, s. 67; Allsen, "North China" s. 361.

⁹⁶⁰ Reşîdüddin, I., s. 452; Buell, "Şigi Qutuqu", s. 82.

⁹⁶¹ Buell, "Şigi Qutuqu", s. 82.

⁹⁶² Reşîdüddin, I., s. 453.

⁹⁶³ *Gizli Tarih*, Samuka Bahadır'dan hiç bahsetmeyerek bu seferi Tuluy Han ve Cengiz Han'ın damadı Çugu'ya atfetmiştir. *M.G.T.*, s. 172; Reşîdüddin, I., s. 453.

⁹⁶⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

amacıyla Bahaeddin Razi önderliğinde bir elçilik heyeti göndermiştir. Bahaeddin Razi ve elçilik heyetinde bulunanlar, etrafta birçok insan kemiğinin olduğunu ve 60 bin genç kızın Moğolların eline geçmemek için kale surlarından atlayarak intihar ettiğini aktarmaktadır.⁹⁶⁵ Burada belirtmek gerekir ki Moğollar, Cengiz Han önderliğinde kurmuş oldukları devletin yalnızca yakıp yıkma ve yağmadan ibaret olduğunu sanmaktadırlar.

Cengiz Han, Kin İmparatorluğu'nun başkenti Chung-tu'yu ele geçirdiği için Mingan'ı taltif ederek *“Kin başkentinin ele geçirilmesini ona borçluyuz”* dedi.⁹⁶⁶ Burada belirtmek gerekir ki kaynaklarda Chung-tu şehrinin muhasarası için Samuka Bahadır ve Mingan'ın birlikte hareket ettiği aktarılmaktadır. Şehrin ele geçirilmesi ve bu olaylarda Samuka Bahadır'ın rolü hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Chung-tu'nun Moğolların eline geçmesinde Samuka Bahadır'ın da iştirak ettiğini söyleyebiliriz. Nihayetinde şehrin muhasarası sırasında başka bir bölgeye hareket ettiği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Cengiz Han, Kin İmparatorluğu'na karşı kazanmış olduğu zafer üzerine Altan Han'a elçi gönderdi. Elçi heyeti, Kin İmparatoru'na gelerek, Hebei ve Shan-tung eyaletlerini Cengiz Han'a vermesi ve İmparator'un bundan sonra kendisine bağlı olarak Henan vilayetinin prensi olarak görülmesi gerektiğini bildirdi.⁹⁶⁷ Kin İmparatoru, bu teklifi kabul etmeyerek Cengiz Han ve Moğol ordusunu üzerine çekmiştir. Kin İmparatoru'nun teklifi kabul etmemesi üzerine Cengiz Han Samuka Bahadır'ı Nanking'e gönderdi. Samuka Bahadır, 1215 yılının sonlarında Kin İmparatorluğu'nun yeni başkenti Nanking'i ele geçirmesi için 10 bin askerle gönderildi.⁹⁶⁸ Samuka Bahadır, emrindeki Moğol ordusuyla muhtemelen Huang-ho'yu ve Tatung üzerinden hareket etti. 1216 yılında Ordos ve ardından Shensi eyaletinden geçen Samuka Bahadır, Wei Irmağı üzerinden hareket etti. Bu sırada Moğollar Şian/Xian şehrine saldırarak burayı yağmaladılar. Ardından Kin İmparatorluğu'nun önemli kalelerinden olan Tong-kuan'ı muhasara etti. Müstahkem Tong-kuan Kalesi, Samuka Bahadır'ı oldukça zorlamıştır. Bu sebeple zaman kaybetmek istemeyen Samuka Bahadır, yönünü Lo-yang'a çevirdi. Moğollar Lo-yang'ı ele geçirerek şehirde yağma faaliyetlerini sürdürdüler.⁹⁶⁹

Samuka Bahadır, Lo-yang'ı ele geçirdikten sonra Kin İmparatoru'nun bulunduğu Kai-feng'e hareket etti. Bu sırada Kai-feng'in etrafında bulunan bir başka şehir Yu-çu'yu da ele

⁹⁶⁵ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 103.

⁹⁶⁶ D'ohsson, s. 136.

⁹⁶⁷ Atwood, *Encyclopedia*, s. 277.

⁹⁶⁸ Reşîdüddin, I., s. 454-455; Howorth, *Mongols*, s. 71.

⁹⁶⁹ Reşîdüddin, I., s. 455; Howorth, *Mongols*, s. 71.

geçirdi. Samuka Bahadır'ın, Kai-feng'in etrafında bulunan küçük şehirleri ele geçirerek olası yardımını önlemeyi düşünmesi muhtemeldir. Böylece hem Kai-feng şehrini kolaylıkla ele geçirecek hem de arkasından gelebilecek saldırıyı önleyecektir. Ancak Kai-feng, Moğollara karşı güçlü bir savunma gerçekleştirmektedir. Kin ordusu, Moğollara ani baskınlar yaparak onları şehrin dışına püskürttüler. Samuka Bahadır, Kin ordusu karşısında almış olduğu yenilgi üzerine Cengiz Han'ın yanına geri dönmüştür (1217).⁹⁷⁰ Bu tarihten sonra Samuka Bahadır hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Samuka Bahadır'ın Kuzey Çin üzerine yapmış olduğu seferin daha çok keşif nitelikli olduğunu söyleyebiliriz. Nihayetinde Samuka Bahadır, Kin İmparatorluğu'nun içlerine kadar ilerlemiş birçok şehir ve kaleyi ele geçirerek yağma ve kıyım gerçekleştirmiştir. Böylece ahalinin daha çok korkmasını sağlayan Samuka Bahadır, 1217 yılında Muhali için de kolaylık sağlamış olabilir.

1.22.Sali Noyan

Moğolların Tatar kabilesine mensup olan Sali Noyan, bazı kaynaklarda Sarı Noyan ismiyle karşımıza çıkmaktadır.⁹⁷¹ Babası Tair Bahadır'ın emrinde bulunan Kara Bahadır'dır.⁹⁷² Sali Noyan, 1226 yılında Cengiz Han'ın Tangutlara karşı düzenlediği sefere katılmıştır. Savaşta almış olduğu görev hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte *Yüan-shi*'de, Mengü'nin, Tangut seferinde Sali Noyan'ın kahramanca savaştığını görmesi üzerine onu kendi hizmetine aldığı aktarılmaktadır.⁹⁷³

Sali Noyan hakkında Fars ve Çin kaynakları farklı bilgiler vermektedir. Reşîdüddin Fazlullah, Sali Noyan'ın Tair Bahadır'ın oğlu Hutuku'nun yerine Batı bölgesinde komutan olduğunu belirtmektedir.⁹⁷⁴ Ancak Herevi'de Mengüdü veya Hutuku noyanlardan hiç bahsetmeden Sali Noyan'ın faaliyetleri aktarılmaktadır. 1246 yılında Sali Noyan, Herat'ın yerel yöneticilerinden Şemseddin Kert ile Multan şehri üzerine hareket etti. Sali Noyan'ın önderliğinde Multan'ı muhasara eden Moğollar, şehre elçi göndererek teslim olmaları karşılığında can ve mallarının korunacağını bildirildi. Daha önce Moğollar tarafından birkaç defa şehir ele geçirilmiş ve şehir, büyük bir katliama maruz kalmıştı. Bunun üzerine Multan şehrinin şeyhülislamı harekete geçerek Sali Noyan'ın huzuruna gitti. Sali Noyan, Moğol Hanı'na 100 bin dinar ve kıymetli hediyeler verilmesi karşılığında muhasarayı kaldıracağını

⁹⁷⁰ Reşîdüddin, I., s. 455.

⁹⁷¹ Reşîdüddin, II., s. 975; Ch'i Tang, s. 96.

⁹⁷² Kara Noyan hakkında ekler kısmında bulunan tabloya bkzn. Ekler, s. 259.

⁹⁷³ Ch'i Tang, s. 96.

⁹⁷⁴ Reşîdüddin, II., s. 975.

söyledi. Şeyhülislam, Sali Noyan'ın istediği 100 bin dinar ve ipekli kumaşları vermeyi kabul ederek Moğollara boyun eğdi.⁹⁷⁵

Sali Noyan, Multan şehri savaşımadan boyun eğince Lahor'a ilerledi. Moğollar, hızla Lahor şehrini kuşattılar. Lahor'un müstahkem olması, Moğolların saldırılarını engellemiştir. Ancak iki taraf arasında on üç gün sonra savaş başladı. İki taraftan da çok kişi öldü. Bu sırada Şemseddin Kert, araya girerek Moğolların istediği haracın ödenmesi gerektiğini Lahor ahalisine bildirdi. Şemseddin Kert aynı zamanda Sali Noyan'ın yanına gelerek ona Lahor ahalisinin 30 bin dinar, ipekli kumaşlar ve köle olarak sunduğu haracı kabul etmesini söyledi. Multan şehrinde olduğu gibi Lahor'un da kendisine verilmesini istedi.⁹⁷⁶

1253 yılında Mengü Han'ın emriyle Sali Noyan, Hindistan ve Kaşmir taraflarına hareket etti. Moğolların üzerine hareket ettiğini duyan Hindistan ve Kaşmir bölgesindeki melikler, Moğollara bağlılıklarını bildirmişler.⁹⁷⁷ Aynı yıllarda Hülâgû Han'ın İran taraflarına gönderilmesi üzerine Sali Noyan, ordusuyla onun emrine girmiştir.⁹⁷⁸ Çin kaynağı olan *Yüan-shi* ise bu konuda Hülâgû Han'la birlikte Sali Noyan'ın İran taraflarına geldiği şeklinde bilgi vermektedir.⁹⁷⁹ *Yüan-shi*'nin Sali Noyan'ın batı bölgesine gönderilmesi konusunda vermiş olduğu malumatta eksikliklerin mevcut olduğu muhakkaktır.⁹⁸⁰ Sali Noyan, İran'da Hülâgû Han'ın liderliğinde kurulan İlhanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir. Sali Noyan ve halefleri İlhanlı hükümdarlarının emriyle düzenli olarak Hindistan taraflarına akınlarda bulunmuşlardır.⁹⁸¹

1.23.Togaçar Küreğin

Togaçar, Moğolların Kunkirat kabilesine mensup olup Cengiz Han'ın damadıdır.⁹⁸² “Küreğin” onun unvanı olup bu unvan, Moğollarda damatlara ve adaletle uğraşan ya da adil olan kişilere verilmektedir.⁹⁸³ Cengiz Han'ın hizmetine girdiği tarih hakkında kaynaklarda bilgi

⁹⁷⁵ Herevî, s. 157-158.

⁹⁷⁶ Şemseddin Kert'in uygulamış olduğu siyaset, Sali Noyan ve yakın adamları tarafından hoş karşılanmamış olacak ki onun öldürülmesini istemişlerdir. Ancak Sali Noyan ihtiyatlı davranarak Şemseddin Kert'in öldürülmesinden ziyade ondan Moğol Hanı'na haraç vermesini ve sadakatini sunmasını istedi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Herevî, s. 158-159.

⁹⁷⁷ Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

⁹⁷⁸ Reşîdüddin, II., s. 975.

⁹⁷⁹ Ch'i Tang, s. 96.

⁹⁸⁰ Ch'i Tang, s. 96.

⁹⁸¹ Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

⁹⁸² Reşîdüddin, I., s. 476

⁹⁸³ Cüveynî, s. 181; Atwood, *Encyclopedia*, s. 461.

mevcut değildir. Ancak 1219 yılında batı seferine katıldığı, Cebe ve Sübütay ile birlikte hareket ettiği bilinmektedir. Ekim 1220’de Togaçar Küreğin, Tuluy’un öncü kuvveti olarak 10 bin kişilik ordusuyla Nişabur önlerine geldi.⁹⁸⁴ Togaçar, emrindeki orduyla Nişabur’u muhasara etti. Nişabur ahalisi Moğollara karşı sayıca üstündüler. Bunun avantajını kullanan Nişaburlular, savunma yapmak yerine Moğollara karşı güçlü bir saldırı gerçekleştirdi. Moğollar, Nişabur ahalisinin göstermiş olduğu saldırı karşısında şehri ele geçirmekte zorlanıyorlardı. Savaşın üçüncü gününde Nişaburlular, Kara-Kuş burnunda Moğollara saldırıda bulunmuşlardı. Bu saldırı sonucunda Togaçar Küreğin’i bir ok ile öldürmüşlerdi.⁹⁸⁵

Togaçar’ın ölüm haberini alan Tuluy Noyan, 1221 yılında Nişabur üzerine hareket etti.⁹⁸⁶ Tuluy Han, hızla Nişabur önlerine geldi. Nişaburlular, Moğolların muhasarasına hazırlıksız yakalanmışlardı. Sayıca üstün olan Moğollara karşı savunmaya giriştiler. Tuluy Han, mancınık ve silahlarla donatılmış olan ordusunaşehrin surlarını dövmek için taşlar hazırlanmasını emretti. Moğolların güçlü muhasarası karşısında şehrin ileri gelenleri bir araya gelerek teslim olmayı düşündüler.⁹⁸⁷ Şehrin kadısı Rükneddin Ali b. İbrahim Mugisî’yi elçi olarak Tuluy Han’a gönderdiler. Rükneddin Ali b. İbrahim Mugisî, Tuluy Han’a giderek Nişabur ahalisinin canının bağışlanmasını istedi. Mal ve para vererek Moğol tahakkümünü kabul edeceklerini bildirdi. Ancak Tuluy Han, Nişabur ahalisinin bağışlanma isteğini yerine getirmeyerek kadı Rükneddin Ali b. İbrahim Mugisî’nin canının alınması emrini verdi.⁹⁸⁸

Tuluy Han, kadı Rükneddin Ali b. İbrahim Mugisî’nin öldürülmesinden sonra Moğol ordusuna Nişabur’a saldırma emrini verdi. 7 Nisan 1221 yılı Çarşamba günü Moğollar kuvvetli saldırılarda bulundular. Hendekleri dolduran ve surlarda gedikler açan Moğollar, korkmuş ve savunma gücü kırılmış olan Nişabur’u Cuma günü ele geçirdiler.⁹⁸⁹ Moğollar hızla Nişabur ahalisini katletmeye başladı. Bu sırada Tuluy Han, Nişabur’un başında bulunan Mucirü’l-Mülk’ün bulunması emrini verdi. Mucirü’l-Mülk, Moğollar tarafından saklanmış olduğu yerde bulundu, Tuluy Han’ın karşısına çıkarıldı ve Moğollar tarafından işkence edilerek öldürüldü. Nişabur şehri Moğolların eline geçtikten sonra Togaçar’ın hanımı intikam almak için tüm

⁹⁸⁴ Cüveynî, s. 181; E. Bretschneider, I., s. 280-281.

⁹⁸⁵ Cüveynî, s. 181; Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 108; Nesevî, s. 76-77; E. Bretschneider, I., s. 281; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 80.

⁹⁸⁶ Atwood, *Encyclopedia*, s. 307.

⁹⁸⁷ Cûzcânî, (Uyar), s. 58; E. Bretschneider, I., s. 281.

⁹⁸⁸ Cüveynî, s. 182; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 80.

⁹⁸⁹ Cüveynî, s. 182; E. Bretschneider, I., s. 281.

ahalinin canına kıyılmasını emretti.⁹⁹⁰ Kaynaklarda dört yüz sanatkârı ele geçirerek Türkistan'a götürdükleri hakkında bilgiler mevcuttur. Ancak bu sanatkârların dışında kedi ve köpeklerin dahi kılıçtan geçirildiği belirtilmektedir.⁹⁹¹

1.24.Mular Noyan

Mular Noyan, Moğolların Sunit kabilesine mensuptur.⁹⁹² Kaynaklarda Mular, Moğar, Molgar gibi isimlerde aktarılan Mular Noyan, Cengiz Han'ın 1219 yılında batı seferine katılmıştır. Mular Noyan'ın, Hârizmşahlar ülkesinde hâkimiyet kurmaya çalışan Cengiz Han'ın yanında, ordusunda olduğu anlaşılmaktadır. 1220 yılının sonlarına doğru Cengiz Han, Belh'ten ayrılarak Talekan'a hareket etti. Cengiz Han, Talekan'a elçi göndererek şehri teslim etmelerini emretti.⁹⁹³ Ancak Talekan'ın olumsuz cevabı üzerine Moğollar şehri muhasara etti. Moğollar şehri mancınıklarla döverek şiddetli saldırılar gerçekleştirdi.⁹⁹⁴ Sonunda Tuluy Han'ın Horasan'dan gelmesiyle Moğollar şehri ele geçirdi.⁹⁹⁵ Cüveynî'nin aktarmış olduğu bu bilgede Mular Noyan'ın savaşta nasıl bir görev aldığı hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak daha sonra Cengiz Han'ın Tekeçük ve Mular Noyan'ı Talekan'dan Celâeddin Hârizmşah'ın peşinden göndermesi, onun da bu savaşta yer aldığı delillerindendir.

Tekeçük ve Mular noyanlar, Celâeddin Hârizmşah'ın peşinden hareket etti.⁹⁹⁶ (1221) Celâeddin Hârizmşah'ın üzerine gönderilen Moğol ordusu, 12 bin kişiden müteşekkildi.⁹⁹⁷ Bu sırada Pervan'a hareket eden Celâeddin Hârizmşah'ın ordusuna Melik İğrak ve Emin Melik, askerî birlikleriyle katıldı.⁹⁹⁸ Celâeddin Hârizmşah, askerî gücünü Moğollar karşısında böylece arttırmış oldu. Tekeçük ve Mular Noyan, Pervan üzerine yürüyerek Velian Kalesi'ni muhasara ettiler.⁹⁹⁹ Bu sırada Gaznin'den Pervan'a gelen Celâeddin Hârizmşah, Moğolların, Velian Kalesi'ni kuşattığı haberini aldı. Celâeddin Hârizmşah, Moğolların üzerine yürüyerek ordunun muhasarayı kaldırmasını sağladı. Tekeçük ve Mulgar Noyan'a karşı sayıca üstün olan Hârizm ordusu Moğolları geri püskürttü. Moğollar, Hârizm ordusunun ani baskını karşısında Pencşir

⁹⁹⁰ Cüveynî, s. 183.

⁹⁹¹ Cüveynî, s. 183; Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 121.

⁹⁹² Reşîdüddin, I., s. 74; Dashdondog, s. 57.

⁹⁹³ Reşîdüddin, I., s. 520.

⁹⁹⁴ Reşîdüddin, I., s. 520-521; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79.

⁹⁹⁵ Cüveynî, s. 154.

⁹⁹⁶ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79.

⁹⁹⁷ Cüveynî, s. 386. Reşîdüddin, Tekeçük, Mular Noyanlar vd. yanında 3 bin kişilik bir ordu olduğunu aktarmaktadır. Bknz. Reşîdüddin, I., s. 522

⁹⁹⁸ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79; Atwood, *Encyclopedia*, s. 436.

⁹⁹⁹ Reşîdüddin, I., s. 523; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 80.

Nehri'ni geçerek köprüyü yıktılar. Tekeçük ve Mular Noyan böylece Hârizm ordusunun Moğolları imha etmesini önlemiş oldu. İki taraf nehrin iki kıyısında ok atmışlar ve gece olunca Moğollar geri çekilmişlerdir.¹⁰⁰⁰ Tekeçük ve Mular Noyan'ın geri çekilmesinin ardından Cengiz Han, Şiki-Kutuku'yu Celâleddin Hârizmşah'ın üzerine göndermiştir.¹⁰⁰¹

Curmagun Noyan'ın emrinde bulunan komutanların arasında yer alan Mular Noyan, Moğollarla birlikte Ermeniler üzerine hareket etti.¹⁰⁰² Moğollar, Gence'yi ele geçirdikten sonra Mugan ordugâhında dinlendi ve Curmagun Noyan, Mular'ı Şamhur üzerine gönderdi. (1232)¹⁰⁰³ Mular Noyan, emrindeki orduyla Şamhur'u muhasara ederek yüz kişilik bir müfrezeyi şehre doğru gönderdi. Yüz kişilik öncü birlik, şehri muhasara ederek Şamhur'a giriş ve çıkışları önlemiştir. Bu dönemde Şahmur, Gardman'da bulunan Vahram ve oğlu Ak Buka'nın emri altındaydı.¹⁰⁰⁴ Şahmur ahalisi Vahram ve oğlu Ak Buka'dan yardım talep ederek Moğolların sayıca az olduklarını bildirdi. Ancak Vahram, Şamhur ahalisine Moğollara karşı direnmemeleri gerektiğini söyleyerek yardım edemeyeceklerini bildirdi.¹⁰⁰⁵ Şamhur ahalisi sürekli çoğalan Moğol ordusu karşısında şehrimüdafaa etmeye çalışmıştır. Ancak Mular Noyan, Şamhur önlerine gelince Moğol askerlerine emir verdi. İlk olarak hendekleri etrafta bulunan odun vb. ile doldurmalarını emretti. Moğollar, böylece hendekler üzerinden hareket ederek şehri ele geçirmeyi planladılar. Ancak şehir ahalisi Moğolların hendeklere doldurmuş olduğu odun vb. malzemeleri gece yaktilar.¹⁰⁰⁶ Mular Noyan, sabah hendeklerde bulunan odun yığınlarının yakıldığını gördü. Bunun üzerine emrindeki orduya hendekleri toprakla doldurmalarını emretti. Moğol ordusu Mular Noyan'ın emrini yerine getirerek hendekleri toprakla doldurdular ve şehre girdiler. Şamhur'a giren Moğollar, ahaliyi kılıçtan geçirerek şehri tahrip ettiler.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁰ Cüveynî'nin Tekeçük Noyan hakkında verdiği bir malumatta Tekeçük Noyan'ın Celâleddin Hârizmşah tarafından yenilgiye uğratıldığı ve Cengiz Han'ın hızla Pervan üzerine yürüdüğü belirtilmektedir. Müellifin farklı sayfalarda vermiş olduğu bilgiler aynı değildir. "Celâleddin, kendisini öldürmesi için gönderilen Tekeçük Noyan'ı İğrak ve kendisine katılan komutanlar sayesinde Gazne'de yenmiştir. Tekeçük Noyan ve emrindeki Moğol ordusunun Celâleddin Hârizmşah tarafından yenilmesi üzerine Cengiz Han hızla Gazne üzerine yürüdü. Ancak Gazne'ye vardığında Celâleddin Hârizmşah'ın Sind Nehri'ni geçtiğini öğrendi. Cengiz Han, bunun üzerine Celâleddin Hârizmşah'ı takip ederek Sind Nehri'ni geçti." Cüveynî, s. 155-157; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79.

¹⁰⁰¹ Şiki-Kutuku'nun faaliyetleri için ilgili maddeye bkzn. Şiki-Kutuku, s. 147.

¹⁰⁰² Aknerli Grigor, s. 24.

¹⁰⁰³ Müverrih Kiragos, s. 25; Chamich, II., s. 235; T. May, 1239 yılında Mular Noyan'ın bölgeyi ele geçirdiğini aktarmaktadır. May, "Chormaqan", s. 39.

¹⁰⁰⁴ May, "Chormaqan", s. 39.

¹⁰⁰⁵ Müverrih Vardan, s. 97; Müverrih Kiragos, s. 25; Dashdondog, s. 57.

¹⁰⁰⁶ Müverrih Kiragos, s. 25; Dashdondog, s. 57.

¹⁰⁰⁷ Müverrih Vardan, s. 97; Müverrih Kiragos, s. 25; Aknerli Grigor, s. 24; Dashdondog, s. 57.

Mular Noyan daha sonra Şamhur şehrinin etrafında bulunan kaleler üzerine hareket ederek Demunagan, Erkevank, Madznepert ve Kartman'ı ele geçirdi.¹⁰⁰⁸ Moğollar, birçok kaleyi ele geçirdikten sonra Davuş Kalesi'nin güneyinde bulunan Öloroud (Ölorud) köyüne hareket etti.¹⁰⁰⁹ Moğolların üzerlerine geldiğini haber alan köy ahalisi kaçarak mağaralara sığınmışlardır. Aralarında Vardan'ın bulunduğu köy ahalisi sığınmış oldukları mağaralarda kıtlık çekmeye başlamışlardır.¹⁰¹⁰ Bu sırada Moğollar, ahalinin teslim olması için tabi olmaları karşılığında canlarını bağışlayacaklarını bildirdiler. Moğolların sözlerine güvenmeyen köy ahalisi Vardan'ı Mular Noyan'ın yanına göndererek anlaşma akdetmesini istediler.¹⁰¹¹ Vardan ve iki papaz, Mark ile Susten, Moğolların bulundukları yere gittiler. Mular Noyan, Vardan'ı ve yanında bulunanları huzuruna kabul ederek onu övmüştür. Ardından neden Moğolların geldiğini haber alınca kendilerini karşılamadığını sordu. Bunun üzerine Vardan, Moğollardan korktuklarını ancak Moğol tahakkümünü kabul ettiklerini söyledi.¹⁰¹² Mular Noyan, Vardan'ın dostane yaklaşımı üzerine bölgeye bir yönetici tayin ederek hiç kimsenin canına zarar vermeyeceklerini ve ahalinin mağaralardan inerek köylerine dönmesini söyledi. Vardan, onun gibi din adamlarının manastırda ikamet etmesini istedi. Ancak daha sonra Mular Noyan, Vardan ve Kiragos'u yanına alıp götürdü.¹⁰¹³ Mular Noyan, yanına aldığı Vardan ve Kiragos'la birlikte Mugan'a hareket etti. Aknerli Grigor, Moğolların bu sırada Gürcistan'da bulunan Şımeağa Kayası'nı ele geçirdiklerini ve Curmagun dışında Mular ve Taynal Noyan'ın öldüğünü aktarmaktadır.¹⁰¹⁴

1.25.Çağatay Noyan

Çağatay Noyan, Moğolların Arulat kabilesine mensuptur.¹⁰¹⁵ Kaynaklar, onun hakkında bilgi verirken onu Büyük Çağatay olarak belirtmiştir.¹⁰¹⁶ Curmagun Noyan'ın emri altında bulunan ve onunla birlikte Ermeni ve Gürcü topraklarına nüfuz eden komutanlar arasında yer almaktadır.

¹⁰⁰⁸ Müverrih Vardan, Mular Noyan'ın ele geçirdiği kaleleri şu şekilde aktarmaktadır; “*Tavuş, Gazaret, Tarunakan, Yerkevank, Kürikyank, Maznapert Norpert, Kavazin, Gag Kalesi ve Kral Gagik tarafından tesis edilmiş olan pek çok köy ve çiftlik Tatarların eline geçti.*” Müverrih Vardan, s. 97; Dashdondog, s. 57.

¹⁰⁰⁹ Aknerli Grigor, s. 24.

¹⁰¹⁰ Müverrih Vardan, s. 98.

¹⁰¹¹ Müverrih Vardan, s. 98.

¹⁰¹² Müverrih Kiragos, 28; Aknerli Grigor, s. 24.

¹⁰¹³ Vardan ve Kiragos'un Mular Noyan'ın yanında yaşadıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Müverrih Kiragos, s. 28-31.

¹⁰¹⁴ Aknerli Grigor, s. 27.

¹⁰¹⁵ Reşîdüddin, I., s. 75.

¹⁰¹⁶ Reşîdüddin, I., s. 75; Aknerli Grigor, s. 29.

Moğollar, 1238 yılında Ermenistan üzerine hareket ettiler.¹⁰¹⁷ Kiragos, eserinde, Moğolların komutanı olarak kaydettiği Çağatay Noyan'ın Ermenistan'ın Löre/Lori müstahkem mevkiisi üzerine yürüdüğünü aktarır.¹⁰¹⁸ Emrinde bulunan ordunun sayısı hakkında bilgi bulunmazken kuşatma sırasında kullanılacak her türlü teçhizatın bulunduğu belirtilmektedir. Ermeni Prensi Şehinşah'ın¹⁰¹⁹ bütün serveti ve topraklarının önemli bir bölge olması nedeniyle Çağatay Noyan, emrindekilerle Lori şehrini muhasara etti.¹⁰²⁰ Bu sırada Prens Şehinşah ailesi ve maiyetiyle birlikte Moğolların zulmünden kurtulmak için kaçtı. Lori şehrinin ahalisi, kale surlarının sağlamlığına güvenerek Moğollar karşısında herhangi bir mukavemete girişmemişlerdir. Bunun üzerine Çağatay Noyan, şehri muhasara ederken aynı zamanda Lori ahalisinin dışarıyla bağlantısını kesti. Daha sonra ani bir baskınla şehri ele geçiren Çağatay Noyan, herkesin kılıçtan geçirilmesi emrini verdi. Bunun üzerine Moğol ordusu hızla Lori şehrine girerek karşılarına çıkan erkek, kadın ve çocukları kılıçtan geçirmiştir. Moğollar Lori şehrinde yağma faaliyetine giriştikleri sırada Şehinşah'ın hazinesini de ele geçirdiler. Çağatay Noyan ardından Tomanis, Şamşulde, Defkis/Deph'Khis'i de yağma etti.¹⁰²¹ Böylece Gürcistan hudutlarına kadar gelmiş oldu (1236)¹⁰²².

Çağatay Noyan'ın Gürcistan hudutlarına hareket etmesi üzerine Kraliçe Rosudan Moğolların eline düşmemek için kaçmıştır.¹⁰²³ Prens Avak, Moğol tahakkümünü kabul etmiş ve Çağatay Noyan'la dostane ilişkiler kurmuştur. Müverrih Kiragos, eserinde, Çağatay Noyan'ın öldürülmesi üzerine Gürcü topraklarında bulunan Moğol komutanlarının Prens Avak'a kötü muamelede bulunduğunu aktarmaktadır.¹⁰²⁴ Çağatay Noyan'ın, Prens Avak'la olan dostane ilişkisi hiç şüphesiz onun Gürcü topraklarına saldırdığını göstermektedir. Prens Avak'ın Moğol tahakkümünü kabulü ve noyanların isteklerini yerine getirmesi üzerine Çağatay Noyan'ın da yağma faaliyetlerini engellemiş olması muhtemeldir. Çağatay Noyan'ın hangi tarihte ve ne için öldürüldüğü hakkında kaynaklarda bilgi bulunmazken Kiragos bu konu

¹⁰¹⁷ Müverrih Vardan, s. 96.

¹⁰¹⁸ May, *Chormaqan*, s. 40.

¹⁰¹⁹ Ermeni "Zakare'nin oğlu 'Şehinşah'"

¹⁰²⁰ Müverrih Vardan, s. 96.

¹⁰²¹ Müverrih Kiragos, s. 32.

¹⁰²² Subaşı, s. 47.

¹⁰²³ May, *Chormaqan*, s. 40-41.

¹⁰²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Müverrih Kiragos, s. 39-40.

hakkında şöyle bir malumatta bulunmaktadır: “Çağatay ki, Hak mezhepten batıl mezhebe geçenler tarafından katledilmiştir.”¹⁰²⁵

1.26.Yasavur Noyan

Yasavur Noyan, Moğolların Kurulas kabilesine mensup olup Cengiz Han'ın önemli komutanları arasında yer almaktadır.¹⁰²⁶ Cengiz Han, Curmagun Noyan'ı İran bölgesindeki asayişin sağlanması için görevlendirdi. Curmagun Noyan'ın emrinde bulunduğu anlaşılan Yasavur Noyan'ın adı kaynaklarda 1226 yılında Baycu, Taynal, Esen Togan, Baymalas noyanlarla birlikte İran'a sevk edilen ordu arasında geçmektedir.¹⁰²⁷ Baycu'nun öncülüğünde 1227 yılında İsfahan üzerine hareket eden Yasavur Noyan ve diğerleri, Hârizmliler tarafından geri püskürtüldü.¹⁰²⁸ Sultan Celâleddin'in, üzerine gönderilen Moğol kuvvetlerini geri püskürtmesi üzerine Moğollar, Lur bölgesine hareket ettiler. Lur bölgesinde erzak toplamak isteyen Moğollar, Hârizmliler tarafından ani bir baskına uğradılar. Sultan Celâleddin, Lur bölgesinde dört yüz kadar Moğol askerini esir ederek onların cezalarını vermeleri işini İsfahan ahalisine bıraktı.¹⁰²⁹ 1230 yılında Yasavur Noyan, Curmagun'la İran üzerine hareket etmiştir. Bu sırada tümen beyi olan Yasavur Noyan, Baycu Noyan döneminde de önemli askerî seferlerde bulunmuştur.¹⁰³⁰

Yasavur Noyan hakkında 1244 yılına kadar bilgi bulunmamaktadır. 1244 yılında Moğolların Anadolu'ya ikinci saldırıları, Yasavur Noyan öncülüğünde gerçekleşmiştir. Yasavur Noyan ilk olarak Mardin ve Şanlıurfa, ardından da Halep üzerine hareket etti. Halep'i muhasara etmek için hareket eden Moğol ordusu, bölgenin sıcak olmasından dolayı atlarında meydana gelen hastalık sebebiyle daha fazla ileri gidememiştir.¹⁰³¹ Bunun üzerine Yasavur Noyan, Halep emirine elçi göndererek onlardan Moğol tahakkümünü kabul etmelerini ve haraç göndermelerini istedi. Halep Emiri, Yasavur Noyan'ın isteklerini kabul ederek Moğolları Halep'ten uzak tutmayı başarmıştır.¹⁰³²

¹⁰²⁵ Müverrih Kiragos, Çağatay Noyan'ı öldüren kişilerden “Hristiyanlıktan İslam dinine geçen mülahideler” şeklinde bahsetmiştir. Müverrih Kiragos, s. 39- 47. Bununla birlikte Gürcü Kroniği olan Kartlis Tskhovreba'da Çağatay Noyan'ın bir İsmâîlî fedaisi tarafından öldürüldüğü aktarılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tskhovreba, s. 339.

¹⁰²⁶ Reşidüddin, I., s. 74.

¹⁰²⁷ Nesevî, s.167.

¹⁰²⁸ İbnü'l-Esir, XII., 429; Nesevî, s. 167.

¹⁰²⁹ Nesevî, s. 167.

¹⁰³⁰ Reşidüddin, I, s.638; Ebu'l-Ferec, II, s.526; *Muhtasari'd-Düvel*, s.16; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 1.

¹⁰³¹ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 84.

¹⁰³² Ebu'l Ferec, II, s.544; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 84.

Yasavur Noyan, Halep Hâkimi Reşîdüddin'den istediği altınları aldıktan sonra Malatya üzerine yürüdü. Malatya'da ordugâhını kurarak büyük katliamda bulundu.¹⁰³³ Ardından bölgede bulunan ekin, bağ ve bahçeleri imha eden Moğollar, Malatya ahalisini tehdit ederek mallarına el koydular. Bu sırada Halep'ten geri dönen Reşîdüddin, Moğolların Malatya şehrine yaptıklarını görünce korktu. Yasavur Noyan, Reşîdüddin'i tehdit ederek ondan altın, gümüş ve kıymetli eşyalar istedi. Ebu'l-Ferec, Yasavur Noyan'ın Malatya'dan elde ettiği eşyaların değerini 40.000 dinar olarak vermiştir.¹⁰³⁴ Moğolların zulmünden korkan Reşîdüddin, Malatya'da bulunan mabetlerin içlerinde bulunan kap, şamdan, buhurdanlık ve evliyaların tabutlarını çıkartarak Yasavur Noyan'a teslim etti. Yasavur Noyan, toplamış oldukları kıymetli eşyalarla birlikte Mugan ordugâhına geri döndü. Moğolların Malatya'yı terk etmesinin ardından bölgede kıtlık ve salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. Şehirde ortaya çıkan veba salgını üzerine birçok insan ölmüştür.¹⁰³⁵

Malatya saldırısı sonrasında Yasavur Noyan hastalığa yakalanmıştır. Yasavur Noyan'ın yakalanmış olduğu hastalık hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ebu'l-Ferec'in onu tedavi etmek amacıyla Harput'a gelmiş ve onu tedavi ettikten sonra da Malatya'ya geri dönmüştür.¹⁰³⁶ Muhtemelen vebaya yakalanmış olan Yasavur Noyan bu tarihten sonra kaynaklarda karşımıza çıkmamaktadır.

1.27.Hoca Noyan

Hoca Noyan, Moğolların Kurulas kabilesine mensup olup Yasavur Noyan'ın oğludur.¹⁰³⁷ Hoca, Curmagun'un emrinde bulunan noyanlar arasında yer almaktadır. Hoca Noyan'ın isminin, Aknerli Grigor'un eserinde Khocay, Kiragos'un eserinde ise Khoca şeklinde yer aldığı görülür.¹⁰³⁸ 1256 yılında Moğollar ve Türkiye Selçuklu Devleti arasında meydana gelen Sultan Hanı savaşında öncü kuvvet olarak görevlendirilmiştir. Hoca Noyan'ın Anadolu'ya gönderilmesinde Hülâgû ve Güyük Han'ın emir verdiği konusunda ihtilaflar mevcuttur. Zeki Velidi, bu konuda Hoca Noyan'ın Güyük Han tarafından gönderildiğini

¹⁰³³ Ebu'l-Ferec, II., s. 530.

¹⁰³⁴ Ebu'l-Ferec, *Muhtasari'd-Düvel*, s.21.

¹⁰³⁵ Ebu'l Ferec, II, s.545; ayn. mlf. *Muhtasari'd-Düvel*, s.21.

¹⁰³⁶ Ebu'l Ferec, *Muhtasari'd-Düvel*, s. 21.

¹⁰³⁷ Hoca Noyan'ın Tunatu ve Sulakar adında iki oğlu bulunmaktadır. Tunatu ve Sulakar da noyandır. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 31.

¹⁰³⁸ Aknerli Grigor, s. 29; Francis Woodman Cleaves, "The Mongolian Names and Term in trhe History of the Archers by Grigor of Akanc", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 12(3-4), 1949, s. 431-432.

belirtirken Osman Turan Hülâgû Han'ın görevlendirdiğini ileri sürmektedir.¹⁰³⁹ Burada belirtilmelidir ki Hülâgû Han, İran topraklarına İlhan olarak tayin edildiği sırada Baycu'nun bulunduğu Mugan'ı kendisi için ordugâh seçmiştir. Bu nedenle Baycu Noyan'a Mugan ordugâhını terk etmesini emretti. Baycu Noyan, Hülâgû Han'ın Mugan ordugâhına geldiği haberini alınca Anadolu'ya hareket ederek Aksaray'a gelmiş ve Sultan II. İzzeddin'den emrindeki ordu için kışlak istemiştir. Bunun üzerine iki taraf arasında 1256 yılında Aksaray'da Sultan Hanı Savaşı meydana geldi.¹⁰⁴⁰ Hoca Noyan, 1256 yılında öncü kuvvet olarak hareket ettiği sırada, bölgede bulunan Türkmenleri katletti. Hoca Noyan'ın Türkmenlere saldırması üzerine iki ordu ertesi gün Sultan Hanı civarında karşılaştı. Selçuklu ordusu sayıca üstün ve kuvvetli olan Moğollar karşısında daha fazla dayanamayarak büyük bir hezimete uğradı (14 Ekim 1256).¹⁰⁴¹

Hoca Noyan'ın Selçuklu devlet erkânından aşırı isteklerde bulunması üzerine, Pervâne Nizâmeddin Hurşit ve Muîneddin Süleyman harekete geçti. Selçuklu Devleti'nin düzenini sağlayacağı ve ülkenin yararına olacağını düşünerek Hoca Noyan'ı ortadan kaldırmaya karar verdiler. Böylece Nizâmeddin Hurşit, Hoca Noyan'ı ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başladı. Eline geçen ilk fırsatı değerlendiren Nizâmeddin Hurşit, Hoca Noyan'ın içkisine zehir dökerek şarabı ona takdim etti. Nizâmeddin Hurşit'in planından habersiz olan Hoca Noyan kendisine verilen içkiyi içti. Kısa süre sonra Hoca Noyan'ın vücudunda morarma ve şişme meydana geldi ve Hoca Noyan üç gün sonra da öldü. Hoca Noyan'ın ölümü üzerine Moğollar hızla bir soruşturma başlatarak Nizâmeddin Hurşid'in suçlu olduğunu tespit ettiler. Nizâmeddin Hurşid, Moğollar tarafından tomruğa vurularak öldürüldü.¹⁰⁴²

1.28.Engürek Noyan

Engürek Noyan'ın¹⁰⁴³ hangi kabileye mensup olduğu hakkında bilgi sahibi değiliz. Moğolların 1211 Kuzey Çin seferinde Cebe'nin emrindeki öncü kuvvetler arasında yer almaktadır. Engürek Noyan, Cebe'nin emrinde Wu-yü'e karargâhını ele geçirdi. Ardından Hebei'de bulunan Fu-chou, Hsüan-te ve Te-hsing'i üzerine hareket etti.¹⁰⁴⁴ Cebe maddesinde

¹⁰³⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 235; Turan, *Türkiye*, s. 498.

¹⁰⁴⁰ Atwood, *Encyclopedia*, s. 29.

¹⁰⁴¹ Turan, *Türkiye*, s. 498-499; Atwood, *Encyclopedia*, s. 29.

¹⁰⁴² İbn Bîbî, II, s.162; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 31; Aksarayî, s. 33-34.

¹⁰⁴³ Müverrih Kiragos'ta Anagurak ve Angan şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cleaves, s. 404-405.

¹⁰⁴⁴ Howorth, *Mongols*, s. 68; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara 1984, s. 230; Allsen, "North China", s. 357.

Engürek Noyan'ın Çin seferindeki faaliyetleri hakkında bilgi verildiği için burada onun diğer askerî seferi hakkında bilgi verilecektir.

Engürek Noyan'ın 1230 yılına kadar olan faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1230 yılında Curmagun'un emrinde, İran topraklarına gönderilen noyanlar arasında yer almaktadır. Moğolların Ermeni ve Gürcü seferlerine katılan Engürek Noyan, daha sonra Baycu ile Anadolu topraklarına akın etti.¹⁰⁴⁵ Baycu Noyan, Hülâgû Han'ın İran taraflarına gönderilmesi üzerine Mugan ordugâhını terk etmek zorunda kaldı ve kendisine kışlak bulmak amacıyla Aksaray'a geldi. Bu sırada Anadolu topraklarında ortaya çıkan Ağaçeri Türkmenlerinin isyanı karşısında Baycu Noyan Selçuklu Devleti'ne yardım etti. Böylece hem Anadolu'da istediği kışlak araziye elde etmiş olacaktı hem de II. İzzeddin Keykavus'un kaçması üzerine ülkenin doğu taraflarına hâkim olan IV. Kılıç Arslan'ın tahtının güçlendirilmesini sağlayacaktı. Bu sebeple Baycu Noyan, emrindeki Moğol ordusuyla Ağaçeri Türkmenleri üzerine hareket etti. Yanında Engürek Noyan ve diğer komutanların da bulunduğu bu harekette Moğollar başarılı olarak isyanı bastırdılar. Böylece, Engürek Noyan IV. Kılıç Arslan'ın hâkimiyetini tanımayanlara karşı onun yanında bulunarak asayiş sağlamaya çalışmıştır.¹⁰⁴⁶ Baycu ve Engürek Noyan, Ağaçeri Türkmenleri üzerine hareket ettiği sıra, yaklaşık 7 bin kişiyi kılıçtan geçirdiler. Anadolu'daki Türkmen isyanları sırasında Engürek Noyan, 1258 yılında Kemah'ı muhasara ederek birçok insanı katletmiştir.¹⁰⁴⁷ Engürek Noyan, 1260 yılında Memlük Sultanı Baybars'ın halife olarak gönderdiği el-Hâkim Biemrillah'ın ordusuyla yapılan bir muharebede ölmüştür.¹⁰⁴⁸

1.29.Ögeday-çerbi

Ögeday-çerbi'nin adı, kaynaklarda Aklan Noyan, Ögele, Ogeley, Ogele şeklinde yer almaktadır. *Gizli Tarih*'e göre Bo'orçu'nun kardeşi olan Ögeday-çerbi, Moğolların Arulat kabilesine mensuptur.¹⁰⁴⁹ Reşîdüddin'e göre Sunit kabilesine mensup olan Ögeday, Cengiz Han'ın altı çerbisi arasında yer almaktadır.¹⁰⁵⁰ Cengiz Han'ın sadık komutanları arasında yer alan Ögeday-çerbi, 1206 kurultayından sonra gündüz muhafız kıtasının başına geçti.¹⁰⁵¹ Cengiz Han'ın büyük batı seferine katılan Ögeday-çerbi, Dodai-çerbi ve Kutuku Noyan ile Gûr ve

¹⁰⁴⁵ Aknerli Grigor, s. 29; Aksarayî, s. 29.

¹⁰⁴⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 32.

¹⁰⁴⁷ Ebu'l-Ferec, II., s. 564; Turan, *Türkiye*, s. 505.

¹⁰⁴⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 38.

¹⁰⁴⁹ *M.G.T.*, s. 54.

¹⁰⁵⁰ *M.G.T.*, s. 114; Reşîdüddin, I., s. 603.

¹⁰⁵¹ *M.G.T.*, s. 156-158.

Horasan'ı ele geçirmek için görevlendirildi. Kutuku Noyan'ın emrinde olduğu anlaşılan Ögeday-çerbi Gûr, Horasan, Gernsir ve etrafındaki şehirleri yağmaladı. Moğollar yağmaladıkları birçok şehrin insanını esir ederek hayvanlarını ele geçirdiler (1220).¹⁰⁵²

Ögeday-çerbi'nin öncülük ettiği Moğol ordusu, 1220 yılında Fîruzkuh şehrine yürüdü. Ögeday-çerbi, şehri yirmi sekiz gün muhasara ederek şiddetli saldırılar gerçekleştirdi. Ancak Fîruzkuh şehrini ele geçiremeyen Ögeday-çerbi, kışın bastırmasıyla birlikte bölgeden ayrıldı.¹⁰⁵³ Cûzcânî, Ögeday-çerbi'nin Gûr, Horasan ve diğer bölgeler üzerine hareketi hakkında bilgi verirken Hüsrev-i Gûr'dan (Melik Tacü'd-din Habeşi-yi 'Abdü'l-melik) işittiği bir hikâyeye eserinde yer vermektedir. *“Cengiz Han'ın ordugâhından ayrılacağında Hüsrev-i Gûr'un yanında Ögeday-çerbi refekat etmiştir. Gûr bölgesine hareket ederlerken gece dinlenmek üzerine çadır kurdukları sırada gece muhafız kıtasından iki Moğol askeri uyuyakaldılar. Bunun üzerine gece muhafız kıtasını teftiş eden komutanlardan biri uyuyakalan Moğol askerlerini görmüş ve onları uyandırarak Ögeday-çerbi'nin huzuruna çıkarmıştır. Ögeday-çerbi, askerlerin uyuyakaldığını öğrenince birini öldürerek diğer askerin boynuna bağlanmasını ve bu şekilde ordu içinde gezdirilmeleri ve daha sonra diğer askerin de öldürülmesi emrini verdi. Bu duruma çok şaşırان Hüsrev-i Gûr, Ögeday-çerbi'ye askerlerin suçlu olduğuna dair hiçbir delil yoktu. Cezalarının idam olduğunu bildikleri hâlde suçlu olduklarını söylediler. Eğer inkâr etmiş olsalardı kurtulabilirlerdi. Neden böyle davranmadıklarını sordu. Ögeday-çerbi ise bir Moğol'un sonunda ölüm de olsa yalan söylemeyeceğini belirterek sizler Taciksiniz ve öyle yalan söylersiniz[.] İşte bu yüzden Hüda-ı Teala bela olarak üzerinize bizi gönderdi.”* demiştir.¹⁰⁵⁴

Ögeday-çerbi, 1236 yılında Gürcü ve Ermeni topraklarında, Curmagun'un yanında bulunan komutanlar arasında yer almaktadır.¹⁰⁵⁵ Cleaves, Aknerli Grigor'un eserinde Awgawt'ay Noyan olarak geçen komutanın Ögeday-çerbi olduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁵⁶

1.30.Dolata Noyan

Kaynaklarda Dolata Noyan'ın adı, Tulata, Aytugata ve Toug'ada şeklinde geçmektedir. Dolata Noyan, Moğolların Celayir kabilesine mensup olup Cengiz Han'ın komutanları arasında

¹⁰⁵² Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 112-113; Durak, “Çingizli Hâkimiyeti”, 217.

¹⁰⁵³ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 114, 134; Durak, “Çingizli Hâkimiyeti”, s. 217.

¹⁰⁵⁴ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 145-146.

¹⁰⁵⁵ Grigor Aknerts'i's, History of the Nation of Archers, çev. Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey, 2003.

¹⁰⁵⁶ Cleaves, s. 409-410.

yer almaktadır.¹⁰⁵⁷ Dolata Noyan'ın kaynaklarda ilk karşımıza çıkışı, Curmagun Noyan'ın batıya gönderilmesi ve Moğol ordusunun Ermeniler üzerine saldırması olayında görülür. Dolata Noyan, 1232 yılında Curmagun Noyan'la birlikte Ermeni ülkesine saldırdı. Prens Avak, Moğolların Ermeni ülkesine saldırması üzerine, maiyetiyle birlikte Gayan/Kayen¹⁰⁵⁸ Kalesi'ne sığındı. Dolata Noyan, emrinde bulunan ordu hakkında fazla bilgi bulunmamasına karşın, tam teçhizatlı bir orduyla Prens Avak'ı Gayan Kalesi'nde kuşattı. Dolata Noyan, emrindeki ordunun kaleyi kuşatmasının ardından Prens Avak'a elçi göndererek ondan Moğolların istediklerini vererek kaleyi teslim etmesini emretti. Kale ahalisinin can kaybına uğramayacağını temin eden Dolata Noyan, kalenin teslim olmasını sağlayamamıştır. Prens Avak, Moğolların teklifine karşılık olarak kızını ve kıymetli hediyeler göndererek Dolata Noyan'ın muhasarasını kaldırmaya çalıştı. Moğollar, Prens Avak'ın gönderdiği hediyeleri kabul ederken muhasarayı kaldırmayacaklarını ve bizzat kendisinin gelmesi gerektiğini bildirdi.¹⁰⁵⁹

Dolata Noyan, Prens Avak'ın kendisine teslim olmaması üzerine muhasarayı kaldırmayacağını bildirdi. Muhasaranın ne kadar sürdüğü hakkında kaynaklarda bilgi bulunmazken kale ahalisinin bir süre sonra susuzluk yaşadığı bilinmektedir. Kale ahalisi içlerinden bazı kişiler, su getirmeleri için Moğollara ellerinde bulunan altın ve metalarını verdiler. Moğol ordusu kale ahalisinin susuzluklarını gidermeleri için dışarı çıkmalarına müsaade etti. Kale ahalisi dışarı aileleriyle birlikte çıktılar ve susuzluklarını giderdiler. Onların dışarıya çıkmaları üzerine Moğollar tarafından çevrelenen ve ele geçirilen ahalinin bir kısmı kılıçtan geçirilirken bir kısmı da esir edildi. Moğolların yapmış oldukları kıyım üzerine Prens Avak teslim olmak için hazırlandı. Prens Avak, Seven Gölü'nde¹⁰⁶⁰ ordugâh kurmuş olan Curmagun'a haber göndererek teslim olacağını bildirdi. Bunun üzerine Curmagun Noyan, Dolata Noyan'a, kale ahalisinin serbest bırakılmasını ve Prens Avak'ın da huzuruna gönderilmesi emrini verdi. Dolata Noyan, Prens Avak'ı Curmagun Noyan'ın huzuruna çıkardı.¹⁰⁶¹ Prens Avak, Curmagun'un huzuruna çıktıktan sonra Moğollara tabi olmuş ve

¹⁰⁵⁷ Reşîdüddin, I., s. 75.

¹⁰⁵⁸ Kukarak eyaletinde bulunmaktadır. Müverrih Kiragos, s. 33.

¹⁰⁵⁹ Müverrih Kiragos, s. 33; Dashdondog, s. 56.

¹⁰⁶⁰ Türklerin Gökçe Deniz olarak adlandırdığı, bugün Ermenistan sınırları içerisinde bulunan göldür.

¹⁰⁶¹ Müverrih Kiragos, s. 33-34; Dashdondog, s. 56.

onların himayesine girmiştir.¹⁰⁶² Dolata Noyan, böylece Gayan Kalesi'ni ele geçirdi.¹⁰⁶³ Bu tarihten sonra Dolata Noyan hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1.31.Neküdar Noyan

Batu Han'ın noyanları arasında yer alan Neküdar Noyan hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Ögeday Han, 1229'da hükümdar olunca Gazne ve Gûr taraflarında Moğol tahakkümü kurulması için emir verdi. Kendi maiyetinde bulunan Kuka Noyan'ı, Batu'nun emrinde bulunan Kürelcin ve Neküdar Noyan'ı, Çağatay'ın ordusundan Tair Bahadır ve Bucay Noyan'ı Hindistan taraflarına gönderdi. Ögeday Han ayrıca Hindistan'a göndermiş olduğu noyanlara maiyetiyle birlikte hareket etmelerini ve Mâverâünnehir'den geçmeleri emrini verdi.¹⁰⁶⁴ Kaynakların nakline göre Tair Bahadır'ın liderlik ettiği Kuka, Kürelcin, Neküdar ve Bucay noyanlar Almalık, Fergana, Semerkant ve Tirmiz'den Moğol ordusuna katılan birliklerle Ceyhun Nehri'ni geçtiler. Yolda Batu'nun tabiyetinde olan Kürelcin Noyan, Şâbürgân'a geldiğinde öldü. Kürelcin Noyan'ın yerine Neküdar Noyan'ın ordunun başına geçmesi muhtemeldir. Neküdar Noyan, 1238/1239 yılında ordunun başına geçtikten sonra Anban Noyan'la birlikte Horasan'a hareket etti. Bâmiyân Meliki Hasan Karluğ, Moğol ordusunun üzerine yöneldiği haberini alınca Neküdar Noyan'la anlaşma yoluna girdi. Neküdar Noyan, Melik Hasan Karluğ'u haraca bağladı. Ancak Neküdar Noyan ve Anban Noyan, Melik Hasan Karluğ'u ele geçirmek istiyorlardı. 1239 yılında Moğollar ani bir saldırı düzenleyerek onu ele geçirmek istediler. Melik Hasan Karluğ, Moğolların ani saldırısı karşısında Kirman, Gazne ve Bamyan ardından Multan beldesine kaçtı. Buradan Sind bölgesine giden Melik Hasan Karluğ, burada Delhi sultanlığına sığındı. Neküdar Noyan, Melik Hasan Karluğ'un kaçması üzerine maiyetiyle birlikte önce Multan ardından da Sind topraklarına hareket etti. 1241-1242 yıllarına kadar bölgeye gönderilen noyanlar Lahor'a kadar ilerlediler.¹⁰⁶⁵ Moğolların bölgede tahakküm kurmasıyla Tair Bahadır, Badgis ve Herat'ta faaliyet göstermiş, diğer noyanlar Gûr, Gazne, Germsîr ve Sind Nehri'nde bulunmuşlardır.¹⁰⁶⁶

Neküdar Noyan, 1253-1254 yılları arasında 3 bin kişiden oluşan ordusuyla Sîstan taraflarına gelerek bölgede faaliyet göstermeye başladı. Bu sırada Hülâgû Han'ın batı

¹⁰⁶² Curmagun Noyan ve Prens Avak arasında meydana gelen olaylar için ayrıca bkzn. Müverrih Kiragos, s. 34-35.

¹⁰⁶³ Müverrih Vardan, s. 96; Dashdondog, s. 56.

¹⁰⁶⁴ Herevî, s. 174.

¹⁰⁶⁵ Cûzcânî, II., (Habîbî) s. 162-163; Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1128-1129.

¹⁰⁶⁶ Herevî, s. 174-175; Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 163; Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1129.

tarafına hareketi ve bölgede oluşan siyasi karışıklıklar Neküdar Noyan'ın Sîstan topraklarında güçlenmesine neden oldu.¹⁰⁶⁷ Mengü Han, Hülâgû'yu İran topraklarına gönderdiğinde Moğol prenslerinin Hülâgû'ya yardım etmesi emrini verdi. Bunun üzerine Orda Han, büyük oğlu Kuli'yi, Batu ise Balakan ve Tutar'ı, Hülâgû Han'ın yardımına gönderdi.¹⁰⁶⁸ Hülâgû Han emrindeki Moğol askeri; Kuli, Balakan ve Tutar ile İran'da kuvvetli bir ordu oluşturdu. Bu noyanlar, Bağdat seferi başta olmak üzere Hülâgû Han'ın yanında önemli başarılar elde ettiler. Ancak daha sonra Balakan 1258 yılında ölmüştür. Ardından Tutar, sihir ve büyü yaptığı yönünde suçlandı ve Hülâgû Han'ın emriyle yasağa çarptırıldı. (28 Ocak 1260) Kuli ise 1258 yılında nifrit hastalığına yakalanarak öldü.¹⁰⁶⁹ Berke Han, Hülâgû'ya yardım etmeleri için gönderilen Moğol prenslerinin zehirlenerek öldürüldüğü yönünde Hülâgû Han'ı suçladı. Bu durum iki tarafı 1262 yılında karşı karşıya getirdi.¹⁰⁷⁰ Bu sırada Kuli'nin mahiyetinde bulunan Noqai Kö'ün ve Ardamur/Erdemir Noyan, Kıpçak ülkesine kaçtılar. İki taraf arasında kalan diğer Moğol askerleri ise Neküdar'ın öncülüğünde Lahor ve Multan'a hareket ettiler. Reşideddin ise iki taraf arasında kalanların Afganistan taraflarına giderek Neküdar Noyan'la birleştiklerini aktarmaktadır.¹⁰⁷¹ Burada belirtmek gerekir ki Hülâgû Han'ın yanında bulunan Neküdar'ın, Çağatay'ın torunu Neküdar olduğu hakkında kaynaklarda bilgiler mevcuttur.¹⁰⁷² Berke ve Hülâgû Han arasında meydana gelen savaş sırasında Neküdar Oğul'un, Gürcistan topraklarında bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁰⁷³ Muasır İslam, Ermeni ve Gürcü kaynaklarında Hülâgû Han'ın yanında bulunan kişinin Neküdar Oğul olduğu ve daha sonra Gürcistan'da giriştiği isyan sonucunda Hindistan'a gittiği belirtilmektedir.¹⁰⁷⁴

1260-1262 yılları arasında Berke ve Hülâgû arasında meydana gelen mücadele ile aynı zamanda Herat bölgesinde meydana gelen karışıklıklar üzerine Neküdar Noyan, bölgede ciddi bir siyasi güç olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır.¹⁰⁷⁵ 1262 yılında İlhanlı topraklarına saldıran Neküdar, emrinde bulunan 10 bin kişiden müteşekkil ordusuyla Murgab'a kadar gelerek yağma faaliyetine girişti.¹⁰⁷⁶ Daha sonra Hindistan üzerine hareket etti. Bu olaydan

¹⁰⁶⁷ Boyle, *Successors*, s. 123.

¹⁰⁶⁸ Tskhovreba, s. 345.

¹⁰⁶⁹ Cüveynî, s. 498; Aknerli Grigor, s. 47-49.

¹⁰⁷⁰ Tskhovreba, s. 360.

¹⁰⁷¹ Reşîdüddin, I., s. 738-739; Boyle, *Successors*, s. 123.

¹⁰⁷² Boyle, "Tabaqât-ı Nâsırî of Jûzjânî", s. 242, 243.

¹⁰⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tskhovreba, s. 362-364.

¹⁰⁷⁴ Aknerli Grigor, s. 56-81;

¹⁰⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Herevî, s. 265-269.

¹⁰⁷⁶ Herevî, s. 270-271.

sonra Neküdar Noyan hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Marco Polo eserinde Neküderlileri anlatmaya çalışırken bölgeye gelen Moğolların, Hintli kadınlar ile evlendiğini ve bölgeye yerleşerek “Karauna” diye naklettiği topluluğu meydana getirdiklerini aktarmaktadır.¹⁰⁷⁷

1.32.Böl Noyan (1197-1228)

Böl Noyan, Moğolların Celayir kabilesine mensup olup Muhali'nin tek oğludur. Kaynaklarda onun hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Cengiz ve Ögeday Han döneminde başarılı askerî seferler yaptığı belirtilmektedir. Böl Noyan, babasının 1223 yılında ölümüne kadar, onunla birlikte Kuzey Çin seferlerine katıldı. Muhali'nin ölümüyle Cengiz Han tarafından babasının görevine getirildi.¹⁰⁷⁸ Muhali'nin ölümü üzerine Tangut¹⁰⁷⁹ hükümdarının, Moğol tabiyetini tanımaması üzerine Cengiz Han, Böl Noyan'ı Kuzey Çin'e gönderdi. Böl Noyan, Moğol tahakkümünden ayrılan Tangut üzerine Kasım 1224 yılında saldırıya geçti. İlk olarak Shensi üzerine yürüyen Böl Noyan, bölgeyi kısa sürede ele geçirdi. Kaynaklar, bu sırada Moğolların Shensi'de büyük yağma ve katliam faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸⁰ Ardından 1225 yılı bahar ayında Böl Noyan, Tangut topraklarına akın etti. Tangut topraklarını Moğol nüfuzu altına alması soncunda bol ganimetle Cengiz Han'ın yanına geri döndü.¹⁰⁸¹ Bu sırada Song Hanedanlığı, Moğol hâkimiyetinde bulunan Hopei ve Shan-tung topraklarını taciz etti. Bunun üzerine Böl Noyan 1226 baharında Song Hanedanlığı üzerine harekete geçti. Hopei ve Shan-tung topraklarında Song hanedanlığını mağlup eden Böl Noyan'ın askerî başarısı, Cengiz Han tarafından takdir edildi.¹⁰⁸²

Böl Noyan, 1227 yılında Cengiz Han'ın ölümü üzerine Moğolistan'a dönerek Cengiz Han'ın cenaze törenine katıldı. Ardından Kuzey Çin'e hareket eden Böl Noyan, 1228 yılında burada öldü.¹⁰⁸³ *Yüan-shi*'de onun, hoşgörü sahibi, cömert ve aynı zamanda dil konusunda başarılı olduğu bildirilmiştir. Babası Muhali gibi Böl Noyan da Çin kültürüne yakındı. Hatta Muhali'nin nesli, özellikle Böl Noyan'dan sonra Konfüçyüs akımıyla daha yakından ilgilenmiş

¹⁰⁷⁷ Ömer Subaşı, “Moğol Neküderilerin Kökeni ve Faaliyetleri”, *Belleten*, 83 (298), 2019, s. 866.

¹⁰⁷⁸ Rachewiltz, “Muqali”, s. 8; Atwood, *Encyclopedia*, s. 393.

¹⁰⁷⁹ Batı Xia/Hsi Hsia İmparatorluğu'dur (1038-1227). Tangutlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ruth Dannel, “The Hsi Hsia”, ed. Herbert Franke- Denis Twitchett, *The Cambridge History of China*, VI, New York 1994; Gülçin Çandaroglu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2019.

¹⁰⁸⁰ Hsiao, “Shih T'ien-tse”, s. 29.

¹⁰⁸¹ Ruth Dannel, “The Hsi Hsia”, s. 210.

¹⁰⁸² Rachewiltz, “Muqali”, s. 8-9.

¹⁰⁸³ Rachewiltz, “Muqali”, s. 8-9.

ve Çin’de bu alanla ilgili okullara gitmişlerdir.¹⁰⁸⁴ Böl Noyan’ın; Tas /Çila’un, Sukuncak, Bahadır, Bay Inal, Emegen, Ebügen ve Arkis adında yedi oğlu vardı.¹⁰⁸⁵

1.33.Çila’un Noyan (1212-1239)

Çila’un Noyan, Cengiz Han’ın ünlü komutanlarından Muhali’nin torunudur. Kaynaklarda 1212 yılında doğan Çila’un Noyan, Muhali’nin en sevdiği torunu olarak geçmektedir. Babası Böl’ün ölümüyle birlikte Kuzey Çin’de aktif görev almaya başladı. Ögeday Han’ın Moğol tahtına oturmasıyla Muhali’nin unvanı olan Go-ong, Çila’un Noyan’a verildi. 1223 yılından sonra Moğolların Kuzey Çin’deki nüfuzunun azaldığını yukarıda belirtmiştik. Ögeday Han, Kuzey Çin’deki Moğol tahakkümünü tekrar sağlamak adına sefer düzenledi.¹⁰⁸⁶

Ögeday Han’ın Kuzey Çin’de yürütmüş olduğu askerî siyasette aktif rol oynayan Çila’un Noyan, 1230-1231 yılında kardeşi Sukuncak ile birlikte Shansi’de ortaya çıkan isyanı bastırarak asayişi sağladı.¹⁰⁸⁷ Çila’un Noyan, 1232 yılında Ögeday Han’ın önce Henan bölgesi ardından da Kin İmparatorluğu’nun başkenti Kai-feng’e yapmış olduğu saldırıda bulundu.¹⁰⁸⁸ Bu sefer esnasında Moğol ordusunun merkezinde Ögeday Han, sağ kanadında Tuluy Han, sol kanadında ise Sübütay Noyan bulunmaktaydı.¹⁰⁸⁹ Çila’un Noyan’ın Ögeday Han’ın yanında, merkez ordusunda olması muhtemeldir. Ancak daha sonra Ögeday Han’ın, Karakurum’a geri dönmesiyle Çila’un Noyan’ın faaliyetleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Bununla birlikte Sübütay’ın liderliğinde ilerleyen Kai-feng kuşatmasına da katılmış olması muhtemeldir.

Moğol ordusu, Nisan 1232 yılında Kai-feng’i muhasara etti. Kin ordusu, tam teçhizatlı Moğol ordusu karşısında güçlü bir savunma gerçekleştirdi. Ancak 1233 yılında göstermiş oldukları savunma, Moğol ordusunun gücü karşısında daha fazla dayanamamış ve şehir teslim olmuştur.¹⁰⁹⁰ Çila’un Noyan’ın üstlenmiş olduğu görev hakkında kaynaklarda mutlak bilgiler bulunmamakla birlikte bu seferde askerî niteliklerini göstererek Ögeday Han’ın takdirini kazandığı geçmektedir.¹⁰⁹¹ Daha sonra Moğolların, Kai-feng şehrine girmeye başlamasıyla Kin

¹⁰⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkzn. Rachewiltz, “Muqali”, s. 9-11.

¹⁰⁸⁵ Rachewiltz, “Muqali”, s. 9.

¹⁰⁸⁶ Hope, Power, Politics, and Tradition, s. 44; Allsen, “North China”, s. 371; Ruth Dannel, “The Hsi Hsia” s. 210.

¹⁰⁸⁷ Rachewiltz, “Muqali”, s. 9.

¹⁰⁸⁸ Reşidüddin, I., s. 635.

¹⁰⁸⁹ Allsen, “North China”, s. 372.

¹⁰⁹⁰ Atwood, *Encyclopedia*, s. 282.

¹⁰⁹¹ Rachewiltz, “Muqali”, s. 9.

İmparatoru Ai-tsung, Kai-feng şehrini terk etti ve Henan'ın güneybatısında bulunan Caizhou'ya sığındı. Burada Song Hanedanlığı'na haber göndererek onlardan kendisine yardım etmelerini istedi. Moğolların Kin İmparatorluğu'ndan sonraki hedefinin Song Hanedanlığı olduğunu belirtti. Ancak Song Hanedanlığı, Kin İmparatorluğu'yla olan olumsuz ilişkileri ve Moğollarla olan ittifakından dolayı yardım talebini geri çevirdi. 1233 yılında Moğolların peşine düşmesi üzerine de Kin İmparatoru Ai-tsung intihar etmiştir.¹⁰⁹²

1234 yılında Moğollar, Kin İmparatorluğu'yla son büyük savaşını Caizhou'da gerçekleştirdi. İmparator Ai-tsung'un intiharı sonucunda Kin generallerinden Wan-su, Moğollarla mücadeleye girişti. Çila'un Noyan, 1234 yılında Ögeday Han'ın emri üzerine Güyük'le birlikte asi Kin generali üzerine hareket etti. İsyanı bastırmak için görevlendirilen Güyük ve Çila'un Noyan, Wan-su'yu ele geçirerek öldürdü ve böylelikle isyan bastırıldı.¹⁰⁹³

Kin İmparatorluğu'nun Moğollar tarafından tamamen ortadan kaldırılması üzerine Henan bölgesi, Moğollar ve Song Hanedanlığı arasında çatışmaların çıkmasına neden oldu. Song Hanedanlığı, Henan bölgesinde Kai-feng başta olmak üzere Luoyang ve Chang'an'ı ele geçirdi. Song Hanedanlığı'nın bu girişimi Moğolların hedeflerini değiştirmelerine neden oldu. Çila'un Noyan, Wan-su'nun isyanını bastırdıktan sonra kardeşi Sukuncak'la Henan bölgesine gönderildi. Song Hanedanlığı'nın Kai-feng, Luoyang ve Chang'an üzerindeki etkisinin kırılmasında aktif görev aldı. Çila'un Noyan hakkında bu tarihten sonra kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Yalnız onun 1239 yılında öldüğü ve unvanının da kardeşi Sukuncak Noyan'a devredildiği bilinmektedir.¹⁰⁹⁴

1.34.Uryankaday (1199–1271)

Uryankaday, Cengiz Han'ın sadık ve güvenilir noyanlarından olan Sübütaý'ın oğludur.¹⁰⁹⁵ 1199 yılında dünyaya gelen Uryankaday, babası Sübütaý gibi Moğol Devleti'nde birçok askerî başarı elde etmiş ve Doğu Avrupa, Tibet ve Vietnam istilalarında önemli rol oynamıştır. Babası Sübütaý'in de etkisiyle *keşik*¹⁰⁹⁶ olarak Moğol askerî sisteminde yerini alan Uryankaday, daha sonra Moğolların, Doğu Avrupa seferinde babasının yanında yer aldı. Bu sefer sırasında noyan unvanıyla ilk başarılarını elde ettiğini söyleyebiliriz. Uryankaday'ın

¹⁰⁹² Allsen, "North China", s. 372; Atwood, *Encyclopedia*, s. 282.

¹⁰⁹³ Rachewiltz, "Mukali", s. 9.

¹⁰⁹⁴ Rachewiltz, "Muqali", s. 9.

¹⁰⁹⁵ Boyle, *Successors*, s. 248.

¹⁰⁹⁶ Uyar, "Askerî Teşkilatı", s. 16.

Mengü Han dönemine kadar iştirak ettiği askerî seferler hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak kaynaklarda Mengü'nin hanlık seçiminde etkin rol oynadığını göz önünde bulunduracak olursak Uryankaday'ın, 1241'den 1250 yıllarına kadar etkin bir askerî başarıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰⁹⁷

1251 yılında Mengü Han, Moğol tahtına oturunca çeşitli bölgelerde askerî istilaların başlatılması emrini verdi. Hülâgû'yu İran merkezli olmak üzere İsmâîlîler ve Irak'ın ele geçirilmesinde görevlendirirken Kubilay'ı da Çin'e gönderdi. Mengü Han, kardeşi Kubilay'ın yanına, askerî başarısıyla kendisini kanıtlamış olan Uryankaday'ı gönderdi. 1253-1256 yılları arasında Kubilay Han'ın yanında askerî birliklerin başında bulunan Uryankaday'ın emrinde kaç kişilik bir ordu bulunduğu bilinmemektedir. Ama bu seferin amacı, Çin üzerinden güney ve doğuya saldırmak aynı zamanda da Tibet üzerine yürümek için stratejik bölgeleri ele geçirmektir. Moğollar ilk olarak Çin'in güneyinde bulunan Sichuan'daki Song Hanedanlığı'na karşı harekete geçti. Moğol ordusunun, Sichuan bölgesini ele geçirmek için üç kısma ayrıldığı görülür. Uryankaday, emrinde bulunan 3 bin Moğol askeriyle Tibet üzerine gönderildi. Kubilay ve Uryankaday'ın oğlu Aju ise diğer iki askerî birlikle Sichuan'a saldırdı. Moğolların bu saldırı planları nedeniyle Song Hanedanlığı, etrafında bulunan krallıklardan askerî destek sağlayamadan Kubilay'a teslim olmak zorunda kaldı.¹⁰⁹⁸ Moğollar, Song Hanedanlığı'nı kendilerine tabi kılınca hızla Yunnan bölgesi¹⁰⁹⁹ üzerine hareket etti.

Moğollar, 1253 yılının yaz aylarında Lin-tav'da¹¹⁰⁰ ordugâh kurdu. Kubilay Han, Lin-tav'da iken Dali Krallığı'na elçi heyeti gönderdi ve kendilerine tabi olmaları emrini verdi. Dali Kralı, Duan Şing-cıg ve veziri Gav Tay-şiang, kendilerine gönderilen Moğol elçilerini öldürttü. Bunun üzerine Kubilay Han, hızla saldırıya geçti. Uryankaday, emrindeki Moğol kuvvetiyle batıdan Dali'ye saldırıyordu.¹¹⁰¹ Kubilay, merkezde bulunarak Dali ordusuyla bire bir savaşıyordu. Üçüncü ordu ise muhtemelen Uryankaday'ın oğlu Aju tarafından yönetilecek ve doğudan saldırıyordu. 1253 yılının Ekim ayında Moğol birlikleri ani bir baskınla Dali üzerine saldırdı. Moğolların saldırı yapacağı Cin-şa Irmağı üzerine Gav Tay-şiang, pusu kurdu.

¹⁰⁹⁷ Uryankaday, hakkında *Yüan-shi*'de Sübüta Noyan'ın ölümünün ardından onun yerini aldığı hakkında bilgi varken Reşîdüddin'in eserinde tam tersine yeğen Burulday'ın binliklerin sahibi olduğu geçmektedir. Aynı eserde Uryankaday hakkında hezare komutanı olduğu şeklinde bir aktarma vardır. Francesca Fiaschetti, "Mongol Imperialism in the Southeast: Uryankaday (1201–1272) and Aju (1127–1287)", *ASIA*, 2017, 6(71), s. 1123- 1124.

¹⁰⁹⁸ F. Fiaschetti, s. 1124; K.W. Taylor, *A History of the Vietnamese*, Cambridge University Press, New York 2013, s. 124.

¹⁰⁹⁹ Kaynaklarda Dali Krallığı olarak da geçmektedir.

¹¹⁰⁰ Lintav, Güney Çin topraklarında bulunan Şinzi'nin kuzeybatısında bulunan bir eyalettir.

¹¹⁰¹ K. W. Taylor, s. 124.

Kubilay, Cin-şa Irmağı'nı geçmek için Moğol ordusunda bulunan Bayan'a koyun postlarını şişirmeleri emrini verdi. Kubilay'ın emrindeki Moğol ordusu nihayet Cin-şa Irmağı'nı geçerek Vezir Gav Tay-şiang'ın ordusunu imha etti. Kubilay şehre saldırmak için hızla harekete geçti. Bu sırada Uryankaday da emrindeki Moğol ordusuyla Dali'nin batı kısımlarından saldırı da bulunmaya başlamıştı.¹¹⁰² Dali Krallığı, Moğol kuvvetleri karşısında daha fazla dayanamayacağını biliyordu. Bu sırada Kubilay'ın Konfüçyüs akımını benimseyen danışmanlarından olan Yav Şu, Dali Krallığı'nın yağmalanmaması ve ahalisinin katledilmeden barışçıl yollarla ele geçirilmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Kubilay, Yav Şu'nun önerisi doğrultusunda Dali Krallığı'na yeni bir elçi gönderdi. Elçi, Dali Krallığı'nın, Moğol egemenliğini kabul etmesi üzerine can ve mallarına zarar verilmeyeceğini bildirdi. Dali Krallığı, Kubilay'ın sözleri üzerine Moğollara boyun eğdi. Ancak Kubilay, öldürülen elçilerin sorumlularının tespit edilerek öldürülmeleri emrini verdi.¹¹⁰³ Böylece 1253 yılında Uryankaday Noyan'ın öncülük ettiği Moğollar hem Song Hanedanlığı'nı hem de Dali Krallığı'nı vassal olarak yönetmeye başladılar.¹¹⁰⁴

Kubilay, Song Hanedanlığı ve Dali Krallığı'nı ele geçirdikten sonra Mengü Han'ın yanına geri döndü. Kubilay, 1256 yılına kadar Güney Çin'deki askerî işleri Uryankaday'ın emrine vermiştir.¹¹⁰⁵ Uryankaday, Kubilay'ın Moğol sarayına dönmesiyle Çin'de askerî komutan olmasının yanında bölgede bulunan devletlerle iletişime geçen bir yönetici de oldu. İlk olarak Tibet üzerine yürüyen Moğol komutan, 1254 yılında iki koldan saldırıya geçti. Uryankaday ve emrindeki Moğol ordusu hızla Tibet'e hücum ettiler. Böylece 1255 yılında Tibet, Moğol tahakkümüne girdi. Moğollar, bölgede büyük bir yağma faaliyetine giriştiler.¹¹⁰⁶ Uryankaday, Tibet üzerindeki faaliyetlerini sonlandırırken Kubilay'ın ayrılmasını fırsata çevirmeye çalışan hanedanlıklar ve Çinli kabileler isyan etmeye başladılar. Uryankaday, Çinli asi kabileleri Moğol baskısı altında tutmak için ani ve kısa süreli baskınlar düzenledi. Song Hanedanlığı tarafından askerî ve ekonomik anlamda desteklenen asi Çin kabileleri Uryankaday'ın izlemiş olduğu siyaset sonucunda baskı altında tutularak bölgede asayiş

¹¹⁰² Rossabi, s. 24.

¹¹⁰³ Rossabi, s. 25.

¹¹⁰⁴ F. Fiaschetti, s. 1124-1125.

¹¹⁰⁵ Boyle, eserinde, Kubilay Han'ın Karakorum'a dönerken Çin'de bırakmış olduğu ordunun başına Uryankaday'ın yanında Bahadır Noyan'ı da bıraktığını belirtmektedir. Boyle, *Successors*, s. 227

¹¹⁰⁶ Stephen G. Haw, "The Mongol Conquest of Tibet", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 24(1), London 2014, s. 46-47.

sağlanmış oldu.¹¹⁰⁷ Uryankaday, Çin'in güney batısının hemen hemen tamamını Moğol tahakkümüne almıştır.

1257 yılında Tibet'i Moğol hâkimiyetine aldıktan sonra Vietnam ve Kamboçya üzerine hareket etti. Bu sırada Vietnam ve Kamboçya topraklarında güçlü olan Tran Hanedanlığı ve Champa Krallığı bulunmaktaydı. Moğollar, Vietnam'a saldırırken bir bölgeyi tam anlamıyla ele geçirme, iki Vietnam'ı kendi tahakkümlerine alma, ticari anlamda önemli gelir elde etme ve son olarak da Song Hanedanlığı'nı tamamen ortadan kaldırma amacındadırlar.¹¹⁰⁸ Uryankaday, Vietnam'ın ele geçirilmesinin Moğollar için önemini bilmekteydi. Öncelikle geleneksel Moğol siyasetini uyguladı ve Tran Hanedanlığı'na Moğollara tabi olmaları için elçi gönderdi. Tran Hanedanlığı, Moğol elçilerini hapsederek öldürdü. Uryankaday, elçilerin öldürülmesi ve kendilerine yapılan hakaret üzerine Vietnam'a saldırmaya başladı. Emrinde bulunan 3 bin Moğol askeriyle birlikte Tran Hanedanlığı'nın başkenti Thang Long'u¹¹⁰⁹ ele geçirdi. Moğollar, şehri ele geçirdikten sonra yağma, tahrip ve katliam faaliyetlerine başladılar. Ancak bölgenin iklim koşullarının Moğol ordusunda hastalığa neden olması, Uryankaday'ın bölgeden geri çekilmesine neden oldu. Tran Hanedanlığı, Moğolların geri çekilmesinden habersiz olduğu için Mengü Han'a kıymetli hediyeler göndermiş ve ona boyun eğdiğini bildirmiştir. (1258)¹¹¹⁰

Mengü Han, Kuzey Çin'deki Moğol tahakkümünü sağlama almak için 1258 yılında Song Hanedanlığı üzerine hareket etti. Song Hanedanlığının Moğol tahakkümünü hiçe sayan davranışları, Kuzey Çin'de Mengü Han'a karşı isyan hareketlerine dönüşebilirdi.¹¹¹¹ Bu sebeple Song Hanedanlığı'na boyun eğdirmek isteyen Mengü Han, Uryankaday'ın da aralarında bulunduğu askerî birlikleriyle harekate başladı. Mengü Han'ın birlikleri Karakurum'dan hareket ederken Uryankaday ve emrindeki birliği Güney Çin'de bulunuyordu. Mengü Han, Moğol ordusunu dört ayrı bölüme ayırmıştı. Birincisi bizzat kendisinin yönetmiş olduğu, ikincisi Kubilay'ın emrindekiler, üçüncüsü Uryankaday, dördüncü kuvvet ise Çağatay Han'ın torunu Abişka tarafından yürütülüyordu.¹¹¹² Kubilay'ın ve Uryankaday'ın birlikleri Song Hanedanlığı'nın yakınlarında birleşeceklerdi. Böylece Mengü Han'ın, Kubilay ve

¹¹⁰⁷ Fiaschetti, s. 1126.

¹¹⁰⁸ Fiaschetti, s. 1128.

¹¹⁰⁹ Bugünkü Hanoi, Fiaschetti, s. 1129.

¹¹¹⁰ K.W Taylor, s. 124; Rossabi, s. 26.

¹¹¹¹ Rossabi, s. 41.

¹¹¹² Boyle, *Successors*, s. 248; Rossabi, s. 42.

Uryankaday'ın birlikleriyle aynı anda yapacakları saldırı sonucunda Song Hanedanlığı düşecekti. Ancak Mengü Han'ın planladığı gibi Song Hanedanlığı, Moğolların ani baskını karşısında teslim olmadı. Güçlü bir savunma sistemiyle karşılaşan Moğollar, bir yıl sonra Mengü Han'ın ölümüyle saldırıyı durdurmuşlardır.¹¹¹³

Mengü Han'ın 1259 yılında ölmesiyle Karakurum'da saltanat naipliği yapan kardeşi Arık-Böke, hükümdarlığını ilan etti. Bu sırada Çin'de bulunan Kubilay da kendisini Moğol Han'ı ilan etmiş ve Arık-Böke'nin üzerine yürümüştür. Arık-Böke ve Kubilay arasında yaşanan taht kavgası sırasında Uryankaday, Kubilay'ın yanında yer almıştır. 1261 yılında Kubilay Han, kardeşi Arık-böke'yi Gobi Çölü yakınlarında mağlup ederek Moğol tahtına tek başına oturmuştur.¹¹¹⁴

Uryankaday, Kubilay Han'ın hizmetinde yer almıştır. Onun sadık ve güvenilir noyanları arasında yer alan Uryankaday, 1262 yılında Kubilay Han'ın emrinde ilk olarak Kuzey Çin'de isyan eden Li Tan üzerine hareket etti. Li Tan ayaklanması, Uryankaday'ın müdahalesi sonucunda bastırıldı.¹¹¹⁵ Uryankaday'ın 1272 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Aju geçmiştir. Aju da Kubilay Han'ın kurmuş olduğu Yuan Devleti'nde üstün askerî başarılar kazanmıştır.¹¹¹⁶

1.35. Borolday Noyan

Borolday Noyan, Reşîdüddin'in nakline göre Moğolların Arulat kavmine mensuptur.¹¹¹⁷ Cengiz Han'ın yakın arkadaşı ve sadık noyanlarından olan Bo'orçu'nun yeğeni idi. Ancak Borolday hakkında Cengiz Han döneminde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bo'orçu'nun ölümünden sonra Ögeday Han, Borolday Noyan'ı onun mevkisine tayin etti.¹¹¹⁸ Bo'orçu'nun tümenine sahip olan Borolday Noyan hakkında Ögeday Han dönemine kadar bir bilgi bulunmazken onun hızla noyan rütbesine yükselmesi dikkat çekicidir.¹¹¹⁹

¹¹¹³ Mengü Han'ın ölümü hakkında kaynaklarda farklı bi'lgiler yer almaktadır. Reşîdüddin Fazlullah, Mengü Han'ın salgın hastalık sonucu öldüğünü aktarırken *Yüan-shi*'de Mengü Han'ın yenildiğini aktarmaktadır. Rossabi, s. 44; Taylor, s. 124.

¹¹¹⁴ Ayıntılı bilgi için ayrıca bkzn. Boyle, *Successors*, s. 250; Osman Gazi Özgüdenli- Roxann Prazniak, "Kubilay Kağan" DİA, Ek II. İstanbul 2016, s. 88-89.

¹¹¹⁵ M. Rossabi, Kubilay Han, s. 61.

¹¹¹⁶ Aju hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkzn. Fiaschetti, s. 1119-1135.

¹¹¹⁷ Reşîdüddin, I., s. 170.

¹¹¹⁸ Reşîdüddin, I., s. 170.

¹¹¹⁹ Özcan, Borolday'ın askerî geçmişinin şu şekilde olabileceğini ileri sürmektedir: "Borolday'ın Cengiz Han döneminde Bo'orçu'nun inisiyatifi sayesinde askerî geçmişinin keşiğe dayanır. Ögeday Han zamanında ise Korçi ardından da Bo'orçu'nun mevkisine getirildi." Altay Tayfun Özcan, "Moğolistan'dan Avrupa'ya Bir Moğol

Borolday Noyan'ın katılmış olduğu ilk sefer Ögeday Han döneminde başlatılan Avrupa seferiydi.¹¹²⁰ Borolday, Moğolların 1235-1243 yılları arasında yürüttüğü ve Avrupa'yı etkileyen bu seferde etkin rol oynayan noyanlar arasında yer almaktadır.¹¹²¹ Moğollar, Şubat 1238 yılında Vladimir'i ele geçirerek Kuzey Rus knezlikleri üzerinde nüfuz sağlamaya çalışmıştır. Moğollar, Vladimir'i ele geçirdikten sonra üç ayrı kola ayrılarak Kuzey Rus knezlikleri üzerine saldırmaya başladılar. Moğol ordusu, ilki Pereyaslasl', ikincisi Rostov ve Yaroslavl', üçüncüsü ise Gorodets olmak üzere üçe ayrılarak hareket etti. Moğol ordusunun ikinci kolu, Rus knezleri arasında kendilerine karşı direniş gösterebilecek olan Yuri Vsevelodoviç'in üzerine yürüdü. Yuri Vsevelodoviç, Rostov ve Yaroslavl' arasında bulunan bir yerde bulunmaktadır. Başlarında Borolday'ın olduğu anlaşılan Moğol ordusu, Yuri Vsevelodoviç'in üzerine hareket etti. Borolday, Yuri Vsevelodoviç'in sığındığı Rostov¹¹²² şehrine saldırdı. Yuri Vsevelodoviç'in emrinde bulunan ordunun sayısı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur ancak Moğollar hakkında bilgi almak için öncü kuvvet olarak gönderdiği ordunun 3.000 kişiden oluştuğu bildirilmektedir.¹¹²³ Yuri Vsevelodoviç, Moğol saldırısı karşısında etrafındaki knezlerden askerî yardım istemiş ancak bu isteğe yalnızca kardeşi Svyatoslav karşılık vermiştir. Reşîdüddin, Vladimir şehri Moğolların eline geçtiği sırada Yuri Vsevelodoviç'in, şehri terk ederek ormana kaçtığını belirtmektedir.¹¹²⁴

Borolday Noyan, emrindeki orduya Rostov şehrinin etrafını çevirmelerini emretti. Yuri Vsevelodoviç'in, Dorofey liderliğinde göndermiş olduğu öncü kuvvet, geri dönerek Moğolların, şehrin etrafını sardıklarını bildirdi. Dorofey'in vermiş olduğu malumat üzerine Yuri Vsevelodoviç'in Moğol ordusu karşısına çıkmaktan başka bir şansı kalmamıştı. Yuri Vsevelodoviç, 4 Mart 1238 yılında Borolday emrindeki Moğol ordusu üzerine hareket etti. Sit Nehri kıyısında iki taraf arasında meydana gelen karşılaşma, Moğolların şiddetli saldırılarıyla devam etti. Yuri Vsevelodoviç'in ordusu Moğollar karşısında fazla dayanamadı ve dağıldı.¹¹²⁵ Moğollar, Yuri Vsevelodoviç ve emrinde bulunan orduyu kılıçtan geçirdiler. Şehir, Moğollar tarafından yakılıp yıkıldı ve yağma edildi.¹¹²⁶

Komutanı: Burulday Noyan", *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde- Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan*, I., ed. Zeynep İskefiyeli- Muhammed Bilal Çelik, Nobel Yay., 2020, s. 134.

¹¹²⁰ Fennell, *Medieval Russia*, s. 76.

¹¹²¹ Reşîdüddin, I., s. 666; Boyle, *Successors*, s. 56.

¹¹²² Rostov şehri Pereyaslasl'ın kuzeyinde yer almaktadır.

¹¹²³ Özcan, *Moğol-Rus*, s. 89-90.

¹¹²⁴ Reşîdüddin, I., s. 666-667; Özcan, *Moğol-Rus*, s. 91.

¹¹²⁵ Fennell, *Medieval Russia*, s. 80-81.

¹¹²⁶ Özcan, *Moğol-Rus*, s. 90-92.

Borolday Noyan, Yuri Vsevelodoviç'i ortadan kaldırdıktan sonra Yaroslavl'ı ele geçirmek için hareket etti. Kaynaklarda Yaroslavl'a saldıran Moğol komutanı Borolday hakkında bilgi vermemekle birlikte bölgeye gelen Moğol ordusunun başında Borolday'ın olması muhtemeldir.¹¹²⁷ Kaynaklarda, Yaroslavl şehrinin Moğollar karşısında direniş göstermeyerek teslim olduğu muhakkaktır. Ancak bölge, Moğol zulmünden kurtulamamıştır. Dönem hakkındaki arkeolojik kazılar sonucunda bu dönemden kalma toplu mezarlar bulunmuştur. Rus arkeologlar, bu mezarların Moğolların saldırıları sonucunda gömülen insanlar olduğunu ileri sürmektedir.¹¹²⁸ Bu tarihten sonra Borolday hakkında Kırım seferine kadar kaynaklar sessizliğini korumaktadır. 1238 yılının sonlarına doğru Kırım üzerine hareket eden Moğol prensleri Şiban, Buri ve Böçök'ün yanında Borolday Noyan da bulunmaktadır.¹¹²⁹ Moğollar, Kırım'ın önemli ticaret şehirlerinden biri olan Suğdak'ı ele geçirerek yağma faaliyetine giriştiler.¹¹³⁰

Moğollar, bunun ardından 1239 yılında Kiev üzerine hareket etti. Borolday Noyan, Moğol prenslerinin yürütmüş olduğu bu seferlere iştirak etmiştir. Ancak kaynaklarda Borolday Noyan'ın üstlendiği görev hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹¹³¹ Rus kroniklerine göre Moğol ordusunun sayısının çokluğu üzerine Kiev'in hâkimi Mihail ve Daniil, Macaristan'a kaçarak kurtulmaya çalıştılar.¹¹³² Moğollar, Kiev'i muhasara ederek kale duvarlarını dövmek için mancınıklarını hazırladılar. Moğolların ilk saldırısı Kiev'in Lyapskiy kapısından başlamıştır. Moğollar, Lyapskiy kapısında mancınıkların yardımıyla Kiev surlarını dövmeye başladı. Ertesi gün kale kapısının kırılmasıyla Moğollar, hızla şehre girerek Rusları kılıçtan geçirdiler. Şehir ahalisi, Moğolların zulmünden korkarak Bogorodits Kilisesi'ne sığınmaya çalıştı. Bu sırada şehir içinde mücadeleyi korumaya çalışan Dmitri, Kiev ahalisini Moğollara karşı mücadeleye teşvik etmeye çalışıyordu. İnsanların sığınmaya çalıştıkları Bogorodits Kilisesi'nin duvarının çökmesi üzerine ahali dağıldı. Moğollar, Kiev ahalisinin içinde bulunduğu karışıklığı değerlendirerek ani bir baskın düzenlediler. Moğolların yapmış olduğu bu ani baskın, Kiev'in kısa sürede ele geçirilmesiyle sonuçlandı. Kiev'i ele geçiren Moğollar, şehirde bulunanları kılıçtan geçirerek büyük bir kıyım gerçekleştirdiler.¹¹³³ Moğollar, Kiev'de yapmış oldukları

¹¹²⁷ Özcan, *Moğol-Rus*, s. 93.

¹¹²⁸ Özcan, *Moğol-Rus*, s. 93.

¹¹²⁹ Reşidüddin, I., s. 669; Boyle, *Successors*, s. 60.

¹¹³⁰ Reşidüddin, II., s. 669.

¹¹³¹ Reşidüddin, II., s. 669.

¹¹³² Özcan, *Moğol-Rus*, s. 113.

¹¹³³ Özcan, *Moğol-Rus*, s. 115.

yağmadan sonra Avrupa topraklarına saldırmak için önlerine çıkan küçük yerleşim yerlerini hızla ele geçirerek 1241 yılında Macaristan önlerine geldiler.

Moğollar, dört kola ayrılarak Macaristan'ı ele geçirmek için harekete geçtiler. Moğolların saldırılarına karşı Macar Kralı Bela, son çarenin onlarla meydan savaşı olduğunu düşünmüştür. Sübüta ve Batu Han, Moğol ordusunun Macaristan'ı kuşatması sırasında herhangi bir saldırıyla karşılaşmamak için Baydar'ın öncülüğünde Polonya ve Legnica'ya bir ordu gönderdi.¹¹³⁴ Baydar, bölgede Moğol hâkimiyetini sağlarken Sübüta ve Batu Han da, Buda ve Peşte'yi ele geçirmek için harekete geçiyordu. Bu sırada Sajo Nehri önlerinde konuşlanan Moğollar, IV. Bela'nın nehri geçerek kendilerine saldırmasını bekliyorlardı.¹¹³⁵ Kral IV. Bela'nın yapmış olduğu hata üzerine Batu Han, Macar ordularının üzerine saldırarak onları oyaladı. Böylece Sübüta'nın emrindeki Moğol ordusu, Macarların dikkatini çekmeden gizlice nehrin diğer kıyısına çıktı. Macarlar üzerine ani bir saldırı düzenleyen Sübüta ve Batu, şiddetli saldırılar gerçekleştirerek ordunun dağılmasına sebep oldular.¹¹³⁶ Borolday Noyan'ın, Sajo Nehri savaşı sırasında Batu Han'ın yanında olduğu ve onun emrinde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Batu Han'ın köprü üzerinden Macar ordusuna saldırması esnasında kardeşi Şiban, birlikleriyle onun arkasından hareket etti. Batu ve Şiban'ın arkasından Borolday, Moğol ordusuyla birlikte uyum içerisinde Macar ordusuna saldırdı. Batu, Şiban ve Borolday, Kral Bela'nın ordugâhına saldırdılar.¹¹³⁷ Moğolların ani ve şiddetli saldırıları karşısında Macar ordusu daha fazla dayanamamış ve dağılmıştır. Bu sırada Sübüta'nın da kendilerini çevrelediklerini anlayan Macar ordusu, Moğollar tarafından imha edildi. Sajo Nehri savaşı sonrası tüm Macar ordusu ve ahalisi Moğollar tarafından katledildi. Macaristan toprakları, Moğollar tarafından tahrip ve yağma edildi.¹¹³⁸

Borolday Noyan hakkında bu tarihten sonra kaynaklar 1259 yılına kadar sessiz kalmıştır. Bu sırada Borolday Noyan'ın, Batu Han'ın yanında mı kaldığı, Karakurum'a mı döndüğüne dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. 1259 yılında Altın Orda Han'ı Berke'nin,

¹¹³⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 392.

¹¹³⁵ Kral Bela herhangi bir saldırıya girişmemiş ve Moğolların nehrin diğer kıyısına geçmesini önlemek adına savunmada kalmıştı. Dönem kaynaklarının nakline göre Kral Bela'nın ordusu sayıca Moğollardan üstün ve ağır süvarilerden oluşuyordu. Ancak bu Kral Bela'nın savaş meydanından zaferle ayrılmasına yetmeyecektir. Çünkü, Baydar'ın Polonya ve Legnica'da yapmış olduğu kıyım ve tahribatın haberi, Macar ordusu tarafından duyulmuştu. Bu bilgiler, Macar ordusunun moralini bozmuştur. Kral Bela, Sajo Nehri'nin birkaç yerinde ordusunu konuşlandırması gerekirken yalnızca köprünün korunması emrini vermiştir. Bu büyük hata Batu Han'ın gözünden kaçmamış ve Moğol komutanlarına bu bilgiyi vermiştir. Gabriel, s. 124.

¹¹³⁶ Atwood, *Encyclopedia*, s. 392.

¹¹³⁷ Atwood, *Encyclopedia*, s. 392.

¹¹³⁸ Cüveynî, s. 247-248; Atwood, *Encyclopedia*, s. 392; Gabriel, s. 125-126.

Galiçya’da patlak veren isyana tam teçhizatlı bir orduyla Borolday Noyan’ı göndermesiyle adı tekrar karşımıza çıkmaktadır. Kaynakların 1259 yılından sonra vermiş olduğu kayıtlar Borolday Noyan’ın, Altın Orda Hanlığı’nda faaliyet gösterdiğini gözler önüne sermektedir. Altın Orda Hanlığı’nda patlak veren isyanlar nedeniyle Litvanya seferini komuta etmesi Borolday Noyan’ın burada ciddi bir askerî yükselişte olduğunu ve Batu Han’ın yanından ayrılmadığını göstermesi bakımından önemlidir.¹¹³⁹

1.36.Mengeser Noyan

Mengeser Noyan, Celayir kabilesine mensup olup Moğol Devleti’nin yargucileri arasında yer almaktadır.¹¹⁴⁰ Çalışmamızda, Mengeser Noyan’ın askerî seferlerinin yanında Moğol hanları dönemindeki faaliyetleri hakkında bilgileri göz önünde bulundurduk. Mengeser Noyan’ın dedesinin babası Çıla’un-çayıçi, Cengiz Han’ın babası Yesügey’in hizmetinde bulundu. Ancak Yesügey’in ölmesiyle Cengiz Han ve ailesinin yalnız kalması üzerine Çıla’un-çayıçi de onları terk edenler arasında yer aldı. Cengiz Han’ın askerî ve siyasi birliğini tamamlaması üzerine Mengeser Noyan’ın dedesi Shuo’nun¹¹⁴¹ geri dönmesi muhtemeldir.¹¹⁴² Mengeser Noyan’ın babası Nokay’ın da (Noqai) Cengiz Han’ın hizmetinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Cengiz Han, Nokay’ın sadık olmasından ve ailesinin hep yanında olup başarı kazanmasından ötürü onu taltif ederek L(B)o-yang’daki 175 aileyi hizmetine verdi.¹¹⁴³

Mengeser Noyan’ın, daha küçük yaşlarda kuvvetli ve disiplinli olması nedeniyle Cengiz Han onu, Tuluy’un hizmetine verdi. Tuluy Han’ın hizmetinde Kuzey Çin seferine katılarak Shensi bölgesinde bulunan Fengxiang’a saldırdı.¹¹⁴⁴ Hakkındaki bilgilere göre Mengeser Noyan, Ögeday Han döneminde Moğolların Avrupa seferine katılmıştır. Mengeser Noyan; Kıpçaklar, Aslar ve Ruslar’a karşı ciddi başarılar elde etti. Savaş sırasında eline geçen kıymetli eşyaları büyük noyanlara verdi. Bu durum onun, Ögeday Han döneminde büyük noyanlar arasında yer almadığını göstermesi bakımından önemlidir. Mengeser Noyan’ın, Avrupa seferindeki faaliyetleri 1250 yılında Moğol hükümdarı olan Mengü Han’ın dikkatini çekti.

¹¹³⁹ Borolday Noyan’ın Altın Orda Hanlığındaki faaliyetleri için bk. George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 195-196-213-261; Özcan, *Moğol-Rus*, s. 224-254; 366;430-440; aynı mlf. “Burulday”, s. 140-143.

¹¹⁴⁰ Atwood, *Encyclopedia*, s. 257.

¹¹⁴¹ Cengiz Han daha sonra kendisine sadık olduğu ve iyi ok attığı için ona “en iyi ok atan kimse anlamına gelen” *Kergen* veya *Mergen* ismini vermiştir.

¹¹⁴² *Yüan-shi*’de bu durum, Shuo’nun Cengiz Han’ı bırakmadığı hep yanında bulunduğu şeklinde kayıtlıdır. Ch’i Tang, s. 221.

¹¹⁴³ Ch’i Tang, s. 221.

¹¹⁴⁴ Atwood, *Encyclopedia*, s. 346.

Mengü Han, Mengeser Noyan'ı kendi hizmetine almış ve ona maiyetini idare etmesini emretmiştir. *Yüan-shi*, Mengü Han avlanmaya gittiğinde Mengeser Noyan'ın orduyu disiplinli bir şekilde yönettiği hakkında bilgiler vermektedir.¹¹⁴⁵

1248 yılında Güyük Han, Moğol hükümdarı olunca Mengeser Noyan'ı yarguci tayin etti. Güyük Han döneminde hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Mengü Han, Mengeser Noyan'ın adalete vermiş olduğu önem ve disiplinle hareket etmesi nedeniyle onu yargucilerin şefliğine tayin etti.¹¹⁴⁶ Mengü Han'ın 1250 kurultayında tahta çıkması yönünde muhalif olanlara karşı durmuş ve Mengü'nin yanında durmuştur. Mengü Han, tahta çıktıktan sonra onun hükümdarlığına muhalif olan Taunal, Kata Kürin, Çengi, Kan Hıtay, Sorghan, Küçük Tunal, Togan, Yasavur ve Elcigitay gibi bazı yönetici ve Cengiz ailesinden kişiler isyana kalkıştılar. Bunun üzerine Mengü Han, kendisine karşı olanları ortadan kaldırmak harekete geçti.¹¹⁴⁷ 1252 yılında Han, Mengeser Noyan'ı kendisine muhalif olanları ortadan kaldırmak için görevlendirdi. Mengeser Noyan, emrindekilerle muhalif kişileri ele geçirerek sorguya çekti. Sorgu sonucunda şehzade ve noyanlar suçlarını itiraf ettiler.¹¹⁴⁸ Mengü Han, isyancıları ele geçirince onların cezalandırılması işini Mengeser Noyan'a bıraktı. Mengeser Noyan, isyancıların hepsini yasağa çarptırarak öldürdü.¹¹⁴⁹ 1253 yılında Mengü Han, Mengeser Noyan'ı bir tümen ordunun başına tayin etti ve Çin seferine hazırlanması için ona emir verdi.¹¹⁵⁰ Ancak Mengeser Noyan 1253 yılında hastalanarak ölmüştür.¹¹⁵¹

Yüan-shi, Mengeser Noyan hakkında bilgi verirken adil ve iyi bir hâkim olması nedeniyle Mengü Han'ın onu çok sevdiğini ve yanında bulundurduğunu belirtmektedir.

¹¹⁴⁵ Ch'i Tang, s. 220.

¹¹⁴⁶ *Yüan-shi*'de Mengeser Noyan'ın darugacilerin şefliğine tayin olduktan sonra şöyle bir hikâyeye yer vermektedir: "Mengeser Noyan hâkimlerin şefliğine tayin edildikten sonra, çadırın dışına çıktı. Oturdu, yanında kırktan fazla adam vardı. Mengeser onlara 'Efendimiz beni şefliğe getiriyor. Beyler siz benim hangi yoldan (nasıl bir usulle) bu vazifemde iyi çalışabileceğimi söyleyin.' diye sordu. [...] Tangutlardan Ho-wo, 'Darugacinin yolu koyunu kestiği gibi, omuzdan keseceksin, fakat bel kemiğini incitmeyeceksin. Her şeyde adalet olması lazım demektedir' dedi. Bunun üzerine Mengeser Noyan hızla çadıra girerek Ho-wo'nun güzel sözlerini söyledi." Mengeser Noyan hakkındaki bu hikâyeye, onun yalnızca Mengü Han değil, emrindekiler tarafından da güvenilir ve saygın bir kişi olarak kabul görüldüğünü göstermektedir. Ch'i Tng, s. 222; Atwood, *Encyclopedia*, s. 346.

¹¹⁴⁷ Cüveynî, s. 477; Roux, *Orta Asya*, s. 305.

¹¹⁴⁸ Cüveynî, s. 477; Atwood, *Encyclopedia*, s. 346.

¹¹⁴⁹ Ch'i Tang, s. 223; Atwood, *Encyclopedia*, s. 346.

¹¹⁵⁰ Atwood, *Encyclopedia*, s. 346.

¹¹⁵¹ *Yüan-shi* Mengeser Noyan'ın sarhoş olduğu için 1253 yılında öldüğünü aktarmaktadır. Ch'i Tang, s. 223.

2. Kara Hıtay ve Çin Kökenliler

2.1.Guo Pao-yu

Guo Pao-yu, Moğolların, Kin İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü savaş sırasında Cengiz Han'ın maiyetine katılanlar arasında yer almaktadır. Gou Pao-yu, Çin'in Shansi bölgesinde dünyaya geldi.¹¹⁵² Pao-yu, hakkında daha erken kayıtlara baktığımızda Tang Hanedanlığı'nın ünlü generallerinden Gou Ziyi'nin torunu olarak geçtiği görülmektedir. Bununla birlikte *Yüan-shi*'deki biyografide Pao-yu'nun iyi ata bindiği ve ok attığı kayıtlıdır.¹¹⁵³ Ayrıca Pao-yu, 1211 yılında Moğolların Kuzey Çin seferi sırasında Cengiz Han askerî birliğine ilk katılanların arasında yer aldı. 1211 yılında Cengiz Han, Muhali'yi Kin İmparatorluğu'nun savunma için inşa ettiği kaleler üzerine gönderdi. Muhali ilk olarak Chang-pei'de bulunan Wu-sha Kalesi'ne saldırdı.¹¹⁵⁴ Bu sırada kalenin içinde bulunan Pao-yu, emrindeki bin kişilik ordusuyla Moğollara katıldı. Bu sırada Pao-yu, Kin İmparatorluğu'nda mancınık birliğinde bulunduğu için Cengiz Han'ın dikkatini çekmiş olmalıdır. Cengiz Han, Pao-yu'ya Kin İmparatorluğu'nun zayıflığını sormuş ve ondan ülkeyi nasıl ele geçirebileceği hakkında bilgi edinmiştir.¹¹⁵⁵ *Yüan-shi*'nin aktarımına göre Pao-yu, Cengiz Han'a, Kin İmparatorluğu'nun bünyesinde çok sayıda barbar olduğu ve onlardan istifade edebileceklerini söyledi.¹¹⁵⁶ Pao-yu'nun, Cengiz Han'ın askerî birliğinde topçu olarak görev aldığını kaynaklardan çıkartabiliyoruz.

Cengiz Han'ı etkileyen Pao-yu, daha sonra Muhali'nin emrindeki Kuzey Çin seferinde yer aldı. Pao-yu'nun, daha sonra Moğolların Kara Hıtay ve Harîzmşahlar seferine de katıldığını görüyoruz. Yukarıdaki seferleri teyit edebileceğimiz Fars kaynakları bulunmamaktadır. *Yüan-shi*, Pao-yu'nun 1218 yılında Kara Hıtay seferine katıldığını ve savaş sırasında düşman ordusundan çok sayıda askeri öldürdüğünü söylemektedir. Pao-yu, Kara Hıtaylarla olan vuruşma sırasında göğsünden okla yaralandı. Yaralanan Pao-yu, ineğin karnı yarılarak içine yerleştirildi.¹¹⁵⁷ Pao-yu, bir süre sonra iyileşince savaşa tekrar devam etti. Moğollar savaşta başarı elde ederek başta Beşbalıg şehri olmak üzere Kara Hıtay topraklarında hızla ilerlemeye

¹¹⁵² Christopher P. Atwood, "The First Mongol Contacts with the Tibetans", *Trails of the Tibetan Tradition*, ed. Robert Vitali, Gedun Rabsal and Nicole Willock, India 2014, s. 29.

¹¹⁵³ Ch'i Tang, s. 39.

¹¹⁵⁴ Rachewiltz, "Muqali", s. 4.

¹¹⁵⁵ Atwood, "Tibetans" s. 29.

¹¹⁵⁶ Ch'i Tang, s. 39.

¹¹⁵⁷ Burada değinilmesi gereken konu Cengiz Han'ın Kara Hıtay seferine noyanlarından Cebe'yi görevlendirmiş olmasıdır. Ancak *Yüan-shi*, Pao-yu'nun biyografisinde Cengiz Han'ın sefere liderlik ettiğini belirtilmektedir. Bunun *Yüan-shi*'ye daha sonra eklenmiş bir kısım olması muhtemeldir. Ayrıntılı bilgi için bknz. Ch'i Tang, s. 40.

başladılar. Ardından Almalığ şehrini ele geçiren Moğollar, Seyhun Nehri'nin kıyısına kadar ilerlediler. Pao-yu, Seyhun Nehri'nin batısında bulunan Kara Hıtay ordusunu fark edince Moğollar nehri geçerek saldırmaya başladı. Daha sonra Semerkand'ı ele geçiren Moğollar hızla Ceyhun Nehri'ne ilerlediler. Ceyhun boyunca kale inşa eden Kara Hıtay ordusu, Moğolların nehri geçmesini engellemek için gemileri suya indirdi. Önceleri Kin İmparatorluğu'nun mancınık birliğinde binbaşı olarak görev yapmış Pao-yu bu durumu fırsata çevirdi. Emrindeki ordusuna düşman askerleri üzerine ateşli oklar atmalarını emretti. Böylece Kara Hıtay ordusunun gemileri yandı. Moğol ordusu, hızla Ceyhun Nehri'ni geçerek Kara Hıtay ordusunun geri kalanını kılıçtan geçirdi. Merv'e kadar ilerleyen Moğollar, şehri yağmaladıktan sonra Cengiz Han'ın yanına geri döndüler.¹¹⁵⁸

Moğolların büyük batı seferinde Cengiz Han'ın yanında yer alan Pao-yu'nun sefer sırasındaki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Pao-yu, Cebe ve Sübüta'yın Deşt-i Kıpçak ve Rus topraklarına yaptıkları akınlara katıldı.¹¹⁵⁹ Kansu Bölgesi'nde yaşayıp ölümüne kadar Moğol Devleti'nde ateşli silahlara öncülük eden komutanlar arasında yer almaktadır. *Yüan-shi*'nin kaydına göre astronomiyi iyi bilen Pao-yu Moğolların Kin İmparatorluğu'nu mağlup edeceğini daha önce yıldızlardan anladı. Pao-yu'nun, Te-shan ve Ta-hai (Dehai) adında iki oğlu bulunmaktadır. Oğulları da onun ölümünden sonra Moğol Devleti'ne hizmet etmişlerdir.¹¹⁶⁰

2.2.Gou Dehai

Gou Dehai, babası Gou Pao-yu gibi Kin İmparatorluğu'nun bünyesinde binbaşı olarak görev yapmaktaydı. Moğolların 1211 yılında Kin İmparatorluğu'na saldırımları üzerine babası Pao-yu'nun teslim olduğunu yukarıda görmüştük. Bununla birlikte başarılı bir komutan olan Dehai, babası gibi Moğollara katıldı. 1218 yılında Cebe'nin liderliğinde yürütülen Kara Hıtay seferine katıldı. Moğollar, Ulungu Nehri'nden hareket ederek Kara Hıtay topraklarına saldırmaya başladılar. İki ordunun karşılaştığı sırada Moğol ordusu ve Kara Hıtayların kıyafetlerinin aynı olması bir karışıklığa neden oldu. Bu durum üzerine Dehai, önlerinde bulunan otları yakarak Moğol ordusunu etrafında toparlamayı başardı. Moğollar önce Beşbalığ

¹¹⁵⁸ Florence Hodous, "Guo Kan: Military Exchanges between China and the Middle East" (ed.) Biran, M., Brack, J., & Fiaschetti, F., *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, and Intellectuals*. Oakland, California: University of California 2020, s. 29.

¹¹⁵⁹ Ch'i Tang, s. 41.

¹¹⁶⁰ F. Hodous, s. 29.

olmak üzere Almalık şehirlerinde Kara Hitayları büyük bozguna uğrattılar.¹¹⁶¹ Moğolların bu sırada izlediği yola ve yağmaladıkları topraklara yukarıda değinmiştik.

Dehai'nın, Harîzmşahlar seferine katıldığına dair herhangi bir bilgi elimizde bulunmamakla birlikte *Yüan-shi*, onun 1225 yılında Chang Dağı'na¹¹⁶² geri döndüğünü belirtir. Bu sebeple Cengiz Han ile birlikte Harîzmşahlar seferine katıldığını söyleyebiliriz. Çünkü Cengiz Han'ın batıya hareket etmesi ve Muhali'nin 1223 yılında ölmesi bölgede büyük bir boşluğa neden oldu. Moğol baskısının Çin ve Tangut topraklarında azalması, bölgede hüküm sürenler için bir fırsat olmuştur.¹¹⁶³ Bu durum üzerine Cengiz Han, 1226 yılında Tangut bölgesine yöneldi. Dehai, 1225 yılında isyan eden Tangut komutanı Nilun ve Uygur kökenli Abidin'in üzerine hareket etti. Kaynaklarda iki taraf arasında yapılan savaş hakkında ayrıntılı bilgi bulunmuyor. Ancak *Yüan-shi*, Dehai'nın iki asi komutanı ele geçirdiğini ve başlarını kestiğini bildirmektedir.¹¹⁶⁴

Dehai, 1227 yılında ordularını Kin İmparatorluğu'na yönlendirdi. Emrindeki kuvvetlerle Shansi'de bulunan Kuan-chung Kalesi'ne¹¹⁶⁵ saldıran Dehai, Kin ordusunun güçlü direnişiyle karşılaştı. 500 kişiden oluşan seçme kuvvetiyle Kuan-chung'a saldıran Dehai, kale kapısını ele geçirmeyi başardı. Ardından hızla Ling-feng-tu Kalesi'ne saldırdı.¹¹⁶⁶ Bu sırada destek birliğinin gecikmesi üzerine Dehai geri çekildi.¹¹⁶⁷ Burada dikkat edilmesi gereken konu, Moğolların artçı kuvvet olarak Kin İmparatorluğu'na saldırılarda bulunmasıdır. *Yüan-shi*'nin yukarıda verdiği bilgilere dayanarak Dehai'nın öncü Moğol birliğinin komutanı olduğunu ve Moğolların Kin İmparatorluğu'na karşı saldırısının öncülünü oluşturduğunu söyleyebiliriz. 1229 yılında Ögeday Han'ın Moğol tahtına oturmasıyla birlikte büyük bir seferin başladığına yukarıda değinmiştik. İkinci Kuzey Çin seferinde Dehai, Tuluy Han'ın ordusunda yer aldı. Tuluy Han emrindeki Moğol ordusuyla Shang-tung üzerinden hareket etti. Dehai, 1231 yılında Tuluy'un öncüsü olarak Doholhu-çerbi'ye yolu gösteriyordu.¹¹⁶⁸ Öncü kuvvet olarak hızla ilerleyen Dehai, Kin İmparatorluğu'nun ordusuyla çarpıştı. 1232 yılında Tuluy'un Ögeday

¹¹⁶¹ Ch'i Tang, s. 43-44.

¹¹⁶² Günümüz Tibet ve Uygur toprakları arasında yerini almaktadır.

¹¹⁶³ Ruth Dannel, "The Fall of the Xia Empire Sino- Stepp Relations in the Late 12th-Early 13th Centuries", *Rulers from the Steppe state Formation on the Eurasian Periphery*, ed. G. Seaman- D. Marks, Universty of Southern California, Ethnographics Press, 2, Los Angeles, 1991, s. 174-175.

¹¹⁶⁴ Ch'i Tang, s. 44.

¹¹⁶⁵ Shensi bölgesinde bulunmaktadır.

¹¹⁶⁶ Ling-feng-tu Kalesi, Çin'in Henan bölgesinde bulunmaktadır.

¹¹⁶⁷ Ch'i Tang, s. 44.

¹¹⁶⁸ Ch'i Tang, s. 44.

Han'la Karakurum'a dönmesi üzerine Moğol ordusunun tüm yetkisi Sübütay'a verildi. Dehai, Sübütay'ın emri altında Kin İmparatorluğu'nun güney başkenti Kai-feng üzerine hareket etti. Dehai, Henan bölgesinde birçok şehri ele geçirerek başarı sağladı. *Yüan-shi*'de, onun başarılarından dolayı ordunun sağ kolunu komuta etmesi için görevlendirildiği belirtiliyor.¹¹⁶⁹ Dehai, 1234 yılında Henan'da meydana gelen savaşta ağır yaralanarak öldü.¹¹⁷⁰

2.3. Shih T'ien-tse (1202-1275)

Moğol Devleti'nin önde gelen komutanları arasında yer alan Shih T'ien-tse, 1202 yılında Kin İmparatorluğu'nda dünyaya geldi. Babası, Shih Ping-chih'in (1175-1245) üç oğlunun en küçüğüdür. T'ien-tse, Moğolların Kuzey Çin seferinde Cengiz Han'ın hizmetine giren kişiler arasında yer aldı. Babası Ping-chih, Moğolların kendisine sığınanların canlarını bağışladıklarını öğrenince 1213 yılında maiyetiyle birlikte Muhali'nin emrindeki orduya teslim oldu.¹¹⁷¹ Shih Ping-chih, Moğolların hizmetine girince onların askerî faaliyetlerine yardım etti. Ayrıca Ping-chih'nin büyük kızının Muhali'nin eşlerinden biri olduğunu belirtelim.¹¹⁷² Bu durumun, Shih T'ien-tse'nin Moğol ordusunda yükselmesine etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Muhali'nin 1223 yılında ölmesiyle birlikte Kuzey Çin'de Moğol nüfuzunun azaldığını yukarıda görmüştük. Babasından sonra Böl Noyan, Kin İmparatorluğu'nun genişleme faaliyetini durdurmak ve asileri yatıştırmak için görevlendirildi. Böl Noyan'ın görevlendirilmesi üzerine Chung-tu'da bulunan T'ien-tse, onun Kuzey Çin'deki askerî faaliyetlerinde aktif rol oynadı. 1225 yılında T'ien-tse'nin kardeşi T'ien-ni,¹¹⁷³ maiyetinde bulunan Wu Hsien tarafından öldürüldü. Wu Hsien'in, T'ien-ni'yi planlı olarak öldürdüğüne dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Çin kaynakları Wu Hsien'in, T'ien-ni'yle birlikte 100'den fazla kişiyi de öldürdüğünü aktarıyor.¹¹⁷⁴ Bu durum Kin İmparatorluğu'nun 1223 yılından sonra Moğol nüfuzunu kırmak için Kuzey Çin'de giriştiği politikayla açıklanabilir. 1213 yılında Moğolların güçlü saldırıları, Kin İmparatorluğu'na bağlı birçok ailenin Cengiz Han'ın hizmetine girmesini sağlamıştı. Ancak 1223 yılında Muhali'nin ölmesi, güç dengesinin bozulmasına neden oldu. Bu durum karşısında Kin İmparatorluğu'nun, Moğolların nüfuzunu kırmak için daha önce onlara sığınanları kullanabileceğini göz önünde

¹¹⁶⁹ Ch'i Tang, s. 44.

¹¹⁷⁰ Ch'i Tang, s. 30.

¹¹⁷¹ C.C. Hsiao, "Shih T'ien-tse (1202-1275)", s. 27.

¹¹⁷² Hsiao, "Shih T'ien-tse", s. 29.

¹¹⁷³ T'ien-ni bu dönemde Batı Hebei'in komutanıdır. Hsiao, "Shih T'ien-tse", s. 29.

¹¹⁷⁴ Hsiao, "Shih T'ien-tse", s. 29.

bulundurmak gerekir. Wu Hsien'in, Hebei bölgesinde Moğol yöneticilerine karşı giriştiği saldırıyı bu şekilde açıklamak mümkündür.

Wu Hsien'in bu başkaldırısına Hebei'in batısında bulunan birkaç kasaba da dâhil oldu. Kin İmparatorluğu'nun desteklediği bu milis kuvvetleri, Moğolların Kuzey Çin'deki nüfuz alanını tehdit ediyordu. Hebei'in batısında ortaya çıkan isyan üzerine T'ien-tse, Böl Noyan'ın emrine girdi. Böl Noyan, T'ien-tse'yi kardeşinin yerine Batı Hebei komutanı tayin etti. Ardından Se'ünidei'i ve 3 bin Moğol askerini T'ien-tse'nin emrine verdi. T'ien-tse'nin Wu Hsien'e karşı giriştiği mücadele hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmazken iki taraf arasında beş yıl boyunca çarpışmaların sürdüğü belirtilir.¹¹⁷⁵ Kin İmparatorluğu'nun genişlediği ve isyanların çıktığı bu dönemde T'ien-tse, Moğol nüfuzunun Kuzey Çin'de tekrar etkin olmasını sağladı. Zamanla hem askerî hem de bürokratik alan da etkin hâle gelen T'ien-tse özellikle yönettiği Hebei'deki Chen-ting şehrinde birçok reform gerçekleştirdi. Yeh-lu Ch'u ts'ai gibi, Moğolların egemenliği altında bulunan Kuzey Çin'deki vergi tahsili ve askere alınma gibi konularla ilgilendi.¹¹⁷⁶ Bununla birlikte Kuzey Çin'de meydana gelen Moğol tahribatını engellemek ve daha önce yapılanları iyileştirmek için birçok reform yaptı.¹¹⁷⁷ Çin kaynakları T'ien-tse hakkında bilgi verirken onu savaş kalıntılarını onarmak, dağıntı nüfusu toparlamak, yeni şehirler ve yasalar meydana getirmek, yetenekli insanları okullara göndermek ve kendi mahiyeti altına almakla övmektedir.¹¹⁷⁸ Ayrıca T'ien-tse de Ch'u ts'ai gibi vergi tahsilatını rasyonelleştirerek Moğolların Kuzey Çin'den tahsil ettikleri ağır vergilerin önüne geçti.¹¹⁷⁹

Yüan-shi'de, son derece cesur olan T'ien-tse'nin uzun boylu, iyi bir at binicisi ve okçu olduğu belirtilerek onun doğuştan asker olduğu aktarılmaktadır. 1260 yılından sonra Kubilay Han'ın hizmetinde yer alan T'ien-tse, Çin tarzı hükümeti yeniden oluşturmak için çok uğraşmıştır.¹¹⁸⁰

2.4.Chang Jou (1190-1268)

Chang Jou, Hebei'de bulunan çifçi bir ailenin oğludur. Moğolların 1213 yılındaki güçlü saldırıları sonucunda Hebei bölgesinde birçok aile Cengiz Han'ın hizmetine girdi. Ancak

¹¹⁷⁵ Hsiao, "Shih T'ien-tse", s. 29.

¹¹⁷⁶ West, s. 458; Buell, *Tanggaci People*, s. 46.

¹¹⁷⁷ Yapılan reformlar hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. bkz. Hsiao, "Shih T'ien-tse", s. 31.

¹¹⁷⁸ West, s. 458; Hsiao, "Shih T'ien-tse", s. 32.

¹¹⁷⁹ Ögeday Han döneminde Çin ahalisinin, Moğolların ağır vergilerini tahsil edebilmek için Türkistanlı tüccarlardan borç aldıkları ve bu paranın ayrıca faizleriyle baş ettikleri bilinmektedir. Hsiao, s. 32.

¹¹⁸⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hsiao, s. 34-38.

Chang Jou, Moğolların hizmetine girmek yerine onlara karşı direniş gösteren milis kuvvetlere katıldı. 1215 yılında Cengiz Han'ın Chung-tu'yu ele geçirmesiyle bölgede, Moğol saldırılarının daha da güçlendiği görülmektedir. Bununla birlikte Kin İmparatorluğu, Moğol gücünü kırmak için bölge ahalisini milis gruplar oluşturmaya teşvik etti. Chang Jou'da 1218 yılına kadar Moğolların ele geçirdikleri bölgeler de aktif milis gücü olarak boy gösterdi.¹¹⁸¹

1217 yılında Kuzey Çin'e gelen Muhali'nin öncü kuvvetleri Hebei'ye girerken Chang Jou ile ilk karşılaşmayı yaşadılar. Bu karşılaşmada Chang Jou, esir edilirken birliği dağıldı. Chang Jou'nun, bu tarihten sonra Moğol hizmetine girdiği görülür (1218). Chang Jou, Muhali'nin emrinde Hebei'deki milis kuvvetlerini ortadan kaldırdı. Ardından Moğolların Shansi'ye saldırılarında savaşıarak bölgedeki birçok şehrin ele geçirilmesini sağladı. Chang Jou da T'ien-tse gibi Wu Hsien ile çarpıştı. İlk olarak 1219 yılında meydana gelen bu çarpışmada Wu Hsien'in birlikleri, Chang Jou tarafından püskürtüldü. Böylece Moğollar, Batı Hebei'de bulunan şehirleri ani baskınlarla ele geçirmeye başladılar. 1225 yılına kadar Chang Jou ve Wu Hsien arasında birçok çarpışma oldu. 1225 yılında Wu Hsien arkasına aldığı Kin ve Song askerinin desteği ve birçok milis kuvveti lideriyle Chen-ting'de Moğollara saldırdı. Moğollar, bu ittifak ordusunun saldırısını geri püskürterek Chen-ting şehri başta olmak üzere batısı ve güneyinde bulunan birçok şehri eline geçirdi.¹¹⁸² Chang Jou, Wu Hsien başta olmak üzere Kin ve Song askerlerinin Moğollar karşısında Kuzey Çin'de yürüttüğü askerî girişimlerde onların gücünü kırarak başarı sağladı. Böylece Moğolların Kuzey Çin'deki milis kuvvetlerinin etkisini kırmış olduğunu söyleyebiliriz.

Chang Jou'nun, Moğolların Kai-feng kuşatmasına katıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ögeday Han'ın 1234 yılında Chang Jou'ya noyanlık rütbesini verdiğini dikkate alalım.¹¹⁸³ Chang Jou'nun noyanlık rütbesine yükseltilmesi hiç şüphesiz onun Kai-feng kuşatmasında yer aldığını göstermektedir. Ayrıca Hok-lam Chan, Kubilay dönemi Çin tarih yazımını incelemiştir. Moğollar, Kai-feng'i ele geçirdikten sonra Kin askerî ve siyasi kayıtları Moğolların eline geçti. Kai-feng, Moğollar tarafından yıkılmak istendiği sırada Chang Jou, Kin İmparatorluğu'nun askerî ve siyasi kayıtlarını kurtarmış ve Kubilay döneminde bu

¹¹⁸¹ Hsiao, "Chang Jou", s. 46.

¹¹⁸² Hsiao, "Chang Jou", s. 47-48.

¹¹⁸³ Hsiao, "Chang Jou", s. 52.

kayıtları ortaya çıkarmıştır.¹¹⁸⁴ Bu durum, Chan Jou'nun Kai-feng kuşatmasına katıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

1234-1241 yılları arasında Song Hanedanlığı'nın Moğolların yeni ele geçirdikleri bölgelere saldırılarda bulunması üzerine Ögeday, Chang Jou'yu bölgeyi kontrol altına alması için görevlendirdi. Bu sıra Çağan Noyan'la birlikte hareket eden Chang Jou birçok noktada başarı sağladı.¹¹⁸⁵ Burada belirtmek gerekir ki Chang Jou'nun Song Hanedanlığı'na karşı yürüttüğü saldırılar, bölgelerin ele geçirilmesi için değildi. Bu saldırıların, Song ordusunun yıpratılması ve Moğol nüfuzunun bölgede aktif olduğunu göstermek amaçlı olduğunu söylemeliyiz.

Ögeday Han'ın 1241 yılında ölmesi üzerine Chang Jou, Song Hanedanlığı'na karşı yürüttüğü askerî faaliyetleri sona erdirdi. Moğollar, 1259 yılına kadar Song Hanedanlığı'na fiilen bir sefer yürütmediler. Ancak bu sırada Chang Jou'ya olası Song saldırılarına karşı Henan bölgesinin korunması, kalelerin sağlamlaştırılması ve asayişin sağlanması gibi görevler verildi. Bunun üzerine Chang Jou, Huai Nehri'ne yakın olan Po-chou'da ordugâhını kurdu.¹¹⁸⁶ Huai Nehri, birçok noktadan stratejik öneme sahipti bu sebeple Chang Jou, nehre köprü, setler ve geçitler inşa ettirdi. Aynı zamanda nehre ahşap parmaklıklar inşa ettirerek Song gemilerinin geçişini engelledi.¹¹⁸⁷ Song Hanedanlığı'na karşı birçok tedbir alarak olası saldırıyı engelleyen Chang Jou, 1259 yılında Kubilay'ın kuvvetlerine katıldı. Kubilay Han'ın emrinde, Song Hanedanlığı'na karşı yürütülen Moğol saldırılarında etkin görev aldı. Bu sırada şehir surlarının altından tünel kazılmasını ve duvarlara tırmanmak için saldırı ekipman yapılmasını tavsiye etti.¹¹⁸⁸

Mengü Han'ın 1259 yılında ölümüyle Arık-böke ve Kubilay Han arasında taht kavgası meydana geldi.¹¹⁸⁹ Kubilay Han'ın hizmetinde askerî faaliyetlerine devam eden Chang Jou 1268 yılında ölmüştür.¹¹⁹⁰ Moğol nüfuzunun Kuzey ve Güney Çin'de oluşmasında aktif görev alan Chang Jou, bununla birlikte Çin'de sanat, zanaat ve bilimle uğraşanları muhafaza etti. Çinli

¹¹⁸⁴ Hak-lam Chan, "Chinese Official Historiography at the Yüan Court: The Composition of the Liao, Chin and Sung Histories" *China Under Mongol Rule*, ed. John D. Langlois, Princeton University Press, New Jersey 1981, s. 80.

¹¹⁸⁵ Hsiao, "Chang Jou", s. 53.

¹¹⁸⁶ West, s. 458.

¹¹⁸⁷ Hsiao, "Chang Jou", s. 53-54.

¹¹⁸⁸ Hsiao, "Chang Jou", s. 55-57.

¹¹⁸⁹ Reşidüddin, II., s. 876-881.

¹¹⁹⁰ Hsiao, "Chang Jou", s. 55-57.

bilim insanlarını, Moğol hanlarına tavsiye ederek onların himaye edilmesini sağladı. Bunun en önemli örneği, 1234 yılında Kai-feng'in düşmesi sonrasında, Kin İmparatorluğu'nda müşavir ve bilimle ilgilenen Wang O'nun Moğol hanlarına tavsiye edilmesidir.¹¹⁹¹

2.5.Gou-K'an (-1271)

Gou-K'an, babası Dehai ve dedesi Pao-yu gibi Moğol Devleti'ne hizmet etmiş noyanlar arasında yerini almaktadır. İyi bir eğitim alan K'an yirmi yaşında iken emrine bir cagun¹¹⁹² verildi. K'an, 1232 yılında Moğolların Kuzey Çin seferine katıldı. Sefer sırasında Sübüta Noyan'la hareket eden K'an, 1234 yılında Kai-feng kuşatmasında yer aldı.¹¹⁹³ Kin İmparatorluğu'na karşı düzenlenen seferde K'an'ın faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değiliz. Bununla birlikte 1234 Kai-feng kuşatmasındaki başarısı üzerine Ögeday Han, onu yüzbaşılardan şefliğine tayin etti.¹¹⁹⁴

1234 yılından 1252 yılına kadar Guo-K'an hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. 1252 yılında Mengü Han, K'an'a noyan rütbesi vererek onu Hülâgû ile batıya gönderdi. Hülâgû Han'ın emrinde İsmâîlîler ve Bağdat Halifeliği'ne saldırıda bulundu. K'an Noyan, İsmâîlî Kalesi'ne yapılan saldırıda Moğolların kullanmış olduğu mancınıkların başında bulunuyordu. Burada belirtelim ki kuşatma teknolojisi ve mancınık başta olmak üzere askerî anlamda yetenekli olan K'an Noyan, Moğolların İsmâîlîler ve Bağdat Halifeliği'ni ele geçirmesini kolaylaştırdı.¹¹⁹⁵ Mengü Han'ın 1259 yılında ölümünden sonra Kubilay Han'ın yanında yer aldı. Guo K'an, 1271 yılındaki ölümüne kadar Yüan Hanedanlığı'nda başarılı bir noyan olarak Moğollara hizmet etti.¹¹⁹⁶

2.6.Yeh-lü Chu (1225-1285)

Yeh-lü Ch'u-ts'ai'in oğlu olan Chu, babasının ölümü üzerine mali ve askerî alanda onun yerine geçti. Böylece Güyük Han ve Mengü Han döneminin önemli şahsiyetleri arasında yer aldı. Güyük Han dönemi faaliyetleri hakkında bilgi bulunmazken Mengü Han'ın önemli komutan ve danışmanlarından birisi olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.¹¹⁹⁷ Mengü Han'ın

¹¹⁹¹ Hok-lam Chan, s. 64.

¹¹⁹² Moğollarda yüz kişiden oluşan askerî birliği verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Uyar, Askerî Teşkilat, s. 15.

¹¹⁹³ Ch'i Tang, s. 47.

¹¹⁹⁴ Ch'i Tang, s. 47.

¹¹⁹⁵ Guo K'an'ın Hülâgû Han'ın emrinde İsmâîlîler ve Bağdat Halifeliği'ne karşı yürütülen seferlerdeki görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ch'i Tang, s. 48-49; F. Hodous, 30-37.

¹¹⁹⁶ Ch'i Tang, s. 50.

¹¹⁹⁷ Ch'i Tang, s. 15.

Song Hanedanlığı'na karşı 1251 ve 1258 yılları arasındaki seferlerine katıldığı bilinmektedir. Ancak bu seferde üstlenmiş olduğu görev hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

1256 yılından önce Mengü Han, Chung-tu'ya giderek tahıl ve vergi üzerine bir rapor hazırlaması emrini verdi. Bunun üzerine Chung-tu'ya hareket eden Yeh-lü Chu, yanına 9 yaşındaki oğlu Yeh-lü-hai-liang'ı da almıştır. Yeh-lü Chu, 1256 yılında Moğol Hanı'nın emriyle tekrar Karakurum'a döndü.¹¹⁹⁸ 1258 yılında Yeh-lü Chu, Sung Hanedanlığı üzerine yürüyen Moğol ordusundaya aldı. 1259 yılında Mengü Han öldüğünde Yeh-lü Chu, Shensi üzerine hareket ediyordu.¹¹⁹⁹ Mengü Han'ın ölümüyle birlikte Arık-böke, Karakurum'da Moğol tahtına çıkarken Kubilay da Çin'de hanlığını ilan etmiştir. Bunun üzerine iki Moğol prensi arasında meydana gelen taht kavgasında, Yeh-lü Chu, Karakurum'u terk ederek Kubilay Han'a destek olmak için harekete geçti. Kısa süre sonra Kubilay Han, Moğol hükümdarı olarak tahta oturdu ve Yeh-lü Chu onun yanında görevine devam etti. Yeh-lü Chu, babası Chu'ts'ai'nin aksine Taocu eğilimleri olan biriydi. 1285 yılında vefat ettikten sonra yerine oğlu Yeh-lü hai-liang geçmiştir.¹²⁰⁰

3. Türk Kökenliler

3.1. Tair Bahadır

Tair Bahadır, Uygurların Kanglı kabilesine mensuptur.¹²⁰¹ Uygurların, Cengiz Han'a bağlanmasıyla onun ordusuna katılmış olması muhtemeldir. Çünkü 1206 kurultayından sonra Cengiz Han'ın askerî ve idari işleri tanzim ettiği sırada noyan rütbesine terfi edilenler arasında yer almaktadır. Tair Bahadır, Cengiz Han'ın 1219 Hârizmşahlar seferine katıldı. Cengiz Han, Sultan Muhammed Hârizmşah'ın üzerine hareket etmek için büyük bir ordu hazırladı. Cengiz Han, emrindeki komutanlara çok sayıda asker vererek onları belirli bölgelere göndermiş ve saldırımları emrini vermiştir. Cengiz Han, oğlu Tuluy Han ile Buhara üzerine hareket etti.¹²⁰² Öncü kuvvet olarak Tair Bahadır'ı gönderdi. Tair Bahadır, Nur şehrine yaklaşırken yol üzerinde Moğol askerine ağaçları kestirmiş ve merdiven yapmaları için emir vermiştir. Moğol askerleri, Tair Bahadır'ın emri üzerine merdivenleri yaptılar ve kendilerini şehir ahalisine ticaret kervanı

¹¹⁹⁸ Ch'i Tang, s. 16.

¹¹⁹⁹ Rachewilz, "Yeh-lü Ch'u-ts'ai", s. 172.

¹²⁰⁰ Ch'i Tang, s. 16; Rachewilz, "Yeh-lü Ch'u-ts'ai", s. 172.

¹²⁰¹ Reşîdüddin, I., s. 52; Ch'i T'ang, s. 373; John Andrew Boyle, "The Mongol Commanders in Afghanistan and India According to the Tabaqat-ı Nasiri of Jüzjani", *Islamic Studies*, 2(2), 1963, s. 240.

¹²⁰² Reşîdüddin, I., s. 496-498.

olarak tanıttılar. Nur şehri, gelenlerin kervan olduğunu düşünerek herhangi bir mukavemet girişmedi. Ancak yaklaşanların ticaret kervanı değil de Moğol ordusu olduğunu anlayınca hızla Nur şehrinin kapılarını kapadılar. Tair Bahadır, Nur ahalisine elçi göndererek Cengiz Han'ın yaklaşmakta olduğunu ve Moğollara teslim olmaları karşılığında can ve mallarına zarar gelmeyeceğini bildirdi.¹²⁰³ Nur ahalisi, Moğol elçisinin sözlerine tereddüt ettiler ve Cengiz Han'ın huzuruna çıkarak teslim olduklarını bizzat bildirmek istediklerini Tair Bahadır'a söylediler. Tair Bahadır, Nur ahalisinin bu davranışını olumlu karşılayarak şehirden ordusu için gerekli erzağı alarak yoluna devam etti.¹²⁰⁴ Nur ahalisi, şehrin önde gelen kişilerini seçerek kıymetli hediyelerle Cengiz Han'ın huzuruna çıktı. Cengiz Han, Nur şehrinin ileri gelenlerini ve getirmiş oldukları kıymetli hediyeleri kabul etti. Huzuruna gelen kişilere, “Nur şehrini Sübüta Noyan'a teslim edin.” dedi.¹²⁰⁵ Cûzcânî eserinde, Cengiz Han'ın Nur şehrine öncü kuvvet komutanı olarak gönderdiği Tair Bahadır'ın, Temürçi Çerbi adında bir Türk olduğundan bahsetmektedir.¹²⁰⁶ *Yüan-shi*, Tair Bahadır'ın daha sonra Sübüta Noyan'a katılarak ilerlediğinden bahsetmektedir.¹²⁰⁷

Ögeday Han, Moğol hükümdarı olduktan sonra Tair Bahadır'ı Türkistan bölgesinden Herat'a tayin etti.¹²⁰⁸ Cûzcânî'nin nakline göre Tair Bahadır'ın büyük noyanlardan birinin emri altında olduğunu belirtmektedir.¹²⁰⁹ Tair Bahadır'ın Ögeday'ın Moğol tahtına oturmadan önce batı taraflarında olduğunu anlaşıldığına göre 1230 yılında Curmagun Noyan'ın İran'a gelmesiyle onun emri altına girdiğini söyleyebiliriz. Tair Bahadır, Ögeday Han'dan almış olduğu emir üzerine Herat ve Badgis bölgesine gitti.¹²¹⁰

Sultan Celâleddin'in ölümünden sonra Hârizmli komutanlardan Karaca ve Yağan Sunkur, sık sık Nişabur ve çevresine akınlar düzenleyerek Moğol yöneticilerini öldürüyordu. Tuluy, Hârizm ülkesini ele geçirmesi sonrası Horasan bölgesini yönetmesi için Cin Timur'u bıraktı.¹²¹¹ Curmagun'un Kafkaslara hareket etmesinden sonra Karaca ve Yağan Sungur sürekli baskakları öldürüyor ve ahalinin Moğol yönetimini kabullenmesini zorlaştırıyorlardı. Bu

¹²⁰³ Kafesoğlu, s. 260.

¹²⁰⁴ Cüveynî, s. 133; Kafesoğlu, *Harzemşahlar*, s. 260.

¹²⁰⁵ Cüveynî, s. 131-133.

¹²⁰⁶ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 107; Cûzcânî, II., (Raverty), s. 979.

¹²⁰⁷ Ch'i Tang, s. 374.

¹²⁰⁸ Cûzcânî, II., s. 158-162 (Habîbî); Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1119-1126; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

¹²⁰⁹ Raverty, Tair Bahadır'ın emri altında olan ve Sistan savaşında ölen büyük noyanın Törbay Tokşin olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1126.

¹²¹⁰ Cüveynî, s. 403-404; Herevî, s. 91-92.

¹²¹¹ Herevî, s. 91-92

sebeple Cin Timur, Kül Bolad'ı Karaca ve askerlerini ortadan kaldırması için Nişabur'a gönderdi.¹²¹² Cin Timur, Horasan bölgesinde asayiş düzenlemeye çalışırken Ögeday Han'a Karaca ve adamlarının faaliyetlerini bildirdi. Ögeday Han, Horasan bölgesindeki karışıklık üzerine o sırada Badgis'te bulunan Tair Bahadır'a adam gönderdi. Tair Bahadır'a emrindeki orduyla hızla Horasan üzerine hareket etmesini ve Karaca'yla adamlarını ortadan kaldırarak asayiş sağlamasını emretti. Tair Bahadır, Moğol ordusuyla Horasan'a saldırmak için yola çıktı.¹²¹³ Yolda Kül Bolad'ın Karaca ve Yağan Sunkur'u Horasan'dan kovduğu haberini alınca önce Nimruz ardından da Sîstan üzerine yürüdü.¹²¹⁴

Tair Bahadır, 1232-1233 yılında emrindeki Moğol ordusuyla Nimruz ardından da Sîstan şehrinin Ereg/Ok kalesini kuşattı.¹²¹⁵ Cûzcânî'ye göre Moğol ordusu on dokuz ay boyunca kaleyi kuşatırken Cüveynî ve Reşîdüddin'e göre yirmi dört ay kaleyi muhasara ettiler.¹²¹⁶ Kaleyi savunan Melik Tacü'd-din Yınaltegin ve ahali, Moğollara karşı güçlü bir direniş gösterdi.¹²¹⁷ Tair Bahadır, Melik Tacü'd-din Yınaltegin'in güçlü direnişi karşısında Kirman hâkimi Barak Hacıp'e elçi göndererek ondan Moğollara tabi olmasını ve kendisine askerî destek sağlamasını istedi. Barak Hacıp, Moğolların ele geçirdikleri bölgelerde yapmış oldukları kıyım ve yağma faaliyetini bildiği için Tair Bahadır'a askerî destek sağlayacağını belirtti.¹²¹⁸ Ancak, yaşlı olduğunu ileri sürerek oğlu Rükneddin'i Ögeday Han'ın huzuruna göndereceğini bildirdi.¹²¹⁹ Melik Tacü'd-din Yınaltegin, Moğolların muhasarasını kaldırmaları için emrindeki yedi yüz askere kalenin kuzeyinde bulunan tandırlara mevzilenmelerini emretti. Sabah olunca kalede bulunan askerlerini doğu tarafından çıkararak Moğollarla savaşacaktı. Melik Tacü'd-din Yınaltegin, Moğol askeri yorulduğu sırada kalenin kuzey tarafında mevzilenmiş olan yedi yüz askerini çıkararak Moğolları bertaraf etmeyi planlıyordu. Sabah olunca doğu tarafından askerlerine emir vererek Moğollarla vuruşmalarını emretti. Doğudan çıkan askerler Moğollarla

¹²¹² Karaca ve Yağan Sungur'un faaliyetleri için bkz. Cüveynî, s. 403-404; Herevî, s. 92-95; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 82.

¹²¹³ Cüveynî, s. 403-404; Herevî, s. 91-92.

¹²¹⁴ Cüveynî, s. 403-404; Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 162; Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1126.

¹²¹⁵ Cûzcânî'ye göre Tair Bahadır'ın Ereg Kalesini kuşatması 1228 yılında meydana gelmiştir. Cüveynî ise bu olayı daha ayrıntılı ve tarihi sürece uygun olarak aktarmıştır. Bu sebeple kalenin ele geçirildiği tarihi düşünerek 1232 yılının sonu, 1233 yılının başında Tair Bahadır'ın Ereg kalesine hareket etmesi muhtemeldir. Cüveynî, s. 404; Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 162.

¹²¹⁶ Cüveynî Tair Bahadır'ın, Sîstan üzerine yürüdüğünde Ereg Kalesini kuşatma emri aldığını belirtir. Tair Bahadır, Ereg Kalesi'ni ele geçirmek için iki yıl uğraşmıştır. Cüveynî, s. 404; Reşîdüddin, I., s. 661.

¹²¹⁷ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 162-163; Cûzcânî, II., (Raverty), s. 119-1120.

¹²¹⁸ Cüveynî, s. 400; Lane, "Mongol Rule", s. 103.

¹²¹⁹ Barak Hacıp hakkında ayrıntılı bil için bkz. Cüveynî, s. 397-402; Vasilij Vladimiroviç Barthold, "Barak-Han", *İA*, II, İstanbul 1950, s. 308-310; Abdülkerim Özaydın, "Barak Hacıp", *DİA*, V., Ankara 1992, s. 62-63.

savaşırken Melik Tacü'd-din Yınaltegin, kuzeye mevzilenmiş askerlerine çıkmaları için emir verdi. Ancak tandırlara saklanan askerlerin hiçbirinin savaşa iştirak etmemesi üzerine kaleye geri çekilen Melik Tacü'd-din Yınaltegin, birkaç adamına emir vererek konuşlanmış adamlara ne olduğunu kontrol ettirdi. Kuzeye mevzilenen askerlerin hepsi, ölü olarak bulmuştur.¹²²⁰

Moğollara karşı güçlü bir savunma gerçekleştiren Melik Tacü'd-din Yınaltegin'in, ahali arasında aniden salgın hastalık meydana gelmesi sonucu savunma kuvveti kırıldı. Tair Bahadır, kalenin savunma gücünün düşmesi üzerine saldırı düzenledi. Moğolların kuvvetli saldırıları karşısında kale ahali, daha fazla dayanamayarak teslim oldu. Böylece Tair Bahadır Ereg Kalesi'ni ele geçirdi.¹²²¹

Tair Bahadır, Ögeday Han'ın, Horasan'ın yönetimini kendisine bıraktığına dair Cin Timur'a haber gönderdi.¹²²² Cin Timur, Tair Bahadır'ın göndermiş olduğu haber üzerine hızla Ögeday Han'ın huzuruna elçi gönderdi. Cin Timur, Tair Bahadır'ın elçilerine de Horasan bölgesinde çıkan karışıklıkları herkese yüklemenin yanlış olduğunu ve Karaca ile adamlarının artık asayiş bozmayacağını belirtti. Bu sırada Curmagun Noyan, Cin Timur'a elçi göndererek Horasan ve Mazenderan bölgelerinin yönetimini Tair Bahadır'a bıraktığını söyledi. Bir an önce emrindeki Moğol askerleriyle Tair Bahadır'a katılmasını ve bölgelerin yönetimini ona bırakması emretti.¹²²³ Cin Timur, Curmagun'un vermiş olduğu emir üzerine Kül Bolad'ı Ögeday Han'a gönderdi. Kül Bolad, Ögeday Han'ın huzuruna giderken yanında boyun eğmiş olan Horasan ve Mazenderan emirlerini de götürdü. Cin Timur, böylece Ögeday Han'ın huzuruna Moğollara boyun eğmiş olan emirleri çıkarttı.¹²²⁴ Ögeday Han, Moğol tahakkümünü kabullenen emirleri görünce Cin Timur'u taltif ederek Horasan ve Mazenderan yöneticiliğini ona tekrar verdi.¹²²⁵ Curmagun ve bölgede bulunan diğer noyanların Cin Timur'a karışmasını da engelleyen Ögeday Han, Cin Timur'a yardım etmesi için Kül Bolad'ı yönetime ortak kıldı (1233).¹²²⁶ Cin Timur'un mevkisini koruması üzerine Tair Bahadır'ın, Keşmir vilayetinde görevli olduğu görülür.

¹²²⁰ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 163; Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1123.

¹²²¹ Cüveynî, s. 404; Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 163; Cûzcânî II., (Raverty), s. 1123; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s.82.

¹²²² Herevî, s. 92; Reşîdüddin, I., s. 661.

¹²²³ Reşîdüddin, I., s. 661; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 82.

¹²²⁴ Cüveynî, Ögeday Han'ın huzuruna çıkmış olan emirler hakkında ayrıntılı bilgi aktarır. Cüveynî, s. 404-405.

¹²²⁵ Herevî, s. 92-93.

¹²²⁶ Cüveynî, s. 405.

, Ereg Kalesi'ni kuşattıkları sırada Tair Bahadır'ın emrinde bulunduğu noyanlardan olan Mughal/Törbay Tokşin öldü. Ögeday Han'ın emriyle Tair Bahadır'ın Mughal Noyan'ın yerini aldığı görülür.¹²²⁷ 1233 tarihinden sonra Tair Bahadır,hakkında kaynaklarda açık bilgiler mevcut olmamakla birlikte Gûr ve Horasan bölgelerinde bulunmuş olması muhtemeldir. Tair Bahadır'ın emrinde bulunan komutanlardan Neküder ve Anban Noyan, Banyan'dan Melik Hasan-ı Karluğ'u çıkartmışlardır. Melik Hasan-ı Karluğ'un Banyan'dan çıkması üzerine 1239 yılında Melik Hasan-ı Karluğ'u yakalamak için hareket eden Moğollar, ona saldırmışlar ancak onu ele geçirememişlerdir. Melik Hasan-ı Karluğ, Moğolların saldırısı üzerine Sind¹²²⁸ ülkesine kaçmıştır. 1239 yılında Tair Bahadır ve emrindekilerin Lahor'a gönderilmesine kadar onların bu bölgede kaldıklarını söyleyebiliriz.¹²²⁹

1239 yılında Lahor'a gelen Tair Bahadır komutasındaki Moğol ordusu, Sind Nehri kıyısına geldi. Moğolların, Sind Nehri kıyısına geldiğini haber alan Multan'ın yöneticisi Kebir Han Ayaz, hızla ordusunu tanzim etti. Kebir Han'ın Moğollar karşısında büyük bir orduyu hazır etmesi, Tair Bahadır'ın Lahor'a hareket etmesine neden oldu. Lahor'un yöneticisi Melik Mu'izzü'd-din Karakuş idi. Tair Bahadır'ın Lahor'a gelmesiyle şehir ahalisi Moğollar karşısında savunmaya geçmek istemediler. Çünkü Lahor ahalisi ticaretle uğraşan ve daha önce Horasan ve Türkistan bölgelerinde rahat hareket edebilmek için payza¹²³⁰ almış kimselerden oluşuyordu. Lahor ahalisi, Moğollardan almış oldukları payza ve emannameler üzerine şehrin savunmasında yardımcı olmuyorlardı. Tair Bahadır, şehir içinde meydana gelen karmaşadan faydalanarak hızla surların önüne mancınıkların kurulması emrini verdi. Moğollar güçlü saldırıları sonucunda Lahor şehrinin surlarını yıkarak şehri ele geçirdiler. Melik Karakuş, Moğol ordusuna karşı maiyetiyle birlikte savaşmaya devam etti. Ancak şehir ahalisinin yanında bulunmaması ve Moğolların güçlü saldırıları sebebiyle daha fazla tutunamadı. Melik Karakuş, bir gece emrindeki askerleriyle birlikte Delhi taraflarına gitti. Melik Karakuş, Delhi'ye kaçarken ailesi ve emrindeki bazı askeri, Moğollar tarafından ele geçirilerek öldürülmüştür.¹²³¹

¹²²⁷ Cûzcânî, II., (Raverty), s. 1126.

¹²²⁸ Sind ülkesi, günümüz Pakistan'ın bulunan bir bölgedir.

¹²²⁹ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 162-163; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

¹²³⁰ Payza veya payze, Büyük Moğol Devleti ve sonrasında kurulan şubelerinde plaka tarzında kişiye verilen irade ve emannamelere denir. Payza, Moğol hanlarının idareleri altında bulunan hükümdar, emir, askerî komutan, vali ve bazen kişilere verilebilen merhamet ve inayet alametidir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Uzunçarşılı, s. 202-206.

¹²³¹ Cûzcânî, II., (Habîbî), s. 164-165; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

Tair Bahadır, Lahor'un savunucusu Melik Karakuş'un kalede olmaması üzerine hızla saldırıya geçti. Lahor ahalisi, Melik Karakuş'un kaçtığını öğrenince ümitsizliğe kapılarak Moğollar karşısında herhangi bir savunma göstermediler. Moğollar, Lahor şehrini ele geçirdi. Şehre giren Moğollar, Lahor'da büyük bir katliam ve yağmaya giriştiler. Bu sırada Kütval Aksungur'un önderliğinde 2 bin kişilik bir ordu, Moğolları durdurmak için harekete geçti. Kütval Aksungur'un liderliğindeki ordu Moğollara karşı gerçek anlamda bir direniş olmuştur. İki taraf arasında gerçekleşen savaş sırasında Tair Bahadır ve Kütval Aksungur birbirlerini mızrakla yaralamışlardır. Savaş esnasında Tair Bahadır ve 30 ila 40 bin Moğol askeri ölmüştür.¹²³²

3.2. Tekeçük Noyan

Cengiz Han'ın önemli ve sadık noyanları arasında yer alan Tekeçük Noyan, Uygur kökenli bir Türk'tür.¹²³³ Moğolların batı seferinde yer alan Tekeçük, Cengiz Han'ın emriyle Belh'ten ayrılarak Talekan'a hareket etti. Cengiz Han, Talekan'a elçi göndererek onlardan şehri teslim etmelerini emretti. Talekan'ın olumsuz cevabı üzerine Moğollar, şehri muhasara etti. Moğollar, şehre mancınıklarla döverek şiddetli saldırılar gerçekleştirdiler.¹²³⁴ Sonunda Tuluy Han'ın Horosan'dan gelmesiyle birlikte Moğollar Talekan şehrini ele geçirdiler.¹²³⁵ Cüveynî'nin aktarmış olduğu bu bilgide Tekeçük Noyan'ın savaşta nasıl bir görev aldığı hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak daha sonra Cengiz Han'ın Tekeçük ve Mular Noyan'ı Talekan'dan Celâlâeddin Hârizmşah'ın peşinden göndermesi onun da bu savaşta yer aldığının delillerindendir.

Tekeçük Noyan, Celâlâeddin Hârizmşah'ın peşinden hareket etti. (1221) Tekeçük Noyan'ı emrinde bulunan ordu 12 bin kişiden müteşekkildi.¹²³⁶ Moğollar, Celâlâeddin Hârizmşah'ın üzerine yürüdüğü sırada Melik İğrak ve Emin Melik, Hârizmşah'ın ordusuna katıldı.¹²³⁷ Celâlâeddin Hârizmşah, böylece askerî gücünü Moğollar karşısında arttırmış oldu. Tekeçük ve Mular Noyan, Pervan üzerine yürümüş ve Velian Kalesi'ni muhasara etmiştir.¹²³⁸ Bu sırada Gaznin'den Pervan'a gelen Celâlâeddin Hârizmşah, Moğolların Valian Kalesi'ni

¹²³² Cüzcânî'nin vermiş olduğu bu bilgiler abartılı olmakla birlikte Kütval Aksungur ve mahiyetinin göstermiş olduğu direniş açısından önemlidir. Cüzcânî, (Uyar), s. 120; Atwood, *Encyclopedia*, s. 238.

¹²³³ Allsen, *The Grand Qan Mengü*, s. 505.

¹²³⁴ Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79.

¹²³⁵ Cüveynî, s. 154; Reşîdüddin, I., s. 521.

¹²³⁶ Cüveynî, s. 386; Jackson, *The Mongols and the Islamic*, s. 79.

¹²³⁷ Reşîdüddin, I., s. 522.

¹²³⁸ Reşîdüddin, I., s. 523.

kuşattığı haberini aldı. Celâleddin Hârizmşah, Moğolların üzerine yürüyerek ordunun muhasarasını kaldırılmasını sağladı. Tekeçük ve Molgar Noyan'a karşı sayıca üstün olan Hârizm ordusu, Moğolları geri püskürttü. Tekeçük Noyan, Hârizm ordusunun ani baskını karşısında Pencşir Nehri'ni geçerek köprünün yıkılmasını emretti. Tekeçük Noyan, böylece Hârizm ordusunun Moğolları imha etmesini önlemiş oldu. İki taraf nehrin iki kıyısında ok atmışlar ve gece olunca Moğollar geri çekilmişlerdir.¹²³⁹ Tekeçük ve Molgar Noyan'ın geri çekilmesinin ardından Cengiz Han, Şiki-Kutuku'yu Celâleddin Hârizmşah'ın üzerine göndermiştir.¹²⁴⁰

Tekeçük Noyan'ın, Pencşir Nehri'nden geri çekilmesi üzerine Hârizm ordusunda Moğollardan kalan ganimetin paylaşılması konusunda anlaşmazlık çıktı.¹²⁴¹ Bunun üzerine Celâleddin Hârizmşah'ın ordusu dağıldı. Melik İğrak ve Emin Melik ordusunda bulunan Halac, Türkmen ve Gûrlu askerleri beraberinde götürdüler. Celâleddin'in yanından ayrılanlar Emin Melik'in iktası olan Nigrahan'a gelmişlerdir. Çok geçmeden Melik İğrak ve Halacların emiri Nuh Candar arasında geçen çarpışma sonucunda çok kişi öldü.¹²⁴² Melik İğrak ve Nuh Candar arasında meydana gelen çatışma sonucunda Cengiz Han, Tekeçük ve Seyyid Alaü'l-Mülk Kunduz emrindeki Moğol ordusunu onların üzerlerine gönderdi. Tekeçük Noyan liderliğinde hareket eden Moğol ordusu, hızla Halac, Türkmen ve Gûrlu askerlerden kalanları imha etti. Cüveynî, *"20 bini bulan Halac, Türkmen ve Gûrlu asker, iki üç ay kadar kısa süre içinde gerek birbirlerini öldürerek gerekse Cengiz Han'ın askerlerinin kılıç ve oklarına hedef olarak tamamen yok oldular."*¹²⁴³ şeklinde bilgi aktarmaktadır.

¹²³⁹ Cüveynî'nin Tekeçük Noyan hakkında bir verdiği malumatta Tekeçük Noyan'ın Celâleddin Hârizmşah tarafından yenilgiye uğratıldığı ve Cengiz Han'ın hızla Pervan üzerine yürüdüğü belirtilmektedir. Müellifin farklı sayfalarda vermiş olduğu bilgiler aynı değildir. *"Celâleddin, kendisini öldürmesi için gönderilen Tekeçük Noyan'ı İğrak ve kendisine katılan komutanlar sayesinde Gazne'de yenmiştir. Tekeçük Noyan ve emrindeki Moğol ordusunun Celâleddin Hârizmşah tarafından yenilmesi üzerine Cengiz Han hızla Gazne üzerine yürüdü. Ancak Gazne'ye vardığında Celâleddin Hârizmşah'ın Sind Nehri'ni geçtiğini öğrendi. Cengiz Han, bunun üzerine Celâleddin Hârizmşah'ı takiple Sind Nehri'ni geçti."* Cüveynî, s. 155-157.

¹²⁴⁰ Şiki-Kutuku'nun faaliyetleri için ilgili maddeye bkznz. Şiki-Kutuku, s. 147.

¹²⁴¹ Reşîdüddin, I., s. 524.

¹²⁴² Melik İğrak, Nuh Candar ve Emin Melik arasında geçen olaylar için bkznz. Cüveynî, s. 386-388.

¹²⁴³ Cüveynî, s. 388.

SONUÇ

Cengiz Han'ın önderliğinde XIII. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Moğollar, kısa sürede genişleyerek büyük bir kara devleti hâlini aldılar. Moğollar, 1259 yılına kadar, Kuzey Çin, Türkistan, İran, Transkafkasya, Rus, Avrupa ve Türkiye topraklarını istila ettiler. Moğollar, kısa sürede ele geçirdikleri farklı coğrafyaları yönetmek, vergi tahsil etmek ve asker sağlamak için ciddi kurumlara yöneldiler. Bu kurumlar, Moğol hanlarının hizmetine giren isimlerin katkılarıyla ortaya çıktı. Özellikle Uygur, Kara Hıtay ve Kin İmparatorluğu'nun bünyesinde yer alan isimler, Cengiz Han ve haleflerinin hizmetine girerek Moğol bürokrasisinde söz sahibi oldular. Yukarıda biyografilerine yer verdiğimiz bu isimlerin önde gelenleri arasında Yeh-lü A'hai, Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Mahmud Yalavac, Körgüz gibi isimler bulunuyor.

Yeh-lü A'hai, Yeh-lü Ch'u-ts'ai ve Mahmud Yalavac, Moğol tarihine yön vererek Cengiz ve haleflerinin dünya üzerinde birçok yeri ele geçirmesini sağladılar. Bununla birlikte Yeh-lü A-hai ve Yeh-lü Ch'u-ts'ai gibi birçok Kara Hıtaylı ve Çinli darugaci ve Noyan, Moğolların batı seferine katıldı. Sefer sonrasında bölgede asayişin korunması, vergi tahsilinin gerçekleşmesi ve potansiyel asker alımlarının sağlanması için bu isimler yönetici olarak Türkistan bölgesinde kaldılar. Cengiz Han'la birlikte Karakurum'a geri dönenler ise Tangutlar ve Kin İmparatorluğu'na karşı Moğol istilalarının sürdürülmesini sağladılar. 1229 yılında Ögeday'ın *Büyük Han* olmasıyla Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Moğolların Çin geleneğinde bir devlet mekanizması oluşturmaya çalıştı. Bunda kısmen başarılı olan Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin, Kubilay Han dönemi için altyapı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Dönemin önde gelen diğer ismi ise Mahmud Yalavac'tı. Mahmud Yalavac, Moğol Devleti'nin idari ve mali alanlarında ciddi reformlar gerçekleştirerek Çin ve Mâverâünnehir bölgesinin valisi olarak karşımıza çıkar. Mahmud Yalavac ve oğlu Mesud Yalavac, Mâverâünnehir bölgesinde kaldıkları sürece Moğolların bıraktıkları tahribatı onarmak için uğraştılar. Onların bu hareketlerinin, Mâverâünnehir bölgesinin refah seviyesini yükselttiğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte onların adlarını, 1238-1239 yılları arasında meydana gelen Moğollara karşı Buhara kökenli ilk isyanda da görmekteyiz. Moğollara karşı ciddi anlamda bir halk direnişi olarak karşımıza çıkan Tarabi isyanı, noyanlar tarafından 1239 yılında bastırıldı. İsyanın bastırılması sonucunda Çağatay Han, Buhara ahalisinin kılıçtan geçirilmesi emrini verdi. Bunun üzerine Mahmud Yalavac, Buhara'daki kıyımı engellemek için harekete geçmiş ve Büyük Han'ın da desteğiyle bu durum ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Mahmud Yalavac'ın Mâverâünnehir'deki faaliyetleri, bölgenin daha yaşanılabilir kılınmaya çalışmasıyla ilişkilendirilmelidir.

Moğol Devleti'nin önde gelen diğer isimleri ise hiç şüphesiz diğer noyanlardır. *Dört bahadır* olarak vasıflandırılan Bo'orçu, Borohul, Muhali, Çila'un-Bahadır ve dört köpek olarak isimlediren Kubilay, Celme, Cebe ve Sübütaý, Cengiz Han'ın büyük noyanlarındandı. Bu isimler, Moğol Devleti kurulurken Cengiz Han'ın yakın arkadaşları olarak onun yanında yer aldılar. Moğol Devleti'nin kurulmasıyla askerî başarıları ve stratejileriyle büyük Noyanlar, olarak dünya tarihinde yer aldılar. Muhali'nin Kuzey Çin'de yürüttüğü başarılı askerî faaliyetleri sayesinde Cengiz Han Hârizmşahlar ülkesine hareket edebildi. Muhali, Kuzey Çin'deki Moğol varlığını, öldüğü 1223 yılına kadar sürdürdü. Onun askerî faaliyetleri sayesinde Kuzey Çin'de Moğol nüfuzu tescillendi. Ancak Muhali'nin 1223 yılındaki ölümü ve Cengiz Han'ın bu sürede Hârizmşahlar ülkesinde olması Kuzey Çin'de Moğol nüfuzunun azalmasına neden oldu.

Cengiz Han, Kuzey Çin'de Muhali'yi görevlendirirken Cebe ve Sübütaý'ı Sultan Muhammed'i yakalamaları için görevlendirdi. Sultan Muhammed'in peşine takılan Cebe ve Sübütaý, sultanı ele geçirmek için İran coğrafyasında birçok şehri yakıp yıkarak Moğol tahakkümüne aldılar. 1220 yılında Sultan'ın ölmesiyle noyanların, Transkafkasya ve ardından Rus topraklarına yöneldiklerini görüyoruz. Cebe ve Sübütaý; Ermeni, Gürcü, Alan, Kıpçak ve Rus knezlikleriyle karşılaşarak ciddi askerî başarılarla imza attılar. Cebe ve Sübütaý'ın Dinyeper'de elde ettikleri başarı, sayıca üstün olan Rus ordusunun dağılmasına ve hatta Kıpçakların Macar topraklarına kaçmalarına neden oldu.

1236 yılında Sübütaý Noyan'ın da aralarında bulunduğu Moğollar, ikinci kez Rus topraklarına akın ettiler. Sübütaý, ikinci kez Rus topraklarına hareket ettiği için coğrafyayı ve knezlerin içinde olduğu ihtilafı iyi biliyordu. Bu durum Moğolların hızla Rus topraklarına nüfuz etmelerini sağladı. Böylece Sübütaý ve Moğol ordusu, Macarlar üzerine hareket ettiler. Macar ahalisi, daha önce Kıpçakların topraklarına gelmesinden ötürü ülkenin Kralı IV. Bela'ya karşı öfkeliydiler. Bu durum ve Kral IV. Bela'nın Moğol saldırılarına karşı yanlış stratejisi, ülkenin hızla Sübütaý ve beraberindekilerin eline geçmesine neden oldu.

Cengiz Han'ın Moğol kökenli noyanları dışında Kara Hıtaýlı ve Çinli komutanları da bulunuyordu. Bu isimlerin başında Guo Pao-yu oğlu Dehai ve torunu K'an gelmektedir. Bu isimlerin yanında Çağan ve Mingan noyanları da görmekteyiz. Moğolların Kuzey Çin seferinde birçok komutan ve ailenin, Cengiz Han'ın hizmetine girdiğine tezimizin ilgili bölümlerinde değindik. Çin kökenli komutanların, Cengiz Han'ın hizmetine girmesiyle birlikte Moğollarda mancınık teşkilatı oluşmaya başladı. Çinli komutanlar, Moğol askerî sisteminde genellikle

topçu olarak karşımıza çıkıyor. Yukarıda Guo Pao-yu oğlu Dehai ve torunu K'an, Moğol Devletinin topçularıydılar. Moğollar, gerek Kin İmparatorluğu'na gerekse Hülagü Han'ın emrinde İsmâîlîler'e ve Bağdat Halifeliği'ne karşı, noyanların askerî bilgilerinden yararlandılar. Kuzey Çin'in ele geçirilmesinde ve bölgede Moğol nüfuzunun sağlanmasında Guo Pao-yu ve halefleri gibi Shih T'ien-tse ve Chang Jou da etkili oldu. Shih T'ien-tse ve Chang Jou, Kuzey Çin'de Moğollara karşı saldırıya geçen milis kuvvetleri üzerine ciddi akınlar yaptılar. Chang Jou, 1213 yılında Kuzey Çin'de oluşan milis kuvvetlerinin bünyesinde yer alıyordu. 1217 yılında Muhali'nin bölgeye intikaliyle birlikte bu milis kuvvetlerinden ayrılan Chang Jou, Moğolların hizmetine girdi. Chang Jou, milis kuvvetlerinin zayıf ve zorlu noktalarını bildiği için onlara karşı giriştiği mücadelede başarı sağlayabildi. Hiç şüphesiz bu durum Moğolların Kuzey Çin'de mutlak hâkimiyetine yardımcı oldu.

KAYNAKÇA

Kerîmüddin Mahmûd Aksarayî. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi 1943.

Amitai-Preiss, Reuven. “Evidence for the Early Use of the Title *ilkhân* among the Mongols”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1(3) 1991: 353-361.

Aigle, Denise. “The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol overtures or Christian Ventriloquism?”, *Inner Asia*, 7(2) 2005: 143-162.

Allsen, Thomas T. “Guard and Government in the Reign of the Grand Qan Mengü, 1251-1259”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 46(2) 1986: 495-521.

“Mahmud Yalavac, Mas’ud Beg, ‘Ali Beg, Safaliq: Bujir”, *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Eds. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch’ing, Peter Geier and May Wang, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993: 122-135.

“The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China”, *The Cambridge history of China 7*, Eds. Herbert Franke, Denis C. Twitchett. Cambridge University Press, 1994:321-413.

Atâ Melik Cüveynî. *The History of the World-Conqueror, I-II.*, Trans. John Andrew Boyle. Cambridge: Cambridge University Press, 1958.

Târîh-i Cihângüşâ, Çev.Mürsel Öztürk. Ankara: TTK. 2013.

Atwood Christopher P. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts on File, New York:2004.

“Pu’a’s Boast and Doqolqu’s Death: Historiography of a Hidden Scandal in the Mongol Conquest of the Jin”, *Journal of Song-Yuan Studies*, (45) 2015: 239-278.

“The First Mongol Contacts with the Tibetans”, *Trails of the Tibetan Tradition*, Eds. Robert Vitali, Gedun Rabsal and Nicole Willock, India, 2015: 21-46.

Arayancan-Atıcı Ayşe. *Haşhaşiler Efsaneler ve Gerçekler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.

Ayan, Ergin. “Moğolların Ortadoğu’daki İlk Noyanı Curmagun”, *SBAD*, 13(2) 2018: 179-196.

Ayaz, Fatih Yahya. “Erken Dönem Memlük Tarihçilerinin Bağdat’ın Moğollar Tarafından İstilasıyla Alakalı Rivayet ve Yorumları”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü’s-Selam) Uluslararası Sempozyum*, İstanbul, 2008: 261-282.

Barthold Vasiliy Vladimiroviç. *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Hzr. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: TTK,1990.

“Barak-Han”, *İA*, 2, 308-310.

Bira, Sh. “Mongolian Tenggerism and Modern Globalism. A Retrospective Outlook on Globalisation”, Trans. Denis Sinor Medal, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 14(1) 2004: 3-12.

Biran, Michal. *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History Between china and the Islamic Word*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

“Scholarship and Science under the Qara Khitai (1124-1218)”, *The Coming of the Mongols The Ideal of Iran 7.*, Eds. David Morgan and Sarah Stewart. London: I.B. Tauris, 2018: 55-68.

Bodde Derk. *China’s First Unifier, a Study of the Ch’in Dynasty as Seen in Life of Li Ssu (280?-208 B.C.)*, Leiden: E. J. Brill, 1938.

Boyle, J. Andrew. *The Successors of Genghis Khan*, New York- London: Columbia University Press, 1971.

“The Mongol Commanders in Afghanistan and India According to the Tabaqat-ı Nasırı of Jüzjani”. *Islamic Studies*, 2(2), 1963:235-247.

Bretschneider Emil. (1910). *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources I*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner, 1910.

Buell, Paul D. “Sino-Khitai Administration In Mongol Bukhara”. *Journal of Asian History*, 13(2) 1979: 121-151.

“Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion”. *Mongolian Studies*, 6, 1980: 41-59.

“Süböte’i Ba’atur”. *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Eds. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch’ing, Peter Geier and May Wang, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993: 13-26.

“Yeh-lü A-hai, Yeh-lü T’u-hua”. *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Eds. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch’ing, Peter Geier and May Wang, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993: 112-121.

“A Cautionary Tale: Cinggis-qan as the Third Man”. *Mongolian Studies*, 29, 2007: 57-68.

“Mukali”. *The Mongol Empire a Historical Encyclopedia I.*, Ed. Timothy May. California: ABC-CLIO, 2017: 90-92.

Caferoğlu, Ahmet. “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları”. *Türkiyat Mecmuası*, (4) 1934: 1-44.

Cahun, Leon. *Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405’e, Türk ve Moğollar*, Çev. Sabit İnanc Kaya. İstanbul: Seç Yayın Dağıtım, 2006.

Chamich, Michael. *History of Armenia*, II., Trans. Johannes Avdall. Calcutta: Printed at Bishop’s College Press, 1827.

Chan, Hok-lam. “Chinese Official Historiography at the Yüan Court: The Composition of the Liao, Chin and Sung Histories”. *China Under Mongol Rule*, Ed. John D. Langlois. New Jersey: Princeton University Press, 1981: 56-106.

“Yang Huan”. *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*. Eds. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch’ing, Peter Geier and May Wang, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993: 195-207.

Cleaves, Francis Woodman. “The Mongolian Names and Term in the History of the Archers by Grigor of Akanc”. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 12(3-4) 1949: 400-433.

Cûzcanî. *Tabakâti Nâsirî*, I-II., Tsh. Abdulhay Habîbî. Kabil 1342.

Tabakâti Nâsirî, A General History of Muhammadan Dynasties of Asia I-II. Trans. H. G. Raverty. Calcutta: 1970.

Tabakâti Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar. Çev. Mustafa Uyar. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.

Çandarlıoğlu, Gülçin. *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2019.

Çınar, Orhan. “Moğol dünyasında Türkistan’ın Güçlü Kadınları Töregene Hatun ve Organa Hatun”. *International Social Sciences Studies Journal*. 5(40) 2019: 3925-3926.

Dashdondog, Bayarsaikhan. *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*. Brill: Leiden, 2011.

Dayı, Özkan. “Mahmud Yalavac’ın Moğol İmparatorluğu’ndaki Faaliyetleri”. *Current Research in Social Sciences*, 1(3), 2015:63-68.

ve Tokan, Özgür. “Moğol Dönemi İranı’nda Uygur Kökenli Bir Vali: Körgüz”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 2020: 110-121.

Dmytryshyn, Basil. *Medieval Russia, a Source Book 850-1700*. New York: Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston, 1991.

D’ohsson, Abraham Konstantin, *Moğol Tarihi*. Çev. Ekrem Kalan. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2014.

“Dominiken Misyoner Julian’ın Seyahati ile İlgili Metinler”. *Moğollar Avrupa’da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, Hrz. Çev. ve Not. Altay Tayfun Özcan. İstanbul: Kronik, 2020: 49-85.

Danuu, Ankhbayar. “Büyük Han Mengü’nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 2015: 1-10.

Dunnell, Ruth. “The Hsi Hsia”. *The Cambridge History of China* 6. Eds. Herbert Franke and Denis Twitchett. Cambridge: Cambridge University Press, 1994: 151-214.

Durak, Neslihan. “Moğolların İtil ve Çevresindeki Faaliyetleri”. *Turkish Studies*, 19(4), 2014: 401-411.

“Afganistan’da Çingizli Hakimiyetinin Tesisi”. *İslam Öncesinden Çaüğdaş Türk Dünyasına, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na Armağan*, Eds. Hayrunnisa alan, Abdulvahap Kara ve Osman Yorulmaz. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, 2015: 213-230.

Durmuş, İlhami. “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”. *SEMA*, (4), 2019: 49-70.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime -Türklerin Soy Kütüğü-*. Hzr. Muharrem Ergin. Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.

Endicott-West, E. *Mongolian Rule in China Local Administration in the Yuan Dynasty*, Cambridge: Harvard University Press, 1989.

El-Ömerî. *Mesâlikü'l Ebsâr -Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım-*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.

Fennell, John. “The Tale of Baty’s Invasion of North-East Rus’ and its Reflexion in the Chronicles of the Thirteenth-Fifteenth Centuries”. *Russia Mediaevalis*, 3, 1977: 41-78.

The Crisis of Medieval Russia. London and New York: Routledge Press, 1990.

Fiaschetti, Francesca. “Mongol Imperialism in the Southeast: Uryankaday (1201–1272) and Aju (1127–1287)”, *ASIA*, 6(71), 2017:1119-1135.

Gaslstyan, A.G. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İlyas Kemaloğlu. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.

Gregory Ebu'l-Ferec. *Ebu'l-Ferec Tarihi*, II. Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK, 1987.

Tarihu Muhtasari'd-Düvel, Çev. Şerafettin Yaltkaya. Ankara: TTK, 2011.

Grigor Aknerts'i's. *History of the Nation of Archers*, Trans. Robert Bedrosian. New Jersey: Long Branch, 2003.

Okçu Milleti Tarihi, Çev. Hrand D. Andreasyan. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.

Grousset, René. *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Uzman. İstanbul: Ötüken Yay., 2017.

Guignes, Joseph de. *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi II.*, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.

Hartog, Leo. *Cengiz Han Dünyanın Fatihisi*, Çev. Serkan Uzun. Ankara: Dost Kitabevi, 2003.

Haw, Stephen G. "The Mongol Conquest of Tibet". *Journal of the Royal Asiatic Society*, 24(1), 2014: 37-49.

Het'um the Historian's, History of the Tatars (The Flower of Histories of the East). Trans. Robert Bedrosian. New Jersey: Long Branch, 2004.

(2015). *Doğu Ülkelerinin Altın Çağı*, Çev. Altay Tayfun Özcan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.

Henthorn, William E. *Kornea The Mongol Invasions*, Leiden: E.J. Brill, 1963.

Hodous, Florance. "Guo Kan: Military Exchanges between China and the Middle East". *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, and Intellectuals*. Oakland. Eds. Michal Biran, Jonathan Brack and Francesca Fiaschetti, California: University of California Press, 2020: 27-43.

Hope, Michael. "Bayju". *The Mongol Empire a Historical Encyclopedia I*, Ed. Timothy May. California: ABC-CLIO, 2017: 67-69.

Howorth Henry Howorth. *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century, I*, New York: Longmans Green, 1876.

İbn Bîbî. *El Evamirü'l-Ala'iyе Fi'l-Umuri'l-Ala'iyе (Selçuk Name) I-II*, Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996.

İbn Tagrıberdi. *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

İbnü'l-Esîr. *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XII., Çev. Abdullah Köşe. İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.

İsakov, Abdrasul. *Kırgız Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK, 2017.

Jackson, Peter. *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, New Haven and London: Yale University Press, 2017.

"The Crusade Against the Mongols (1241)". *Cambridge University, Journal of Ecclesiastical History*, 42(1), 1991: 1-18.

Jahn, Karl. "İran'da Kağıt Para". *Belleken*, 6(23-24), 1942: 269-309.

Johann de Plano Carpini. *Moğol Tarihi ve Seyahatnâmesi*. Çev. Ergin Ayan, Trabzon :Derya Kitabevi, tarihsiz.

Kafalı, Mustafa. *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Ankara: Berikan Yayınları, 2005.

“Çağatay Hanlığı”. *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 345-354.

“Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, *Tarih Dergisi*, 25, 1971: 179-188.

Kafesoğlu, İbrahim. *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara: TTK, 1984.

Kapar, Mehmet Ali ve Fadime Koçak, “Anadolu’da Bir İstiklal Ateşi: Karamanoğulları Beyliği-Moğol Mücadeleleri”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (65), 2019, s. 245-264.

Kaymaz, Nejat. *Pervâne Süleyman 13. Yüzyılın İşbirlikçi Emîri Muînüddîn Süleyman*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.

Kâşgarlı Mahmûd, (1985). *Divânü Lugât’it-Türk*, I., Çev. Besim Atalay. Ankara: TTK, 1985.

Koca, Salim. “Moğol İstilasına Karşı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın Güvenlik Politikası”. *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011: 345-377.

“Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın Zehirlenmesi”. *Selçuklu Devri Türk Tarihi’nin Temel Meseleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011: 379-402.

“Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’dan sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Devlet Adamı Sadeddin Köpek’in İktidar Tutkusu”. *Selçuklu Devri Türk Tarihi’nin Temel Meseleleri*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2011: 403-439.

Konukçu, Enver. “Moğol Sünit Boyundan Ötegedai’li Çormahan: Cengiz, Ögeday ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı”. *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na Armağan*. Eds. Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara ve Osman Yorulmaz. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, 2015: 231-242.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917’ye Kadar*. Ankara: TTK, 1987.

Kushenova, Ganizhamal. "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları". *Bilig Dergisi*, (42) 2007. 229-242.

Lane, George. "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat". *Iranian Studies*, 32(4), 1999: 459-482.

Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran, Studies in the History of Iran and Turkey, London and New York: Routledge Curzio, 2003.

Loewe, Michael. *Records of Han Administration, II*. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.

Moğolların Gizli Tarihi. Çev. Ahmet Temir. Ankara: TTK., 2019.

Martin, H. Desmond. "Chinghiz Khan's First Invasion of the Chin Empire". *Journal of the Royal Asiatic Society*, 75(3/4), 1943: 182-216.

May, Timothy. "Chormagan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East". *Submitted to the faculty of the University Graduate School in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in the Department of Central Eurasian studies Indiana University*, Bloomington. 1996.

"A Mongol-İsmâ'îlî Alliance?: Thoughts on the Mongols and Assassin", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 14(3), 2004: 231-239.

The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System, South Yorkshire: Pen&Sword Press, 2014.

"The Chinggis Exchange: the Mongol Empire and Global Impact on Warfare". *World History Connected*, 12(1), 2015: 1-24.

"Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road". *Journal of the Royal Asiatic Society*, 26(1/2), 2016: 89-106.

"Mongke Khan (1209-1259, r.1251-1259)". *The Mongol Empire a Historical Encyclopedia*, Ed. Timothy May. California: ABC-CLIO, 2016:166-168.

"Mongols as the Scourge of God in the Islamic World". *Violence in Islamic Thought from the Mongols to European Imperialism*, Eds. Gleave Robert and Kristo-Nagy Istvan T. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018: 32-57.

Melville, Charles. Moğol Yönetimi Altında Anadolu, *Türkiye Tarihi Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, I., Ed. Kate Fleet. Çev. Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012: 79-138.

Morgan, David. *The Mongols (The Peoples of Europe)*. Oxford and Malden: Blackwell Publishing, 2007.

“Who Rant he Mongol Empire”. *The Journal of the Royal Asiatic Society*, Great Britain and Ireland, (1) 1982: 124-136.

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd-Düvel -Selçuklular Tarihi- II*. Yay. Ali Öngül. İzmir: Akademi Kitabevi, 2001.

Müverrih Vardan. *Türk Fetihleri Tarihi*, Çev.Hrant D. Andreasyan. İstanbul: Post Yayınları, 2017.

Müverrih Kiragos. *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*. Çev. Gürsoy Solmaz. Ankara: Elips Yayınları, 2009.

History of the Armenians. Trans. Robert Bedrosian, Nev York, 1986.

Nesevî. *Sîret-i Celâleddin Mingburnî*. Nşr. Müctebâ Mînovî. Tahran, 1344.

Ostrowski, Donald. “The “tamma” and teh Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 61(2), 1988: 262-277.

Ögel, Bahaeddin. “Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın durumu ve Statüsü”. *Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi*, I. *Alaeddin Keykubad Özel Sayısı*, (3), 1988: 13-18.

Sino-Turcica Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.

Türklerde Devlet Anlayışı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.

Özaydın, Abdulkerim. “Barak Hacı”, Ankara: *DİA*, V. 1992: 62-63.

Özbayraktar, Aaykut. “Mahmud Târâbî İsyanı (1238)”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, (84), 2017: 211-227.

Özcan, Altay Tayfun. *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Ankara: TTK, 2017.

“Moğolistan’dan Avrupa’ya Bir Moğol Komutanı: Burulday Noyan”. *Türkistan’dan Anadolu’ya Tarihin İzinde- Prof. Dr. Mehmet Alpargu’ya Armağan*, I., Eds. Zeynep İskefiyeli- Muhammed Bilal Çelik. Ankara: Nobel Yay., 2020: 133-145.

Özdemir, Ahmet. *Moğol İstilas, Cengiz ve Hülâgu Dönemleri*, İstanbul:İz Yayıncılık, 2005.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Moğollar”. Ankara: *DİA*, 30, 2005: 225-229.

ve Roxann P. “Kubilay Kağan”. *DİA*, Ek II., İstanbul: 2016.

Petis, François. *History of Genghizcan*, London, 1722.

Pow, Stephen. “Subutai: Sorting Fact from Fiction surrounding the Mongol empire’s Greatest General (With Translations of Subutai’s Two Biographies in the Yuan Shi)”. *Journal of Chinese Military History*, 7, 2018: 37-76.

Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî. *Câmi’u’t-tevârîh, I-II*. Tsh. Muhammed Ruşen-Mustafi Musevi. Tahran, 1373.

Rachewiltz, Igor. “Muqali, Böl, Tas, An-t’ung”. *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Eds. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch’ing, Peter Geier and May Wang. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993: 3-12.

“Yehlü Ch’u-ts’ai, Yeh-lü Chu, Yeh-lü Hsi-liang”. *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Eds. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch’ing, Peter Geier and May Wang. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993:136-175.

“Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan’s Empire”. *The History of Mongolia, I*. Eds. David Sneath and Christopher Kaplonski. Global Oriental, 2010:165-173.

“Qan, Qa’an and the Seal of Güyüg”. *East Asian History*, 43, 2019: 95-100.

Ratchnevsky, P. “Sigi Qutuqu”. *In the Service of the Khan -Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Eds. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch’ing, Peter Geier and May Wang. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993:75-94.

Rossabi, Morris. *Kubilay Han*, Çev. Özgür Özol. İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları, 2015.

Roux, John Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

Orta Asya Tarih ve Uygarlık. Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları, 1994.

Seyfi Herevî. *Târîhnâme-i Herât*, Tsh. Muhammed Zübeyr es-Sıddıkî. Kalküta, 1462/1943.

Schurmann, Herbert Franz. “Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century”. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 19 (3/4), 1956: 304-389.

Simon de Saint Quentin (2006). *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu. Antalya: DAKTAV, 2006.

“Splitli Toma, Salona ve Split Piskoposlarının Tarihi-Moğollara Dair Bahisler”. *Moğollar Avrupa’da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, Hızr., Çev. ve Not. Altay Tayfun Özcan İstanbul: Kronik, 2020: 87-131.

Spuler, Bertold. *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhalılar Devri, 1220-1350*, Ankara: TTK, 2011.

Subaşı, Ömer. *Gürcü-Moğol -Güney Kafkasya 1220-1346-*, İstanbul: Kitabevi, 2015.

“Moğol Neküderilerin Kökeni ve Faaliyetleri”. *Belleten*, 83(298), 2019: 853-886.

Sümer, Faruk. “Anadolu’da Moğollar”. *SAD*, I., 1970: 1-147.

(1988). Ağaçeriler, Ankara: *DİA*, I., 1988: 460-461.

Sverdrup, Carl Fredrik. “Sübe’etei Ba’atur, Anonymous Strategist”. *Journal of Asian History*, 47(1), 2013: 33-49.

Tang, Ch’i. “Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler”. (Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü*, İstanbul 1970.

Taşagıl, Ahmet. “Özbek, İldenizli Atabagi”, Ankara: *DİA*, 34, 2007: 106-107.

Tskhovreba, Kartlis. *A History of Georgia*, Tbilisi: Artanuji Publishing, 2014.

Taylor, Kelt W. *A History of the Vietnamese*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Togan, Zeki Velidi, (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Magistri Rogeri. “Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars”. *Anonymus and Master Rigor*, Trans and Not. János M. Bak and Martyn Rady. Budapest: Central European University Press, 2010: 132-227.

“Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Bir Ağıt”. *Moğollar Avrupa’da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, Hzr. Çev. ve Not. Altay Tayfun Özcan. İstanbul: Kronik, 2020: 133-218.

Uyar, Mustafa. “İlhanlı Devleti’nin Askerî Teşkilâtı”. (Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Oratçağ Tarihi) Anabilim Dalı*, Ankara 2007.

ve Danuu, Ankhbayar. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.

Uydu-Yücel, Mualla. *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara: TTK, 2007.

“1224 Kalka Meydan Muharebesinin Rövanşı: 1380 Kulikova Maydan Muharebesi ve Bu Muharebenin Rus Tarihi Açısından Önemi”. *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na Armağan*, Eds. Hayrunnisa alan, Abdulvahap Kara ve Osman Yorulmaz. Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı İstanbul, 2015: 185-212.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: TTK, 1968.

Vásáry, István. “The Tatar Factor in the Formation of Muscovy’s Political Culture”. *Nomads as Agents of Cultural Change The Mongols and Their Eurasian Predecessors*, Eds. Reuven Amitai- Michael Biran. University of Hawa’i Press, 2014: 252-271.

Venegoni, Laura. “The Political Background of The Mongolian Conquest and Hülagü’s West Conquest”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 2007: 29-42.

Vernadsky, George. *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.

Yazıcı, Tahsin. “Çav”. Ankara: *DİA*, 8., 1993: 235.

Yeremeyev, Dimitri. “Orta Çağ’da Rus-Türk İlişkiler”. *Erdem Dergisi*, 12(35), 2000: 665-677.

Yuvalı, Abdulkadir. “İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası ile Münasebetleri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1988: 63-74.

İlhanlı Tarihi, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

West, Stephen H. “Mongol Influence on the Development of Northern Drama”. *China Under Mongol Rule*, Ed. John d. Langlois. New Jersey: Princeton University Press, 1981: 434-465.

EKLER

Noyan Adı	Kabilesi	Açıklama
Tuge Noyan	İkires	Tuge Noyan hakkında ilk bilgi <i>Gizli Tarih'e</i> göre; “1201 yılında Hadagin’lerden Buhu-çorogi Hadaginlerle, Salci’ud’lardan Çirgidai-ba’atur da kendi adamlarıyla gidip Dorben ve Tatarlarla anlaştılar; Dorbenlerden Hacı’un-beki kendi adamlarıyla, Tatarlardan Alçi ve Calin-buha kendi adamlarıyla, İkires’lerden Tuge-maha kendi adamlarıyla, Unggirad’lardan Dergek, Emel, Alhui ve başkaları, Horolas’lardan Çonah ve Çaha’un kendi adamlarıyla, Naiman’ların Guçu’ut-naiman kabilesinden Buyiruhhan, Merkit’lerden Tokto’a-beki’nin oğlu Hutu, Oyirad’lardan Huduha-beki, Taiyiçi’utlardan Tarhutai-kiriltuh, Hodun-orçan A’uçu-ba’atur ve başka Taiyiçi’ut’lar, (bütün) bu halklar Olhui menbaında toplandılar ve Cacirat’lardan Camuha’vı Han seçmeye karar verdiler.” Şeklinde geçmektedir. Camuha’nın han seçilmesi üzerine Cengiz Han ve Ong-han müttefik olan düşmanlar üzerine saldırıda bulunurlar. Savaş esnasında Camuha ve taraftarları mağlup olup kaçarlar. Bu tarihten sonra Tuge ve mahiyetinin Cengiz Han’a bağlanmış olması muhtemeldir. Çünkü 1206 yılındaki Büyük Kurultay’da Moğolların başına geçen Cengiz Han, Tuge’yi noyan rütbesine terfi ettirmiştir.
Çulgetai		Çulgetai hakkında kaynaklarımızda yalnızca Cengiz Han’ın noyanlarından biri olduğu hakkında bilgi aktarılmaktadır.
Guçu Noyan (Gucu/Küçu)	Merkit	Cengiz Han 1197 yılında Merkitler üzerine yürüyerek onları ağır bir yengilgiye maruz bıraktı. Savaş sonrasında Merkitlerin ordugâhında bulunmuş olan Guçu, Cengiz Han’ın annesi Hole’un-ece’ye büyütmesi için verildi. Merkitlerin ordugâhında bulunan Guçu’nun yaşı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hole’un-ece’ye büyütmesi için teslim edildiğine göre yaşının 8-10 yaşlarından fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Guçu’nun, Cengiz Han’ın yanında askerî seferlere katıldığı ve kendini ispatladığı, 1206 kurultayından sonra noyan tayin edilmesiyle anlaşılmaktadır. Küçük yaşlarda Moğolların arasına giren ve artık yüksek rütbelerden biri olan noyan unvanı almasıyla birlikte Cengiz Han onu annesi ve kardeşi Otçigin’in emrine verdi.
Horhosun		Horhosun hakkında kaynaklarda herhangi bilgi aktarılmamaktadır. <i>Gizli Tarih</i> , 1206 kurultayından sonra noyan rütbesinin kendisine verildiğine dair bilgi vermektedir.
Hüsün		Hüsün hakkında tarihi kaynaklarda herhangi bilgiye sahip olmamakla birlikte 1206 kurultayından sonra noyan rütbesi verilen komutanlar arasındadır.
Şiluhai		Şiluhai, hakkında kaynaklarda onun 1206 kurultayından sonra Cengiz Han’ın noyan rütbesi verdiği komutanlar arasından geçmektedir. Bu sebeple Şiluhai’nin Cengiz Han’a ilk katılanlar arsında olması muhtemeldir.
Cetai	Manghud	1185-1190 yılları arasında kardeşi Doholhu-çerbi ile Cengiz Han’a iltihak edenler arasında yer almaktadır. Cengiz Han’ın, Moğolların başına han seçilmesiyle birlikte Cetai ve Doholhu-çerbi’ye okluk taşıma hakkı verildi. 1206 büyük kurultay sonrasında Cengiz Han “Büyük Han” olarak Moğolların başına geçti. Askerî ve idari işleri düzenleyen Cengiz Han, Cetai’ı noyan tayin etti. Bu tarihten sonra Cetai hakkındaki malumatlar yok denecek kadar azdır. Ancak <i>Gizli Tarih</i> ’te Tuluy’un bir Tatar tarafından öldürülmeye çalıştığı esnada Cetai ve Celme’nin onu kurtardığını aktarmaktadır.
Tahai (Dahai)	Suldus	Tahai, Cengiz Han’ın noyanlarından. Elçi görevi de üstlenen Tahai, 1190-1195 yılları arasında Ong-han’a elçi olarak gönderilmiştir. Cengiz Han, büyük kurultaydan sonra Horçi’yi orman halklarının üzerine gönderdi. Bu sırada

		emrine Tahai'ı da vererek orman halklarını itaat altına alınmasını ve bölgenin yönetimini vermiştir. Bu tarihten sonra Tahai hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.
Çaha'an-ho'a		Cengiz Han'ın noyanlarından. <i>Gizli Tarih'e</i> göre Narin-to'oril, adında bir oğlu vardır.
Alah	Ba'rain	Kardeşi Naya'a ile Cengiz Han'ın komutanları arasında yerini aldı. 1219 Batı seferinde bulunan Alak, Sögetü ve Tokay ile birlikte Fenaketi ele geçirmek için görevlendirildi.
Sorhan-şira	Taicut/Suldus	Cengiz Han, 1202 yılında Taicutlar üzerine hareket etti. Taicutları ortadan kaldırdıktan sonra Sorhan-şira ve oğulları Çila'un ve Çimbai Cengiz Han'ın emrine girerek onun hizmetinde bulundular. Cengiz onu ve oğullarına noyan rütbesi vererek yanına aldı.
Buluhan		Cengiz Han'ın
Haraçar (Halaçar)	Barulas	Haraçar, 1185-1190 yılları arasında Cengiz Han iltihak edenlerden biridir. Oğullarıyla gelen Haraçar, Cengiz Han'ın hizmetinde kısa sürede yükselerek noyan rütbesine terfi etti.
Sütü Noyan	Kongıtan	Munglik-eçiğ'e'nin oğlu olup babasıyla birlikte Cengiz Han'ın hizmetinde bulundu.
Kokoços (Kokeços)	Ba'arain	Kokoços, 1185-1190 yılında Cengiz Han'a katıldı. <i>Gizli Tarih'te</i> ihtiyar Kokoços diye geçmektedir. Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır.
Suyiketu (Süyiketu)	Honghotan	Suyiketu, 1185-1190 yılları arasında Cengiz Han'a iltihak edenler arasında yer almaktadır. Cengiz Han'ın ordusunda aşçı olarak görev aldı.
Naya'a (Naiya'a)	Ba'rain	Naya'a, Moğolların Ba'arin Kabilesi'ne mensuptur. Babası Şirgu'etu ve kardeşi Alah ile birlikte Cengiz Han'ın hizmetine girerek merkezde bulunan bir binliğin komutanı olmuştur. <i>Gizli Tarih</i> , Naya'a, babası ve kardeşinin Cengiz Han'a katılmasını şu şekilde aktarmıştır. Naya'a ve ailesi, Cengiz Han'ı küçük yaşlarında tutsak eden Taicutlardan Tarhutai'ı ormanda yaralı bir şekilde yakaladılar. Bunun üzerine Şirgu'etu onu öldürerek Cengiz Han'a teslim etmek istedi. Naya'a, Cengiz Han'ın <i>"..kendi hanımızı öldürmek suretiyle huzura çıkmak istediğimizi öğrenirse bizlere güvenmeyerek idam edilmemiz için emir verir"</i> dedi. Şirgu'etu ve Alah bu fikri onayladılar ve Taicutlu Tarhutai'ı serbest bırakarak Cengiz Han'ın hizmetine girmek için harekete geçtiler. Naya'a Cengiz Han'ın huzuruna çıkınca olanları anlattı ve Taicutlardan Tarhutai'ı serbest bıraktıklarını belirtti. Cengiz Han, Naya'a'nın bu davranışı üzerine onu tasdik etti. <i>"Eğer hanınızı öldürerek karşıma çıkmış olsaydınız sie ve ailenize güven olmayacağını düşünerek idamınızı emrederdim"</i> diyerek Naya'a Cengiz Han'ın güvenini kazanmıştır.
Cungşoi		Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır.
Guçugur (Güçügür)	Besut	Besutlardan Degai'nin küçük kardeşidir. Mesleği Marangoz olan Guçugur, Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır. Guçugur, daha sonra Cengiz Han'ın emriyle Muhalhu ile bir binlik kurarak müşterek idare etti.
Bala-Oronartai	Oronartai	<i>Gizli Tarih'te</i> iki ayrı isim olarak geçen Bala ve Oronartai <i>Yüan-shi</i> 'de Bala-Oronartai şeklinde yer verilmektedir. <i>Yüan-shi</i> Oronartai'nin kabile adı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Bala Noyan, Cengiz ve Ögeday Han dönemlerinde aktif rol aldı.
Muge (Müge)		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Bucir		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Mungu'ur		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Dolo'adai		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Bogen (Bögen)		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Hudus	Barulas	1185-1190 yılları arasında kardeşi Kubilay'la Cengiz Han'a iltihak edenler arasındadır. 1206 büyük kurultayından sonra kardeşiyle birlikte Cengiz Han tarafından noyan rütbesi terfi etti.
Yuruhan (Yüruhan)		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Koko		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Udutai		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Bala-çerbi	Celayir	Bala-çerbi kardeşi Arhai-hasar ile birlikte Cengiz Han'ın hizmetine girmiştir.

Kete (Keti)		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Halca		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Hurçahus		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Geogi,		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Badai	Merkit	Badai, Kerayit hükümdarı Ong-han ile oğlu Sanggum ve Camuha'nın, Cengiz Han'a saldıracaklarını efendileri Yeke-çeren'den duydu. Badai, Kerayitlerin saldırısını arkadaşı Kişilih'e gelerek anlattı. Bunun üzerine Badai ve Kişilih, Kerayitler ile Camuha'nın, ani bir saldırı yaparak Cengiz Han'ı yok etmek istediklerini söylediler. Cengiz Han, Badai ve Kişilih'in sözlerini tahkik ettirdikten sonra onların sözlerine inandı ve olası bir saldırı karşısında hazırlıklarını tamamladı. Cengiz Han, Ong-han, ve diğerlerine karşı kazanmış olduğu zafer üzerine Badai ve Kişilih'e taltif ederek hediyeler verdi. 1206 büyük kurultayından sonra noyan rütbesine terfi ettirildi.
Kişilih	Merkit	Kişilih, arkadaşı Badai'la Kerayiler ve Camuha'nın ani saldırılarını Cengiz Han'a gelerek anlatmıştır. Cengiz Han, Badai ve Kişilih'in sözlerini tahkik ettirdikten sonra onların sözlerine inandı ve olası bir saldırı karşısında hazırlıklarını tamamladı. Cengiz Han, Ong-han, ve diğerlerine karşı kazanmış olduğu zafer üzerine Badai ve Kişilih'e taltif ederek hediyeler verdi. 1206 büyük kurultayından sonra noyan rütbesine terfi ettirildi.
Ketai		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Ça'urhai		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Unggiran		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Tohon-temur		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Megetu		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Hada'an		Cengiz Han'ın gece muhafız kıtasının başında bulunan komutanlardandır. Babasının adı Habul-hahan'dır.
Moroha		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Dori-buha		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
İduhadai		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Dao'un		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Tamaçi		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Ha'uran		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Alçi		Alçi, Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır. Alçi, 1206 büyük kurultayından sonra noyan rütbesine geçmiştir. Alçi, 1214 Çin seferinde Cengiz Han'ın kardeşi Hasar'ın yanında görev almıştır. Alçi'nin Ahutai adında bir oğlu vardır. Ahutai, Cengiz Han'ın gündüz muhafız kıtasındaki dört komutandan biridir.
Tosaha		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Tungkuidai		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Tobuha		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Acinai		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Tuyideger		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Seçao'ur		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Ceder		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Olar-Güregen		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Cigiyadai		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Buha-Güregen		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Huril		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Aşih-Güregen		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Hadai-Güregen		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Çigu-Güregen		Cengiz Han'ın noyanlarındandır.
Alçi-Güregen		Cengiz Han'ın noyanlarındandır. Güregen unvanı onun damadı olduğunu göstermektedir. J. A. Boyle, Alçi-güregen'in Ögeday tarafından Gür ve Herat'a gönderildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda Alçi Noyan olabileceğini de belirterek Hasar'la Çin seferine gittiğini söylemektedir.

Butu-Güregen	İkires	Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır. İkires Kabilesi'nden 2 bin kişiyle Cengiz Han'ın hizmetine girdi. Cengiz Han'ın damatlarından olan Butu-Güregen, Hocin-beki'yle evlidir.
Alahu-şidigithuri-Güregen.	Onggut	Alahu-şidigithuri-Güregen, Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır. 5 bin Onggut'lu adamıyla Cengiz Han'ın hizmetine girdi. Daha sonra Cengiz Han'ın kızı Alaha Beki'yle evlenmiştir.
Kutu-Şar		Dohsson'un eserinde geçen Kutu-Şar, Cengiz Han'ın noyanlarından. Cengiz Han'ın, 1211 Çin seferi sırasında yanında götürdüğü hatun ve ailesini koruması için 2 bin adamıyla birlikte geride bıraktı.
Sögetü (Sögedü/ Mankadhu Noyan/ Mengde)		Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır. Sögetü, Alak ve Tukay noyanlarla birlikte Fenaketi ele geçirmek için görevlendirildi. 1225-1226 Ögeday'ın emrinde bulunan Sögetü, Dodai-çerbi ile Sîstân taraflarına sevk edildi. Sögetü ve Dodai, Sîstân'ı ele geçirerek bölge ahalisini kılıçtan geçirdiler.
Tukay (Tagay)		Cengiz Han'ın noyanları arasında yer alan Tukay, Alak ve Sögetü ile birlikte Fenaketi ele geçirmek için görevlendirildi. Tukay Noyan, 1236 yılında Ögeday Han'ın, Sung Hanedanlığı üzerine yürütmüş olduğu sefere katıldı. Ögeday Han'ın oğlu Kuten (Godan)'ın emrinde Sung Hanedanlığının birçok şehrini ele geçirdi. Daha sonra hızla Siçuan eyaletinin merkezi olan Çeng-du'ya hareket etti ve şehri aldı.
İlçi Noyan	Konkirat	İlçi Noyan, Cengiz Han'ın hizmetine kardeşi Huku'yla birlikte girdi.
Huku Noyan	Konkirat	Kardeşi İlçi Noyan'la birlikte Cengiz Han'ın hizmetine girdi.
Katay-Büyür Noyan	Konkirat	Ögeday, Mengü ve Kubilay Han dönemlerinde askerî faaliyetlerde bulundu.
Cungkur Noyan	Konkirat	Cungkur Noyan, Ögeday, Mengü ve Kubilay Han dönemlerinde askerî faaliyetlerde bulundu.
Göktay		Göktay Noyan, Ögeday Han'ın Moğol tahtına oturmasıyla birlikte Sübüta'yı la birlikte Avrupa seferine katıldı.
Kara (Ghara) Noyan	Barain-Tatar	Curmagun Noyan'la birlikte batı taraflarına hareket eden noyanlar arasında yer almaktadır. Curmagun'un emri altındaki Moğollar, Gürcü topraklarını ele geçirdikten sonra aralarında paylaşmışlardır. Bunlar arasında bulunan Kara Noyan'a, Surb Mari kenti verilmiştir.
Karaboğa (Karabuka)		Kara Noyan, Tair Bahadır'ın emrinde Lahor ve Multan seferlerine katılmıştır. Hangi tarihte öldüğü hakkında bilgi bulunmayan Kara Noyan'ın Sali/Sarı adında bir oğlu bulunmaktadır.
Asar Noyan		Aknerli Grigor'un eserinde ismi geçen Asar Noyan, Curmagun'un emrinde yer almaktadır.
Sanitay Noyan		Aknerli Grigor'un eserinde geçen Sanitay Noyan, Curmagun yanında bulunan yüz on bir komutandan biridir. Curmagun Noyan'la birlikte Gence'ye saldırmıştır. Ardından Moğol ordusuyla birlikte Ermeni ve Gürcü toprakları üzerine yürümesi muhtemeldir. Cleaves'e göre bu ismin Moğolca şekli Sönitei'dir.
Asutu Noyan		Aknerli Grigor'un eserinde geçen Asutu Noyan, Curmagun yanında bulunan yüz on bir komutandan biridir. Curmagun Noyan'la birlikte Ermeni ve Gürcü topraklarına nüfuz sağlamıştır.
Taynal Noyan (Tenal/Beynal Noyan)		Taynal Noyan, Cengiz Han'ın noyanları arasında bulunmaktadır. Taynal Noyan, Cengiz Han'ın 1219 Hârizmşahlar seferine katıldı. Tuluy Han'ın emri altında olduğu anlaşılan Taynal Noyan, Türkmenlerden teşkil ettiği 10 bin kişilik ordusu bulunmatadır. Tuluy Han, Han Hârizm şehri üzerine yürüdüğü sırada Taynal Noyan'da yanında bulunuyordu. Taynal Noyan daha sonra Curmagun Noyan'la birlikte Gürcü ve Ermeni topraklarını ele geçirmiş ve bölgeden kendi payını almıştır.
Hsüeh Tarqai	Curcen	Moğolların 1214 yılında Chung-tu'yu ele geçirmesiyle birlikte Tarqai, emrinde bulunan 300'den fazla askerle Cengiz Han'ın ordusuna katıldı. Cengiz Han'ın ordusunda yerini alan Tarqai, mancınık ve gemi yapımıyla ilgilendi. 1231 yılı ölümüne kadar Moğol seferlerine katıldı.
Chin Taraqun	Curcen	Cengiz Han'ın askerî birliğine ne zaman katıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun 1213 yılından önce Cengiz Han'ın mahiyetine girdiğini söylememiz mümkündür. Ancak Moğolların Kin İmparatorluğu'na

		karşı çıkacağı sefer sırasında Cengiz Han'ın mancınık kullanabilenleri kendi birliğine davet etti. Böylece Taraqun Moğol askerî birliğine katıldı. 1213 yılında Kin İmparatorluğu üzerine hareket eden Moğol ordusunda, emrine Kıtay, Curcen, Tangut ve Çin'li askerler verildi. Taraqun'un Moğol ordusunda yapmış olduğu faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte ölüm tarihini de bilmiyoruz.
Çao'ri	Curcen	Çao'ri, babası Chin Taraqun gibi Moğol ordusunda mancınık birliğinin başında bulunan noyanlar arasındadır. Mengü Han döneminde Song Hanedanlığı'na karşı yürütülen sefere katıldı.
Chang Badur	Curcen	Chang Badur, Cengiz Han'ın askerî birliğine nasıl katıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Chang Badur, Cengiz Han'ın Kuzey Çin seferlerinde, öncü kuvvetler arasında yerini aldı. <i>Yüan-shi</i> 'ye göre Şiki-Kutuku ile birlikte birçok sefere katıldı.
İsrar Noyan		Curmagun'un emrinde yer alan noyanlar arasında yer almaktadır.
Gutun Noyan		Curmagun'un emrinde yer alan noyanlar arasında yer almaktadır.
Noqai Kö'ün (Nukhakaun)		Noqai Kö'ün, Hülâgû'nün İlhanlığını tanımayanlar arasında bulunan Moğol Prenslерinin emrinde yer alıyordu. Hülâgû'nün İlhanlığını tanımayan Moğol Prenslерinin yasağa çarptırılması üzerine Ardamur Noyanla birlikte Berke Han'a sığındı.
Ardamur (Erdemir)		Ardamur Noyan, Hülâgû Han'ın İlhanlığını tanımayan Moğol Prenslерinin emrinde yer alıyordu. Hülâgû'nün Moğol Prenslерini öldürmesi üzerine Noqai Kö'ün ile Berke Han'a sığındı.
Ançen Noyan (An qie)		Cengiz Han'ın kayınbiraderi olan Ançen Noyan, Muhali'nin yanında Kuzey Çin'de bulunmuştur. Emrinde on tümen askerî birlik bulunan Ançen Noyan aynı zamanda Cengiz Han'ın müşaviridir.
Gadak Noyan		Cengiz Han'ın noyanları arasında bulunan Gadak, 1219 batı seferine katıldı. Ögeday ve Çağatay'ın Otrar'ı muhasarası sırasında onların emrinde bulunan Gadak Noyan daha sonra Yasaur Noyan'la Vahş ve Talekan yürüdü.
İldız Noyan		Çağatay Han'ın emrinde olduğu anlaşılan İldız Noyan, Tarabi isyanının bastırılması sırasında Buhara'ya gönderilmiş noyanlar arsında yer almaktadır.
Çiğın Korçi		Çiğın Korçi, Tarabi isyanının bastırılması için Buhara'ya gönderilen Moğol noyanları arasında bulunmaktadır.
Karaca Noyan		Kutuku Noyan'ın öncü kuvveti olduğu anlaşılan Karaca Noyan, önce Serahs'ta bulunan Küç-tekin'in üzerine yürüdü. Karaca Noyan'ın bin kişiden oluşan Moğol birliğiyle üzerine geldiğini haber alan Küç-tekin Sengbest'e kaçtı. Ancak Karaca Noyan, hızla Sengbest'e hareket ederek Küç-tekin'in ordusunu dağıttı. Ordusu dağılan Küç-tekin, Merv'e geri döndü. Karaca Noyan, emrindeki orduyla Merv üzerine hareket ederek şehir ahalisini kuluçtan geçirdi.
Kaban Noyan		Kutuku'nun emrinde olduğu anlaşılan Kaban Noyan, Merv'de bulunanların Moğollara karşı yeni bir direniş göstermesi üzerine Törbay ile bölge ahalisinin üzerine gönderildi. Cüveynî, Kaban ve Törbay'ın yapmış oldukları kıyım üzerine bölgede uzun süre hiç kimsenin yaşamadığını aktarmaktadır. Kaban Noyan, Ögeday Han döneminde Emir Argun ile Hitay topraklarına gönderilmiştir.
Börkay (Bukay/Nurkay Noyan)		Börkay Noyan, Cengiz Han'ın damadı Togaçar'la Nişabur önlerinde öldürülmesi üzerine Moğol birliğinin başına geçirir. Börkay Noyan, emrindeki Moğol ordusunu iki kısma ayırdı. Başında bulunduğu Moğol birlikleriyle Sebzevar üzerine hareket eden Börkay Noyan, ordunun ikinci kımını Kuş-Timur'a yardım etmelerini için Tus'a gönderdi. Börkay Noyan, Sebzevar'ı üçüncü günün sonunda ele geçirdi. Sebzevar ahalisini kılıçtan geçiren Moğollar 70 bin insanı öldürmüşlerdir.
Kölgen	Ukaz-Merkit	Cengiz Han'ın ikinci Tangut seferinde yanında olan Kölgın Noyan, Merkitli Dayır-usun'un kızıyla evlidir. Cengiz Han, sefer sırasında rahatsızlanmış ve Çağatay, Ögeday, Tuluy ve komutanlarından Kölgın, Gürşetay ve Orhan'ı huzuruna çağırarak onlara Ögeday'ı veliaht bıraktığı söyledi.
Gürşetay (Cürşetay/Cürhed ay)	Nayman	Cengiz Han'ın 1227 yılı Tangut seferine katılmıştır.

Köketai Noyan		Köketai Noyan, Ögeday Han'ın tahta çıkmasıyla birlikte Sübütaï'nin emrinde Avrupa seferine gönderilen noyanlardandır. Köketai Noyan'ın bu seferden sırada aldığı görev hakkında bilgi bulunmazken Gazan Han tarafından Papa Boniface'ye gönderilen elçilik heyetinin içerisinde yer aldığı kaynaklarda geçmektedir.
Timur Noyan		Mengü Han'ın 1251 yılında tahta çıkacağı sırada Güyük'ün oğulları Naku ve Hoca'nın vekili olarak kurultaya katılan kişidir.
Seyyid Alaü'l-Mülk Kunduz		1221 yılında Tekeçük Noyan'la birlikte sultan Celâleddin Hârizmşahlar'ın yanından ayrılan Halac, Türkmen ve Gürluların üzerine ani bir baskın düzenleyerek kılıçtan geçirdiler.
Ebke (Abkah/İle/Yeh-lü T'u-hua' Noyan)	Curcen	1214 yılında Moğolların, Kin İmparatorluğu'nun başkenti Chung-tu'yu ele geçirmesiyle Cengiz Han'ın hizmetine girdi. Ebke Noyan, kendi mahiyetiyle birlikte Cengiz Han'ın hizmetinde mancınıkçı birliğinde yer aldı. Emrinde 10 bin Moğol mancınıkçısı bulunmaktadır. Cengiz Han'ın 1225-1226 yılında Tangut üzerine sefere çıkmak için Karakuruma'a hareketi sıra da Ögeday'ı Gür ve Horasan taraflarına gönderdi. Ögeday'ın Gür ve Horâsân taraflarına gönderilmesi üzere onunla emrinde girerek Garistân'ın Eşyâr Kalesi'ni ele geçirmek için görevlendirilmiştir. Ebke Noyan, Eşyâr önlerine gelerek kaleyi muhasara etti. Eşyâr Kalesi'ni on beş ay boyunca muhasara etti. Kale halkı, muhasaranın uzaması üzerine erzak kıtlığı çekmeye başladı. Moğollar, kale ahalisinin içinde bulunduğu durumu öğrenince güçlü bir saldırı düzenlediler. Bu saldırı sonucunda Ebke Noyan, Eşyâr Kalesi'ni ele geçirdi.
Atsız (Utsuz/ İlber Noyan)	Türk	Cengiz Han'ın Türk Noyanları arasında bulunan Atsız Noyan hakkında Cûzcânî dışında diğer kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Mengute (Mengütay) ve Karaça (Karaca) ile Seyfrûd Kalesi'ni ele geçirmek için gönderildi. Elli gün boyunca kaleyi muhasara eden Moğollar, kale halkının suyu kalmadığını öğrenince son bir saldırı gerçekleştirdiler. Her iki taraftan da çokça kayıp olduğunu belirten Cûzcânî, kale ahalisinin hayvanlarını kesip kurutarak beslendiğini aktarır. Elli gün sonra kale ahalisinden birisi Moğol ordularına gelerek kalenin suyunun bittiğini söyler. Ancak öyle ki dağların üstüne ve etrafına gece yarısı kar yağdı. Moğollar, kar yağması üzerine kale halkının su ihtiyacını temin ettiklerini anlayarak muhasarayı kaldırdılar. Ertesi yıl tekrar geldiler.
Anban Noyan	Curcen	Çağatay Hanlığının yöneticisi Aluğu tarafından Hint sınırlarına gönderilmiştir. Tair Bahadır'ın Sistan'dan Horasan'a geldiklerinde Anban Noyan ve Neküder Noyan ile Gür ve Horasan taraflarında bulunan ordular Gazne'ye geldiler. Daha önce Melik Hasan-ı Karluğ'u Bamyân'dan çıkartmışlar ve onu haraca bağlamışlardı. Ancak 1239 yılında Melik Hasan'ı bir baskın ile ele geçirmeye çalışmışlar ve Melik Hasan, Sind'e kaçmıştır.
Hatya (Hayna/Ötegi Cina Noyan)		Curmagun Noyan'la birlikte batı taraflarına gelen komutanlar arasında yer almaktadır. İsfahan şehrini ele geçirmek için on beş sene uğraşmışlardır. 1256 yılında Hülâgû Han'la birlikte İsmâîlîler üzerine hareket etmiştir. Muhtemelen 1262 yılında Neküdar Noyanla birlikte Afganistan ve Hindistan taraflarına gitti.
Kızıl Mancuk		Kızıl Mancuk hakkında Cûzcânî dışında diğer kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kızıl Mancuk 1223 yılında Horasan'da bulunan Tûlek Kalesi'ni ele geçirmesi için gönderildi. Moğollar, Tûlek Kalesi'ni ele geçirerek kale ahalisini kılıçtan geçirdiler.
Maral		Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır.
Hadah-ba'atur	Kerayit	Kerayitlerle meydana gelen savaş sonrasında Cengiz Han'ın hizmetine girenlerdendir. Cengiz Han Hadah-ba'atur'u, Huyildar'ın yerine tayin etmiştir.
Buçaran-çerbi		Cengiz Han'ın altı çerbisinden biridir.
Cebke	Celayir	Cengiz Han'ın hem yakın arkadaşı hem de önemli noyanları arsında yer alan Cebke, Moğolların Ce layir kabilesine mensuptur. Aynı zamanda Muhali'nin amcasıdır. Cengiz Han, Tayciutları ortadan kaldırdıktan sonra Curkinler üzerine hareket etti. Bu sırada Curkinlerin arasında bulunan Telegetü-bayan ve oğulları Gu'un'u'a, Çila'un-hayaçi ve Cebke, Cengiz Han'ın hizmetine girdi. Cengiz Han, annesi ve kardeşlerinin mahiyetine ordu tayin etmiştir. Cebke Noyan, bu tayinler sırada Hasar'ın emri altına verilmiştir. Ancak Tebtengri'nin

		yalan iddiaları üzerine Cengiz Han, Hasar'ın emrinde bulunan askerî elinden almış ve onu öldürmek istemiştir. <i>Gizli Tarih'e</i> göre Cebke Noyan, Hasar'ın Cengiz Han tarafından öldürüleceğinden korkarak Barhucin'lere sığınmıştır.
Mungko		Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır.
Kundakay (Qundaqai)Noyan		Mengü Han döneminin komutanları arasında yer almaktadır. 1258 yılında Moğolların, Song Hanedanlığına karşı yürüttüğü sefere katıldı. 1259 yılında Mengü Han'ın ölümüyle birlikte Güney Çin'de kalan noyanlar arasındadır. Arık-böke'nin Karakurum'da Hanlığını ilan etmesiyle birlikte Konkotay ve Alemdar Noyanlar, Çin'de şahne olarak tayin edildiler. Ancak Kubilay Han ve Arık-böke arasındaki taht kavgası sebebiyle 1260 yılında savaş alanında ya öldü ya da Arık-böke'yle birlikte Kuzey'e kaçmışlardır.
Çubukur Kubilay	Huşin	Borohul Noyan'ın oğlu olan Çubukur, Ögeday Han döneminde askerî faaliyetlerde bulundu.
Yesunte'e (Yesübukay Tayşi)		<i>Gizli Tarih'e</i> göre Cengiz Han'ın gece muhafız kıtasında bulunan dört yüz komutanın başına getirildi. Ögeday Han döneminde Çin'de askerî faaliyetlerde bulunan Yesunte'e hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
Tuğrul (Südü Noyan)	Süldüs	Mengü Han ve Kubilay Han dönemlerinde askerî faaliyetlerde bulundu.
Alemdar Noyan		Mengü Han döneminin önemli noyanları arasında karşımıza çıkan Alemdar Noyan'ın hangi kabileye mensup olduğu bilinmemektedir. 1257 yılında Mengü Han tarafından Kubilay'ın emrindeki Çin topraklarına vergi tahsilini işlerini denetlemek amacıyla gönderildi. Vergi kayıtlarının incelenmesi sonucunda Alemdar Noyan, bu kurumun denetlenmesi amacıyla bir daire kurdurulmasını istedi. Bu şekilde Kubilay'ın yönetiminde bulunan Çin asıllı memurları azaltmayı planlıyorlardı. Her ne kadar bu durum Kubilay Han'ın hoşuna gitmese de Mengü Han'a karşı sessizliğini koruduğunu görülür. 1258 yılında Mengü Han'ın, Song Hanedanlığına karşı yürütmüş olduğu sefere katılan Alemdar'ın buradaki görevi hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak Mengü Han'ın 1259 yılında ölümüyle birlikte Karakurum'da bulunan Arık-böke, birçok hanedan mensubunun desteğiyle Hanlığını ilan etti. Bu sıra da Çin'de bulunan Alemdar Noyan'ı Moğol ordularının başına geçirdi. Arık-böke, Kubilay Han'a karşı taht kavgasını kazanmak için Alemdar Noyan'a Gobi Çölü'nün kuzeyinde askerî birlik teşkil etmesi emrini verdi. Bu sırada Ögeday Han'ın torunu Durçi'de Gobi çölünün güney kısımlarında askerî kuvvet topluyordu. Alemdar Noyan ve Durçi toplamış oldukları kuvvetlerle Kubilay Han'ın üzerine hareket etti. Kubilay Han, Alemdar Noyan'ın kendisini takip ettiğini öğrenince, kuvvetlerine onun öldürülmesi emrini verdi. 1260 yıllarında Arık-böke, Alemdar Noyan'ı Türkistan yolları açık tutması için görevlendirdi. Ancak Kubilay Han daha erken davranarak Türkistan yollarını kendi askerî kuvvetlerini yerleştirmişti. Böylece Alemdar Noyan Arık-böke'nin emri üzerine hareket etmiş ve Kubilay'ın birlikleriyle karşı karşıya gelmiştir. Kubilay Han'ın birlikleri Alemdar'ı öldürmüşlerdir.
Bahadır Noyan (Batur Noyan)	Celayir	Cengiz Han'ın kudretli noyanlarından olan Muhali'nin torunu olan Bahadır Noyan, Mengü ve Kubilay'ın askerî kuvvetleri arasında yer almıştır. 1252-1253 yılında Sübüta'yın oğlu Uryankaday ile Güney Çin seferine katıldı. Yunnan eyaletini ele geçirdikten sonra Uryankaday'la Tibet ve Vietnam üzerine hareket ederek bu iki bölgeyi Moğol tahakkümüne almışlardır. 1258 yılında Mengü Han'ın, Song Hanedanlığı üzerine seferlerinde katılmış ve Kubilay Han'ın ordusuyla birleşerek saldırılarda bulunmuştur. Kubilay Han'la birlikte Oju kasabasını ele geçirmek için harekete geçtiler. Bu sırada Mengü Han'ın öldüğünü haberini ve Arık-böke Hanlığını ilan ettiğine dair bir duyum aldılar. Kubilay Han, bunun üzerine Uryankaday ve Bahadır Noyan'ı Oju'yu kuşatmaya devam etmesini söyleyerek kendisi Arık-böke'nin niyetini öğrenmek üzere bölgeden ayrıldı. Arık-böke'nin Hanlığını ilan etmesi üzerine Kubilay Han, komutanlarına Oju kuşatmasını kaldırmalarını ve kendilerine askerî destek sağlamaları emrini verdi. Bunun üzerine Uryankaday ve Bahadır Noyan, Arık-böke'nin kendileri için ne düşündüğü hakkında bilgileri olmadığı için Kubilay Han'ın tarafında savaşmıştır.

Baranglu Noyan		Emir Argun'un Horasan valiliği sırada emrinde bulunan noyanlardandır. Kaynaklarda Baranglu Noyan hakkında herhangi bir bilgi bulunmazken Herât yöneticisi Mecneddin-i Kalyoni'nin görevini kötüye kullanması üzerine onu teftişe gönderildiğini görülür.
Chehegtu Noyan		Chehegtu Noyan hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda onun hakkında bulunan tek malumat Uryankaday'la birlikte Tran Hanedanlığına (Vietnam) karşı yapılan saldırıda yer aldığıdır. Uryankaday, Moğol ordusunun saldırılarıyla birlikte Vietnam, ahalisinin gemilere binerek kaçmasını engellemek için Chehegtu Noyan'a gemileri ele geçirmesi için emir verdi. Ancak Song Hanedanlığının kayıtlarında Chehegtu Noyan'ın Uryankaday'ın emrine itaat etmediği şeklinde kayıtlar bulunmamaktadır. Savaş sonucunda Uryankaday, Chehegtu Noyan'ın ölümle cezalandırılmasını emrini verdi. Ancak Chehegtu Noyan, korktuğu için zehir içerek intihar etmiştir.
Kaçiun Noyan		Ögeday Han'ın, Kuzey Çin seferine katıldı.
Yeke Noyan		Ögeday Han döneminde Kore ve Kuzey Çin seferine katılmıştır.
Gadagan Noyan		Curmagun'un emri altında bulunan noyanlar arasında yer almaktadır.
Osur Noyan		Müverrih Kiragos'un eserinde yer alan noyanlardandır.
Bora Noyan		Müverrih Kiragos'un eserinde yer alan noyanlardandır.
Nurikay Noyan		Huyildar Noyan'ın oğludur.
Te-shan Noyan		Gou Pao-yu'nun oğludur. Cengiz Han ve Ögeday Han dönemlerinde yer alan noyanlar arasındadır. Te-shan, babası Pao-yu'nun ölümünden sonra tümenbaşı oldu. Te-shan'ın tümenbaşı olması dışında kaynaklarımızda onunla ilgili bilgi bulunmamaktadır.
Se'ünedei		Cengiz ve Ögeday Han döneminde Kuzey Çin'de askerî faaliyet yürüten noyanlardandır.
Taiçu		Ögeday Han döneminde Kuzey Çin'de Moğol fetihlerine katılan noyanlardandır.
Yen Shih	Curcen	Moğolların Kuzey Çin seferleri sırasında Cengiz Han'ın hizmetinde yer aldı. Kuzey Çin'de oluşan Milis kuvvetlerine karşı Moğolların yanında şiddetli saldırılarda bulundu. 1240 yılında ölümüne kadar Moğolların Çin hakimiyetinde aktif rol oynadı.
Irugai		Cengiz Han'ın noyanları arasında yer almaktadır.
Chao-ti		Cengiz Han'ın, Kin İmparatorluğu'na yaptığı seferler sırasında Moğollar'a teslim oldu. Kaynaklar, Chao-ti hakkında fazla bilgi bulunmazken <i>Yüan-shi</i> onun Batı seferine katıldığını aktarmaktadır.
Chang-zung		Chang-zung, 1214 yılında Mingan Noyan ile Cengiz Han'a bağlanan Kinli askerden biridir. Chang-zung, hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamakla birlikte o, Hârizmşahlar Devleti'ne karşı yürütülen Moğol seferinde bulundu. Bu sefer sırasında mühendis olarak kullandığını <i>Yüan-shi</i> bildirmektedir. Bununla birlikte Chang-zung 1230 yılında 73 yaşında öldü.

